

# МЕЖИ ЧАСА




літературний журнал

**КИЇВСЬКА РУСЬ**

КНИГА 3-4 (XXXIV-XXXV) 7517 рік





Приєднуйтеся до літопису  
нового часу та простору  
української літератури!

«Власне, чи є українська інтелігенція? Думаю, або її немає взагалі, або вона все молода і все недозріла. Вона втратила свою якість або ніколи її не досягала.

Український інтелігент на 95% чиновник і на 5% патріот. Отож, він і патріотизм свій хоче оформити в бюрократичному параграфі, його патріотизм і неглибокий, і ні до чого не зобов'язує. Бо на Україні досі не створено патріотичної гравітації. Введена в систему держави, ця інтелігенція не чує жодного обов'язку перед народом, який так і не набув індивідуального обличчя. Він теж багатоликий янус, радянський Світовид. Ця інтелігенція офіціозу, прагнучи жити, простує до безславної смерті, ми, в'язні історії, – ідемо в життя (коли тільки воно прийме нас – життя, через скільки поколінь?».

Василь СТУС

«З Таборового зошита», 1982

літературний журнал

КИЇВСЬКА РУСЬ

передплатний індекс 94978







# Київська Русь

літературно-критичний часопис

## Головний редактор

Дмитро СТУС

## Редакційна рада

Василь ГЕРАСИМ'ЮК

Роксолана КІСЬ (редактор)

Наталія МАЦИБОК-СТАРОДУБ (редактор)

Оксана ПЛАКСІЙ (редактор-упорядник)

Тарас ФЕДЮК

Тетяна ЩЕРБАЧЕНКО

## Верстка

Студія «ШТРИХ»

## Суспільна рада

Сергій ГРАБАР, Володимир ЄШКІЛЄВ,

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, Олександра КОВАЛЬ,

Марія МАТЮС, Павло МИХЕД,

Борис ОЛІЙНИК, Василь ПОРТЯК,

Ірен РОЗДОБУДЬКО, Василь СЛАПЧУК,

Максим СТІХА, Леонід ФІНКЕЛЬШТЕЙН,

Юрій ЧЕКАН, Григорій ШТОНЬ

## Умови передплати шукайте на ст. 303

## За підтримки Благодійного фонду «Книга»

## Засновник та видавець ТОВ «Видавничий Дім "Факт"»

## З питань співпраці звертатися:

а/с 76, Київ-80, 04080 «Для журналу "Київська Русь"»

kru@fact.kiev.ua

dvs\_66@bigmir.net

## Телефонуйте:

(044) 4383105, (044) 2871882, (050) 9614058

## З питань придбання журналу та дистрибуції звертатися до відділу збуту видавництва «Факт»:

sbyt@fact.kiev.ua

(044) 4636887



ро Дмитро СТУС Випадіння з // впадіння до ПРОза Володимир ШИНГАРЬОВ Москаль і бандерівці  
Культиватор Оксана ПЛАКСИЙ Поезія Павло НЕЧИТАЙЛО Грамота Літаномія Марко Роберт СТЕХ  
Спокуса Агаасфера Богдана МАТІЯШ Спокуса Інтриги. Короткі нотатки на берегах Роксолана КІСЬ І  
МОШКОВСЬКА «Заумь» в контексті культури авангарду Іван ЛИСИЙ Франко – не – Франко Робітн  
Птаха Самота Світлана БОГДАН Мимохідь Роман КОТИК Кривава кави Олена РУДЕНКО (ми) Маша  
АБИЗОВА Чому? Олександра КОВАЛЕНКО Кишенькове щастя Богдан КОЛОМІЙЧУК Спокуси мене  
маками Анна РИБАЛКА Теорія Вовків та Кроликів Ванда НОВА Віяло панни Л. Єлена ІВАНУНА Тетя  
Переоблік Олег СОЛОВЕЙ «Похвальное слово мачехе» Маріо Варгас Льоса Євген КОГЕН «Право б  
собою» Віктор Малахов **терористи** – «Городу и миру» Мирон Петровський Тетяна ДІГАЙ Тетяна  
«юризавадський 2008» Юрій Завадський Марія ЦЕХМЕЙСТРУК «Долання меж» Надія Гаврилюк Те  
ДІГАЙ «Чорний бумер» Василь Фільварочний Дмитро СТУС Випадіння з // впадіння до ПРОза Во  
ШИНГАРЬОВ Москаль і бандерівці Культиватор Оксана ПЛАКСИЙ Поезія Павло НЕЧИТАЙЛО Грамот  
Літаномія Марко Роберт СТЕХ Спокуса Агаасфера Богдана МАТІЯШ Спокуса інтриги. Короткі нота  
на берегах Роксолана КІСЬ Марія МОШКОВСЬКА «Заумь» в контексті культури авангарду Іван ЛИС  
Франко – не – Франко Робітн Я. Птаха Самота Світлана БОГДАН Мимохідь Роман КОТИК Кривав  
Олена РУДЕНКО (ми) Маша АБИЗОВА Чому? Олександра КОВАЛЕНКО Кишенькове щастя Богдан  
КОЛОМІЙЧУК Спокуси мене маками Анна РИБАЛКА Теорія Вовків та Кроликів Ванда НОВА Віяло п  
Л. Єлена ІВАНУНА Переоблік Олег СОЛОВЕЙ «Похвальное слово мачехе» Маріо Варгас Льоса Євге  
КОГЕН «Право бути собою» Віктор Малахов Юлія СТАХІВСЬКА «Городу и миру» Мирон Петровський  
Тетяна ДІГАЙ «юризавадський 2008» Юрій Завадо **завжди** «Долання меж» Надія  
Гаврилюк Тетяна ДІГАЙ «Чорний бумер» Василь Фільварочний Дмитро СТУС Випадіння з // впадін  
ПРОза Володимир ШИНГАРЬОВ Москаль і бандерівці Культиватор Оксана ПЛАКСИЙ Поезія Павло  
НЕЧИТАЙЛО Грамота Літаномія Марко Роберт СТЕХ Спокуса Агаасфера Богдана МАТІЯШ Спокуса  
інтриги. Короткі нотатки на берегах Роксолана КІСЬ Марія МОШКОВСЬКА «Заумь» в контексті куль  
авангарду **гарні** – не – Франко Робітн Я. Птаха Самота Світлана БОГДАН Мимохідь  
Роман КОТИК Олена РУДЕНКО (ми) Маша АБИЗОВА Чому? Олександра КОВАЛЕНК  
ишенькове щастя Богдан КОЛОМІЙЧУК Спокуси мене маками Анна РИБАЛКА Теорія Вовків та  
Кроликів Ванда НОВА Віяло панни Л. Єлена ІВАНУНА Переоблік Олег СОЛОВЕЙ «Похвальное слов  
мачехе» Маріо Варгас Льоса Євген КОГЕН «Право бути собою» Віктор Малахов Юлія СТАХІВСЬКА  
«Городу и миру» Мирон Петровський Тетяна ДІГАЙ «юризавадський 2008» Юрій Завадський Марія  
ЦЕХМЕЙСТРУК «Долання меж» Надія Гаврилюк Тетяна ДІГАЙ «Чорний бумер» Василь Фільварочний  
Дмитро СТУС Випадіння з // впадіння до ПРОза Володимир ШИНГАРЬОВ Москаль і бандерівці Тет  
Культиватор Оксана ПЛАКСИЙ Поезія Павло НЕЧИТАЙЛО Грамота Літаномія Марко Роберт СТЕХ  
Спокуса Агаасфера Богдана МАТІЯШ Спокуса інтриги. Короткі нотатки на берегах Роксолана КІСЬ І  
МОШКОВСЬКА «Заумь» в контексті культури авангарду Іван ЛИСИЙ Франко – не – Франко Робітн  
Птаха Самота Світлана БОГДАН Мимохідь Роман КОТИК Кривава кави Олена РУДЕНКО (ми) Маш  
АБИЗОВА Чому? Олександра КОВАЛЕНКО Кишенькове щастя Богдан КОЛОМІЙЧУК Спокуси мене  
маками Анна РИБАЛКА **психологи** «Городу и миру» Мирон Петровський Тетяна ДІГАЙ Тетяна  
«юризавадський 2008» Юрій Завадський Марія ЦЕХМЕЙСТРУК «Долання меж» Надія Гаврилюк Те  
ДІГАЙ «Чорний бумер» Василь Фільварочний Дмитро СТУС Випадіння з // впадіння до ПРОза Во  
ШИНГАРЬОВ Москаль і бандерівці Культиватор Оксана ПЛАКСИЙ Поезія Павло НЕЧИТАЙЛО Грамот  
Літаномія Марко Роберт СТЕХ Спокуса Агаасфера Богдана МАТІЯШ Спокуса інтриги. Короткі нота  
на берегах Роксолана КІСЬ Марія МОШКОВСЬКА «Заумь» в контексті культури авангарду Іван ЛИС  
Франко – не – Франко Робітн Я. Птаха Самота Світлана БОГДАН Мимохідь Роман КОТИК Кривав  
Олена РУДЕНКО (ми) Маша АБИЗОВА Чому? Олександра КОВАЛЕНКО Кишенькове щастя Богдан  
КОЛОМІЙЧУК Спокуси мене маками Анна РИБАЛКА Теорія Вовків та Кроликів Ванда НОВА Віяло  
панни Л. Єлена ІВАНУНА Переоблік Олег СОЛОВЕЙ «Похвальное слово мачехе» Маріо Варгас Льос  
Євген КОГЕН «Право бути собою» Віктор Малахов Юлія СТАХІВСЬКА «Городу и миру» Мирон Тетяна  
Петровський Тетяна ДІГАЙ «юризавадський 2008» Юрій Завадський Марія ЦЕХМЕЙСТРУК «Долан  
меж» Надія Гаврилюк Тетяна ДІГАЙ «Чорний бумер» Василь Фільварочний Дмитро СТУС Випадіння

Дмитро СТУС. Випадіння з // впадіння до.....	5
Володимир ШИНГАРЬОВ. Москаль і бандерівці.....	ПРОза: 9
Оксана ПЛАКСІЙ. Чому не вбили.....	Культиватор: 119
Павло НЕЧИТАЙЛО. Грамота.....	Поезія: 121
Марко Роберт СТЕХ. Спокуса Агасфера.....	АітАнімомія: 143
Богдана МАТІЯШ. Спокуса інтриги. Короткі нотатки на берегах.....	152
Роксолана КІСЬ. Час маніфестів.....	155
Марія МОШКОВСЬКА «Заумь» в контексті культури авангарду.....	157
Іван ЛИСИЙ. Франко – не – Франко.....	203
Я. Птаха. Самота.....	Робіття: 233
Світлана БОГДАН. Мимохідь.....	237
Роман КОТИК. Кривава кавка.....	244
Олена РУДЕНКО. (ми).....	248
Маша АБИЗОВА. Чому?.....	257
Олександра КОВАЛЕНКО. Кишенькове щастя.....	261
Богдан КОЛОМІЙЧУК. Спокуси мене маками.....	269
Анна РИБАЛКА. Теорія Вовків та Кроликів.....	271
Ванда НОВА. Віяло панни Л.....	279
Єлена ІВАНУНА. «Чого озирася?».....	280
Олег СОЛОВЕЙ про «Похвальное слово мачехе» Маріо Варгаса Льоси.....	Пересобіж: 283
Євген КОГЕН про «Право бути собою» Віктора Малахова.....	286
Юлія СТАХІВСЬКА про «Городу и миру» Мирона Петровського.....	290
Тетяна ДІГАЙ про «Юрійзавадський 2008» Юрія Завадського.....	293
Марія ЦЕХМЕЙСТРУК про «Долання меж» Надії Гаврилук.....	296
Тетяна ДІГАЙ про «Чорний бумер» Василя Фольварочного.....	299



МИТРО  
СТУС

# ВИПАДІННЯ з // ВПАДІННЯ до

Добридень, шановний читачу!  
На жаль, мушу продовжувати стару пісню. Не люблю її не менше за Тебе, але що вдіеш...

Попри сподівання, жодного покращення в становищі журналу не відбулося: затримки, неправди, необов'язковості, невиконані обіцянки, відповіді «а навіщо це мені треба?» й тому подібне – такий неповний перелік реакцій та відповідей, з якими довелося зіштовхуватися впродовж трьох зимових місяців у фешенебельних кабінетах...

Поки ситуація з журналом така: цього року видамо 6 або навіть 4 книги «Київської Русі». Вони будуть спареними чи навіть строєними, але будуть. До початку літа визначимося, чи працюємо далі (себто, чи оголошуємо передплату на наступний рік), чи беремо паузу або й закриваємо проект. Інтернет-версію таки запустимо (думаю, що все ж таки впродовж березня).

Все інше – емоції, яким не хочеться піддаватись.

\* \* \*

З кожним днем все більше відчуваєш себе в незбагненній ситуації, що висуває цілком нові, часом абсолютно протилежні звичним, вимоги, нав'язує дивні критерії оцінок, тикає носом у тупики, переконуючи, що то нові й магістральні шляхи розвитку.

За цих обставин ще більше чіпляєшся за традиційні моральні цінності, які залишаються ледь не єдиною ниткою, що нагадує про історію, традицію, тяглість й т. ін.

Ми не випадково назвали нову книгу «Межичасся». Зараз справді починаєш усвідомлювати власне «випадіння» з плиткого й лінійного часу (хроносу) в якусь іншу реальність, повз яку час тече, але ти не відчуваєш його і перебуваєш ніби в анабозі: хоча теоретична можливість «повернутися» до звичного порядку речей, «впавши» назад у час, майже у будь-якому відтинку історії ніби теоретично й зберігається, проте значно ймовірнішим здається інший розвиток ситуації – дати



холоду можливість виморозити все зайве (може, й з тобою включно), аби далі прошуквати лише з найнеобхіднішим.

Марність зусиль, які вкотре наштовхнулись на майже неподоланні перешкоди, геть не сприяють оптимістичним візіям щодо майбутнього. У той же час здобутий досвід постійно нагадує, що сірість не вічна й обіцяний просвіток обов'язково буде. Перечекавши ж усе це гідно (чи як там вже вийде), матимеш можливість увійти до нового дня (світу, періоду, епохи) схожим на змію, яка залишила в жорстких лещатах стару й зужиту шкіру.

Щось подібне неминуче станеться й з усіма нами. Хтось прoderеться крізь хащі зневір і безнадій, щоб увійти до простору нових сподівань і шансів. Маю надію, що трирічна «КРусь» (з нами чи й без нас, це не так істотно) виявиться поміж небагатьох щасливців, чие «впадіння» до дня нового буде органічним і взагалі, як то кажуть, матиме місце.

Але це лише обіцяна перспектива.

Наша ж реальність поки дуже подібна до огрому ситуацій, що відбувались між / на маргінесах історії (-ій). У вітчизняній історії так траплялось не раз. Лише в ХХ ст. таких прикладів – не злічити. Це й героїчний чин студентів, котрі гинули під Крутами, захищаючи не так Київ, як людей, що не спромоглися навіть озброїти тих, хто забезпечив їх поспішну втечу з міста. Так було і в «Бродівському казані», де ні за цапову душу гинули українські романтики з дивізії «Галичина», котрі не так протистояли радянській армії, як дивилися на безтямну втечу частин вермахту.

Щось подібне відбувалося й після Другої світової, коли застрашені й втомлені невизначеністю люди Західної України залежно від часу доби мали різну владу: вдень – «чужих», уночі – ніби «своїх» (або навпаки). І ті й інші приходили по їжу, виявляли приклади нечуваної жорстокості, забирали людей, вселяли непевність, і все для того, аби за кілька годин поступитись місцем своїм заклятим ворогам. До останнього часу тема людини, яка перебуває між двох вогнів, майже не розглядалась у вітчизняній літературі. Писали про героїв-чекістів, героїв-упівців, героїв-борців за Україну... Про людей, які виявилися приреченими жити поміж «героїв» зі зброєю, першим на повен голос сказав у своїх новелах Василь Портяк. Він став тим українським письменником, якому вдалося вирвати людину з анабіозу національно-політичного заціпеніння в простір загальнолюдських переживань і болінь, простір страшною правди й людяності, забувши про «своїх» і «чужих», і згадавши про гідність, обов'язок, відповідальність, мус за найтрагічніших обставин залишатись людиною.

Цього виявилось достатньо, аби фактично кількома новелами він увійшов ув історію нашої літератури. Неприсудження йому цього року Шевченківської премії нічого не змінює, бо більше говорить про «об'єктивність», фаховий рівень і неупередженість Комітету з присудження премій, аніж про твори Василя Портяка.

У 3-4 книзі «Київської Русі» ми друкуємо документальну прозу Володимира Шингарьова «Москаль и бандеровцы». Наприкінці 1940-х він, росіянин за походженням, вчителював у Львівській області, викладаючи дітям російську мову й літературу. Друкуємо твір мовою оригіналу, не вважаючи за потрібне й доцільне перекладати його українською ще й тому, що в традиційних уявленнях нашого перевернутого світу це погляд ніби з того, «іншого», російського боку. Втім, читаючи повість, читач не раз переконується, що «свої» й «чужі» діляться не за національність, мовою спілкування чи сповіданням тих чи інших ідеологічних догм: просто одні люди намагаються жити за Божими заповідями, а інші... інші – як простіше і як виходить... У сьогоднішньому дикому й засліпленому нелюбов'ю світі редакції здавалося важливим донести до слухача цей правдивий голос росіянина, який бачив, прагнув зрозуміти, й, як міг, намагався зарадити бодай чийсь біді...

Так чи інакше відчувають свою незустріч з добою й переважна більшість авторів цієї книги.

У рубриці «Анатомія літератури» передовсім це герої експериментальної прози Марка Роберта Стеха, котрі в різні періоди історії однаково відчувають неприкаяність і «проминання», але (!) – й тут жодного парадоксу – саме неприкаяність і проминання й роблять із них людей і суб'єктів історії в повномурозумінні цього слова. Це стосується й Данте, й Мойсея, й аль-Хідра. Вивершитись, піднятися над обставинами, збагнути їх – це вже майже відшукати себе-справжнього.

Про «виривання», «виламування» з доби несправжніх цінностей йдеться у статті Марії Мошковської, яка аналізує явище «зауми» в контексті авангардної культури. Невчасна, недоцільна й, як видавалось більшості, геть непотрібна річ нині заявляє про себе в мові користувачів Інтернету. І немов і не було багатолітнього висміювання Алексія Кручних в радянському (і не лише) літературознавстві.

Про ту ж межичасну неохайність у наукових текстах (на прикладі шанованої Тамари Іванівни Гундорової) пише дослідник, викладач Києво-Могилянської академії Іван Лисий. Прикро, що саме добротні й неординарні тексти Т.Гундорової потрапили під пильний розгляд І.Лисого. Проте, з іншого боку, – не розглядати ж сірі й безграмотні публікації, яких легіон у так званих ВАКівських журналах чи різного роду монографіях, і



головне завдання яких – допомогти захиститися авторові, а не запропонувати освіченому читачеві цікавий текст чи привнести щось цікаве у вітчизняну гуманітаристику.

Так само ніби поміж часами й у не надто своєму середовищі живе, працює й творить поет Павло Нечитайло, чий поетичний світ досить органічний і цікавий, але, складається враження, онтологічно розірваний, не оформлений у цілісний простір.

Утім, може, все це – нормально. Може, так і треба. Бо з втратою відчуття часу ми отримуємо можливість заглянути за грань і побачити те, що в миготінні подій лишається поза увагою. Думається, що, може, саме в цьому і треба шукати свій шанс, аби «випадіння з» таки трансформувалося у «впадіння до».. ✱



ВОЛОДИМИР  
ШИНГАРЬОВ



# Москаль і бандерівці (документальна повість)\*

...по закінченню війни вступив до Львівського державного університету на юридичний факультет (згодом перевівся на філологічний).

Наприкінці 40-х років працював учителем у семирічці села Оселя Яворівського району Львівської області.

1950-го року вступив до Літературного інституту імені Горького в Москві. Одружений.

Працював журналістом. Нині постійно мешкає в Москві; продовжує писати прозові твори.

\*журнальний варіант, зі скороченнями.



## Здравствуй, Оселя!

...Монотонно поскрипывают колеса пароконной фуры. Медленно проплывают мимо нас слева и справа высокие стройные сосны. Лесная прохлада воспринимается как благодать. Дышится легко и свободно. Особенно после солнцепека, который донимал нас в начале пути, когда, выехав из города, покатали по ровной, открытой местности.

Фура нагружена до предела. Кроме меня и директора школы, в которой мне предстоит работать, в ней сидят еще возница и секретарь Оселевского сельсовета – маленький лысый мужиченка с пышной короткой бородой и хитрым прищуром глаз. Фуру выделили именно ему – для поездки в райцентр по служебным делам. Директор воспользовался этой оказией, чтобы завезти в школу тетради и учебники. Ну а я оказался в этой компании совершенно случайно.

Когда выехали из леса, опять попали под палящие лучи безжалостного солнца. Под копытами лошадей – песчаный грунт. Там, где он прибит дождями и утрамбован, прикатан автомашинами, фура катится легко и сравнительно быстро. Когда же попадаетея участок сухого песка, колеса погружаются в него так, что нижней части обода не видно. Постромки натягиваются как струны, лошади напрягаются, подавшись вперед всем телом, а фурман соскакивает с сиденья и идет рядом с фурой, подбадривая коняг подергиванием вожжей, почмокиванием да незлобным покрякиванием:

– Вишта! Гайта!

На затяжных подъемах его примеру следует и коренастый бородач. Только соскакивает он в противоположную сторону. И шагают они своеобразным эскортом, а мы с директором восседаем на заднем сидении, как важные персоны. Потому и восседаем, что находимся сзади и нам значительно труднее соскочить с фуры на ходу: мешают

высокія плетеныя борты. Я паспрабаваў было зрабіць гэта, но дырэктар астававіў мяня лёгкім прыкоснавеніем рукі:

– Не надо... товарищ.

К работнікам района всего час тому назад он абрашаўся іначэ: «Пан Чопік, – к адному інспектору. – Пан Торбацкі», – к другому. Потому што они месныя, і такое абрашчэнне асталосся у них ещэ со времян панскай Польшы. Я же прыехаў с востока, оттуда, где давно паконачылі і с господамі, і с панамі.

Но вот падыём преедолен. Фурман і яго сосед ловко вскакаваюць на свои месца, і фура весело катыцца под уклон. Тэпер хорашо видно все окрест. Холмістая меснасць кажацца застыўшэй паверхнасцю мора. Мертвога мора, пакрытога наносамі пяска, на котаром, бог весть какім абразом, людзі умудраюцца вырашчываць разлічныя культуры: картофель, лен, рожь, люпін і дажэ пшэніцу.





У дороги довольно часто встречаются распятия Иисуса Христа. Пару раз попались небольшие часовенки, называемые здесь капличами. В них за стеклом – опять же Иисус Христос на кресте, несколько икон, цветы. Видно, одной из отличительных черт здешнего населения является религиозность, набожность. Как только фура поравняется с таким вот местом, фурман и бородатый его сосед обнажают головы и крестятся в ту сторону, где находится распятие. Директор лишь беспокойно ерзает на месте и косится на меня. Понимаю: не будь рядом с ним такого безбожника, каким, несомненно, является новый учитель, он не отстал бы от своих попутчиков. Не столько из религиозных побуждений, сколько из желания быть таким, как и его односельчане. Зато в иных случаях он пренебрегал моим присутствием. Встречный пешеход, остановившись, снял шляпу и поприветствовал нас, незнакомых ему людей:

– Слава Иисусу Христу!

– Слава навеки! – ответили с фуры. И директор тоже.

После затяжного молчания секретарь сельсовета вдруг обратился ко мне с вопросом, который я воспринял как провокацию:

– Скажите, пан профессор, как вы считаете... вот такое... Я, например, простой мужик, на земле всю жизнь работаю, ничего, что сейчас секретарем в сельсовете, это – временно... А вы – ученый человек, с книжками и тетрадами дело имеете... чисто одеваетесь... потому что иначе вам нельзя... Скажите – правильно, если я буду говорить вам «товарищ», или другой такой, как я, – он указал на фурмана. – Какой я вам товарищ? Никакой. Гусь свинье не товарищ. Правильно я говорю или нет?

– Ну как вам сказать, – немного замаялся я. – Вы не совсем правы.

– Почему? Разве вы не обидитесь?

*... побутували в українському козацтві XVII – XVIII ст. звертання «товариш»... стосувалося саме особливо степів тодішньої ранньої системи і структури війська взагалі. Достатньо тривалий час перебуваючи в складі збройних сил Речі Посполитої, козацтво сприймало впливи польської військової організації. За системи формування регулярного війська, яка побутувала в Польщі у XVI – XVII ст., численні представники шляхти вступали до війська разом зі своєю родиною в якості радювих воїтів. ... воляги шляхтичів, які становили першу шеренгу бойового штурмування, звалися «товаришами». Це підкреслювало його позаслужбову рівність до шляхтича-ротмістра, який брав їх на службу, та його заступника-поручика; а числа «товаришів» призначалися «намісниками» на час відсутності командирів. ... Тому козак-«товариш» – це своєрідний ранг на відміну від «молодця», «змітчака», «джур», «підполчачка» та інших дурорядних класів горькі радючих «членів війська» (Панюк К.Ю. «До історії українських військових рангів XVII – XX ст.»).*



– Нет, не обижусь. У нас так принято... Все люди равны, значит – товарищи.

– Нет, – упорствовал бородач, – не могут быть все равны – дураки и умные, бедные и богатые. Никакие они не товарищи.

Я почувствовал себя как-то неуютно, беспомощно. Посмотрел на директора, надеясь на его поддержку. Однако тот спал, уронив голову на грудь, раскачиваясь в такт движению фуры. Оно и понятно: человек немолодой, скоро на пенсию, разморило его...

В село приехали засветло. На школьном дворе разгрузили фуру.

Когда остались одни, директор подошел ко мне и сказал дружелюбно:

– Вы не волнуйтесь, товарищ. Не обращайтесь внимания на то, что говорил вам секретарь сельсовета. Все будет хорошо. Дадим вам много уроков, зарабатывать хорошо будете. И квартиру подберем подходящую.

Значит, он не спал. Слышал мой разговор с бородачем, однако отмолчался. Почему?

## Яблоко

После завтрака, прихватив пару учебников и стопку проверенных ученических тетрадей, я зашагал вдоль единственной улицы села по направлению к школе. Не прошел и сотни метров, как за спиной услыхал топот чьих-то босых ног. Остановился. Ко мне подбежал младший сын хозяев, Иван, и протянул крупное румяное яблоко.

– Мама яблоко... забыла...

Нет, не «яблоко» он сказал, а «ябко», как здесь принято.

Покончив с яблоком, я швырнул огрызок в кусты. Однако в тот же вечер вспомнил о нем. И на следующий день... И сегодня, когда мне уже не двадцать один, а перевалило за семьдесят, помню все, что связано с этим малозначительным, казалось бы, случаем, все, что со временем выстроилось в четкий и убедительный сюжет.

Яблоко передала хозяйка. Вот с нее-то и следует начинать мой рассказ.

Первую ночь в Оселе я провел в квартире директора школы. «Доброй вам ночи, – сказал директор после ужина. – Завтра устроим вас на квартиру».

Засыпал я в полной убежденности в том, что на следующий день буду иметь не только свой угол, но и «стол», то есть – со своей ложкой подсаду к семейному котлу моих квартирных хозяев. Поисками жилья



занимались секретарь сельсовета и директор школы. Я лишь присутствовал при сем. Мои поводыри действовали не вслепую. Они отлично знали, где, в какой хате можно найти искомое. Один отказ, второй, третий... Я заволновался. Неужели во всем селе не найдется подходящего пристанища для одинокого учителя? Комнаты, конечно, были. Но – не свободны. Чаще всего приспособленные временно под кладовки, в которых хранилась различная рухлядь, зимняя одежда, кое-какие продукты, и сильно пахло мышами. Освободить такую жилплощадь, чтоб использовать ее по прямому назначению – дело полутора – двух часов. Было бы желание. А вот его-то как раз и не было ни у одного из крестьян, с которыми нам удалось поговорить. Все они беспомощно разводили руками, сочувственно вздыхали и осторожно, подозрительно косились в мою сторону. Я был для них чужеземцем, человеком пришлым. И не какой-нибудь француз или американец, а русский, москаль (москалями они называли всех, кто в общении между собой пользовался русским языком, будь он хоть тем же украинцем, но из восточных областей, где этот язык за годы советской власти получил широкое распространение и стал господствующим). «Москали едут!» – этот предупредительный и тревожный возглас я слышал сотни раз, когда к селу приближались или солдаты войск госбезопасности, или представители районного партактива. Приезжие, как правило, надолго не задерживались. Но вот появился посланец Московии с намерением остаться в селе на постоянное жительство. Как с ним обходиться? Чего от него можно ожидать? И как на него посмотрят односельчане? «Москалі чужі люди...» – эти слова Шевченко знали даже безграмотные. С другой стороны был великий соблазн: ежемесячно получать наличными вполне приличную сумму. И за квартиру, и за питание. Для сельского жителя, ведущего преимущественно натуральное хозяйство, упустить такой случай было бы великой глупостью. И все-таки – упустили, избегая каких-то непредвиденных и непонятных осложнений в жизни своей семьи.

...Осталась последняя надежда – хата Каспришиных, стоявшая в конце села. Меня предупредили: комнатка там настолько мала, что ее можно рассматривать лишь как временное пристанище. И отопления там нет, потому что хозяева – старики с двумя сыновьями-школьниками – занимают вторую половину дома, где и печь поставлена. Я согласен был на что угодно, лишь бы на следующий день не начинать хождение по селу снова. Перебьюсь как-нибудь несколько недель, а там – видно будет.

Заходим на подворье. Никого не видно. Только куры, разморенные жарой, лежат в тени. В стоделе идет молотба, о чем свидетельству-

ет мягкий перестук цепов, да шелест соломы, вздрагивавшей под ритмичными ударами цепов. Впервые в жизни я увидел то, что раньше мог обнаружить лишь на картинке в учебнике истории. Словно из двадцатого века вдруг попал в девятнадцатый или восемнадцатый, или еще раньше. И залюбовался этой работой, похожей на цирковой аттракцион (во всяком случае – в моих глазах). Двое мальчишек, обнаженных по пояс, удивительно слаженно, как заведенные механизмы, барабанили по снопам, разложенным на полу. Соединенные шарнирно с рукоятью, короткие палки-билы после каждого удара отскакивали вверх, мотаясь из стороны в сторону, точно пытаюсь сорваться с шарнира и улететь подальше. Однако к следующему удару покорно принимали нужное положение и падали на упругую солому точно плашмя, чтобы тут же метнуться кверху, выделявая замысловатые коленца. Тук-тук, тук-тук, тук-тук... Вверх-вниз, вверх-вниз, вверх-вниз... И ни разу не столкнулись в воздухе, ни разу не попасть по лбу кому-нибудь из двух работников. Вот это класс!

В стороне стоял сам хозяин – высокий старик в обесцвеченной временем фетровой шляпе. Он молча следил за действиями сыновей, ожидая очередной паузы в работе, когда надо будет или поправить, переверосить снопы, или заменить их новыми.

- Слава Иисусу Христу!
- Слава навеки!
- Дай, Боже, счастья!
- Спасибо. Дай, Боже, и вам.

Работа остановилась. Хозяевам не терпелось узнать, чем они обязаны визиту к ним столь уважаемых в селе людей, как секретарь сельсовета и директор школы. Их любопытство было тут же удовлетворено. Старик не мог ответить ничего определенного, так как домашними делами командует «господыня» – хозяйка, а он – «господар» – мало что в этом смыслит. Где же «господыня»? Пошла на другой конец села, к сестре. Скоро должна вернуться. Если паны желают, могут подождать.

Мы уселись на завалинке, найдя спасительную тень. Ребята вернулись в стодолу, чтобы продолжить работу. Их отец, как вежливый хозяин, остался с гостями. Для начала рассказал нам, как он во времена панской Польши занимался фирманкой – возил пассажиров до Львова и обратно. Фира – это по-местному, что значит «фура», «фургон». Вот и получилась фирманка. Неужели 120 километров на лошадях преодолевали? А железной дороги разве не было? Была, конечно. Только слишком дорого стоило это удовольствие, не каждому





по карману. Простой люд больше по-старинке, на лошадях... Хоть и утомительно, зато дешевле в несколько раз...

Когда разговор иссяк, секретарь сельсовета сказал, вытирая ладонью пот со лба:

– Але пэчэ!

Поговорили еще немного (Разумеется, я молча слушал, не рискуя сконструировать предложение по-украински).

– Але пэчэ! – повторил знакомую фразу директор школы, косясь на голубое безоблачное небо. Действительно, в конце августа жара стояла градусов под тридцать – как в середине лета. Вполне возможно, на палящее солнце посетовал бы теперь хозяин подворья, однако я опередил его, стремясь показать свое умение легко и быстро преодолеть языковой барьер:

– Алэ пэчэ!

Кажется, получилось неплохо. Произношение, интонация – как у местных жителей. Собеседники единодушно поддержали меня, вызвав во мне прилив самодовольства и оптимизма.

А вот и хозяйка!.. Прошу прощения – не хозяйка, а господня. В глазах ее – неподдельный испуг. Столько людей во дворе. Да еще с незнакомцем. Не случилось ли чего?

Успокоение пришло быстро. Нашу просьбу выслушала с большим вниманием, будто речь шла не о квартиранте, а о продаже или купле коровы. Все надо обдумать, все взвесить. Как же пан будет жить в такой маленькой комнатухе? Ничего, он согласен. Ведь временно, пока не найдут для него более подходящее жилье. И с едой не совсем понятно. У нас простая пища, хлопская: картошка, взвар из сухофруктов, капуста, молоко. Мясо – только по праздникам... Будет ли пан все это есть? Будет! С большим удовольствием. И деньги за все заплатит...

Убежден: не упоминание о деньгах положило конец ее колебаниям. Уж больно жалкий вид был у этого пана – несостоявшегося студента. И лицо с впалыми щеками, и тощая фигура свидетельствовали о длительном недоедании. А во взгляде было столько мальчишеской непосредственности, надежды и мольбы, что материнское ее сердце дрогнуло...

Я так и не запомнил ее имени. Зато облик этой женщины сегодня вижу так, будто разговаривал с ней вчера. У нее болели глаза. Она часто закрывала их, давая возможность немного отдохнуть от дневного света. То и дело отирала с них влагу ладонями. Любила «господыня» посидеть рядом со мной на завалинке, рассказать о своей жизни, выпросить что-либо из моей. Неудобство состояло лишь

в том, что я был скован в своих разговорных возможностях, мешая постоянно русские слова с украинскими. Поэтому больше слушал, нежели говорил. Иногда она извиняющимся голосом спрашивала:

– Пану, наверное, неинтересно то, что я говорю.

– Нет, что вы! Интересно. Я слушаю.

Замужем она второй раз. Первый муж рано умер. От него остались сын и дочь. Оба взрослые и обзавелись собственными семьями. Но не здесь, в Оселе, а в других селах. У них свои дети – ее внуки. Второму мужу она успела родить двух мальчишек. «Хорошие ребята», – сказал я искренне, так как мне действительно нравились и младший Иван, и старший Антон. Еще я запомнил ее ноги. Вернее – ступни ног. Непомерно большие и широкие, с загрубевшей и потемневшей кожей. «Какой же размер обуви нужен для такой ножки?» – невольно подумалось мне. В редкие минуты праздности женщина грела их на солнышке, утепляя ступни пылью, подгребая ее то одной ногой, то другой.

В небольшом садике Каспришиных было штук пять яблонь. Одна из них выделялась своими удивительно красивыми и вкусными плодами. Еще до моего появления здесь яблоки с этого дерева собрали и унесли в кладовку, чтобы лакомиться ими, не каждый день, а иногда – в воскресные и праздничные дни. Надолго хватит, до первых заморозков. В первую очередь они предназначались для детей. И не столько для сыновей, сколько для маленьких внуков, которых родители привозили в гости к дедушке и бабушке каждое воскресенье. Приезжали они пароконной фурой, набитой доотказа душистым сеном. Лошади стояли в тени, рядом с фурой, похрустывая кормом, а хозяин с женой и детишками проводили время в общении со стариками, их двумя сыновьями, соседями. После обеда прощались, занимали свои места в фуре и уезжали. И все это – тихо, сдержанно, с серьезными, озабоченными лицами. Даже малыши – трехлетний Мирося (Мирон) и четырехлетний Петруся (Петя) не позволяли себе почти никаких шалостей. А если забывались иногда, то ненадолго. Встретившись с печальным взглядом матери или отца, тут же умолкали. Зато рядом с бабушкой чувствовали и вели себя свободней и раскованней. Она одаривала яблоками и дешевыми конфетами, и вела себя не так, как остальные взрослые. Любила строить с ними домики из деревянных брусков, рассказывать удивительные истории про волка, ведьму, черта. Могла и затеять с ними борьбу на соломе в стодоле. Но после короткой вспышки веселья обязательно становилась грустной. Крепко прижав к себе обоих внуков, говорила ласково и нежно:



– Сиротиночки вы мои хорошие! Миросик! Петрусик! Пан Бог милостив. Он все видит. Он все слышит. Он поможет. Вот увидите.

И смахивала ладонью непрошенную слезу.

«Какие сиротиночки? – недоумевал я. – При живых-то родителях. Вот – отец, вот – мать... Ничего не понимаю».

К этой загадке вскоре прибавилась еще одна. Во второй приезд внуков хозяйки я попытался подружить с ними. Протянув обе руки к младшему брату, сказал, как можно ласковее:

– Иди ко мне, Миросик.

Мальчик остановился и посмотрел на меня настороженно, задержав дыхание.

– Ну, – подбодрил я его, – иди же. Скорее! Скорее!

Губы его дрогнули, в глазах появился испуг, он громко заплакал и бросился от меня прочь. Прижав малыша к себе одной рукой, бабушка гладила его по голове и успокаивала как могла:

– Не плачь, Миросик. Не плачь, деточка. Пан ничего плохого тебе не сделает. Пан хороший. Правду тебе говорю. Крест святой. Бигме («Бигме» – что-то вроде русского «ей Богу»). Не плачь. Не надо. Сейчас я тебе конфетку дам. Пойдем вместе возьмем ее. И Петрусю принесем. Пойдем.

Я чувствовав себе крайне неловко. Чем же так обидел и напугал малыша? Кажется, ничего плохого не сказал и не сделал. Чего он так расплакался? Почему боится меня?

Ясность пришла уже тогда, когда я не жил в доме Каспришиных. Мой новый квартирный хозяин в процессе разговора на другую тему, как бы между прочим, поведал о том событии, которое повергло в глубокую печаль всех Каспришиных. И не только их. Месяца полтора тому назад состоялся вывоз в Сибирь нескольких семей того села, где жил старший брат Ивана и Антона – Микола. Вывезли родителей его жены и двух ее братьев. За что? Такой вопрос не принято было задавать. Теперь мне стало понятным многое в поведении Каспришиных, их отношении ко мне. Помню, Микола в свой первый приезд подошел ко мне, поздоровался за руку и в коротком разговоре щегольнул слабым знанием русского языка, пояснив при этом, что службу в Советской армии проходил в России. Именно это обстоятельство и спасло его семью от участи остальных членов рода его супруги. Таких людей, как Микола, а также их близких родственников обычно не трогали, если за ними не числилось тяжких прегрешений. Жена его старалась избегать меня, держаться подальше. Мне казалось, что и у нее с глазами не все в порядке: почти всегда они были влажными.





Если бы это была дочь моей хозяйки, то можно было бы такую болезнь объяснить наследственностью. Но ведь невестка... Что касается ребятешек, то эту шараду я разгадал довольно легко. Несчастной семье, подлежащей вывозу в Сибирь, отводилось на сборы всего два часа. Петрусик и Миросик стали невольными свидетелями этой страшной процедуры. На их глазах их дедушка с бабушкой и двумя взрослыми детьми трясущимися руками собирали необходимые вещи. Бабушка, конечно, плакала. А незнакомые дяди с автоматами в руках, наверняка, торопили их, повторяя то и дело: «Скорее! Скорее!» И я сказал малышу: «Иди ко мне. Скорее! Скорее!»

Но я же ничего не знал!

Около двух месяцев довелось мне жить в доме Каспришиных. И каждый день утром по дороге в школу я съедал по одному яблоку из тех запасов, которые хозяйка сделала для детей. Но только одно запомнил на всю жизнь – то, которое получил из рук Ивана, догнавшего меня на полпути к школе.

### Ночные встречи

...Ночь была хмурая. По небу ползли низкие тяжелые тучи. В пролетах между ними где-то далеко-далеко за серой дымкой виднелся расплывчатый диск луны. Потом снова все покрывалось мраком.

Больше половины пути было мною пройдено. Вон впереди показалось что-то темное. Это – остатки корчмы, стоявшей на перекрестке двух дорог еще при Польше. В те времена крестьяне, возвращавшиеся из Яворова, обычно останавливали здесь свои фуры и заходили к корчмарю-еврею затем, чтобы подкрепиться стаканчиком спиртного, встретить знакомых, поболтать о том, о сем. А потом, уже навеселе, ехать дальше – кто в соседние села и хутора, кто поворачивал на свое подворье здесь же, в Оселе. Во время войны корчмарь исчез куда-то, корчма развалилась, и полуразрушенные стены ее кое-кому напоминали о веселых минутах, некогда проведенных здесь. Для меня эти стены служили лишь ориентиром, лишь вехой на пути к своему жилищу. Я знал, что мне оставалось пройти еще метров сто по улице, а затем свернуть влево и по узенькому проулку шагать к хате Каспришиных.

Развалины корчмы все ближе и ближе. Луна снова появилась в серой дымке. И в этот самый момент я увидел двух мужчин, спускавшихся по дороге, ведущей к районному центру. Они шли быстро, размашисто, а когда заметили меня, свистнули негромко и что-то

крикнули. Я прибавил шагу, не отрывая глаз от незнакомцев. Они перешли на бег, торопясь ко мне. Я тоже побежал, не отдавая себе отчета в собственных действиях. Но – не быстро, не пустился наутек. Продолжая следить за преследователями, бочком, бочком побежал, все еще надеясь на то, что это – какое-то недоразумение или шутка. Быть может, ребята подвыпили и решили погугать столь позднего прохожего. Убедившись в том, что преследование приняло самый серьезный характер, я собрался было уже пуститься во все лопатки, чтобы, совершив спринтерский рывок, попросить убежище в первой попавшейся хате, как вдруг отчетливо услышал «Стой!» и холодный лязг металла. Но и это меня не остановило, потому что инстинкт самосохранения начисто лишил меня разума. «Убежать! Убежать во что бы то ни стало! Заору сейчас на все село благим матом. Чтобы все проснулись и бросились спасать меня». Я так и поступил бы, если бы из-за развалин корчмы мне наперерез не выскочили еще трое с автоматами наперевес и огромной собакой-овчаркой на поводке.

– Стой... твою маты!

Я остановился как вкопанный, и тот час же меня окружили пятеро наших солдат, не считая овчарки, пытавшейся дотянуться до меня своей клыкастой мордой. «Русские... свои... Слава богу. А я думал – бандиты. Значит, все в порядке. Мы еще проживем».

– Кто такой? Документы.

– Учитель я. Новый.

– Где живешь?

– Вот... недалеко... у Каспришиных.

– Чего по ночам шляешься?

– Надо было.

– А почему убегаешь? Жить надоело? Еще секунда – и капут. Если человек убегает, значит он бандит. А с бандитами разговор короткий.

– Я не знал.

– Не знал... В следующий раз будешь знать.

Способность соображать постепенно возвращалась ко мне. Стало яснее ясного, что я чуть было не пал жертвой случая. Невинной жертвой трагического случая. Такие вот небольшие группки солдат-краснопогонников (войска госбезопасности) частенько появлялись в селе. Я их видел днем, когда они беззаботно шагали по улице Осели, весело балагурия и отпуская двусмысленные шутки встречным красавицам. Днем они могут расслабиться, отдохнуть, потому что основная «работа» ждет их ночью. Под покровом темноты они устраивали где-нибудь засады, ожидая тех, кого им велено было выследить, задержать или



убить – украинских националистов, которых официальная пропаганда называла бандитами или бандеровцами. Вооружены солдаты были автоматами, гранатами, а иногда – ручным пулеметом. Каждая группа имела ракетницу. В случае нужды освещали местность ракетами, чтобы удобнее было вести прицельный огонь по тем, кто убегает, несмотря на предупредительный окрик «Стой!» или, наоборот, спрятавшись за каким-нибудь укрытием, ведет ответный огонь. Кроме того, один солдат носил с собой длинный стальной щуп. Им можно проткнуть сено в стогу или в стодоле, чтоб убедиться в том, что там не прячется человек. Или внедриться в землю, где предполагается наличие скрытого убежища.

Все еще находясь в состоянии сильного нервного возбуждения, я не торопился входить в дом. Осторожно присел на завалинке. Хотелось успокоиться, собраться с мыслями. Секунда, другая – и я превратился бы в труп, несмотря на то, что еще не жил, а только готовился к этому. Правда, недавно узнал, что такое горячее тело женщины, что такое любовные ласки молодой учительницы, приехавшей в Оселю двумя неделями позже меня... Она родом с Житомирщины, хохлушка, дипломированный педагог. После окончания института получила направление во Львовскую область. Я же – совсем иного поля ягода. Проучившись всего один год в университете, понял, что на хлебе и воде долго не протяну. Вот и предстал пред светлые очи инспектора областного отдела народного образования, чтобы предложить свои услуги. Тот посмотрел на меня так, будто я назвался Чарли Чаплиным или Наполеоном.

- Вы хотите поехать в село и работать там учителем?
- Совершенно верно. В любой район, любое село.

*у тоталитарных существах коллективу нам эти творять режимов идеологи і запускатють в народ через школи, політичні й громадські організації, засоби масової інформації тощо. Для цього особливо надається школа, бо діти мають найменше своїх власних спогадів і би найлегше засвоїти згори виготовлену нам їм, авторитетно подану вчителями. Публічний виваленням колективної нам їм служать державні святка (Роман Сербин. «Боротьба за історичну нам їм українського народу»).*

Инспектор смотрел на меня, как на ненормального. С подобным предложением к ним никто еще не обращался. Во Львове частенько по утрам находили трупы, а в селах и маленьких городках стреляли чуть ли не ежедневно. Из уст в уста передавали истории, одна страшнее другой...

Заведующий Яворовским отделом народного образования встретил меня с расprostертыми объятиями и сразу же перешел на «ты»:

– Вот здорово! Вот прекрасно! Ты – не учитель, ты – пионер. Зна-



чит, первый. Слышишь? Первый русский в сельской школе нашего района. Дети услышат настоящий русский язык. Поедешь в Оселку...

Скрипнула входная дверь, показалась голова пожилой крестьянки – моей домашней хозяйки.

– Пан, это вы?

– Я.

– Почему в хату не заходите?

– Не хочется. На луну смотрю. Может, последний раз вижу.

– Почему так?

– Сейчас меня чуть не убили.

– Йой!.. Боже!.. Солдаты?

– Они.

– А я вам еще вчера сказала: не ходите по селу ночью. Женитесь – и все будет хорошо. Такая добрая и красивая панонька – ваша профессорка.

– Да, надо подумать.

– Подумайте, подумайте. Спокойной вам ночи.

– Спокойной ночи.

– Молоко я вам поставила.

– Спасибо.

Я еще долго сидел, прислушиваясь к таинственным ночным звукам. И к собственным мыслям. Просто не верилось, что в эти минуты во Львове большинство людей еще бодрствует. Сидят в ресторанах, гуляют по улицам мимо освещенных витрин. Особенно много молодежи в центре города – против оперного театра, на улице Академической, в парке возле университета... Как не хотелось мне заползть в свою конуру! Иначе и не назовешь мое убогое жилище – бывший чулан, освобожденный от различного хлама для «пана профессора». В нем поместилась лишь узкая деревянная кровать да тумбочка. Постель заменял старенький тюфяк, а одеяло – видавшая виды солдатская шинель. И за это я был благодарен супругам Каспришиным, приютившим меня.

Уже уютившись на своем холодном ложе, я подумал: «Разумеется, мои визиты к Гале не прекратятся. Уж больно у нее хорошо. Только впредь буду благоразумнее. Убегать нет никакого смысла: пуля все равно догонит. Лучше остановиться сразу и ждать, что будет дальше».

Так я и поступил в следующий раз. Случай этот произошел недели две спустя после первого, только что рассказанного мною. Я еще не далеко отошел от хаты Федька Барабаха. Приближался к тому месту, где к самой дороге подходил чей-то сад. Изгородь здесь почему-то



отсутствовала и в сад можно было беспрепятственно проникнуть прямо с улицы. Наверно, он давно перестал родить и хозяева нисколько не заботились о его охране. Светила полная луна, и на белой от ее света земле отчетливо просматривались тени деревьев. За одним из них я заметил чью-то фигуру. Человек хотел остаться незамеченным, но ему это не удалось. Я видел его и продолжал шагать, размахивая палкой, которую прихватил с собой, чтобы в случае необходимости отбиться от собак. От собаки отобьешься, от человека – нет. Почему он прячется за деревом? Кого ждет? Какие у него мысли в голове? Я иду, не спуская глаз с фигуры. Человек следит за мной, и по мере моего приближения перемещается вокруг дерева, чтобы все время находиться за его стволом. Дыхание мое становится учащенным, во рту пересыхает. Судорожно глотаю слюну... Вот я поравнялся с деревом. До него метров двадцать. Расстояние пустяковое для хорошего стрелка. И освещение отличное. Одной пулей можно попасть в голову. А кругом – ни души. И тишина тревожная. Деревня спит глубоким сном. Не сбавляя шагу иду дальше, весь превратившись в слух и зрение. Пора бы уже окликнуть меня. Я остановлюсь и отвечу на все вопросы. Но меня никто не окли-



кает. Незнакомец выходит наконец из своего укрытия. Я останавливаюсь и жду его, опершись на палку. Готов встретить смерть лицом к лицу, не показывая спины. Только бы скорее. А он идет ко мне ровным, размеренным шагом. Уже отлично вижу, что это мужчина среднего роста, в легком полупальто и сапогах. На груди его, вдоль бортов полупальто, две белые линии. Это – шарф. Видно, шерстяной. Из белой шерсти. Лицо трудно было разглядеть, так как луна светила ему в спину. Он подошел ко мне на расстояние вытянутой руки, пристально посмотрел на меня, круто повернулся, вероятно, убедившись в своей ошибке, и быстро зашагал прочь...

### Плачут тополя

Я вошел в шестой класс, чтобы провести очередной урок, и увидел на полу, возле стола учителя, несколько небольших бумажек одинакового формата и размера – в четверть тетрадного листа. На них было что-то напечатано. Не подозревая никакого подвоха, движимый простым любопытством, я нагнулся и поднял одну бумажку. «Листовка!» – мгновенно подсказал мне внутренний голос. Две-три секунды потребовалось для того, чтобы пробежать глазами короткий текст и уловить его суть. Авторы обращались к населению с призывом сопротивляться советской власти всеми доступными средствами, срывать по возможности мероприятия, направленные на закабаление народа, и свято верить в скорое освобождение... «Слава Украине!» – восклицала последняя фраза.

В классе воцарилась гробовая тишина. Около тридцати пар глаз (я это чувствовал, не отрываясь от листовки) смотрят на меня с затаенным дыханием. Что делать? Как поступить, как выйти из этого щекотливого положения, чтобы не уронить своего достоинства и не сморозить какую-нибудь глупость? Надеяться можно лишь на интуицию. А время идет. Дети ждут – эти юные провокаторы, босячьи мальчики и девочки, казавшиеся мне до сих пор такими безобидными простачками. Подбросили мне листовки и наслаждаются произведенным эффектом. В их глазах я не только учитель, но и представитель тех сил, которые призваны устанавливать здесь новый порядок. Чужак, приехавший издали, да еще и москаль...

Листовку положил на стол, посмотрел на своих мучителей, на классную доску, и возликовал в душе, внешне оставаясь спокойным и бесстрастным. Доска была грязная! С предыдущего урока на ней остались записи каких-то арифметических действий. Вот с чего надо начинать урок!



– Кто сегодня дежурный?

– Я.

Встал Маик Роман.

– Почему доска грязная? Я тебя спрашиваю. Сейчас же приведи ее в порядок. Да тряпку хорошенько намочи.

Курок, взведенный учениками, учитель снял с пружины, вернул в исходное положение так, чтобы выстрела не получилось. Напряжение спало, и мысли детей вернулись к текущим учебным делам. Я сделал переключку, проверил домашнее задание, вызвал к доске, объяснил новый материал... Словом, о листовках уже никто не думал. Или почти никто. До самого конца урока, до того момента, когда прозвенел звонок. Я встал, и дети встали.

– Маик Роман, не забывай, что ты дежурный. На перемене подготовь класс к следующему уроку. Доска чтоб была чистая и на полу чтоб никаких бумажек не было. Понял меня?

– Понял.

– Вот и хорошо.

Выходя из-за стола, я, как бы невзначай, задел журналом листовку, и она плавно, как осенний лист, опустилась на пол.

Думаете, история с листовками на этом закончилась? Как бы не так! Вскоре она получила свое неожиданное продолжение, но уже не в школе, а за ее пределами. Возвращаясь домой с занятий, я бездумно шагал вдоль улицы села, отвечая на приветствия редких прохожих. Приближаюсь к тополям – главной достопримечательности Осели. Они стояли в центре села – двенадцать высоких стройных тополей, зелено-серебристыми свечами упираясь в небо. Поравнявшись с деревьями, я увидел на трех стволах небольшие бумажки. Подошел, чтобы рассмотреть получше. Сразу же узнал листовки. Те самые, что мне подбросили в классе. Тот же размер, та же сероватая бумага, тот же текст с восклицанием в конце: «Слава Украине!» На сей раз ни рядом со мной, ни поблизости никого не было. Однако это вовсе не означало, что за мной никто не наблюдает, спрятавшись где-нибудь за плетнем. Не исключено, что в роли наблюдателя выступает один из моих учеников. Можно прочесть листовку и пойти дальше, можно сорвать и, скомкав, забросить подальше. Но я же не круглый идиот! Спокойно поворачиваюсь и продолжаю свой путь к дому.

Однако и это еще не все. Не успел я дойти до своего жилища, как в село въехала грузовая автомашина, на которой прибыл уполномоченный райкома партии Нещименко со своей свитой. Примечателен Нещименко был не только своим богатырским рос-

том, но и Золотой звездой Героя Советского Союза, постоянно украшавшей его грудь. Многие мужчины в райцентре заискивали перед ним, старались угодить по той простой причине, что в руках героя сосредоточены были огромные плохо учитываемые запасы жидкой валюты – чистого медицинского спирта. Директор Яворовского спиртзавода мог одарить любого просителя этой драгоценной жидкостью. Кому на свадьбу надо, кому день рождения отметить, а кому просто очень надо. Может быть, именно поэтому ему прощали многое – и как директору завода, и как члену партии, и просто как человеку. Несколько месяцев он «опекал» Оселю. За это время мы успели внимательно присмотреться к нему и согласиться с тем, что этот товарищ, конечно, не мед, но и не хуже остальных уполномоченных. В селе Нецименко появлялся вместе с тремя-четырьмя своими соратниками, вооруженными винтовками и небольшой металлической канистрой, наполненной «огненной влагой». В минуты трапезы любил он подшутить: наливал четверть стакана неразведанного спирта и заставлял выпить какого-нибудь случайно подвернувшегося крестьянина, честно предупреждая: «Главное – не глотнуть воздуха. Сначала спирт, потом вода и только после этого можно дышать». Отказываться было бесполезно – все равно заставит. И если бесталанная жертва заходилась в удушливом кашле, хохот стоял громоподобный. Бедняга несколько минут приходил в себя, вытирая обильные слезы и жадно закусывая. Было у героя еще одно развлечение. Уже в состоянии подпития доставал из кобуры пистолет и открывал пальбу по воронам. Роль легавых собак исполняли его «ассистенты»: подбитых птиц приносили не в зубах, а в руках. Сейчас же, направляясь вместе с «ассистентами» куда-то по своим делам, Нецименко шел по улице села. Вот и тополя. Все двенадцать. Мимо этих деревьев проходил он десятки раз, не обращая на них никакого внимания. Прошел бы и на этот раз, если бы не маленькие бумажки, белевшие на трех стволах. Заметил-таки. И остановился. Приблизившись, прочитал. И глазам своим не поверил. Снова прочитал...

– Видели? – обратился к своим спутникам. – Видели, какой подарочек нам приготовили?

Соратники сокрушенно закачали головами, стали выражать свое возмущение:

- Бандюги!
- Совсем охамели!
- Такие вещи прощать нельзя!
- Сорвать и сжечь! А пепел по ветру пустить.



– Нет! – остановил их предводитель. – Так дело не пойдет. Срывать не будем. И сжигать не будем. А что же? Подождите немного, узнаете.

К месту происшествия приближалась пароконная фура с двумя крестьянами. Нецименко вышел на дорогу и поднял руку.

– Стой!

Фура остановилась.

– Куда едете, вуйки?

– Да вот, прошу пана, в лес едем... Дровишек немного привезти. Топить нечем, прошу пана, – ответил старший.

– Как фамилия?

– Волощак Гринько.

– Это сын твой?

– Эге, правда ваша... сын... Иван.

– Скажи, Гринько, ты в Бога веришь?

– А как же без Бога? Конечно, верю. Без Бога, говорят, ни до порога.

– Молодец! Так вот, именно Бог послал вас сюда в эту минуту. Нам нужно два человека с пилой. Стоило мне только подумать об этом – и вот они тут как тут.

– На все воля Божья.

– Правильно. А советская власть тоже от Бога?

– Наверно... прошу пана.

– Значит, ее нужно любить и уважать. Согласен?

– Как скажете...

– А как ты скажешь? Согласен?

– Если так надо... значит... согласен.

– Но есть у вас люди, которые не любят советскую власть. Не веришь? Подойди сюда и почитай.

– Я неграмотный, прошу пана.

– Тогда пусть сын, Иван, иди сюда и читай, что здесь написано. Читай громко, чтоб отец слышал и все мы. Ну, смелее.

Краснощекий парубок призывного возраста нерешительно приблизился к тополю.

– Читай.

С уполномоченным лучше не спорить, если не хочешь осложнить себе жизнь. И он начал читать.

– Громче! – потребовал Нецименко.

Парень повысил голос.

– Ну как, – спросил директор завода у Гринька, – ты согласен с тем, что здесь написано?

– Я – темный человек, прошу пана, ничего в этом не понимаю...  
– Не понимаешь? Хорошо. Сейчас проверим. Бери с сыном пилу и пили все три тополя.

Крестьянин мялся в нерешительности, избегая острого взгляда уполномоченного, шморгая носом, покашливая. Сын его стоял молча, понуро опустив голову. Свидетели этой сцены терпеливо ждали.

– Ну что? Долго ты будешь стоять?  
– Лучше я сорву эти бумажки. Жалко деревьев. Такие красивые тополя...

– Нет! Бумажки должны остаться на месте. Чтоб все знали, за что погибли деревья. Считаю до десяти. Если вы не начнете работу, пойдем к тебе во двор и спилим в твоём саду шесть яблонь. За три тополя – шесть яблонь. Слыхал? Потом вернемся сюда и других заставим сделать то, что не сделаешь со своим сыном. Такое прощать нельзя. Пусть знают те, кто это сделал: сто листовок наклеют на деревьях – сто деревьев вырубим. На сарае – сарай завалим, на хате... Начинаю считать. Раз, два, три, четыре...

Вместо двенадцати тополей в Оселе остались девять. И три высоких пенька. Их зеленые побеги тянутся к небу, становясь с каждым годом все выше и выше. Крестьяне оберегают их. Иногда им кажется: плачут тополя, оплакивают преждевременную смерть своих братьев.

## Мечта Дёпы

До наступления осенних холодов мне удалось подыскать вполне приличное жилье. Мой новый квартирный хозяин Иван Гаранджа в молодости уходил из родного села на заработки. Но не во Францию или Канаду, как многие его земляки, а значительно ближе – на нефтепромыслы за Дрогобычем. Через несколько лет вернулся в Осело и на заработанные деньги прикупил немного земли, поставил новый дом и стодолу. Домик получился очень даже симпатичный – стройный, высокий, под оцинкованным железом. Эта металлическая крыша когда-то являлась предметом гордости Ивана Гаранджи. Во всем селе таких увидишь три-четыре. Отличная вещь. Можно сказать, вечная. Не чета соломенной, которая гниет, со временем покрывается зеленым мхом и требует замены. Позже, уже при советской власти, эта же «бляха» стала причиной многих огорчений, волнений и забот. Любый уполномоченный из района с первого взгляда определял: «Здесь живет куркуль». А коли так, то и разговор с ним особый. «Я – бедный человек, – оправдывался Гаранджа. – Стодола большая, это правда.





А что в ней найдете? Один ветер гуляет. Можете сами посмотреть. И здоровья совсем нету – оставил там, за Дрогобычем». Солдаты с красными погонами облюбовали его дом. Все-таки чисто, просторно и пол деревянный. На ночлег частенько к нему заворачивали. Принесут из стодолы снопы, на полу расстелют и храпака задают, выставив во дворе часового. Печку всю ночь жарко топят. Его дровами, которых всегда в обрез. Лошадь-то одна. На ней много не привезешь из лесу. А перед сном молодые хлопцы поужинать должны. Хлеб и консервы у них есть в вещмешках. А остальное? Картошки вареной хочется, самогону... За всем – к хозяину. Одни просят, другие требуют, угрожают... Вот и кончилось его терпение – сдал комнату мне.

О таком жилье я мог лишь мечтать. Комната была просторная, светлая, с деревянным полом. Хозяин выделил мне деревянный диван да один стул. Их можно было использовать и в качестве стола. Еще одно преимущество моей новой квартиры: она находилась рядом со школой (метров двести, не больше). Затем еще метров сто – и будешь возле дома, в котором жила Галя. Красота! Теперь не придется мне под покровом ночи шагать через все село. Расстояние между нами сократилось приблизительно втрое, значит и опасность встреч с солдатами или какими-то таинственными личностями уменьшилась значительно.

Передо мною встала проблема питания. Если у Каспришиных я получал, как когда-то говорили, полный пансион, то у Гаранджи был предоставлен самому себе. Хозяйка согласилась снабжать меня лишь картошкой. Остальное – как знаешь. Хлеб нужно искать в селе. В магазине можно купить консервы. Хорошо бы еще насчет молока договориться. Так я вышел на одинокого старика Депа. У него были имя, фамилия, однако почти никто из односельчан никогда их не вспоминал. А многие, особенно молодые, вообще не знали. Депа – и все.

Его небольшая хатка находилась недалеко от моего жилища – наискосок через дорогу. Так что доставлять мне ежедневно поллитра молока для старика не составляло никакой проблемы. Более того, делал он это с явным удовольствием.

Обычно появлялся Депа у меня, когда на дворе уже было темно, а в печи моей весело трещал огонь. Я сидел на диване и чистил картошку, разложив на полу газету для очисток. Единственный стул предвзвездительно был поставлен поближе к двери – для гостя.

– Слава Иисусу Христу! – восклицал старик, снимая баранью шапку с лысой головы.

– Слава навеки! – отвечал я в соответствии с местным обычаем. Он доставал из-за пазухи бутылку еще теплого молока, вручал ее мне

и усаживался на стул, вовсе не собираясь немедленно уходить. Куда ему торопиться? Такой визит был для него чем-то вроде культпохода, своеобразной отдушиной в череде однообразных дней.

– Позвольте? – говорил он, протягивая руку к пачке сигарет.

– Пожалуйста. Прошу вас.

В то время я пытался курить. Для солидности. Удовольствия, однако, никакого не получал и всю жизнь к куреву был абсолютно равнодушен. От спичек мой гость всегда категорически отказывался. Зачем переводить их, если в печи огонь есть? Деньги ведь заплачены. Прикурив от головешки, он глубоко затягивался, кашлял и долго наблюдал за моими хлопотами у плиты. Наконец, тяжело вздохнув, объявлял убежденно:

– Баба вам нужна. Баба. Не дело это – мужику с горшками возиться. Молодому. Одному жить нельзя. Бигме.

– Где же ее взять? – хитрил я неумело.

– Сами знаете. Переходили бы к профессорке. Чем не пара? Красивая пани. От судьбы своей не уйдете.

«Что же вы не устроили свою судьбу?» – фраза готова была сорваться с языка. Однако я сдерживался, понимая, что задавать такой вопрос старику, которому перевалило за семьдесят, по меньшей мере бестактно. Мне мало что было известно о его одинокой жизни. Он всячески избегал разговоров на эту тему: или внезапно умолкал, сосредоточившись на чем-то своем, сугубо личном, или вдруг задавал встречный вопрос, не имевший никакой логической связи с тем, о чем говорили:

– Неужели вы все эти газеты читаете?

– Конечно.

– От самого начала до самого конца?

– Разумеется.

– Каждую строчку?

– Да, каждую строчку.

– И глаза не болят?

– Пока нет.

Он сочувственно качал головой, продолжая дымить сигаретой.

Вскоре я убедился, что и хозяйева мои не очень-то охотно распространяются о жизни соседа. Уходят от прямых ответов, неопределенно пожимают плечами или сдержанно улыбаются. Что такое? Какая тайна спрятана за всем этим?

Как-то проходя мимо подворья деда, увидел молодую женщину, направлявшуюся в хлев с подойником в руке. Заметив меня, она то-



ропливо скрылась за дверь. И если бы не ее испуганный взгляд и не стремление поскорее спрятаться, я бы не обратил на нее никакого внимания. Потому что знал: Депа живет один, но ему иногда помогают управляться по хозяйству дальние родственники. Кто лошадей – огород вспахать, дров привезти. Кто своими руками – хлеб испечь, постирать одежку. Корову доить он давно научился – сам справляется. Так что присутствие на его подворье молодой женщины было вполне логично и объяснимо. Но почему она таится?

Наверно, любая тайна в селе недолговечна, потому что жизнь каждого человека проходит здесь на виду у всех односельчан. Беспроволочный телефон работает четко и бесперебойно. Стоило мне, пришельцу со стороны, пожить немного в Оселе и завоевать доверие крестьян, как дымка таинственности постепенно рассеялась. Сначала люди кое-что сказали, потом постепенно разоткровенничался Депа.

Чуть больше года тому назад, осенью 1946-го, в Западной Украине появились десятки, если не сотни тысяч людей, гонимых страхом голода. Жестокая засуха в первом послевоенном году сорвала их с насиженных мест и погнала на поиски продуктов питания. Ехали из Белоруссии, Украины, России в надежде купить, обменять на тряпки или заработать хоть немного картошки или зерна и привезти домой, чтобы поддержать родных и близких. Ходили от деревни к деревне, предлагая за еду все, что у них было. Появились такие несчастные и в Оселе. Ольга, жительница далекого белорусского села, случайно попала на ночлег к одинокому старику, да так и осталась у него на правах домработницы. Точнее – без каких бы то ни было прав. Девка оказалась на удивление послушной и работающей. Ни минуты не сидела без дела. Работала, не покладая рук, успевая везде – и в доме, и в хлеву. То за коровой ходит, то масло бьет, то стирку затеет... Или у окна с пряжей сидит. Радости и довольству старика не было границ. Еще бы, столько забот свалилось с его плеч! Да и Ольга на судьбу не жаловалась. В колхозе работала не меньше, чем здесь, а что толку? Доработалась до того, что из родного села бежать пришлось в поисках куска хлеба. Здесь же она в тепле и сытости. Однако тревога никогда не покидала этот дом. Ведь белоруска находилась у своего благодетеля на нелегальном положении. Местной прописки у нее не было, следовательно, и проживать в Оселе она не имеет права. Опасность для благополучия этих двух людей представляло районное начальство, регулярно наезжавшее в село, да солдаты с красными погонами. Последние могли в любое время дня и ночи войти в хату и проверить документы всех находившихся в ней людей. Разумеется,

их прежде всего интересовали молодые мужчины. Но и женщины не были вне подозрения. Так что всегда нужно быть начеку. Заслышав лай собаки, белоруска бросалась к окну и, если на подворье входили приезжие из города, быстро забиралась на печь и пряталась там под лохмотьями. Когда же ее обнаруживали там, изображала немую, лишенную к тому же рассудка: бормотала что-то непонятное, суетно махала руками.

– Племянница моя из соседнего села, – пояснял старик. – Сирота она. Живет пока у меня. Документы? Оставила дома. На следующей неделе схожу и принесу. Она только до весны побудет. Перезимует и уйдет. Разум у нее слабый. Уж вы не гневайтесь на нее, прошу пана. Дурочка она, совсем дурочка.

Деду верили и уходили. Или предупреждали чтоб через неделю документы были.

– Будут, прошу пана, обязательно будут.

Меня она не боялась. Ответив на приветствие, женщина спокойно продолжала работу. На мои вопросы отвечала нехотя, односложно. Изолированная от всего села, она так и не научилась говорить по-украински, пользовалась родным белорусским языком.

Поговаривали в селе о том, что Депа сожительствует со своей домработницей. О его необыкновенной мужской силе рассказывали забавные истории. Разговоры эти, полагаю, не лишены были оснований. Хотя очень маленький рост его всегда вызывал во мне сильные сомнения по этому поводу. Впрочем, быть может, это и был тот случай, когда говорят, что жизненные силы ушли в корень. Сам старик как-то признался мне:

– Было времечко, прошу пана, было. Когда молодой был и сильный. Вы не смотрите, что я такой маленький... Бывало, днем в поле устанешь так, что цыганские дети тебе не милые. Думаешь: сейчас приду домой, поем, и спать завалюсь до утра. Но не тут-то было. Дотронешься рукой до жены – и усталость как рукой снимает. А если еще она обнимет тебя... В общем, отмахнешь ее досыта – и тогда уже на боковую. Утром жена еле с постели стянет. Так-то было.

С некоторых пор старика увлекла сладкая мечта о том, как славно можно все устроить: и Ольга определится в жизни, и он станет уверенно смотреть в свой завтрашний день. Выдать замуж ее надо! Молодого парня – потенциального жениха – можно привлечь двумя приманками. Прежде всего – неоспоримыми достоинствами самой невесты. И он, не кривя душой, всем встречным и поперечным на все лады расхваливал свою домработницу. Молодая, не рябая, при теле...



А что касается работоспособности, то равной ей в селе не найти. Все умеет! И женскую работу, и мужскую. Разве только вот овцу не зарежет или кабанчика. Так для этого дела всегда мужика найти можно. «Файна баба! – такими словами завершал он свое славословие. – Бигме». Вторая приманка, как известно даже ребенку, – приличное приданое. И за этим дело не станет. У него есть еще не старая хата, стодола, хлев, сарайчик, корова, трое овец, один поросенок, два десятка кур да небольшой надел земли. Для полного комплекта, так сказать, не хватало только лошади, без лошади – какое ж это хозяйство. Лошадь кругом нужна. Но и этот вопрос он собирался решить в самое ближайшее время. Были бы деньги, а животину на базаре найдешь на любой вкус и за любую цену.

Открывшись полностью передо мной и найдя во мне терпеливого слушателя, Депа чуть ли не ежевечерне делился со мной своими планами. Конечно, среди зажиточных селян искать жениха бессмысленно с таким приданым, какое способен предложить он. А вот бедняк посчитает такую невесту счастливой находкой. «Все перепису на них, – уверял меня старик. – Все бумаги выправим. Чтоб без обмана. Венчание в церкви. И печати в паспорта обязательно. Как положено. Без обмана».

Вот тогда и наступит для него бесконечная масленица. А что, разве не так? Пойдут дети – один, два, три... И станет снова шумно в его хате, как было когда-то. Чем не радость? Чем не счастье? На печь ему забираться рановато, силенки еще есть. Вот и будет помогать во всем молодым. Он и дров наколоть способен, и за скотиной ходить. Но больше всего ему по душе возиться с детьми. Заботливой нянькой станет для них. Будет смотреть, как за родными внуками. Смастерит коляску, игрушек разных наделает. А когда подрастут, вместе с ним погонят скотину на пастбище. Вот где раздолье! Вот где благодать! И для души, и для тела. Детвора там у костра такие забавы устраивает...

Рухнули эти планы, как карточный домик, пришли солдаты с автоматами и предводитель их – капитан Смирнов объявил старику:

– Хватит дурака валять. Мы знаем все. Чтоб через три дня твоей квартирантки и духа не было. Не положено. Здесь пограничная зона. Не уедет сама – мы ее увезем. И штраф еще заплатишь. Имей в виду. По нашим законам нельзя эксплуатировать человека человеком. А ты на чужом горбу хочешь в рай въехать. Не выйдет!

Упал бы Депа на колени перед грозным капитаном, ноги бы ему целовал, слезно просил бы сменить гнев на милость, если бы не страшное слово «штраф». Его он боялся как первобытный человек огня.

Первые два дня после отъезда белоруски старик не выходил из хаты, не появлялся и у меня с бутылкой молока. На третьи сутки пришел. Долго курил, молча глядя в гудящую печь, потом сокрушенно сказал:

– Зачем? Зачем они это сделали?

Я понимал, кого он имел в виду. И капитана Смирнова, и его солдат, и кого-то из односельчан, кто выдал его, раскрыл тайну. Действительно – зачем? Разве я мог толком ответить ему? Нет. Поэтому сочувственно молчал.

– Файна баба была, – продолжил мой гость, – Бигме. У нас в селе такой не найдешь. Все умела. Золотые руки. Вы только посмотрите.

Он с трудом снял один сапог и поднял ногу, демонстрируя шерстяной носок.

– Она вязала. Теплые, мягкие. Все умела.

По его щекам текли крупные слезы. Он не стыдился их, вытирая кулаком.

Вскоре на лысую голову несчастного старика обрушился еще один удар: он лишился своего единственного и терпеливого слушателя, перед которым надеялся ежевечерне изливать душу. Я перебрался таки к Гале. Вот тут-то и сломался Депа окончательно. Теперь у него не было ни тайны, ни мечты, ни близких людей рядом. Заботы по хозяйству потеряли для него всякий смысл. Одному ему много ли надо?





Сначала продал корову, потом пустил под нож овец (кабанчик к тому времени уже приказал долго жить), очередь дошла до куриного племени)... Болезнь души стал лечить самогоном. В Оселе производство этого зелья было поставлено на широкую ногу. В селе имелось штук пять самогонных аппаратов. Чуть ли не каждый день кто-то в селе гнал самогон. Обычно возле такой винокурни собиралась небольшая компания свободных от работы людей, любителей поболтать и хлебнуть первачка на дармовщину. Непременным участником этих посиделок стал и Депа. Неизбывная тоска гнала его к этим людям. Обычно он усаживался где-нибудь в сторонке и слушал все, что говорили мужики. Сам в разговоры никогда не вступал: не хотел общаться с теми, кто причинил ему зло, испортил всю оставшуюся жизнь. Несомненно, среди этих людей могли быть и его обидчики. Вот их-то он и презирал, их и наказывал своей отчужденностью. Одна-две рюмки перепадали ему. Так уж заведено было.

А потом – извините. Если хочешь получить бутылочку, плати. Домой возвращался старик с оттопыренным карманом. И долго еще сидел в своей часто нетопленной, неухоженной хате перед бутылкой с мутной жидкостью...

Умер он от тоски, одиночества и самогона.

### Средь бела дня

Время подошло к полудню. Прозвенел звонок на урок. Я почему-то задержался на минуту в учительской, а потом через жилье директора – комнату и кухню – направился в класс. Так было заведено. В кухне лицом к лицу столкнулся с вооруженным молодым человеком. Ничего странного и необычного в этом не было: в целях самообороны почти все представители районных организаций были вооружены – кто винтовкой, кто пистолетом, кто автоматом. Так что наличие оружия у человека еще ни о чем не говорило. Правда, от внимательного взгляда не ускользнула бы одна деталь: автомат был немецкий. Его я узнал по металлическому складывающемуся прикладу, часто виденному в кино и на рисунках. Такими автоматами наш районный актив никогда не пользовался, потому что просто их не имел. Но все эти мысли пришли ко мне гораздо позже, а в тот миг я не успел ни о чем подумать. На незнакомом парне были сапоги, брюки-бриджи, очень распространенные на Западе Украины, и куртка. Нос с горбинкой, светлые усики.

– Добрый день, – сказал он и как-то загадочно посмотрел на меня.

– Здравствуйте, – ответил я и пожал протянутую мне руку.



– Я – бандеровец.

Дальше не ручаюсь за абсолютную точность описываемых мною событий, так как шоковое состояние лишило меня на некоторое время многих чувств и способностей. Ноги стали ватными, кровь отлила от лица, в горле пересохло. Вполне даже возможно, что я пролетел: «Очень приятно».

– Пойдемте, – сказал парень и взвел автомат.

Не знаю, как я удержался на ногах, услышав такое недвусмысленное приглашение. Сейчас он выведет меня за сарай, шлепнет, и уйдет преспокойно в лес. Неужели все кончено? Надо что-то придумать. Для начала хоть выкроить одну минуту. Еще лучше – две, три. Каким-то несвоим голосом говорю:

– Я... ззз... ззабыл... забыл тетрадь. Разрешите?.. Одну минуту...

– Пожалуйста. Я подожду на крыльце.

– Спасибо.

Возвращаюсь в учительскую и делаю вид, будто ищу нужную мне тетрадь (вдруг он войдет, чтобы проверить, не соврал ли я), а сам лихорадочно пытаюсь найти правильное решение. Как поступить дальше? Малейший промах – и все пропало. Быть может, распахнуть окно и броситься с диким криком бежать? Но разве от пули убежишь? И потом: сегодня убежишь – тебя найдут завтра или послезавтра. И еще слабая надежда: не исключено, что я ошибся в своем предположении, бандеровец не собирается меня убивать. Зачем же тогда взвел автомат?

В смежной с учительской классной комнате урок в едет Вера Притула. Слышу ее громкий крикливый голос. Вера – молодая учительница из Полтавской области. В Оселе работает второй год. К местным условиям приспособилась легко и быстро. Сельчане относятся к ней с полным доверием, как к своей. Вот кто подскажет мне правильный шаг!

Приоткрываю дверь в класс и зову Притулу. По моему бледному испуганному лицу она сразу же догадывается: что-то случилось.

– Бандеровцы пришли. Что делать?

Вера задумалась.

– Может, убежать?

– Не надо. Идите. Ничего страшного. Не бойтесь. Идите.

Эти слова для меня – что кислород. Дышу легче и глубже. Если Вера сказала, значит так и будет. Спасибо ей за это. Я буду жить. А если она ошиблась или просто решила успокоить меня перед смертью?

Задерживаться больше в учительской нельзя и я нетвердым шагом иду к выходу, где меня ждет вооруженный человек.

– Пойдемте, – повторяет он приглашение.





С заднего крыльца школы открывался красивый вид: поля уходили недалеко – до леса, зеленой стеной закрывавшего перспективу. С тоской посмотрел я на голубое небо. Возможно, вижу все это великолепие последний раз. Вспомнил Галю, ее горячие объятия, и покорно поплелся за незнакомцем. Куда и зачем – не знаю. Мысли мои совсем запутались, когда увидел, что бандеровец поднимается на крыльцо, к двери, ведущей в класс. Тот самый, где у меня должен быть урок, где совсем недавно мне подбросили листовки. Это еще зачем? Чтобы перед смертью унижить меня в глазах детей и прикончить здесь же, в классе? Своего рода наглядный урок того, как расправляются украинские националисты с теми, кто насаждает здесь русскую культуру, устраивает громкие чтения произведений русских писателей, проповедует вредоносные идеи, обрасывает со стола на пол листовки...

Вошли в класс. Ученики встали и замерли в ожидании. Только никакого испуга на их лицах не было. Некоторые даже улыбались сдержанно.

– Дети, – начал свою речь бандеровец, – я слышу часто, как вы ругаетесь по-русски. Это нехорошо. Не учитесь плохому. Слушайте учителей. Ясно? Вот так.

И он направился к выходу, пригласив меня следовать за ним дальше. Куда? В другой класс. Чтобы попасть в него, необходимо было обойти половину школьного здания и войти в школу через главный вход. В небольшом коридоре нас ждала Притула. С моим спутником

она поздоровалась, как со старым знакомым, и весело захохотала в ответ на какую-то его шутку. Мы посетили еще два класса, где повторилось то же, что и в первом. А потом задержались на несколько минут в коридоре вместе с Верой, которая непринужденно заговорила о чем-то с парнем. Сообразив, что самое страшное осталось позади, я почувствовал, как кровь возвращается к моему лицу, а вместе с ней и способность спокойно мыслить и твердо держаться на ногах. Прощаясь, бандеровец крепко пожал мне руку и, пытливо посмотрев мне в глаза, спросил:

– Вы меня не зрадытэ?

Тогда я еще не знал значения этого слова, но по интонации догадался, что отвечать надо отрицательно.

– Нет, – выпалил я и тут же испугался: а вдруг ошибся?

– Нет, – поддержала меня Притула. – Что вы!

Значит, угадал. Слава Богу.

Когда он ушел, я спросил у Веры, что значит слово «зрадыты». Она ответила:

– Зрада – предательство. Зрадыты – предать.

Так я и думал.

Бандеровец ушел, а я еще долго размышлял о нашей встрече. И все никак не мог обнаружить здравый смысл в его посещении. Стоило ему рисковать лишь для того, чтобы дважды пожать мне руку и прочесть короткое нравоучение детям? В селе в любую минуту могли оказаться люди из района или солдаты. Что было бы тогда?

С тех пор прошло много лет. И сейчас, вспоминая спокойно события тех далеких дней, я все чаще ловлю себя на мысли: «А взводил ли действительно бандеровец автомат? Не показалось ли мне это? Не зря же говорят: у страха глаза велики?» Возможно. С полной уверенностью утверждать не могу.

## Рождение агента

Вскоре мне довелось поближе познакомиться с капитаном КГБ Смирновым. Покаким-то делам должен был ехать в райцентр. Воспользовался попутной грузовой автомашиной, в которой возвращались

*Зрадыты – це не обов'язково  
пійти і нагороду отримати. Не має  
значення: ти заховався за чужими  
стінами чи зовсім не прийшов... –  
не голосуючи «проти», ти цим  
самим проголосував «за»! Кожен,  
божачись невірністю, щодня  
мовчанням своєю зраджував свого  
товариша, колегу, незнайомого  
співвітчизника (Микола  
Горбатюк. «Віла ворона»).*



в город несколько человек из партактива. Вместе с ними ехал и капитан Смирнов. Раза два-три видел я его в селе во главе оперативной группы солдат. Они шли за ним гуськом с автоматами на плечах, в плащ-палатках, усталые, еле волоча ноги. Видно, ночью где-нибудь в засаде сидели или марш-бросок совершили километров на 15–20. Смирнов со своей группой «опекал» несколько сел, включая и Оселю.

В кузове мы оказались рядом. Машина легко кагила по накатанной грунтовой дороге, полого уходявшей к ветхому деревянному мостику, перекинутому через небольшой ручей. Как и все, я знал историю, связанную с этим чертовым местом. В прошлом году, таким же пасмурным осенним днем, здесь бандеровцы сожгли машину, а всех ее пассажиров, тоже партийных активистов, перестреляли. Место для засады очень подходящее. Справа – открытое поле, слева – длинным зеленым языком массив леса подходит совсем близко к дороге. Бревна на мостике до того разболтаны и «играют», что шофер вынужден снижать скорость до минимальной. Сердито урча мотором, переваливаясь со стороны в сторону, машина медленно преодолевает это препятствие. Вот когда ее удобно забрасывать гранатами, поливать огнем из автоматов.

Нетрудно представить, с каким чувством мы приближались к мостику. Разговоры в кузове вдруг разом, как по команде, прекратились. Внимание всех сосредоточилось на лесочке, на его самой крайней точке. Именно здесь сподручнее всего сидеть в засаде и все видеть, оставаясь необнаруженным. До боли в глазах всматривались мы в реденькие деревца, пытаясь меж ними разглядеть человеческие фигуры, прижатые к земле. Оружие не брали наизготовку. Храбрились друг перед другом, стараясь изо всех сил приглушить в себе чувство страха. Я даже пожалел, что воспользовался такой оказией. Лучше было бы ждать подводу, а то и вовсе идти пешком. Вряд ли из-за меня одного будут устраивать засаду. Кому я нужен? А если и потребуюсь, – в любую минуту меня можно взять дома или в школе голыми руками. В компании же вооруженных активистов, да еще с капитаном КГБ, я чувствовал себя, мягко говоря, неуютно.

Мостик все ближе и ближе... Вот уже шофер переключил скорость. Господи, пронеси!.. Господи, пронеси!.. Напряжение, сковавшее всех нас, достигает своего апогея. Машина – на мосту. Сейчас что-то случится или... или мы преспокойно поедем дальше.

Расслабились тогда, когда мост был уже далеко позади и машина снова набирала скорость.

– Ну как жизнь, товарищ учитель? – обратился ко мне негромко Смирнов.



– Ничего. Помаленьку.  
– Привыкаете?  
– Да вроде... Недавно на новую квартиру перешел, поближе к школе.

- Знаю. У Ивана Гаранджи.
- Да.
- И еще кое-что знаю.

Он многозначительно посмотрел на меня, потом вдруг отвел взгляд в сторону.

Что он хотел этим сказать? Что он знает? О Гале? Или о моей встрече с бандеровцем? Я молча ждал.

– Значит, помаленьку жизнь идет? – продолжил капитан. – Это хорошо. Очень даже хорошо. И никто не беспокоит?

- Пока нет.
- Абсолютно? И в гости никто не приходит?

– Да как вам сказать...  
– Очень просто, по-русски: да или нет. Хуже будет, если мы от других узнаем.

Эту азбучную истину мне можно было и не говорить. Я и так знал: если не расскажу сам о встрече в школе, Смирнову донесут его осведомители. Они обязательно должны быть в каждом селе. Иначе как же работать товарищам из госбезопасности? Тогда мне можно будет «пришить» сокрытые связи с бандитами и даже пособничество последним. Потом доказывай, что ты не верблюд. Последствия могут быть самые печальные. Как ни крути, как ни верти, а рассказать придется. «Вы меня не зрадытэ?» – вспомнил я слова незнакомца, вооруженного немецким автоматом, и снова почувствовал себя неуютно.

- Так приходили или нет? – настаивал капитан.
- Конечно, приходили.
- Что же вы молчали?

– Не успел еще... Вот еду в город, чтобы сообщить кому следует, – соврал я.

- Это – другой разговор. Так бы и сразу. В городе потолкуем.

В Яворове мы уединились в квартире какой-то знакомой Смирнова, жившей недалеко от базара. Я рассказал о встрече в школе с бандеровцем и был крайне удивлен, даже немного разочарован, когда узнал, что пришел ко мне вовсе не бандеровец, а обыкновенный бандит Гриник Олекса. При немцах он служил в полиции, ударить со своими хозяевами не успел, теперь находится на нелегальном положении, скрывается от правосудия. У него есть дружки в других



селах. Иногда они объединяются в небольшие группы и совершают различные, зачастую бессмысленные диверсии, ограбления магазинов, а то и крестьян, потом снова расходятся по своим углам. Односельчан они запугивают, угрожая расправой. Настоящие националисты ведут себя солиднее. Не исключено, что в скором времени мне придется встретиться с ними. И не однажды. Естественно, органы госбезопасности рассчитывают на мою помощь. После каждой встречи с националистами я должен как можно быстрее письменно сообщить о ней в районный отдел комитета госбезопасности.

Деваться было некуда и я согласился, дабы отвести от себя беду хотя бы с этой стороны. Под диктовку написал какую-то бумагу. В донесениях обязывался точно указывать время и место встречи, содержание разговора, а также описывать внешность бандитов, их одежду, вооружение. Материал, запечатанный в конверт, отдавать женщине, в квартире которой заключен этот союз.

Домой возвращался, чувствуя себя собакой, которой впервые на шею надели ошейник, а конец поводка крепко зажали. Хотелось скулить жалобно и протяжно.



С Гриником Олексой я встречался еще трижды. Один раз вот каким необыкновенным образом. Шел я по селу вместе с инспекторами района. Навстречу нам катил на велосипеде какой-то сельский парень. Поравнявшись с нами, он приподнял над головой «дзень добжи» (легкую шапочку лыжного покроя) и сказал, озорно улыбаясь:

– Добрый день!

Мы ответили на приветствие и пошли дальше. Торбацкий и Чопик, продолжая разговор, обратились ко мне с вопросом, а я его так и не расслышал, потому что занят был своими мыслями, сковавшими меня. Да ведь это же Гриник Олекса ехал на велосипеде! Бандит! Мой новый знакомый. Вот так штука. Как ни в чем не бывало среди бела дня раскатывает по селу на велосипеде. И еще улыбается. Видно, парень не из робкого десятка.

В следующий раз он явился ко мне на квартиру в декабре, когда кругом лежал снег. Не успел я вечером затопить печь и зажечь керосиновую лампу, как в дверь осторожно постучали и в комнату вошел он сузелком в руке.

– Добрый вечер, – сказал Олекса. – Это – вам. Желаем вам веселых праздников.

Гриник положил на стул узелок, крепко пожал мне руку и удалился. Я развязал узелок и обнаружил килограмма три свиного мяса, немного белой муки и сухофруктов. Недоумению моему не было границ.

«Желаем вам веселых праздников». Кто желает? Не он один, а вся шайка? Каких праздников? Скоро Рождество и все село готовится к нему. Но чем я заслужил у них такое внимание и расположение? И что за этим кроется? Ничего не понимаю.

Смирнов знал все: в соседнем селе Шутово один крестьянин зарезал свинью, а Олекса со своими друзьями забрал у него половину туши. Своего рода продовольственный налог. Часть себе оставили, а часть раздали некоторым учителям. Преимущественно – приезжим. Зачем? Хотят задобрить. Дескать, вот какие мы хорошие, а то, что о нас пишут в газетах – враки.

И наконец-то последней нашей встрече. Произошла она весной при обстоятельствах не совсем обычных. Где-то в конце зимы всю семью Гриника погрузили в машину и отправили во Львов. Там престарелых родителей его, младшего брата и сестру поместили в специальный эшелон, заполненный такими же несчастными из других деревень Львовщины, и под охраной повезли в Сибирь, к месту поселения. Брату удалось выломать доску в полу товарного вагона и бежать. Несколько дней спустя, он уже объявился в родной Оселе и примкнул



к Олексе, собираясь вместе с ним мстить за родителей и сестру. На память о совместной подпольной жизни, полной тревог и опасностей, братья решили сфотографироваться. Можете себе представить, как я был удивлен, когда узнал от посыльного, что Гриник Олекса просит явиться к дому его родителей с фотоаппаратом. Фотографировать бандита днем, когда в любую минуту в селе могут появиться «моска-ли» или уполномоченные из райцентра, – такое мероприятие не радовало меня. И отказаться нельзя. Чем мотивировать такой отказ? Как «клиент» расценит его? У него свои соображения на все случаи жизни, и отстаивает он их не только словами. Короче говоря, я взял аппарат, кассеты, штатив и покорно поплелся за посыльным. Фотографией я увлекался с довоенного времени, когда был школьником. В Оселе возобновил это увлечение. Не только, как говорится, для души, но и в целях сугубо материального плана: фотографировал крестьян за небольшую плату, укрепляя семейный бюджет.

... Шли задами, так что с главной улицы села нас никто не мог заметить. В пустующем доме Гриников меня ожидали оба брата. Я предложил немедленно приступить к делу. Братья не возражали. Они поставили во дворе стул, на него водрузили портрет отца в массивной раме и стали по бокам. Устанавливая штатив, я успел заметить, что в разных концах двора стоят наблюдатели – молодые ребята. Наблюдают они не за моими манипуляциями, а за соседними дворами, где находились их товарищи. Как далеко расходились лучами во все стороны эти живые цепочки, не знаю. Однако назначение их было понятно. В случае необходимости сигнал опасности быстро передался бы по этому беспроволочному телефону и оба брата смогли бы своевременно покинуть родной дом, чтобы спрятаться в укромном месте.

Закончив съемку, я собрался уходить, но Олекса не пустил меня, вежливо пригласив в хату. Здесь он вручил мне деньги за работу. Я пытался отказываться, ссылаясь на то, что снимки могут не получиться. Ведь фотография – дело темное. Клиент мой был непреклонен. «Получатся, обязательно получатся», – твердил он уверенно, засовывая в мой карман деньги, а потом повел к столу, на котором стояла бутылка самогона и закуска. Теперь, кажется, можно было и откланяться, что я и сделал незамедлительно.

Это была последняя встреча с Олексой. Вскоре его убили. Смерть его была закономерной. Обозленные наглým поведением бывшего немецкого полицая, его бесконечными поборами в виде денег, продуктов, самогона, крестьяне выдали его. Как-то в селе появились две подводы с солдатами, возглавляемыми Смирновым. «Где

Олекса? – спросил капитан. – Нам сказали, что он здесь». Крестьяне ответили: «Вон там, возле Лещечного».

На окраине хутора кто-то гнал самогон. Запах сивухи привлек братьев. Ожидая первача, они терпеливо сидели у плетня, как вдруг послышался грохот приближавшихся подвод и кто-то крикнул: «Москали!» Братья мгновенно вскочили на ноги и бросились бежать к лесу. Солдаты, спрыгнув с подвод, – за ними, открыв автоматный огонь на бегу. Тогда Олекса залег за деревом и ответил короткими очередями из своего автомата, заставив преследователей прижаться к земле. «Уходи в лес, а я прикрою!» – крикнул бывший полицей брату. Силы были явно неравные. Олексу достали гранатой, а брату его все же удалось уйти.

Бандит убит, однако спокойнее на душе у меня от этого не стало. Отовсюду приходили тревожные слухи об активной деятельности украинских националистов. Меня и мою жену они пока обходят стороной. До каких пор? Как долго мы будем находиться в состоянии относительного покоя? На этот счет капитан Смирнов ничем утешить меня не мог.

## Бойтесь Бога!

Проведение подписки на государственный заем – работенка, скажу я вам, очень неприятная. С городскими жителями все обстояло предельно просто: каждый работающий обязан подписаться на месячный оклад. То же и для сельской интеллигенции. Потом в течение года бухгалтерия удерживает из твоей месячной зарплаты часть суммы, занимаемой у тебя государством, а в конце года выдает тебе облигации. Крестьянин же никакой зарплаты не получал, поэтому вся задача заключалась в том, чтобы не только подписать его на определенную сумму, но и тут же получить наличными сполна, чтобы в течение года больше не возвращаться к этому вопросу. Но попробуйте у крестьянина вырвать деньги, которые достались ему тяжелым трудом и которые он копил для личных нужд. Общую сумму, спущенную на село, прежде всего умножили на два, а уж затем делили на хозяйства с учетом реальных возможностей каждого из них. Кто побогаче, тому побольше, кто победнее, тому поменьше. Составлялись списки по каждому участку и начиналась работа, требующая от людей, занимавшихся ею, адского терпения, железной воли, ослиного упрямства, неиссякаемой настойчивости и временной потери совести, если она, разумеется, у человека была. Мы, учителя, такими качествами не обладали





*Для того, щоб морально  
знижати, дискредитувати  
українську національно-свідому  
інтелігенцію, відкрити її від  
прорадянськи налаштованих  
кадрів, потрібно було максимально  
використати комсомольські  
органи. Тому, очевидно, на  
них покладалося і особливе  
завдання... Звичайно, не обійшлося  
і без традиційного набору  
агітаційно-масових заходів,  
спроб активізувати систему  
нафтиного та комсомольського  
навчання, публікації у пресі. Все  
це відбувалося на тлі грандіозної  
навали на село: морального  
і часто фізичного значення  
«курсуля», безпрецедентного  
насилства проти українських  
хліборобів в цілому, що полягало  
у стягуванні селянства за  
допомогою різних методів  
до так званого колгоспного  
будівництва, стягуванні коштів  
для індустріалізації, ...обкладання  
непосильними податками,  
вилученні хліба тощо. Саме  
на досягнення цих цілей були  
стягнуті сили нафтиних,  
комсомольських, радянських  
та профспівкових органів...  
Це був тотальний наступ,  
якому підпорядковувалося все  
вище (Г. Демченко, Н. Климович,  
«Процес «СВУ» крива призму  
пропагандистських заходів...»).*

и нас использовали в роли подручных. Ударную силу каждой группы составляли, как правило, уполномоченный и его товарищи, прибывшие для подкрепления из района.

Они-то и обеспечивали успешное проведение подписки на заем. На деле это выглядело таким вот образом. Приходит группа во двор и начинает разговор с крестьянином.

– Паньковский Степан, ты знаешь, зачем мы к тебе пришли?

– Откуда мне знать?

– Врешь, знаешь. По всей стране началась подписка на государственный заем. Что это значит? Это значит: государству надо помочь, то есть – дать взаймы немного денег. Понимаешь?

– Понимаю. Только я неграмотный, прошу пана.

– Ты дурака не валяй! Все вы неграмотные, когда нужно помочь государству. А вот если урвать от него, – тогда ума и грамоты хоть отбавляй.

– Разве я против?

– Ты не против? Это хорошо, Паньковский Степан. Хорошо, что не против. Так и запишем. Значит, бери карандаш и расписывайся вот здесь.

– Зачем?

– Затем, что ты даешь взаймы государству триста рублей.

– Что вы! Господь с вами! Откуда

у меня такие деньги? Сами видите: дети голые и босые, старуха-мать больная, жена еще рожать собирается...

– Я тебе дам рожать! Хочешь многодетным стать, чтобы помощь от государства получить. Не выйдет! Не оформим тебе документы, если не подпишешься на триста рублей. Так что пусть жена передумает рожать. Бери карандаш в руки.

– Сто рублей подпишу, прошу пана.

– Ты издеваешься над нами! Лошадь имеешь, корову, поросенка. Двести пятьдесят напишем.

– Сто рублей, прошу пана.

– Двести.

– Сто.

– Двести.

Если удастся сойтись на половине запланированной суммы, считается, что цель достигнута.

На хуторах трудностей поболее. Там, как только увидят приближающиеся фуры с представителями районного и местного актива, так и убегают в лес. Конечно, взрослые люди. В хатах остаются старики и дети. Какой с ними разговор? Какой спрос? Пробовали наказывать «хитроумных» – били посуду, крушили заборы, курятники... Не помогло. Тогда сообразили действовать под покровом ночи, когда все нормальные люди находятся дома, в собственных постелях. Тут уж не отвертишься. Сонного человека легче сломать, запугать, подчинить чужой воле и вынудить сдаться.

Подписная кампания продолжается обычно недели две-три. Изю дня в день ходят по дворам группы подписчиков, возвращаясь к наиболее несговорчивым хозяевам по десять и двадцать раз. Крики, слезы, клятвы, угрозы – все услышишь и увидишь здесь. И молишь бога о том, чтобы поскорее все это окончилось да забылось как дурной сон. Надолго ли? Ровно на один год.

...Мы пришли во двор к ветхому старику, забытому Богом и людьми. Давно бы ему пора обрести вечный покой, а он все еще топчет слабыми ногами грешную землю. Не помню уже, куда подевались его родные и близкие, помню лишь, что жил он в полном одиночестве, поддерживаемый стараниями соседей. Кто миску картошки принесет, кто кусок хлеба. Иная баба портки постирает. Однако и его не обошли вниманием при составлении списков государственного займа, определив весьма незначительную сумму – рублей двадцать пять. Но и этих денег у старика не оказалось. Он стоял перед нами со слезящимися глазами, трясущимися руками и непонимающе глядел на нас, повторяя дребезжащим голосом:

– Нет у меня ничего, бигме. Ни копейки нету.

– Продай что-нибудь, – настаивал руководитель группы Гонтаренко.

– Что продать? Нет ничего. Крест святой.

– А если поищем?

– Ищите, ищите где хотите. Ничего у меня нет. Ничего.

– Сейчас проверим.



С проворством опытного сыщика Гонтаренко бросился в хату, открыл сундук, заглянул под кровать, потом поднялся по лестнице на чердак. Уже через минуту мы услышали его торжествующий крик:

– Собака! Брехун старый!

Спустившись вниз, он бросил к ногам старика пару чистого белья, сшитого из домотканого, грубого полотна.

– А это что?

Теперь уже не только руки, все тело крестьянина тряслось. Глотнув воздуха, он наконец ответил с большим трудом:

– Побойтесь бога... Это – на смерть... на смерть держу.. в гроб положить...

– На смерть? – взвизгнул заведующий отделом пропаганды и агитации Яворовского райкома. – Я тебе покажу смерти! Сначала с государством рассчитаешься, а потом умирай... Неужели двадцать пять рублей не дадут на базаре за эти тряпки?

По дряблым щекам старика текли крупные слезы. Когда его все же заставили поставить свою подпись в ведомости, Гонтаренко, вдруг обессилев, опустился на завалинку и сказал:

– Хватит. Сил больше нет. Обедать будем. Сил набираться. Как насчет обеда?

– Все в порядке, – сказал один из сопровождавших его сельских активистов. – Можно идти.

Обедали у зажиточного крестьянина Федоривского. На столе обнаружили не только суп, вареные яйца, сметану, но и пару бутылок самогона. За это, согласно предварительной договоренности, первоначально намеченную сумму в 300 рублей ему снизили до 100 рублей.

## Тридцять лет спустя

Отлично помню мою первую встречу с ним, когда я в сопровождении секретаря сельсовета и директора школы вступил на его подворье. Недалеко от колодца стоял низенький энергичный старикашка и, покраснев от натуги, хриплым голосом распекал своих сыновей – двух высоких хлопцев, в страхе вытянувшихся перед отцом, как солдаты перед офицером, и виновато смотревших на него сверху вниз.

– Пока я жив, я здесь хозяин, – кричал он. – Хлеб даром есть никому не позволю. Я приказываю. Ваше дело слушать и выполнять. Было сказано: молотьбу кончать. А вы что? В разные стороны разбежались. Один – к бабам подался, другой – с собакой забавляется, как дитя малое. Смотрите мне! Чтоб к вечеру все было помолочено. Любишь хлеб жрать – люби и спину гнуть возле него.

Заметив вошедших во двор людей, он замолчал, внимательно посмотрел на пришельцев. Узнав в одном из них директора школы, снял с головы «дзень добжи», чуть поклонился и поздоровался первый. Вежливо, спокойно, без подобострастия и заискивающей улыбки, с чувством собственного достоинства. Своей маленькой, чуть сторбленной фигурой на кривых тоненьких ножках он напоминал кузнечика. Заурядный старикашка. Зато голова его никак не соответствовала туловищу и, казалось, волею случая попала не на свое место. Чеканный профиль: высокий лоб, нос с горбинкой, маленький упрямый подбородок. Серые глаза смотрели открыто и независимо. А усы! Пышные, дымчатого цвета, слегка закрученные на концах вверх, они придавали всему лицу строгий вид, делали его похожим на портреты генералов старых армий.

Вокруг во дворе все было старо, серо, покрыто местами зеленым мхом. И все же твердая хозяйская рука чувствовалась везде. Узкий двор обнесен высоким плетеным забором, в котором не найдешь ни единой выщербины, ни единой дыры. Перед воротами поставлен новый мостик через канаву. Крыша stodoly, прогнившая от сырости и времени, желтеет пятнами латок из свежей соломы. Над колодцем на тонкой жерди висит ведро. Оно пробито в одном месте. Но из него не льется вода. Пробоину прикрывает круглая латка из темной жести. По краям ее блестят розовые медные заклепки. Несколько колод строевого леса не валяется где-нибудь возле забора, а сложены аккуратно у стены хлева и крепко схвачены железными скобками. Чтоб случайно не рухнули и не раскатились по двору...

Меня попытались устроить к нему на квартиру, так как знали, что свободная комната с обстановкой у него есть. В ней еще при Польше



жили учителя. Получили категорический отказ: «Комната еще не готова. Можете посмотреть, если хотите».

Действительно, в ней хранились мешки с зерном, бочка из-под капусты и различный хлам.

Зато дней десять спустя, когда в село приехала молодая учительница, он не заставил себя долго уговаривать – за пару часов привели в порядок квартиру для «пани профессорки». Почему? Может быть, потому, что она украинка, а я – русский?

Лучше узнал я этого человека значительно позже, когда стал жить с ним под одной крышей в качестве супруга приезжей учительницы. Сближение наше произошло не сразу, вдруг, а постепенно, с оглядкой. Хозяин долго держался от меня на почтительном расстоянии, продолжая осторожно следить за своим квартирантом. И я не торопился с откровениями...

Интересную жизнь прожил Федько Барабах. Шестнадцатилетним юнцом ушел из дому с одним единственным желанием – посмотреть мир. Был в Италии, Австрии, Германии. Работал где придется и кем придется, пока не попал в австро-венгерскую армию и не очутился на фронте. Воевать ему очень не хотелось и при первой же возможности сдался в плен русским.

- Я хотел бы всю жизнь прожить так, как я жил в плену.
- Неужели вам так сладко там было?
- Очень даже.

Из его рассказов я узнал, что пленных австрийцев брали к себе в хозяйство в качестве даровой рабочей силы зажиточные крестьяне. К одному из них и попал Федько в далеком сибирском селе. У хозяина было двое сыновей. Один – еще мальчишка, старший был подросток. Он быстро сдружился с пленным австрийцем и дело дошло до того, что даже на гулянки к девочкам ходил вместе с ним. Возвращались домой почти на рассвете и ложились спать на сеновале. Но блаженствовали недолго. Хозяин будил их рано, приглашая к столу.

– Какой завтрак? – слабо сопротивлялся пленный австриец. – Мы еще не заработали его.

– Ничего. Сначала брюхо набить надо, а потом и работать веселее, – отвечал хозяин. – Вставайте. А не то – кнут возьми и обоих быстро подниму.

В памяти Барабаха крепко держались и название села, и имена тех, кто тепло, по-человечески принял его в свою семью почти как равного члена.

Много лет прошло с тех пор. Давно Федько обзавелся семьей, вернувшись на родину из плена, нарожал кучу детей, стал дедом. Пережил польскую власть, советскую, немецкую, теперь вот снова советская вернулась. К каждой власти нужно приспособливаться. Делает он это хитро, умело. Последние два года прикидывается глухим и бедным, хотя в доме его средний достаток. Надевает самую ветхую одежку, а если из района какой-нибудь уполномоченный по вопросам налога или займа появляется, то уж будьте уверены – такое начнется! Представитель власти приступает к переговорам. Дескать, гражданин Федько Барабах, вам надлежит в ближайшее время рассчитаться с государством по молоку, мясу и яйцам.

– Га? – вопрошает Федько, приставив ладонь к уху.

Представитель берет на два тона выше:

– Я говорю, задолженность у тебя по мясу.

– Кассу? Какую кассу?

– Мясу, а не кассу. Понял?

– Понял. Квасу у нас нет. Не умеем делать. Вот когда я в плену был в России, там квас и пробовал. Файна штука.

Представитель начинает терять терпение. Напрягая до предела голосовые связки, усиленно жестикулируя, он пытается втолковать глухой тетере, что от него требуется. Но все безрезультатно. «Га? Чего?» – только и слышит в ответ. Сама по себе эта сцена смешная, а для соседей, которые знают, что Федько просто валяет дурака, она смешнее вдвойне. Кончается такой разговор чаще всего тем, что уполномоченный, выбившись из сил, махнет рукой и пойдет дальше.

А однажды приехал он в Яворов сдавать государству картофель. Стал в очередь перед приемным пунктом, прохаживается возле своих лошадей. Подходит к нему советский офицер и говорит:

– Старик, что ты такие рваные штаны надел? У тебя же вся голая задница видна.

Посмотрел на него Федько внимательно и ответил спокойно:

– Прощу пана офицера, она у меня шестьдесят пять лет свету не видела, а теперь вот увидела. Пусть посмотрит и себя покажет.



Засмеялся капитан. Потом отошел в сторону и остановился. Постоит, подумает, посмотрит пристально на старика. Наблюдают мужики за офицером, ждут, что будет дальше. А Федько как ни в чем не бывало продолжает рассказывать взад-вперед, умышленно не замечая офицера. Наконец, подходит к нему снова капитан и спрашивает:

- Старик, тебя случайно не Федором зовут?
- Федором, – отвечает Барабах.
- А в плену ты не был в Сибири?
- Был.
- А хозяйина своего помнишь? У которого работал.
- Помню.
- Так это ж я, Федор!

Надо было видеть лица изумленных мужиков, когда советский офицер и западноукраинокии крестьянин в ветхой одежде надолго застыли в крепком объятии. Потом капитан попросил, чтоб у Барабаха приняли картофельные очереди и повел его с собой. Сначала в парикмахерскую – подстричь. «Что ты лохматый такой? Некрасиво будет рядом с офицером советской армии». Далее – в буфет. Заказал водку, пиво, обильную закуску. Чуть захмелев, оба развязали языки. Федько рассказал о своей жизни, капитан – о своей. Повествование свое закончил со вздохом:

– Нет теперь той жизни у нас, что была раньше. Нет той красоты и свободы.

– Все от Бога, – ответил собеседник. – Все в его власти. Значит, так надо. Зато нам хоть есть что вспомнить.

– Да, вспомнить есть что. Но имей в виду: ты – первый человек, которому я говорю такое. Понял? Больше никому. Молчок. Могила.

– Я понимаю.

– Скажи лучше: а песни наши помнишь?

– Немного помню.

– Давай споем. Потихоньку, вполголоса, для души. «По диким степям Забайкалья...»

– Давай.

И они запели, склонив головы над бокалами с пивом, над недопитой бутылкой водки, над закуской.

### Кто вы, пан секретарь?

Не прошло и месяца после моего приезда в Оселю, как по селу поползла страшная весть: прошлой ночью вывезли Ваньде. Кто такой Ваньде? Секретарь сельсовета. Тот самый лысый бородач, с которым

я «мило» беседовал по дороге из Яворова в Оселю. Который помогал мне решать квартирный вопрос. Куда вывезти? В Сибирь. Вместе с женой, старухой-матерью и двумя детьми. За что? На этот вопрос местные жители не сказали мне ничего определенного. Лишь плечами пожимали. И только один уполномоченный райкома партии удовлетворил мое любопытство:

– Известно за что. Не за красивые глаза. За связь с бандитами. Липовыми документами снабжал их, деньги для них собирал...

Месяца полтора село оставалось без секретаря сельсовета, не могли подобрать подходящего человека. Наконец нашли. Гайдука Максима.

Он был строен, подтянут, жилист, подвижен, наделен природой и умом, и чувством юмора. Любил изображать из себя военного человека: часто подносил к головному убору два пальца, отдавая честь, щелкал каблучками, фразы произносил короткие и четкие, как команды. В каждой хате перед ним заискивали, старались при случае угостить. Он редко отказывался. Но пил в меру и держался на ногах твердо. Входя к кому-нибудь в дом, иногда шутил таким вот образом:

– Добрый день, тетя, как ваша...

И добавлял в рифму такое, что и писать неудобно, а руку направлял к причинному месту хозяйки. Та испуганно взвизгнув и резко присев, плотнее сдвигала ноги и заливалась игривым смехом, поддерживаемым обычно ее мужем.

Почти каждый раз, отправляясь по делам в Яворов, я обращался к секретарю сельсовета о просьбой выделить фуру или, если он сам собирался ехать, взять меня с собой. Фура выделялась очень редко и с большим трудом, а вот оказией доводилось пользоваться довольно часто. Гайдук никогда не торопился. «Успеем и в Яворов, и на тот свет», – говорил он и приглашал меня разделить с ним трапезу. Перед выездом в город он завтракал обычно не дома, а у кого-нибудь из крестьян, старавшихся отблагодарить его за дело, которое предстояло еще осуществить или было уже сделано. Шли задами туда, где был накрыт стол. Я знал, что отказываться от приглашения – значит рисковать остаться дома, сорвать поездку, так как фуру подавали именно туда, где бражничал секретарь. Отставать от него нельзя ни на шаг. Ну, а коли пришел в дом, то и вовсе нелепо не сесть за стол, когда тебя приглашают. Даже если ты уже позавтракал, а запах самогона вызывает в тебе отвращение.

– Успеем, пан профессор, успеем, – успокаивал Гайдук меня. Ел он мало, а удовольствие от выпивки растягивал; Много курил и, откинувшись к стене всем телом, говорил, говорил:





– В Яворове меня все начальники знают. Бигме. Спросите: «Кто такой Максим Гайдук?» И вам ответят. Будете в городе – попробуйте спросить. Любое дело решить могу. Только не так это просто, как может кое-кому показаться. Сначала человека нужно в буфет повести, заказать беленькой, пивка львовского, колбаски... А сколько это стоит, знаете? Самогон они не пьют... Посидеть, покурить вот так, как мы сейчас сидим, а потом уже к делу переходить. Наука, пся крив! Так я говорю, пан профессор?

Вставая из-за стола, он никогда не забывал своего замызганного кожного портфеля, постоянно набитого какими-то бумагами.

– Спасибо, хозяйка.

Он протягивал женщине руку. Та доверчиво отвечала ему тем же. В этот момент он ловко менял направление движения своей руки и достигал заветной цели, вызвав новый всплеск веселья.

Первым в фуру не садился. Сначала приглашал попутчика широким театральным жестом:

– Прошу пана на Варшаву.

Потом бросал в фуру портфель и объявлял: «Айн момент». Это означало, что ему надо задержаться по естественной надобности на некоторое время. Отойдя немного в сторону, начинал мочиться, продолжая разговор с хозяйкой и хозяином. Усевшись наконец на свое место, рядом с учителем, обращался к фурману:

– Иван, а ты в Яворове когда-нибудь был?

– Сто раз, – отвечал фурман с улыбкой.

– Дорогу знаешь?

– Знаю.

– А до ветру ходил?

– Ходил.

– Тогда поехали. Только так: «Айн, цвай, драй – и мы на месте.

Мне в банк успеть надо, в финотдел, райсобес... Понял?

– Понял.

– С богом!

Осоловелые глаза секретаря сельсовета наливались тяжестью. На тряской дороге он покачивался всем телом и начинал засыпать.

Жена Максима была значительно моложе своего мужа с еще заметными следами былой красоты. Рано располневшая, бледная, она с каким-то безразличием относилась к мужу, детям, жизни, словно давно внутренне приготовилась к расставанию со всем этим.

Вывоз... Это слово пугало жителей Западной Украины стократ сильнее, чем раскаты грома, чем взрывы гранат и трескотня авто-



матов. Вывозили в Сибирь целыми семьями тех, кто чем-то не угодил советской власти. Или с бандитами был связан, или жил слишком богато. Никто не мог предсказать, на чью голову в следующий раз падет такая кара. И когда он будет – этот следующий раз. Потому и жили в постоянном страхе, постоянном ожидании беды.

Обычно операцию эту начинали глубокой ночью, чтоб застать в сех членов семьи на месте и к утру вернуться в город с живой добычей. В село из райцентра приезжал один отряд активистов или два, три – в зависимости от количества семей, подлежащих вывозу. Окружив хату плотным кольцом вооруженных людей, приступали к делу. Женщины, потеряв рассудок, обычно делают совсем не то, что надо. Мужчины молча собирают скарб, покрикивая на ревуших детишек.

Плачут те, кто уезжает, плачут те, что остаются...

Даже в такие драматические минуты Максим Гайдук не потерял присутствия духа и чувства юмора.

– Чего носы повесили? – обращался он с напускной строгостью к домочадцам. – Чего сопли распустили? Не плакать надо – смеяться. Радоваться. За тысячи километров поедом бесплатно. Люди билеты покупают, а нам родной отец товарищ Сталин бесплатный билет выписал. И машину прислал. И людей, которые помогут нам погрузиться и охранять будут на всем пути от бандитов разных. Спасибо ему великое за такую заботу. Корову жалко? А чего ее жалеть?



В Сибири белую медведицу доить будем. У нее, говорят, молоко жирное. А чтоб не кусалась, зубы спилим напильником. Не забыть бы только напильник. Где он?

Следующим секретарем сельского совета села Оселя был... Впрочем, стоит ли продолжать?

## Блуд

Итак, я приехал во Львов, чтобы, помимо прочих мелких покупок, сделать главную – приобрести батареи для радиоприемника. Спросите: откуда у бедного учителя такая редкая и не дешевая по тем временам вещь, как радиоприемник? Действительно, этим аппаратом в 1947 послевоенном году даже в городах владели очень немногие, а среди сельских жителей, не боюсь ошибиться, на десять тысяч приходился, наверно, один счастливец. В число последних я попал абсолютно случайно. Как-то в Оселю завернул заведующий районным отделом культуры Догарев. При встрече с молодым учителем он сказал:

– Слушай, давай сделаем тебя заведующим сельским клубом.

Я не понимал, шутит он или говорит серьезно. Какой клуб? Его нет в Оселе. А если и будет в ближайшее время, то при чем здесь я? У меня уже есть работа в школе и бросать ее не собираюсь. Мой собеседник быстро и популярно изложил ситуацию. Действительно, в селе нет пока клуба. Но – будет. Обязательно. Как только подберут подходящее помещение. А пока необходимо вести подготовительную работу: выписать газеты, журналы, приобрести художественную литературу, культуринвентарь – шашки, домино... Тогда во всех отчетных документах районного отдела появится еще один очаг культуры. Моим колебаниям пришел конец, когда Догарев привел самый веский аргумент:

– Будешь работать по совместительству. На полставки. Или тебе лишние деньги помешают, дурья башка?

Радиоприемники поступили на склад райотдела и лежали там невостребованными по причине отсутствия электрических батарей. Несказанно обрадованный возможностью завладеть таким сокровищем, я немедленно выписал один и привез домой. Батареи, так и быть, куплю за свои деньги. Зато как изменится наша жизнь! Приемник шестилампный, трехдиапазонный. Да я о таком и мечтать не мог!

Захожу в один магазин культоваров – нет батарей, в другой, третий – то же самое. Все чаще спрашиваю время у прохожих (часов своих еще не было). Не опоздать бы на поезд. Узнал адреса еще трех магазинов. Чтобы их посетить, нужно затратить уйму времени. Ста-

ло вдруг очевидно: или я махну рукой на свою затею и немедленно отправлюсь на вокзал, или... Я поехал не на вокзал, а в очередной магазин. Когда расплачивался за батареи, торопиться уже не было смысла. Поезд мой ушел, а до следующего оставалось более двух часов. Вся беда состояла в том, что я лишился возможности доехать до моей станции Хоросница. Доберусь лишь до Судовой Вишни. А дальше? Шоссейной дороги туда нет, следующий поезд будет только утром. Останется одно – пешком шагать по шпалам. У меня была возможность заночевать во Львове у своего закадычного друга и утром преспокойно уехать домой. Однако ее я отверг без раздумий и колебаний. Как можно с батареями в руках оставаться во Львове!

В Судовую Вишню приехал часам к восьми вечера, когда уже было темным-темно. Только когда впрягся в рюкзак, ощутил по-настоящему его вес. Несколько буханок хлеба плюс батареи. Хлеб – не тяжесть, а вот батареи весят не меньше четырех-пяти увесистых кирпичей. Так что попотеть придется основательно.

Всего в километре от станции – железнодорожный переезд. Если здесь свернуть вправо, то попадешь на самую короткую дорогу к Оселе. По ней мы летом ходили на базар в Судовую Вишню, через хутора Лещечное и Дернаки. Всего километров семь наберется. Так





то ж летом и при солнечном свете. С осени эта дорога становится непроезжей, и кроме диких кабанов в глухом лесу никого не встретишь. Днем по ней ходить страшновато, а ночью – и думать нечего. За миллион никто не пойдет. А я – и за два.

Ночь была безветренная и лунная. Крупные снежинки плавно и бесшумно опускались на землю. Тускло блестели убежавшие вдаль рельсы. Мои шаги по шпалам слышны далеко.

Я быстро вспотел. И от хохоты, и от тяжелой ноши, и оттого, что температура воздуха была градусов три-пять мороза. Пришлось остановиться, опустить рюкзак на землю, чтобы снять нагрузку с плеч и отдышаться. Потом – снова в путь. Когда спереди или сзади нарастал шум приближавшегося поезда, я останавливался, отходил в сторону и пропускал мимо себя состав, оглушавший меня металлическим стуком и лязгом. Это были товарняки, идущие в сторону границы, к Перемышлю, или обратно – на Львов. До Польши оставалось совсем немного – километров тридцать.

Неожиданно легко и быстро притопал к Хороснице. Солдатский шаг – шесть километров в час. Значит, двенадцать километров преодолел за два часа.

Приземистое здание вокзальчика строили давно – еще во времена панской Польши. Тогда услугами железнодорожного транспорта пользовались преимущественно люди состоятельные, а малоимущие жители отдаленных селений добирались в города на лошадях. Извозом занимались многие и, говорят, зарабатывали неплохо. Так что не было никакой нужды строить тогда в Хороснице вокзал покрупнее, повместительней. В наше же время он явно не отвечал требованиям пассажиров. Маленькая комнатка, именуемая громко залом ожидания, обычно заполнялась людьми перед приходом поезда на Львов, особенно ранним утром. Она не могла вместить всех желающих и многие коротали время на перроне. В случае же непогоды человеческим телам здесь было гораздо теснее, чем сельдям в бочке.

Опустив рюкзак на пол, я вольготно расположился на единственном деревянном диване, откинувшись всем телом на его спинку, блаженно вытянув ноги, расслабив все члены. Пар валил от моей одежды. Тепло быстро покидало меня, и я почувствовал холод в этом неотапливаемом зале. Ночь здесь не просидишь – задубеешь. А я и не собирался сидеть. Вот отдохну маленько и – вперед.

Дома меня ждет не дождется молодая жена. Осталось всего каких-нибудь четыре паршивых километра. Правда, они могут быть вовсе не паршивыми, эти километры, если пойти прямо, по вполне прилично-

му широкому тракту, обозначенному телеграфными столбами. Шагать можно с закрытыми глазами – от столба к столбу. Ни за что не собьешься с пути и непременно придешь в Оселю. Но куда конкретно, в какую ее часть? В том-то и дело, что не в левую, куда мне надо, а в правую. Нет, лучше, конечно, постараться выйти сразу к заветной цели. Для этого надо принять левее и шагать по полю, пересекаемому несколькими узенькими дорогами, по которым крестьяне летом добираются на лошадях к своим земельным наделам. Днем, в условиях нормальной видимости, это не составляет никакой трудности.

А вот ночью, когда небо затянуто тучами да ветер начинает подвывать... И еще одно обстоятельство, которое я отлично знал, но старался о нем не думать. Вроде его вовсе нет. Заключалось оно вот в чем. На моем пути есть неприятное место. Крестьяне старались избегать его в ночное время. Они убежденно говорили, что пешехода здесь «блуд чипае». То есть, какая-то нечистая сила властно забирает путника в плен и долго не отпускает его. Бывали случаи, когда люди, находясь в каких-нибудь двух километрах от Осели, так и не попадали в нее до рассвета. Или кружили на небольшом пространстве, или уходили в сторону, к дальнему лесу, чтобы потом снова вернуться неизвестно куда. Я же, человек просвещенный, не обремененный грузом суеверий, объяснял это явление по-своему. В открытом поле не было никаких ориентиров, по которым можно было бы контролировать свое движение. Если же к темноте прибавлялась еще легкая метель, то человек оказывался в центре окружности, очертания которой абсолютно одинаковы везде, куда ни посмотришь. И звезд не видно. Но в ту ночь была луна. Правда, когда поднялся ветер, она ушла в тучи и скрылась там надолго. Однако слабый свет ее все же можно было уловить на темном небе. Именно на этот ориентир я возлагал все свои надежды, решив идти напрямик. Ведь дома меня ждала молодая жена и легкая, приятная, красивая музыка какой-нибудь зарубежной радиостанции.

Идти по вспаханному полю, занесенному снегом, да еще с полтора пудовой ношей, согласитесь, тяжеловато. Глыбы земли замерзли. Ноги то натываются на них, то проваливаются куда-то глубоко, и размеренная ходьба по шпалам, вдоль железнодорожного полотна, теперь показалась мне увеселительной прогулкой, приятным времяпрепровождением. Но я продолжал движение вперед, стараясь держаться одного направления, выбранного сразу же по выходе из Хоросницы. Лунный свет должен быть справа от меня, под углом градусов в сорок по отношению к линии моего движения. Вот так и надо держать. Иду десять минут, пятнадцать, двадцать... Начало пур-



жить. Ветер бросал мне в лицо тысячи колючих снежинок, заставляя продвигаться боком, прикрыв одну щеку воротником шинели. Кругом – одно и то же. Пора бы и огонькам Осели показаться. Хотя бы одному-двум. Да и очертания домов вот-вот появятся. Но – ничего нет. В сердце с коварной осторожностью вползает тревога: правильно ли я иду, не сбился ли с курса? Продолжаю движение с отчаянным упорством. Чувствую каким-то особым чутьем: осталось метров пятьдесят, в крайнем случае – сто. А если не выйду к селу, буду идти всю ночь до самого рассвета. Но не сдамся. Не остановлюсь. Не поверну назад. Впрочем, куда это – назад? Где теперь зад, где перед, где лево, где право? Свет луны почему-то сзади. Или это не луна? Что же тогда? А слева что за просвет в тучах? С ума можно сойти!

Я остановился, когда увидел впереди что-то темное. Какой-то предмет. Напрягаю зрение. Слышу, как стучит мое сердце. Кажется, он движется. Неужели кабан? Но зачем ему быть в открытом поле и в такую погоду? Я бы на его месте спокойно спал бы где-нибудь в лесной чащобе. Волк? Но почему нет огоньков глаз? Это оказался небольшой куст, зазимовавший на семи ветрах. Поземка пригнала к нему клочья сена, листья и прочий мусор. Вот он и темнеет, производя впечатление чего-то сплошного, объемного.

Спасительный огонек я все же увидел. Почувствовав прилив сил, направился к нему ускоренным шагом. Теперь мне уже ничего не страшно. Где огонек, там и жилье человека. И снова остановился, точно уперся в невидимую стену. Вспыхнувшая вдруг радость мгновенно угасла, сменившись тревогой. Почему он такой беспокойный, трепетный? Так окна домов не светятся. Неужели костер? Не допускал мысли о том, что ночью рядом с жильем человека кто-то развел костер. Нелепица какая-то! Предположение о том, что живой огонь поддерживает в открытом поле, вообще никак не вяжется со здравым смыслом... Да, это костер. Вот и очертания дома четко обозначились. Еще какое-то строение показалось... Чем ближе подходил я к жилью, тем больше меня одолевало сомнение: Оселя ли это? Село к тому времени я успел узнать неплохо, исходив его десятки раз из одного конца в другой, участвуя в различных мероприятиях, проводимых представителями районных властей. А вот такого подворья что-то не припоминаю. Подошел совсем близко, никем не замеченный в темноте, и остановился, всматриваясь и вслушиваясь. Во дворе гнали самогон. Над костром стояла металлическая бочка. От ветра она была защищена высоким ограждением. Один человек размеренно вращал рукоятку мешанки, другой следил за огнем и наполнял бан-



ки готовой продукцией. Передо мной были не колдуны-алхимики, а обыкновенные самогонщики. Разговор же их опять озадачил меня. На каком языке они разговаривают между собой? Речь славянская – это точно. Но не русская и не украинская. Неужели нечистая сила завела меня в Польшу? Подхожу ближе.

- Добрый вечер!
- Вечер добрый.
- Скажите, это какое село.
- Оселя.
- Оселя?
- Точно так, пан профессор. Или не узнали?

Прояснение пришло мгновенно. Как же это я не сообразил сразу? Белорусы это. И говорят по-белорусски. А живут они – дед и внук – в нашем селе с прошлого года, с тех пор, как пришли сюда в поисках куска хлеба и какой-нибудь работы. Да так и остались, поселившись на окраине в пустующей хате.

Вот так и закончились мои злоключения. А могло быть и хуже, не будь этого спасительного костра.

## 99 процентов

Чем меньше дней оставалось до выборов, тем тревожнее становилась тишина, висевшая над селом. Дня за два до начала голосования в селе гарнизоном располагались солдаты-краснопогонники. С рацией, автоматами, пулеметом, гранатами. «К чему все это?» – не понимал я вначале. Мне пояснили, что такие меры предосторожности вовсе не лишние. На предыдущих выборах здесь, в Оселе, разгорелся настоящий бой. Бандеровцы наступали на избирательный участок, солдаты обороняли его. Трассирующие пули попали в хлев. Строение загорелось, человеческих жертв по чистой случайности удалось избежать.

Оборудовать участок мы начинали обычно накануне выборов, так как он всегда располагался в школе, где прервать занятия хотя бы на один день никто не разрешит. Вторую смену, к великой радости учеников, отменяли и быстро принимались за дело. Самую большую классную комнату освобождали от парт и устанавливали в ней кабины, урну, длинный стол для членов избирательной комиссии. Всей работой руководил уполномоченный райкома партии, приезжавший обычно с несколькими ассистентами из числа районного актива. Он отвечал за ход выборов, за их результат, и потому наделен был неограниченными полномочиями, не подтвержденными, кстати,





никакими документами. Перечить ему никому и в голову не приходило. Все его приказы выполнялись немедленно и беспрекословно.

Уже часам к восьми вечера комната преображалась до неузнаваемости. Вдоль стены выстроились три кабины, куда каждый избиратель может зайти с бюллетенем и принять окончательное решение. К его услугам – столик в кабине и карандаш. Вход в кабину закрыт плотным материалом, так что тайна волеизъявления гарантирована: никто не увидит, что ты там делаешь в кабине. У противоположной стены несколько столов, сдвинутых в один ряд, накрыты красным материалом. Соблюдая строгий интервал, на столе стоят таблички с буквами алфавита, чтоб легко и быстро можно было разобраться, кому и где получать бюллетень – в зависимости от фамилии. У торцевой стены на полу разостлан ковер, позаимствованный у одной из старых учительниц. На ковре стоит урна, обтянутая красным материалом и опечатанная сургучем. В углу скромно пристроились штук шесть-семь маленьких урн. Каждая из них чуть выше кастрюли средних размеров. Тратить на них материал – непрактично, поэтому их обычно красят красной краской. А вот сургучная опечатка достается им в обязательном порядке: так положено. Чтоб никто не мог вскрыть урну и внести какие-нибудь нежелательные исправления в бюллетени. Комната освещена по-праздничному. Источая умопомрачительный «аромат» керосина и копоти, ее заливают ярким светом несколько ламп, развешанных на стенах.

Часам к десяти вечера вся подготовительная работа на избирательном участке должна быть завершена, а люди, имеющие непосредственное отношение к проведению выборов, в сборе. В их числе – учителя, депутаты сельского совета, посыльные, фурманы... Последнее время на участке дежурили «ястребки» – молодые ребята, организованные участковым милиционером в отряд самообороны, называемый еще истребительным отрядом. Назначение их очевидно – борьба с бандитами. Только я не помню, чтобы кто-нибудь кого-нибудь истребил. Как с одной стороны, так и с другой. Больше того, оружие – старенькие винтовки – ястребкам доверяли очень редко, так как некоторые из них умудрялись, получив оружие, уйти в лес.

– Все в сборе? – спрашивал уполномоченный, поглядывая на часы. – Ну, вот и хорошо. Теперь и отдохнуть можно.

И начиналось ночное бдение. Можно было дремать, сидя в соседнем классе за партией, можно ходить взад-вперед, можно принимать участие в разговоре, но уходить домой строжайше запрещалось. Ди-

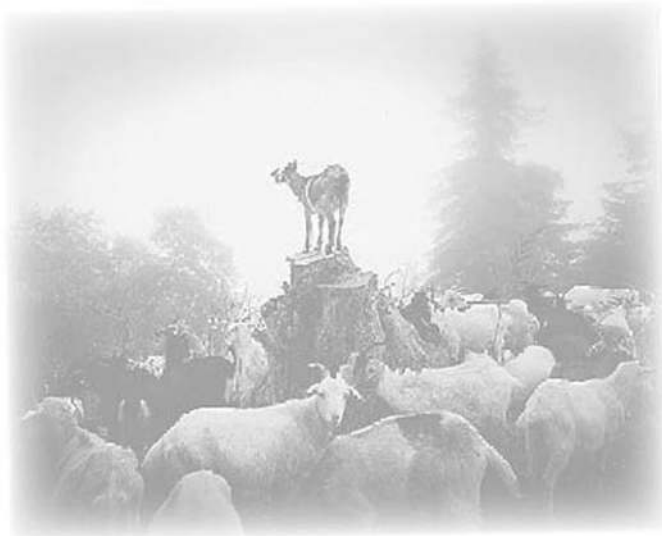
ректор легко нарушал этот запрет. Миновал учительскую, он попал в собственную квартиру и тут же, не раздеваясь, падал на кровать. Прикорнув часа полтора-два, поднимался и, протирая на ходу заспанные глаза, как ни в чем не бывало снова появлялся на избирательном участке. Постоял на глазах уполномоченного, бросил две-три фразы в общий разговор – и снова исчезнет. Мы же неотлучно находимся рядом с уполномоченным. В соседнем классе холодно, поэтому туда не тянет. Одурев от духоты, копоти и табачного дыма, выходишь на порог школы. Жадно вдыхаешь ночной морозный воздух, чувствуя просветление в голове и облегчение во всем теле. Село спит. Кругом – ни огонька. Только из окон школы щедро льется свет, падая желтыми квадратами на школьный двор. Где-то на краю села лает собака. Совсем близко над головой скрежещет металл. Это кусок кровельной жести, колеблемый ветром, бьется о водосточную трубу. За углом здания слышны чьи-то шаги. Они все ближе и ближе. Из-за угла показывается силуэт человека с винтовкой за спиной. Это – часовой, дежурный «ястребок». Парень замерз и дует на оковеневшие ладони, с завистью думая о своих товарищах, разомлевших в тепле. Скоро ли участковый милиционер сменит его?

Когда стрелки часов приближаются к шести, уполномоченный объявляет:

– Товарищи, начинаем работу. Все по местам. Готовьте бюллетени, списки.

Первым бюллетень в большую урну непременно должен опустить местный житель. Это стало традицией, предписанной сверху. И не просто опустить, а предварить этот акт небольшим выступлением, которое потом можно будет процитировать в газете. Но где его взять, такого человека? Добровольцев днем с огнем не сыщешь, а под покровом ночи – тем более. Следовательно, готовить его надо заблаговременно и держать на контроле до самой последней минуты, до начала торжества. Проще всего уговорить Павла Григорьевича Жука. Еще до войны он был председателем колхоза, организованного в Оселе. В период немецкой оккупации за это его жестоко избили, повредив внутренности. После возвращения советской власти Павло Григорьевич как-то оставался в тени, но никогда не отказывал, если его о чем-нибудь просили представители из района. Надо быть депутатом сельского совета – он согласен, необходимо выступить на избирательном участке – тоже не возражает.

Подойдя ровно в шесть часов утра к урне, Жук говорил приблизительно следующее:



– Товарищи, я голосую за родную Советскую власть, которая принесла нам радостную счастливую жизнь. Теперь мы все равны перед законом, дети наши учатся в школе. Спасибо за все дорогому товарищу Сталину.

Последние слова его покрывались жидкими аплодисментами.

– Все? – спрашивал Павло Григорьевич, обращаясь к уполномоченному.

– Достаточно. Спасибо. Хорошо. Можно опускать бюллетень.

Потом выполняли свой гражданский долг все присутствовавшие на избирательном участке – учителя, товарищи из района, предъявив в строгом соответствии с законом специальные удостоверения, солдаты, депутаты сельского совета, дежурные, ястребки, милиционер – всего человек тридцать пять. Затем наступала пауза. Пауза ожидания – нудного, унижительного, безнадежного. Шесть двадцать – никто не идет к избирательному участку. Шесть тридцать – то же самое. Шесть сорок...

Уполномоченный снова смотрит на часы и отдает команду:

– Прошу всех на свои участки. Не будем зря терять времени. Через каздый час я должен передавать в Яворов по телефону сведения о ходе голосования.

Мы берем маленькие урны, списки избирателей и уныло разбредаемся по селу. В каждой группе три человека: учитель, депутат и товарищ из районного актива. Он-то и играет первую скрипку, так как завтра уедет и будет дома в полной безопасности. Нам же здесь жить, поэтому депутат сельского совета обычно молчит, а учитель лишь подкивает (все-таки зарплату получает).

Находясь на крайнем западе страны, эта часть Украины живет по московскому времени, поэтому неудивительно, что в семь часов зимой здесь бодрствуют лишь петухи, а люди спят или, проснувшись, поглядывают на окна, ожидая еще далекого хмурого рассвета.

Одна из групп входит во двор какого-нибудь Шулиги Ивана.

Ее встречает злобным лаем цепной пес. Уже этого достаточно, чтобы в хате проснулись и поинтересовались, кто там во дворе. Но за низкими окнами тишина и темнота. Попытка открыть входную дверь безрезультатна – заперто. Надо стучать. Сначала осторожно, а потом все настойчивей и громче. Внутри дома никакой реакции, будто все его обитатели угорели. На помощь рукам приходят ноги. Грохот такой, что в соседнем селе услышать можно. Стоит лишь захотеть. А вот ежели такого желания нету... От двери переходят к окнам. Стекла дребезжат, вот-вот разлетятся на куски. Чтобы этого не случилось, хозяин хаты подает голос:

- Кто там?
- Открывай.
- Кто это?
- Открывай, тебе говорят!

Требование звучит по-русски, значит – пришли москаль, а с ними шутки плохи.

– Сейчас, – снова подает голос хозяин. Он долго ищет спички, зажигает огонь, гремит щеколдой, и снова отступает из холодных сеней в тепло жилого помещения. Незваные гости входят в комнату и на некоторое время замирают, скривив носы, затаив дыхание. Запахи человеческого пота, мочи, кислой капусты, овчины и еще бог весть чего смешались в густой «аромат», плотно заполнивший комнату. Кругом человеческие тела, прикрытые какими-то тряпками. На печи, на лавке, на кровати... Простоволосые жена и старуха-мать хозяина безучастно глядят куда-то в потолок. Крепкотелая дочь бросает украдкой неприязненные взгляды на вошедших. Зато ее младшие братья и сестры с детской откровенностью и непосредственностью пялят во всю свои глазенки, полные страха и любопытства. Сам хозяин с видом обреченного сидит на лавке в исподнем белье, понуро опустив голову и почесывая пятерней костистую грудь.



- Добрый день! – приветствуют вошедшие.
- День добрый.
- Шулига Иван?
- Так, так. Это я .
- Ты почему не идешь голосовать?
- Куда идти?
- В школу, на избирательный участок, как это делают все сознательные советские люди.
- Прошу пана, я больной. Совсем больной.
- Что ж у тебя болит?
- Грудь болит. И поясница. Всего разламывает.
- А ниже поясницы у тебя не болит?
- Где это, прошу пана?
- В заднице. Не болит?
- Кругом болит. К доктору надо.
- Хорошо. А жена почему не пришла?
- Куда ей! Глупая баба... Ей с горшками только возиться да порошенка кормить, прошу пана.
- Какой я тебе пан? Я тебе товарищ. Понял?
- Понял, прошу пана товарища.
- И дочь отсиживается. А ей уже двадцать. Должна голосовать. И в списках значится. Или тоже, скажешь, больная?
- Что вы, пан-товарищ! Здоровая, как кобыла. Только ей не голосование, а совсем другое надо – хлопца хорошего. Давно замуж пора.
- И старуха должна принять участие в выборах.
- Куда ей! На кладбище давно пора. Через три года восемьдесят будет.
- И прекрасно. Старикам у нас почет. Мы за ней фуру пришлем. И тебя заодно прихватим. Хочешь? У нас специально для этого кони дежурят. С мягкими сидениями фуры, по-пански. Хочешь?
- Господь с вами. Никуда мы не поедем.
- И я знаю, что никуда не поедете. Потому что темные люди.
- Правда ваша – темные, прошу пана-товарища.
- Потому и рассуждаете так о женщинах. Или ты не знаешь, что они у нас имеют такие же права, как и мужчины?
- Откуда мне знать...
- Ладно. Давай кончать разговоры и переходить к делу. Ты не пришел на избирательный участок – мы к тебе пришли, честь оказали, как ясновельможному пану. Вот тебе бюллетень, вот тебе урна – покажи пример остальным члена семьи.



- Чего?
- Пример, говорю, покажи. Бери бюллетень и опускай вот сюда. Потом остальные...
- Не буду я.
- Почему?
- Больной я. Весь больной.
- Сейчас я тебя вылечу!
- Не надо. Вы лучше сами...
- Что сами?
- Опустите. Зачем мне?
- Ты издеваешься надо мной?
- Борони Бог!
- Дай сюда руку.

Районный активист пытается вложить в руку избирателя бюллетень, тот сопротивляется, отводя руку за спину. И в эту самую минуту ему на помощь, как по команде, приходят все домочадцы – поднимают такой крик, что хоть уши затыкай или убегай из хаты. Женщины вопят что-то бессвязное, а детвора визжит в один голос: «Не берите, тато! Не берите-е-е!»

Терпению товарища из района приходит конец.

– Тьфу! – плюет он и пробкой вылетает на свежий воздух, увлекая за собой спутников.

– Видите? – обращается он к учительнице, немного придя в себя.  
– Что?

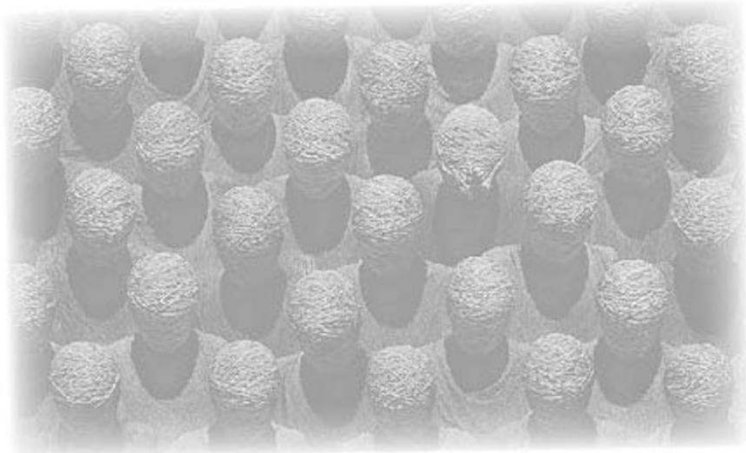
– Видите, что такое вражеская пропаганда? Думаете, они действительно не хотят голосовать? Ничего подобного. Бандеровцы поработали. Запугали людей. Они сумели, а вот вы – нет. Вы не сумели раскрыть им глаза страстным словом агитатора. Скорее всего, вы ни одной беседы не провели на своем участке.

– Я проводила, – виновато оправдывается учительница.

– Значит, плохо проводили. Только что сами в этом убедились. А зарплату регулярно получаете. Два раза в месяц. Но мы еще вернемся к этому вопросу. И не здесь. А сейчас надо проводить выборы. Сколько в этой хате избирателей? Четыре? Давайте четыре бюллетеня. Он складывает пополам бюллетени и опускает их в урну.

– Пошли дальше.

В следующей хате только что описанная сцена повторяется с некоторыми вариациями, а потом сокращается до минимума. Тратить слова и время просто бесполезно. Раньше надо было агитировать.



Трудно в селе проводить выборы. На хуторе – значительно легче. Поэтому я, всего лишь однажды походив с урной по селу, впоследствии переключился на хутор, каждый раз вызываясь ехать туда добровольцем.

Хутор Дернаки – самый отдаленный на территории Оселевского сельсовета. Упрятался он в лесной глуши, совсем недалеко от станции Судовая Вишня. Хутор находился на стыке не только двух областей, но еще и трех районов. Такое его положение неизмеримо затрудняло работу органов госбезопасности. Здесь необходимо быть предельно осторожным, чтобы избежать нечаянной встречи со своими же солдатами из другой области, которых в темноте можно принять за бандитов. Бывали такие случаи и кончались они трагически. Зато националисты чувствовали себя вольготно. Накроют их в одном районе – они поспешно и тихо уходят в другой, потом в третий и опять в первый, почти каждый раз отдыхая в Дернаках.

Районные товарищи знали о дурной славе хутора и всячески избегали его. Не удивительно поэтому, что мои смелые порывы в день выборов встречали с их стороны одобрение и даже похвалу. Вместе с двумя солдатами-автоматчиками я садился в фуру и отправлялся к избирателям отдаленного хутора, приглашать которых на избирательный участок в Оселю было так же бесполезно, как ждать у моря погоды. Отдаленным он считался в масштабах нашего сельсовета, а всего-то туда было километра четыре, не больше. Сразу же за хутором Лещеное начинался лес. В темноте быстро не поедешь. Отпустив вожжи,

фурман полагається на чуття лошадей. И они никогда не подводят. Мы сидим молча, прислушиваясь к шумам леса, всматриваясь в редкие просветы меж густыми ветками деревьев. Время тянется мучительно медленно. Кажется, уже давно пора быть на месте, а лес все не кончается. И никаких признаков жизни не видно, и не слышно. Наконец показалась одна хата, другая... Небольшое кирпичное здание – филиал нашей школы, где занимаются дети младших классов. Хуторских ребятшек учит наш коллега и хороший знакомый Дмитро Павлович Боляк. Обычно к нашему приезду он готовится заранее и ждет нас в доме депутата сельского совета. Единственное окно светится в ночи – окно депутата. Подъезжаем к нему, входим в дом.

- Как дела? – спрашиваю я. – Все готово к выборам?
- Давно готово, – отвечают Боляк и депутат.
- Люди знают, за кого надо голосовать и куда выбирают?
- Все знают. Не беспокойтесь.
- В таком случае – действуйте.

Я передаю депутату опечатанную урну, списки избирателей, бюллетени.

– Пока я обойду все дома, – говорит он, – вы садитесь позавтракать. Дмитро Павлович, приглашайте гостей к столу.

Мы не заставляем себя долго упрашивать. С довольными улыбками солдаты вместе со мной усаживаются за стол. Шапки положены на лавку, ворота расстегнуты, автоматы поставлены в угол, гранаты и запасные обоймы к автоматам висят на поясе, в специальных сумках.

На столе – бутылка самогона и закуска. Дмитро Павлович, выполняя поручение хозяина дома, как обычно, первую рюмку наливал себе и, выпив, передает ее вместе с бутылкой соседу.

- За выборы! – провозглашаю тост.
- За успешные выборы! – поддерживает солдат.
- Все будет в порядке, все будет хорошо, – обещает нам Боляк.

И действительно, не проходит и часа, как депутат возвращается, неся подмышкой урну, набитую бюллетенями.

- Ну как? – спрашиваю.
- Как и должно быть, – отвечает, не моргнув глазом.
- Все проголосовали?
- Все.
- В город никто не уехал?
- Что вы! Как можно... в такой день.
- Ну и хорошо.





Возвращаемся в Оселю уже при свете дня – сытые, чуть пьяненькие и довольные.

– Задание выполнено, – докладываю я обычно на избирательном участке уполномоченному. – Все сто процентов избирателей проголосовали.

– Молодец. Сейчас буду звонить в район.

Подобные донесения приходили со всех участков. Обобщенные сведения передавались по телефону в Яворов, оттуда – во Львов, дальше – в Киев и Москву. И я по молодости лет никак не мог взять в толк, где же теряются доли одного процента. Почему за кандидатов блока коммунистов и беспартийных, как потом сообщалось в газетах, голосят не сто процентов, а лишь девяносто девять и несколько десятых?

### Тревожные ожидания

Жизнь шла своим чередом и приносила жителям Осели новые огорчения. Увезли в Сибирь еще одну семью – Брезвина, по-уличному Дидыча. Крепкий хозяин, по советским понятиям кулак. Младший сын его, Антон, учился в пятом классе. Мальчик как мальчик. Средних способностей, умеренно шаловливый. Вчера он был, а сегодня вдруг не стало.

В самом начале урока, делая переключку, прочитал громко:

– Брезвин Антон.

Молчание.

– Брезвин Антон! – повторил громче. Ищу глазами черноголового низкорослого ученика в правом ряду парт и не нахожу.

– Где Брезвин?

Ученики пожимают плечами, сидят на своих местах тихо, спокойно, выжидательно. И только на перемене в учительской узнаю печальную новость: минувшей ночью Дидычей увезли. Далеко-далеко...

Постойте, но ведь наш коллега – учитель начальных классов хутора Дернаки – родственник Брезвина. Точнее – дядя. Его жена Евгения (тоже учительница) – это старшая дочь «кулака». То есть, родная сестра Антона. Да. Ну и что? Их же не тронули. И двое детей при них. И с работы не попросили. Причина такой благосклонности известна всем: сам Дмитрий Павлович во время войны служил в Советской армии на Кавказе, недалеко от Сухуми. Выходцам из Западной Украины не доверяли, поэтому их использовали в тылу, преимущественно на строительных работах. Свою армейскую жизнь Боляк вспоминал с удовольствием. Трудно, конечно, было, как и всем. Но он за всю войну ни разу не выстрелил и не испытал чувства страха. Так служить можно. На



эту тему мы с ним частенько беседовали. А как теперь сложатся наши взаимоотношения? Ощущение было такое, будто и я немного виноват, что Брезвинухувезли в Сибирь. Нет, Дмитро Павлович был по-прежнему приветлив со мной, только гораздо реже предавался воспоминаниям о черноморском побережье Кавказа. А вот супруга его не могла скрывать своих тяжелых переживаний. Была молчалива. Пристрастилась к сигаретам.

Потом пришла страшная весть из соседнего села Рогизно. Там убили моего благодетеля – заведующего районным отделом культуры Догарева. Когда смеркалось, он шел по улице села. Из стодолы раздалась автоматная очередь... За что?

Последний раз я встретился с ним недели за две до его смерти. Как всегда, он спросил: «Что нового на культурном фронте?» Имел в виду мою деятельность в роли заведующего несуществующим клубом. А что могло быть нового? Зарплату (полставки) получаю регулярно. Спасибо. Газеты читаю, складую. Клубную библиотеку потихоньку пополняю. Настольные игры (шашки, домино) до сих пор не распечатал. Зачем? Желающих играть нет. Стало быть, все по-старому.

– А приемник?

– Приемник работает отлично.

Батареи во Львове достал. На собственном горбу пер.

– Ну и хорошо. Постепенно создаем фундамент будущего очага культуры. Не все сразу. Скоро жизнь веселее будет, – подбодрил он меня.

*За вступом Червоної армії на західноукраїнські терени ... політичне становище тут загострюється. На своїх прапорах радянські війська несла гасла свободи, соціалізму, інтернаціоналізму. Проте в уяві широких верств населення виникли три наближені «світлі» картини недавнього минулого: примусова колективізація, утіска втежівців, депортації «небажаних», «класово-боротьба». УПА, виключачи агітацію Центрального Проводу ОУН(Б) і настачачи Третього Великого Збору ОУВ, цілковито зосередилися на збройній протидії органам радянської влади та радянським партизанам. ... закони УПА тою чи іншою мірою контролювали територію принаймні 10 областей загальною площею в 150 тисяч кв. км, на якій проживало 15 мільйонів населення. Фактично, то було два владдя. Сталінська терористична практика знаходила широкі підтримку місцевого керівництва. Перший секретар Львівського обкому партії Грушецький у серпні 1944 року звернувся до першого секретаря ЦК КП(б)У Хрущова з пропозицією «вжити репресій до сімей керівників та активних учасників банд – висилка до Сибіру, організувати показові судові процеси і засудження головних злоцівців покарати на смерть приселюдно» (Гор Осташ, «Війна виступів Української Повстанської Армії»).*



– Когда к нам на огонек заглянете? – спросил я, что означало: «Приезжайте, выпивку и приличную закуску гарантирую».

– Спасибо. Я бы судовольствием, да вот здесь дел по горло. Уже больше недели сижу. В баньку бы сходить... Скоро вши заведутся.

– Почему это?

– Разве не слыхал? Колхоз организуем. Целой бригадой райкома работаем, а толку пока ни грамма. Темный народ. Им добра желают, а они носы воротят. Какие нервы нужно иметь, какое горло! Мне уже два предупреждения подбросили.

– О чем?

– Не понимаешь? Нет, не в любви объясняются. Обещают убить, если не прекращу это дело.

И улыбнулся. Так, будто действительно ему в любви объяснились, а он давно забыл, что это такое. Я глазам своим не верил и ушам. Может, он не понимает трагизм ситуации, в которую попал. Или храбрится, делает вид, что ему все нипочем. Да нет, человек он, кажется, нормальный, без комплексов. И возраст приличный – далеко за сорок. Я сделал робкую попытку вразумить его, подсказать единствен-

но правильное решение. Бежать надо! Уезжать куда-нибудь, бросив здесь все к чертовой бабушке. Партбилет отберут? Ну и что? Зато голова на плечах останется.

– Ну нет, – отрубил Догарев, – не на того напали. Я – солдат партии. Мне партбилет дороже жизни.

Недели через две после похорон заведующего районным отделом культуры до меня дошли (как всегда, с большим опозданием) слухи о том, какими методами пользовались члены бригады райкома партии в своей деятельности по организации колхоза. Крестьян, преимущественно бедняков, вызывали в сельсовет, запирали в холодном помещении, а потом по одному приглашали на собеседование. Результатов – никаких. Тогда переходили к за-



пугиванию. И наконец последнее средство... Нет, не верю! Не может быть, чтобы Догарев измывался над беззащитными людьми. Другие члены бригады – возможно. Но Догарев... Тогда почему стреляли именно в него?

Но, боюсь, у читателя сложилось неправильное, одностороннее представление об уполномоченных... Прежде всего – что такое уполномоченный? Кем уполномоченный и для чего? Из числа руководителей районных организаций, а также из сотрудников аппарата райкома партии, создавался актив, с помощью которого в селах района осуществлялись все мероприятия хозяйственного, организационного и политического характера. Эти люди и назывались уполномоченными. В этой пестрой кампании можно было встретить инструктора райкома, заведующего отделом райкома, начальника почты, заведующего пунктом заготзерна, управляющего банком и т.д. Людей этих обычно закрепляли за отдельными селами и спрашивали с них за все дела, происходившие в этих населенных пунктах. Плохо идет сдача зерна или картофеля – уполномоченный виноват, не выполнен план по подписке на газеты и журналы – опять же с него спрос... Уполномоченный, в свою очередь, обязан опираться на актив села – депутатов сельсовета и учителей. Если учесть, что депутаты в своем большинстве были люди малограмотные и подневольные (назначенные сверху), то не будет ошибкой сказать, что основной тягловой силой в проведении всех мероприятий являлись учителя. С них можно требовать что угодно и сколько угодно, они должны выполнять все распоряжения беспрекословно, потому что грамотные, сознательные и, главное, зарплату получают каждый месяц.

В период проведения различных кампаний уполномоченные, забросив свои основные дела в городе, гонимые страхом потерять работу и партбилет, неделями безвыездно жили в «своих» селах, сами не спали и другим не давали. Ночные операции стали правилом, потому что ночью почти все крестьяне дома, а с полусонными легче.

За шесть лет работы в Оселе мне довелось увидеть многих уполномоченных. Одни ушли из памяти навсегда, другие остались, хотя отличить их друг от друга могу лишь по двум-трем характерным чертам.

Петр Гуцало запомнился своей неряшливой внешностью. Ворот рубахи постоянно расстегнут, будь это даже осенью или зимой. Штаны сползают ниже пояса. Автомат волочится по земле. Войдя в хату, он сразу же переходит на крик, обильно сдабривая свою речь матюгами. Хозяин мнетса, ссылаясь на различные объективные причины, а уполномоченный кричит пуще прежнего:



– Брехня! Все брехня! Так я тебе и поверил... Все вы бандиты и всех вас надо вывезти в Сибирь.

Хозяин соглашается, то и дело поддакивая, а хозяйка торопливо накрывает на стол.

– Сколько раз я к тебе буду ходить? Что ты прикидываешься дураком?

– Последний раз, прошу пана. Вот в воскресенье поеду в Яворов, продам кабанчика...

– Имей в виду, больше я тебе верить не буду. Пеняй потом на себя. Слышишь?

– Слышу, прошу пана, слышу. Я понимаю, государству надо помогать.

– Молодец, что понимаешь.

– Прошу к столу. Прошу.

Раненый стакан до краев наполняют мутным самогоном.

– Твое здоровье! – говорит Гуцало.

– Спасибо. Пейте на здоровье, – отвечает хозяин.

Опорожнив одним махом стакан, Петро аппетитно закусывает капустой, картошкой, салом, яйцами. Хозяин наливает себе капельку, лишь донышко закрывает, и поддерживает компанию. Закусывает слабо, чтоб не переводить продукты зря. Потом снова наполняет стакан до краев. Кончается обычно такая трапеза тем, что уполномоченный засыпает за столом. Его осторожно укладывают на хозяйскую постель, укрывают, если холодно, а рядом с ним непременно пристраивают его автомат. Не было случая, чтобы хоть раз пропало его оружие. Иначе не сносить бы ему головы. А почему? Потому что в селе все знали: Петро, как его звали крестьяне между собой, – человек. Кричит он для острастки, голос такой и работа такая. Пусть покричит, от крика этого еще никто беднее не стал. Покричит и умолкнет, особенно если чарку ему поднести и хорошую закуску поставить. Побольше бы таких уполномоченных. Дай бог ему здоровья и долгих лет жизни. Когда жена Гуцало родила, крестьяне села повезли ему в город чуть ли не целую подводку подарков. Собирали по домам, кто что мог: курицу, кусок сала, муки мешочек, яиц. Растроганный до глубины души, Гуцало не отпустил домой посланцев села до тех пор, пока не угостил их в своем доме на славу.

Совсем иной характер был у Пронюшкина. В селе он всегда появлялся без оружия и никогда ни на кого не кричал. Маленький, рыженький, этот уполномоченный скорее походил на какого-нибудь писаришку, нежели на представителя райкома партии. Никакой солидности, никакой строгости. Он быстро завел в селе любовницу –

пышнотелую вдову – и большую часть времени проводил у нее. Общаясь с крестьянами, не горячился, а балагурил, сыпал шуточки-прибауточки, однако своего добивался и был на хорошем счету в районе. Все, знавшие его, никак не могли понять: как это можно за несколько месяцев не освоить хотя бы азов разговорной речи местного населения. Ну ни одного предложения не мог связать. Впрочем, вдову это несколько не волновало.

А вот еще один экземпляр. Беспалый – так называли его потому, что на одной руке у него не хватало двух пальцев (на фронте потерял). Личность хмурая, неприветливая, молчаливая. Находясь постоянно в состоянии легкого опьянения, он не столько говорил, сколько действовал. Как-то группа по подписке на заем пришла к моему квартирному хозяину – Федьку Барабаху. Верный своей привычке хитрить, Федько улизнул куда-то, понимая, что прикидываться глухим дурачком слишком рискованно. Жена его сидела у порога и чистила картошку, бросая ее в деревянное корытце, заполненное наполовину водой. Переговоры с ней о займе были явно бесперспективны, возникла необходимость заполучить хозяина. Где он скрывается? – на этот вопрос старуха не давала вразумительного ответа в течение нескольких минут.

– Брешешь, старая сука! – закричал вдруг Беспалый, выведенный из себя ее упрямством. – Признавайся, где он.

– Кто?

– Х... моржовый – вот кто. О ком я тебя спрашиваю? Старик твой куда подевался? Где спрятался?

– Откуда мне знать, прошу пана... Пошел куда-то, а куда – ничего не сказал.

– Подумай. Может, вспомнишь.

– Не помню.

– Сейчас я тебе помогу.

С этими словами он схватил корытце и опрокинул его ей на голову. Белые шарики картошки раскатились во все стороны по двору, корытце грохнулось на землю, больно ударив женщину.

– Йой! – закричала она. – Йой, люди! Убивают! Убивают ни за что! Спасите! Спасите, люди добрые!

Если бы ее и услышали соседи, то не прибежали бы на наше подворье – так сильно боялись Беспалого. Поэтому она обратилась ко мне:

– Панэ! Панэ! Что же это такое? За что? Панэ!

Я ничем не мог помочь ей. Сидел и молчал, стиснув зубы, опустив голову, боясь пошевелиться. Попробуй только пикни. Под горячую руку такому зверю лучше не попадаться.



Никогда Беспалый не оставался ночевать в нашем селе, уезжал в Рогизно, где почти постоянно находились представители района, солдаты...

Уполномоченные приедут на день-два, на неделю – и уедут. А учитель останется. Днем будет учить детей, а вечерами, проверяя ученические тетради, прислушиваться к таинственным шорохам за окном, приглушенным голосам в просторных сених и на половине хозяев, к осторожным шагам во дворе. «Кто это так поздно? Не ко мне ли идут? Ведь капитан Смирнов оказал: «Придут, обязательно придут». Разумеется, Догарева убили не крестьяне. И записки ему писали не они».

### Однажды вечером

Был ранний осенний вечер. Приблизительно конец сентября 1948 года. Керосиновую лампу еще не зажигали, а печь уже весело гудела и на ней готовился ужин. В дверь осторожно постучали, и после «Войдите» на пороге появился вооруженный человек. В руках у него была советская автоматическая винтовка, а на поясе – пистолет и граната-лимонка. «Чудак какой-то, – подумал я в первую же секунду о незнакомце. – Мало ему винтовки и пистолета. Решил страху нагнать гранатой».

– Добрый вечер, – сказал вошедший. – Простите, что помешал вам.

Ни винтовка, ни граната не испугали меня, а вот вежливость, так контрастирующая с бесцеремонностью различных уполномоченных, насторожила, заронила в сердце подозрение.

– Ничего. Пожалуйста.

– Я – украинский националист, бандеровец. Хотел бы познакомиться с вами поближе, поговорить... если не возражаете.

Мое состояние на сей раз мало напоминало то, которое было во время первой встречи с Гриником Олексой. Тогда я абсолютно не был подготовлен к такому событию и оно парализовало меня. Теперь же, после года работы в глухом западноукраинском селе, я кое-что знал и кое в чем разбирался. Не хочу утверждать, что в общем-то безобидное отношение ко мне бывшего полиция успокоило меня полностью и начисто лишило чувство страха. Нет, я знал, что Олекса никакой не борец за идею, а просто бандит, спасавший собственную шкуру от справедливого возмездия, и не такой он дурак, чтобы отягощать свою вину новыми бессмысленными преступлениями. Тем более – по отношению к учителю, который никому никакого вреда не причинил. Украинские националисты – другое дело. Это организованная,

целенаправленная сила, способная на что угодно, но только не на бряцание оружием в целях самолюбования. С Гриником Олексой я встретился впервые, не отягощенный никакими тайными помыслами против него. Поэтому испуг, охвативший меня, можно назвать подосознательным, стихийным. Сейчас же я находился в совершенно ином качестве. Перед бандеровцем был не только учитель русского языка и литературы, но и тайный агент КГБ, обязавшийся действовать именно против украинских националистов. Пусть не активно – пассивно, но все же действовать, помогать органам государственной безопасности в их борьбе до полного уничтожения этой вооруженной оппозиции на крайнем Западе Украины. И кто знает, не раскусила ли меня агентура этой оппозиции.

Если так, то встреча наша может оказаться первой и последней. Шутки шутить со мной националисты не будут. Так что справиться полностью со своими нервами я не смог и почувствовал слабость не только в ногах, но и во всем теле. И голос вдруг изменил мне, показался совсем чужим. Заметив все это, незнакомец попытался успокоить меня:

– Вы не бойтесь, пожалуйста. Мы не такие, как о нас пишут в газетах. Ничего плохого мы вам не сделаем. Успокойтесь.

Я пригласил его сесть на кушетку, а сам уселся на стуле, почувствовав некоторое облегчение. Не только оттого, что наконец-то сел и снял нагрузку с ослабших ног, но и потому, что голос моего собеседника был мягким, спокойным. Да и лицо не вызывало никаких отрицательных эмоций. Наоборот, оно располагало к общению, было открытым, незащищенным и даже чуточку застенчивым. Оно во все не соответствовало богатырской фигуре парня (да, это был парень лет двадцати пяти, для облегчения моего повествования назовем его Богданом). Голова его чуть-чуть не доставала до потолка. На нем был непромокаемый немецкий плащ бледно-зеленого цвета и грубые высокие сапоги.

Не теряя времени, гость сразу же перешел к делу – стал рассказывать о характере и целях националистического движения на Украине. Так сказать, стал просвещать меня на эту тему. Смысл его рассказа сводился к тому, что отсутствие самостоятельного украинского государства – величайшая историческая несправедливость, которую пришло время устранить решительно и бесповоротно. Он говорил о неисчислимых природных богатствах Украины, о трудолюбии и высокой культуре ее народа, об иноземных завоевателях, угнетавших украинцев долгие годы. Однако все это было слишком общим и поверхностным.

Слушал я его со вниманием, и в знак согласия то и дело утвердительно кивал головой. Богдану этого было мало, он хотел услышать от





меня хоть что-нибудь. «Ишь чего захотел, – подумал я. – Не такой я простак, чтобы попасться на твою приманку. Кто знает, как ты будешь реагировать на мою откровенность? Скорее всего – не самым лучшим образом».

Бандеровец угадал мои мысли и сказал:

– Только вы не бойтесь. Говорите, что думаете. Каждый человек имеет на это право от рождения. И если мы создадим свое государство, то свобода слова и убеждений в нем будет гарантирована всем его гражданам. Иначе не стоит приносить столько жертв. Можете говорить по-русски. Как вам удобнее.

– Хорошо, – вдруг неожиданно для самого себя согласился я. Во мне загорелся полемический задор. Это даже интересно. Кривить душой не буду. Скажу все, что думаю. Посмотрим, что означает их свобода убеждений на деле. На русский язык не перейду. За год научился довольно сносно говорить по-украински, и надеялся мысли свои, выразить ясно и убедительно.

Все это прекрасно, – говорил я, имея в виду борьбу националистов. Сравнительно небольшие отряды бандеровцев успешно действуют в тяжелейших условиях. Против них бросают не только отдельные отряды спецназначения, но и – в случае необходимости – целые воинские подразделения, оснащенные новейшей техникой, вооруженные современным оружием. И все же они существуют, несмотря ни на что. И не только существует, но и предпринимают активные действия, находясь в глубоком подполье. К тому времени мне было уже известно, что тайные убежища националистов (так называемые схороны) находят в самых различных местах – в лесу, в городе, в деревне. Искусно устроенные и тщательно замаскированные, они служат не только приютом для людей, но и местом, где можно расположить склад боеприпасов или устроить тайную типографию. Подобных примеров в истории отыщется немало. Во всяком случае, на моей памяти их два. Первый – Вандея, где шуаны вели затяжную борьбу в период французской буржуазной революции. Второй – Дон. Здесь свободолюбивое казачество долго рвало постромки той упряжи, в которую пыталась его загнать новая власть. Все это прекрасно, – повторил я, но...

В чем же заключалось это самое «но»? Да в том, что националисты, как мне казалось, немного припоздали. В наше время, когда мир разделен, по существу, на два противоборствующих лагеря, – лагерь капитализма и лагерь социализма, – невозможно стоять особняком, находиться вне схватки этих гигантов, сохраняя суверенитет. Подо-

бная позиция может быть временной или кажущейся. Или вправо, или влево. Третьего не дано. Если такие крупные государства, как Англия, Франция, Германия так или иначе должны подпевать Вашингтону, то что говорить о маленьких странах. Значит, Украина, даже если выйдет формально из состава СССР, вынуждена будет делать выбор между Америкой и Россией. Стоит ли ради этого приносить столько жертв?

Почувствовав себя раскованно, я разошелся вовсю, любуясь собственной мудростью, не задумываясь даже, что повторяю мысли передовиц наших газет, растиражированных миллионами экземпляров.

– Стоит, – упорно стоял на своем мой оппонент. Когда же я осторожно намекнул ему на количество жертв, он и тут нашел, что ответить:

– Борьба без жертв не бывает. Нас вынудили взяться за оружие.  
– Почему?

– Да потому, что открыто проповедовать идеи национализма строжайше запрещено. Разве вы не знаете этого? В условиях демократии все было бы по-другому. Мы развернули бы вполне легально, открыто широкую разъяснительную работу среди всего украинского населения, а потом потребовали бы референдума или выборов. В исходе их не может быть никакого сомнения. Подавляющее большинство проголосовало бы за самостоятельное украинское государство, за осуществление многовековой мечты нашего народа. И тогда бы мы стали хорошими соседями и русских, и поляков. Почему финны, насчитывающие менее четырех миллионов, имеют свое государство, а сорок миллионов украинцев лишены такой возможности? Вы говорите о жертвах. Ваша официальная пропаганда обычно имеет в виду только те жертвы, которые, так сказать, числятся за нами. Но их всего лишь сотни, в крайнем случае – тысячи. А о миллионах людей, погибших по вине большевиков во время гражданской войны, коллективизации, в период искусственно вызванного голода они умалчивают. Кроме того, большевики действуют по собственной инициативе, просто потому, что им так хочется, так велит идеология. Наши же карательные акции носят вынужденный характер. У нас нет нитюрем, ни лагерей в Сибири. И потом обратите внимание: невинных жертв у нас не бывает. Мы наказываем только тех, кто сознательно предаст интересы народа, кто уже не поддается перевоспитанию. Сначала мы предупреждаем человека – один раз, другой, третий...

Я перебил Богдана, увлекшись интересной мыслью:

– Послушайте, может, вы и мне пришлете предупреждение?  
– Зачем?



– Чтобы мне легче было уехать отсюда. Просто так не отпускают, а с вашей «визой» я буду действовать смелее. Скажу: «Мне жизнь еще не надоела».

Богдан улыбнулся:

– Не думайте, что это так просто. Такие решения принимаются начальством. Нашим начальством. Если же иметь в виду вас, то вы еще не заслужили никаких угроз с нашей стороны. Живите себе спокойно и работайте.

– Жаль. А то вот ее родители, – я кивнул в сторону жены, – приглашают к себе. Там нам было бы гораздо лучше.

– Ничем не могу помочь.

Теперь мы оба засмеялись.

В общем, разговор получился интересный и очень мирный, спокойный. Где-то в его середине послышался стук в дверь. Бандеровец встрепенулся. «Простите», – сказал нам и вышел, прихватив автоматическую винтовку, лежавшую рядом с ним на кушетке. В сенях заговорили вполголоса, но так, что мы ничего не могли разобрать. «Друзья его, – подумал я с тревогой. – Что там случилось? Не солдаты ли наши появились в селе? В таком случае пусть пятаки салом смазывают, иначе начнется катавасия». Нет, кажется, все в порядке. Богдан вернулся в комнату и продолжил разговор.

Уж давно стемнело, Галя зажгла керосиновую лампу, а мы все говорили и говорили. Наконец, пришла пора прощаться. Бандеровец с чувством пожал мне руку и сказал:

– Всего вам хорошего.

Я ответил чистосердечно:

– Желаю вам долго жить.

– Спасибо.

Пожалуй, лучшего пожелания для него не могло быть.

На столе лежали несколько книжонки, оставленных гостем. «Почитайте, – сказал он. – Здесь для вас кое-что будет интересно».

Действительно, я с любопытством рассматривал эту подпольную литературу. Текст брошюр был отпечатан на пишущей машинке, затем размножен кустарным способом. Кроме пропагандистского материала я нашел здесь даже рассказ, сшитый в отдельную книжечку. Простенький сюжет его хорошо помню. Молодая учительница-восточница приехала на работу в Западную Украину. Поначалу она была далека от интересов националистов. Но обстоятельства столкнули ее с одним из этих загадочных людей вплотную: она укрыла в своей квартире раненого бандеровца. Долгие беседы

с ним открыли ей глаза на многое. Расстались они друзьями, учительница стала активной помощницей этих уже симпатичных ей людей. В каком-то информационном бюллетене я прочитал приказы командующего УПА Тараса Чупрынки. Украинская Повстанческая Армия. Звучит солидно.

– Что скажешь? – обратился я к жене.

Галя ответила:

– Меня не столько он интересовал, сколько ты.

– Почему?

– Посмотрел бы ты на себя в зеркало. На тебе лица не было. Особенно в первые минуты. Потом немного пришел в себя.

– А ты не испугалась?

– Нет.

– Ни капельки?

– Нет.

– Почему?

– Потому что этот человек у меня уже был, когда я жила одна. Так что он старый знакомый.

Еще новости! Хороша жена, которая держит в секрете такие вещи. Хотя, если здраво рассудить, поступила она правильно. Длинный язык здесь многих подводил. Зачем она будет сообщать своему мужу то, без чего ему будет спокойнее жить? К ней пришли потому, что она украинка. Я же – москаль. Год присматривались ко мне. Когда же убедились, что поведение мое вне подозрений, познакомились и со мной.

Почувствовав за мной некоторое интеллектуальное превосходство (слова «Вандея» и «Шуаны» ему ни о чем не говорили), Богдан сказал:

– В следующий раз я приведу к вам кого-нибудь...

И неопределенно пошевелил пальцами над головой. Жест этот, видимо, означал: кого-нибудь пограмотнее.

В своем рассказе я упустил одну деталь. Восполняю этот пробел. Перед самым уходом Богдан, как бы вспомнив, обратился ко мне с необычной просьбой: купить ему во Львове лампу для точно такого же радиоприемника, как у меня. «Какую именно?» «Я покажу». Не подозревая никакого скрытого смысла в просьбе моего гостя, я развернул приемник и снял его заднюю стенку, обнажив внутренности. «Вот такую», – бандеровец ткнул пальцем в лампу. С такой же уверенностью он мог указать любую иную из шести ламп. Это я сейчас понимаю. А тогда и не подозревал, что не лампа ему была нужна, а нечто другое...



## Пан Клембовский

Викентий Викентиевич Клембовский – так звали нового учителя, появившегося вдруг в Оселе с направлением районного отдела народного образования. Пишу «вдруг» потому, что прибыл он к нам не перед началом учебного года, как обычно, а где-то в конце первой четверти, глубокой осенью. Прибыл налегке – с одним чемоданчиком. На нем был серый плащ и такого же цвета фетровая шляпа. Что-то загадочное, интригующее замечалось во всем его облике. Лицо боксера с чуть приплюснутым носом. Короткий ежик седеющих волос. Золотой зуб в левом углу рта. Длинные холеные ногти на обеих мизинцах. И вселенская скорбь – в глазах.

Недолго он испытывал наше любопытство. Очень сдержанно, но откровенно рассказал о себе. Работал в нашем же районе. Честно тянул лямку сельского учителя вместе с женой. И все было бы ничего, если бы судьба не послала ему в жены женщину с незаурядной (если не сказать большего) внешностью. Кто-то из районного начальства проявил к ней повышенный интерес. Женщины – народ слабый. Особенно красивые. Супруга Викентия Викентиевича не составляла исключения. Когда о ее связи с ответственным работником заговорило все село, ему ничего не оставалось, кроме как собрать чемоданчик и уйти куда глаза глядят. В районе к нему отнеслись с пониманием – дали направление в нашу школу. Да и мы приняли живое участие в судьбе этого человека – дружно сочувствовали ему. А кто-то даже спросил:

– Так просто ушли? И по физиономии ей не надавали?

– Зачем? – устало произнес обманутый муж. – Не я первый, не я последний. Так устроен мир.

Совершенно верно. Но в этом самом мире немало и добрых, отзывчивых людей, готовых всегда прийти на помощь ближнему, попавшему в беду. И не только словами поддержать его... Нашлись они и в Оселе. Я имею в виду трех сестер Ридош – Звениславу, Катерину и Ольгу. Некогда их отец-священник имел приход в Оселе. После его смерти (мать умерла еще раньше) большой дом занял новый священник с семьей, а поповны перешли на квартиру к кому-то из крестьян, и жили втроем единой дружной семьей. Старшая, Звенислава Ивановна, преподавала детям немецкий язык. Прожив большую половину жизни (ей тогда было уже под пятьдесят), она так и не нашла своего счастья. Замужем никогда не была, детей не имела и никаких надежд с ближайшим будущим уж не связывала. Не знаю, как она выглядела в молодости, но в зрелые годы это была очень высокая, согбенная

женщина, почти не заботившаяся о своей внешности. Крупные черты лица, плоская грудь, большие руки, низкий мужской голос и потухший взгляд – все это никак не вязалось с понятием о женственности и, кроме сострадания, никаких других чувств не вызывало. Своими огрубевшими в работе, мужскими руками она ловко сворачивала самокрутку, если почему-либо не было сигарет, и дымила с таким samozабвением, что некурящему человеку было очень трудно вынести такое соседство. Скромную свою зарплату она отдавала средней сестре Катерине, полностью доверяя ее способностям быть главой семьи и рачительно вести хозяйство. Забот у Катерины было немало – вспахать и засеять земельный надел, потом убрать урожай, заготовить корма для коровы... Такая же высокая и грубо отесанная, как и старшая сестра, она с утра до вечера моталась по селу, решая различные хозяйственные вопросы с мужиками. С ними она не церемонилась, разговаривала на равных, на равных же с ними курила и, если надо, могла выпить самогону. На ее плечи легли все мужские заботы, связанные с ведением хозяйства.

Любая крестьянская работа была ей под силу: пилить и колоть дрова, править лошадыми, молотить снопы... Младшая сестра отличалась от старших тем, что природа ей отпустила малую толику женственности. В меру пухленькая, кругленькая, она была хохотунья и при встрече или в разговоре с молодыми мужчинами часто покрывалась стыдливым румянцем, кокетливо стреляя глазами. Замечу лишь, что ее обязанности в семье ограничивались лишь домашними делами – приготовлением пищи, уборкой помещения, различными постирушками. Ко всему здесь сказанному можно еще добавить, что от отца-священника сестрам кое-что досталось. Были у них и деньги, и ковры, и золотишко. Что-то увезли во Львов – то ли в ломбард, то ли к знакомым или дальним родственникам. Что-то держали при себе. Добра этого им, видимо, хватило бы на всю оставшуюся жизнь, если бы в Оселе не появился Викентий Викентиевич Клембовский – страдающий мужчина, жестоко обманутый красавицей женой, так остро нуждавшийся в участии и поддержке (не только моральной). Очень скоро он стал желанным гостем в доме трех сестер, где засиживался допоздна. Для друга дома отказа не было ни в чем. Сестры вспомнили старинные рецепты приготовления вкусных блюд, достали из сундука пахнувшие нафталином наряды, привезли из города массу парфюмерии.

Встречаясь со Звениславой Ивановной ежедневно, мы еле успевали делать все новые открытия в ее внешности. Прежде всего она отказалась от стеганой телогрейки-безрукавки, никак не украшавшей



ее. Потом появились новые туфли на низком каблучке, так как большой рост ее начисто отвергал высокий каблук. Затем какая-то светлая блузка (после длительной и упорной приверженности к мрачным цветам), крупная брошь, изготовленная, видно, венским ювелиром задолго до начала знаменитого Брусиловского прорыва, осуществленного где-то в здешних краях.

Знаки внимания и заботы со стороны сестер Викентий Викентиевич воспринимал как нечто должное, само собою разумеющееся. Лицо его лоснилось от сытости, а сорочки были всегда свежими. На манжетах засверкали золотые запонки венского производства. Почти все свободное от работы время он проводил у сестер, возвращаясь домой под утро, а то и вовсе не являлся.

Заботы о комфорте своего друга сестры перенесли на его рабочее место, то есть – в школу. В углу учительской появился маленький столик с тумбочкой – персональный стол Клембовского. На наши недоуменные взгляды он ответил:

– Если директор не заботится о нас, надо самим подумать о нормальной рабочей обстановке. Здесь я смогу спокойно заниматься своими делами, никому не мешая.

Мы молча пожали плечами.

Столик был покрыт новенькой клеенкой, поверх которой расположились стопки учебников, тетрадей, бронзовый чернильный прибор (тоже венского производства), карандаши, ручки.

– Прошу моим столом не пользоваться, – предупредил нас Клембовский.

Мы и не собирались этого делать. Мы лишь гадали: зачем ему это все?

Но разве в таком маленьком коллективе можно что-либо скрыть? Нет. Если и скроешь, то лишь на некоторое время, а потом тайное все равно станет явным. Именно так и случилось с персональным столиком пана Клембовского (так называли мы нового учителя, а сестры Ридош поласковее – Викентием). Чистая клеенка, письменный прибор и ручки – все это было не что иное, как маскировка, призванная отвлечь наше внимание от основного – тумбочки столика. После звонка на урок пан Клембовский, задержавшись в учительской на минуту-другую, подходил к своему столику, извлекал из тумбочки початую бутылку водки или самогона, торопливо наполнял рюмку и одним махом опрокидывал ее содержимое в рот. Только после такой заправки шел в класс. Продолжалось это недолго. Директор и завуч, раскрыв секрет заветной тумбочки, распорядились немедленно



убрать персональный столик, несмотря на возмущение со стороны нового учителя и солидарность с ним еще уважаемой в коллективе Звениславы Ивановны.

Следующий этап пребывания Клембовского в Оселе ознаменовался приездом его жены Татьяны Николаевны. Она, как и муж, прибыла к нам с направлением Яворовского района, которое ей выдали, руководствуясь благородными мотивами – способствовать восстановлению семьи. Уже первая встреча с ней убедила нас в том, что Викентий Викентиевич большой фантазер. Дурнушкой ее не назовешь, но и красавицей – тоже. При внимательном рассмотрении можно было заметить нечто привлекательное в ее внешности – стройную фигуру, правильные черты лица. Но все это терялось, затушевывалось налетом запуганности, забитости, покорности, лежавшем на всем ее облике. С такими данными в любовные авантюры не пускаются. Тем более – на глазах у мужа и всего села. Рядом с супругом она тускнела еще больше, ни в чем ему не перечила, глаз не поднимала и больше молчала.

Викентий Викентиевич зажил еще лучше: теперь уже не три, а четыре женщины ухаживали за ним – кормили, поили, обстирывали. Балансирование между двумя домами, между женой и тремя поповнами не могло проходить спокойно и гладко, срывы были неизбежны. На следующий день после скандала с мужем Татьяна Николаевна явилась на работу с синяками на лице и заплаканными глазами. Еще один скандал разразился в доме Ридошей. Теперь лицо Звениславы Ивановны было украшено большим фиолетовым пятном под глазом. «Дрова колола, поленом в глаз чуть не угодила», – опередила она возможные с нашей стороны вопросы. Затем побитой оказалась средняя сестра. Все эти подвиги совершал наш герой в состоянии сильного опьянения. Соседи частенько просыпались ночью, услышав топот ног разбежавшихся во все стороны сестер, брань пьяного Клембовского, звон разбиваемого стекла, грохот падающей мебели. Однако самое странное и загадочное заключалось в том, что все четыре женщины были единодушны в своем стремлении молча переносить дикие выходки бушевавшего во хмелю Викентия Викентиевича и отвечали ему покорностью, непоколебимым желанием служить верой и правдой. Ослепленные любовью к этому мужчине, поповны все чаще стали ездить во Львов и сбывать там различные ценные вещи, оставшиеся от отца, чтобы по-прежнему улаживать ненасытную утробу своего возлюбленного. Все мы понимали, что долго продолжаться эта история не может, что не за горами ее развязка, которая может оказаться трагической.





Во время очередного приступа пьяного бешенства Клембовский ударил ногой в живот Звениславу Ивановну. Да так, что она не смогла подняться. Утром, опохмелившись, он опустился на колени у кровати, на которой лежала пострадавшая, и со слезами на глазах просил у нее прощения. Больная лишь скривилась от боли, мучившей ее, а через два дня скончалась. Предполагали, что у нее были отбиты какие-то внутренности. Врачу ее не показывали, вскрытия не делали.

После похорон все учителя отправились на поминки. Клембовского с нами не было. Его видели на кладбище у свежей могилы. Всю ночь просидел он там, растирая по лицу пьяные слезы, и настойчиво просил прощения у покойницы.

Трагедия эта не получила широкой огласки, хотя слухи о ней и докатились до районного начальства. Катерина и Ольга всячески отрицали причастность Викентия Викентиевича к смерти сестры. Однако оставлять его в селе больше не было никакой возможности. Ему срочно прислали направление в другую школу. Уезжал из Осели пан Клембовский не с одним чемоданчиком. Сестры снабдили его различной домашней мебелью и утварью. Скарба набралась целая фура. Довез он его благополучно лишь до Рогизно, находившегося от нас всего в трех километрах. Оставив лошадей, учитель вместе с фурманом направились в придорожный буфет, чтобы обмыть благополучный отъезд из Осели и прибытие в Рогизно. Пили долго – до самых сумерек. Преступив свой предел, Викентий Викентиевич вошел в кураж. Сначала погнался за фурманом, чтобы выяснить с ним отношения, но, не догнав, вернулся к фуре и вывалил все ее содержимое в канаву, заполненную грязной дождевой водой. И сам свалился в нее.

К новому месту работы прибыл в чистом белье и отглаженном костюме. Начал с того, что рассказал местным учителям печальную историю о красавице-жене, изменившей ему с заезжим районным начальником и оставленной им в Оселе.

## ЧП в школе

Татьяна Николаевна Клембовская преподавала в нашей школе математику. Хорошо ли, плохо ли, мы не ведали, так как работала она у нас первый год и для каких-либо выводов, оценок ее педагогического мастерства еще не было прочных оснований. Зато когда подошли экзамены...

Татьяну Николаевну охватил такой страх, будто это ей, а не ученикам предстояло решать экзаменационные задачи. Когда же мы полу-

чили опечатанные пакеты с задачами, страх ее возрос многократно. Клембовская ушла в себя, напряженно думая о чем-то, беспрестанно шевеля губами. Глядя на нее со стороны, можно было подумать, что она читает молитвы или произносит какие-то заклинания, призывая в помощь сверхъестественные силы. Просидев над задачами по алгебре для учеников седьмого класса не менее часа, она вдруг опустила руки, признавшись в собственном бессилии. Да, преподаватель не мог справиться с материалом. Чего же можно ждать от учеников? Ничего. Они сами ждали. Ждали, когда им вынесут на блюдечке готовые решения и они приступят к добросовестному подделыванию черновиков, а потом станут переписывать все начисто. Так было всегда, так должно быть и сегодня. Дети спокойно бездельничали в классе, некоторые даже вышли во двор порезвиться, а Татьяна Николаевна, охваченная паническим страхом, не знала, что делать. Справедливости ради скажу, что она не составляла исключения. Почти все письменные работы – контрольные и экзаменационные – делались таким вот образом: неумелой рукой каждого ученика руководила твердая рука учителя. В таком же точно положении находился и я – преподаватель русского языка и литературы. Требовать от детей, никогда не говоривших по-русски, писать сочинения на русском языке на уровне ребят подмосковных школ это почти то же самое, что африканцев заставить соревноваться в беге на коньках с жителями скандинавских стран. Но программы утверждены высоким начальством и выполнять их надо любой ценой. Вот мы и выполняли. Я выходил из положения следующим образом: предлагал детям начинать работу самостоятельно. Они добросовестно писали, что могли и как могли. Я шел от парты к парте, исправляя написанное, кое-что зачеркивал, вписывал и возвращал на переделку. Второй вариант сочинения снова просматривал, делал необходимые поправки, но не красным карандашом, а фиолетовыми чернилами. И только третий вариант можно было писать начисто. Но и в нем ошибок было предостаточно. Каждое сочинение я дорабатывал у себя дома, подгонял оценку под уровень знаний того или иного ученика. Приблизительно такая схема приемлема и для работ по математике, но при обязательном соблюдении одного условия: чтоб учитель сам мог справиться с материалом, присланным из областного отдела народного образования. Если же этого нет... у нас была палочка-выручалочка. Весила эта палочка килограмм сто двадцать – не меньше и имела фамилию Михальчук – преподаватель математики в школе соседнего села Рогизно. Это был очень серьезный педагог с большим стажем. Сын



священника, он еще во времена панской Польши встал на стезю народного просвещения и никогда с нее не сходил, оставаясь долгие годы скромным сельским учителем. Его приглашали работать в райцентр, он отказывался, ссылаясь не без юмора на то, что без запаха навоза в городе задохнется. Для него не было нерешаемых задач. Это знали все математики района и в трудные минуты посылали пеших и конных гонцов именно к нему. Пользовались его услугами и математики нашей школы, тем более, что до Рогизно было рукой подать. Даже в целях перестраховки просили у него решение контрольных или экзаменационных задач, чтобы сверившись, убедиться в правильности собственных итогов.

– Надо срочно посылать человека в Рогизно, – с тяжелым вздохом сказала завуч.

– Минутку, – выступил я вперед. – Дайте я попробую.

– Вы?

– Ну конечно. Я же немного вел этот предмет. Может, и получится. Глядишь, на бутылку заработаю.

Мое предложение снова вернуло к жизни убитую горем Татьяна Николаевну. Она вдруг встрепенулась, ободренная надеждой, и сказала:

– Я согласна. Хоть две бутылки. Только поскорее.

Я сел за стол, немного пораскинул мозгами и минут через двадцать выдал решение всех задач. Клембовская с лихорадочной быстротой проверила мои алгебраические выкладки и к великой радости завуча сообщила:

– Верно! Все точно. Я тоже так хотела.

– Идите в класс, – перебила ее завуч. – Сколько времени зря пропало. А если инспектора приедут?

На следующий день, выбрав момент, когда в учительской никого не было, Татьяна Николаевна подошла ко мне и стыдливо протянула двадцатипятирублевую купюру.

– Возьмите.

– Что это?

– Я вам должна. Мы же договаривались... На бутылку..

Сделав шаг назад, я с грустью и сочувствием посмотрел на нее. Потом ответил как можно деликатнее:

– Ну что вы, я же пошутил.

– Нет, нет. Я хочу вас отблагодарить.

– Вы хотите меня обидеть.

– Нет, поймите...

- Оставим это.
- Нухорошо. Спасибо. Большое спасибо.
- Это – другое дело.

### Незнакомка с автоматом

Богдан выполнил свое обещание – привел с собой не кого-нибудь, а молодую, довольно симпатичную женщину. В тот вечер я поздно вернулся из Яворова. Совсем стемнело. На землю отвесно опускались крупные хлопья снега. Шагая через двор Барабахы, я и не подозревал, что иду мимо затаившихся где-то поблизости в вооруженных людей – товарищей Богдана и его спутницы.

Незнакомка сидела рядом с люлькой и забавляла нашего малыша погремушкой. Галя возилась у плиты. Богдан сидел на кушетке. Здесь же, на кушетке, лежали автоматическая винтовка (это – его) и немецкий автомат (это, конечно же, – ее). Спутнице Богдана (назовем ее Анной) было лет 32, не больше. Стеганая зеленая куртка, юбка из темного сукна и легкие хромовые сапожки создавали ансамбль женщины-бойца, из которого выпадал лишь пестрый платочек, накинутый на плечи.

Она быстро и уверенно повела разговор со мной, отведя своему товарищу роль слушателя. Предмет разговора – национально-освободительное движение украинского народа – она знала прекрасно, излагала мысли страстно, с убеждением фанатика, то и дело призывая оппонента (то есть – меня) выдвигать контрдоводы. Однако я вовсе не собирался лезть на рожон и рисковать благополучием своей семьи. Да и особых возражений, откровенно говоря, у меня не было. Так что спора как такового не получилось. Богдан довольно улыбался, торжествуя по поводу превосходства своей спутницы, которая, по всей видимости, занималась у них идеологией, была кем-то вроде комиссара.

Когда мне показалось, что разговор наш подходит к своему завершению, Анна, не переводя дыхания,





ловко навязала мне иную тему – тему России, россиян, демонстрируя свою поразительную осведомленность и в этой области.

Если Богдан вел беседу спокойно и размеренно, сидя на кушетке, то его соратница то и дело вскакивала со стула, быстро ходила из угла в угол маленькой комнатухи, энергично жестикулируя. Цветная косынка все время сползала то с одного плеча, то с другого. Наконец женщина сдернула ее и положила на кушетку, рядом с автоматом. Щеки ее залились румянцем (то ли от эмоций, охвативших ее, то ли от горячего воздуха, идущего от раскаленной поверхности плиты).

– Станный вы народ – русские, – говорила она. – Загадка, которую многие пытались разгадать, но далеко не у всех это получилось. В числе этих многих и я. Да, меня увлекла эта тема, и я занималась ею серьезно, основательно. Странным моментом для моих размышлений послужило знаменитое стихотворение вашего поэта... Кажется, Тютчева, если не ошибаюсь. Помните: «Умом Россию не понять, аршином общим не измерить, у ней особенная стать, в Россию можно только верить».

Сразу же возникает вопрос: почему не понять и не измерить? Ответ готов: «У ней особенная стать, в Россию можно только верить». Что значит «особенная стать»? Все люди созданы из одного материала, по одному рецепту, все они равны перед Богом. Не думаю, что поэт отважился вступить в спор с самим господом Богом. Значит, «стать» нужно понимать упрощенно, как характер. Следовательно, что бы русский человек ни сделал, даже совершил, допустим, преступление, – он может лишь развести руками и сказать: «Что поделать, у меня стать такая – особая. С аршином общим ко мне не подходит, не то –

в морду получишь». На такой почве идея мессианства может произрастать очень даже хорошо. Дескать, не о себе печемся, а о благе всего человечества. Ну, а «только верить» – это, так сказать, для внутреннего пользования, исключительно для русских людей. Вы – особенные, верьте в себя, в свою исключительность и не задавайте лишних вопросов. Вот ведь куда можно при желании завести простого человека, умело используя такие вроде бы безобидные стишки. На самом же

*Погади те, що російські люди піддаються імперським амбіціям. Ми звикли до того, що ми наївфранці. Хоча, якщо розібратися, російський народ – жертва своєї влади. І російський народ живе гірше, ніж інші народи (Віктор Пилошенко. «Владмир Шингарьов, герой власної книги, яку презентувати муть на Форумі видавців у Львові, про доповідь співбесіди з українськими націоналістами» / <http://www.tvkropost.net>).*



деле эта исключительность оборачивается рабской покорностью. В развитие этой мысли приведу другую цитату. В одной из своих работ ваш бог – Ленин – написал: «русский народ – духовная цементирующая сила державы». На первый взгляд – тоже безобидная фраза, однако на самом деле она сыграла роковую роль в вашей судьбе. Ученики Ленина, продолжатели его дела, поняли её по-своему. И из области духовной перевели её в область сугубо материальную. То есть, превратили русский народ в цемент, в строительный материал для построения пресловутого, утопического противоестественного коммунизма не только в одной, отдельно взятой стране, но и во всем мире. Чтобы отвлечь вас от мрачных мыслей о собственной незавидной судьбе, он написал знаменитую статью о национальной гордости великороссов (то есть – русских). О национальной гордости! Статья так и называется. Надеюсь, вы читали её. Нет? Рекомендую. Прочтите и задумайтесь над её смыслом. Автор советует русским людям гордиться своей национальной принадлежностью. Гордитесь и беспрекословно выполняйте то, что вам прикажут вожди. А как же быть нам, малороссам? Слово-то какое придумали! Оскорбительное, унижительное. Малороссы. Малороссия... Никакая мы не Малороссия, а Украина, и не малороссы, а украинцы. Нам отказано в праве не только гордиться этим, но и говорить о любви к своей родине. вспомните, не так давно Владимир Сосюра написал стихотворение «Люби Украину». И что же? Его стерли в порошок, заклеили позором... Вам можно гордиться



своей национальной принадлежностью, а больше никому. Потому что вы самые-самые... У вас особенная статья. Когда-то немцам твердили нечто подобное – об их исключительности, превосходстве над остальными нациями. Сверхчеловеки... белокурые бестии... историческая миссия... Чем все это закончилось, вы хорошо знаете. А сейчас я призыву в свидетели еще одного вашего классика, но уже живого гения – товарища Сталина. Помните его знаменитый тост за великий русский народ? Не за советский народ или грузинский, а за великий русский народ. Что ему нравится в русских? Не только светлый ум и еще кое-что. Но прежде всего – терпение. Да, он так и сказал. Умение терпеть все, что выпадет на его долю. Терпеть годы, века – бесконечно. Рабская покорность не только судьбе, но и своим повелителям. Как же, у вас особенная статья, в Россию можно только верить.

С удивлением узнал, что она была в России, знает ее не понаслышке.

– Беднее всего люди живут именно у вас. Зато вас похвалил товарищ Сталин. Только вашу нацию. Целуйте ему за это ручки. Или что-нибудь еще. Извините за такую грубость. Во всяком случае, это ваше дело, дело ваших людей. Мы же мириться с положением младшего брата не желаем. Почему? Потому что перспективы у нас, как и у других народов Советского Союза, незавидные. Что нам обещают теоретики марксизма-ленинизма? Полную национальную безликость. Наций – не будет, – говорят они. – И язык на всех один. Людоедская теория, скажу я вам. И надо всеми силами бороться против ее осуществления. Каждый народ это делает по-своему. Часто сопротивление носит неосознанный характер, срабатывает инстинкт самосохранения. Люди стараются сохранить культуру своего народа, его духовность, сопротивляясь русификации. Угроза такая существует. Она реальна и принимает все большие масштабы. Знаете ли вы, что только в Западной Украине в интеллигентных семьях говорят по-украински? В восточных областях горожане стыдятся языка предков, считая его мужицким. В крупных городах почти нет украинских школ. Нет, их не запрещают, просто очень мало желающих учиться в них. Для чего? Куда ты сунешься с хохлацким языком? Засмеют. Нация медленно умирает, и процесс этот надо остановить любыми средствами. Ничего подобного вы не увидите в республиках Средней Азии или Кавказа, Прибалтики. Там люди держатся очень стойко, сохраняя и родной язык, и культуру, и национальную самобытность. Плачевны дела в этом отношении прежде всего на Украине и в Белоруссии. Может быть, потому, что все мы одного славянского корня. Много



раз нам цитируют высказывания Ломоносова и Тургенева о русском языке. Какой он хороший и могучий. Но попробуйте сказать нечто подобное об украинском. На вас сразу же навесят ярлык националиста, что в толковании партийных пропагандистов равнозначно понятию преступник. А я считаю, самым лучшим языком для человека является тот, на котором с ним разговаривали его родители. Значит, каждый язык по-своему хорош. Я могу доказать вам, что украинский ничуть не хуже русского. А в чем-то даже богаче. Вот только один пример. Россияне не придумали ни одного названия месяцев года, довольствуясь заимствованиями. Январь – это януар, февраль – фебруар, декабрь – децембер и так далее. А у нас? Вы только послушайте. Сичень – сечет метель, лютый – лютуют морозы, березень – березы распускаются, травень – трава поднимается... Да это же сплошная поэзия! Как же можно отказаться от всего этого? Ни за что! Никогда! Я готова умереть за то, чтобы мой народ оставался всегда самим собой, со своей душой, своей культурой... Но я снова отклонилась от главной темы. Вернемся в Россию. Мы уж говорили о нищенском существовании основной массы русских людей. Теперь перейдем к вашим чисто национальным чертам, к вашей культуре. И здесь вас лишают очень многого. Вот вы – русский человек. Скажите, вы знаете обычаи, обряды русского народа? Не знаете. Может быть, вы споете мне хотя бы одну русскую народную песню. Только всю – от начала до конца, а не первые четыре строчки. Не хотите петь – продекламируйте. Ну, пожалуйста! Разубедите меня. Пусть это будет тот же «Шумел камыш». Молчите? Этот эксперимент я провожу не впервые. И каждый раз – один и тот же результат. А вот я могу вам петь до утра наши народные песни. И какие песни!.. Так что давайте уважать друг друга. Давайте соревноваться в исполнении народных песен и танцев, в налаживании комфортного, культурного быта, в достижении материального достатка. Вы стройте свой социализм, а мы будем возрождать капитализм, ориентируясь на его лучшие образцы. И тогда посмотрим, у кого что получится.

Собираясь уходить, – когда уж покрыла голову цветным платком, завязав его концы под подбородком, и перекинула через плечо ремень автомата, – она сказала:

– Не обижайтесь на меня за откровенность... Часто я думаю, если бы мне предоставили возможность обратиться к русским солдатам, воюющим против нас, по радио, – что бы я им сказала? Наверное, вот что: «Ребята, не стреляйте в нас, не убивайте. Мы не сделали вам ничего плохого. Вся наша вина заключается в том, что мы любим свой народ.





Разве за это убивают? Возвращайтесь домой и занимайтесь своими делами. А если захотите в гости приехать, – милости просим. Только без автоматов и гранат. Как это принято у цивилизованных людей».

Приводил Богдан еще одного своего товарища. На вид ему было лет 35. Худое, суровое лицо аскета выдавало натуру сильную, целеустремленную. Он мало говорил, ограничившись отдельными репликами, и в его присутствии я не отважился шутить, так как ловил на себе то и дело его недоверчивый, сверлящий взгляд. Преждевременная седина побелила его виски. Носил он легкое полупальто, а на шее – белый шерстяной шарф. Только когда он ушел, меня вдруг осенило: «Белый шарф! Белый шарф и легкое полупальто. Это он! Тот человек, который ночью стоял за деревом, когда я возвращался домой от Гали, а потом подошел ко мне, пристально посмотрел в мое лицо и зашагал прочь. Я еще предположил тогда, что он поджидал кого-то. Его лица я не разглядел, так как луна светила ему в спину, но белый шарф четко отпечатался в моей памяти. И вся его фигура. Ошибки быть не может – это он. Но кто он?»

Капитан Смирнов дал такую справку:

– Бандит Степовой. Неуловимый Степовой. Был сельским учителем, потом ушел в банду. На его счету несколько убийств. Много раз попадал в такой переплет, что казалось, уже в наших руках. Но – уходил, прямо из наших рук уходил. Отлично стреляет из любого оружия и в любом положении. Даже на бегу.

Так вот какая пташка залетела ко мне! Час от часу не легче. Если и дальше так пойдут дела, то не исключено, что ко мне припожалует сам главнокомандующий Украинской Повстанческой Армией Тарас Чупрынка. Избави бог! Да и что я за персона такая, чтобы мне уделять столько внимания. Обыкновенный сельский учитель. Об иной моей ипостаси они, вероятно, не подозревают. Иначе разговоры со мной были бы иного толка. Если бы вообще они были.

## Церковный праздник

Ох уж эти церковные праздники! В печенках они сидели у всех учителей, потому что именно в эти дни мы больше всего сжигали свои нервные клетки. Верные старым традициям, многие родители не посылали детей в школу, считая, что учеба – тоже работа, а работать в праздник грех. Пан Бог велел отдыхать и нечего гневить его своим непослушанием, лучше уж выслушать укоры учителей. Со своей стороны мы, в целях профилактики, беседовали с родителями,

моясь по селу от хаты к хате, добиваясь их согласия послать ребенка в школу.

В тот злополучный день, о котором речь, ученики моего класса пришли на занятия, но уроки долго не начинались – ждали, когда подойдет ребяташки из других классов. Волновались, как обычно, моля бога о том, чтобы к нам в село не нагрянули инспектора районного отдела народного образования. Наконец дали звонок, и я отправился на урок в свой класс. Вошел и глазам своим не поверил: за партами стояли одни девочки, ни одного мальчика в классе не было. Где же они? Ведь были совсем недавно. Девочки ничего не скрывали и доложили мне: ушли в поле смотреть, как работает трактор. Гриник Остап их увел (это был первый трактор в только что организованном колхозе, поэтому интерес, проявленный к нему ребятами, был вполне понятен и закономерен). Но мне-то от этого не легче! Мне урок надо проводить, а – не с кем.

– Сидите все в классе, – сказал я девочкам, – делайте вот это упражнение, а я схожу за ними.

– Идите, Владимир Павлович, – поторопил меня директор. – Я звонил в Рогизно, инспектора уже там. Скоро, видимо, к нам подъедут. Идите.

«Ну, Остап, погоди!» – шептал я широко шагая в поле, туда, где слышался рокот трактора. Я давно подозревал Гриника в том, что он является организатором многих ученических шалостей, хотя сам участия в них не принимает. Случалось это на уроках других учителей, но разбираться со всем приходилось мне как классному руководителю. До сих пор он меня обходил стороной, а вот теперь отважился... Здравый смысл подсказывал, что оставлять безнаказанной такую выходку нельзя, иначе авторитет мой будет сильно подорван, а Остап, уверовав в свою силу, пойдет дальше. Тогда справиться с ним будет еще труднее.

Гриник Остап был мальчик трудной судьбы – внебрачный сын простой крестьянки и сына священника. Но это еще не все. Во время войны попович примкнул к националистам и ушел в лес, чтобы с оружием в руках бороться за самостийну Украину. Когда же пришла советская власть, она сразу обратилась к бандеровцам с призывом прекратить борьбу, вернуться к нормальной жизни, гарантируя за это прощение всех грехов, работу, спокойную жизнь. В числе тех, кто откликнулся на этот призыв, был и отец Остапа. Он вышел из борьбы, сложив оружие. Соратники расценили это как предательство и убили его, запретив жителям Осели в течение многих дней хоронить поповича. Так и лежал труп на улице села до тех пор, пока его не



обнаружили представители района и не организовали поспешно захоронение. История эта была хорошо известна всему селу. Знал ее и сын погибшего – Остап. Стоит ли удивляться после этого, что мальчик часто был задумчив, как бы уходя в себя, и на уроках присутствовал формально. Фактически же мысли уносили его бог весть куда. С учителями был сдержан, не дерзил, покорно опустив голову, выслушивал все упреки, не обещая на будущее ничего хорошего. Будучи рослым и физически крепким («весь в отца», – говорили), он мог поколотить любого сверстника, однако делал это лишь в случае крайней нужды. Чаще же молча наблюдал за возней ребят, продолжая думать свою невеселую думу.

Узнав все это, я понял, что в отношениях с ним нужны большой такт и осторожность. Именно такой линии я и придерживался все время, до тех пор, пока не произошел срыв.

Подогревая в себе не самые лучшие эмоции, я поднял с земли ивовый прут и ускорил шаг. Должен сказать, что местные учителя, особенно работавшие еще во времена панской Польши, потихоньку применяли легкие телесные наказания для укрощения особенно непослушных учеников и острастки их товарищей. Пользовались для этого обычно указками. Действовали так и по привычке, и потому, что со стороны родителей чувствовали понимание и одобрение. И мне приходилось частенько слышать от крестьян: «Бейте их, бейте, пан профессор. Без этого никак нельзя. У меня дома четверо – и то без палки не обойтись. Они ж на голову залезут. А у вас в классе тридцать. Бейте!» Воспитанный в совершенно ином духе, я не мог следовать подобным советам, да и не хотел, полагая, что словом можно достичь гораздо большего, чем указкой. А в тот день не сдержался.

– Вы почему ушли с уроков? – закричал я на ребят, размахивая ивовым прутом. – Марш в школу!

Ближе всех ко мне стоял Остап. Когда я поднял руку, он отвернулся, подставив мне спину и затылок. Ну что можно сделать человеку, одетому в стеганку и шапку-ушанку, если ударить его слегка ивовым прутом? Почти ничего. Разве что припугнуть, показать свою решимость и власть. Только на это я и рассчитывал. Да малость не подрастал. Кончик прута, обогнув шапку-ушанку, достиг все-таки щеки мальчика и оставил на ней свой след в виде тонкой красной полоски. Ее я увидел уже в классе, когда ходил вдоль двух рядов парт, диктуя какой-то текст. Мне стало не по себе. Не страшно, а стыдно. Стыдно за минутную слабость, за то, что поступился все же своими принципами, и вовсе не укрепил авторитет среди учеников этим поступком.

Потом пришло что-то вроде страха, когда у ворот школы остановилась фура с инспекторами. «Вот и все, – подумалось мне, – сейчас они войдут в класс, заметят мое художество, и произойдет конфуз. Уже через несколько дней станет известно всему району, какими методами учитель Шингарев добивается хорошей дисциплины в классе и стопроцентной успеваемости. Этот факт непременно вспомнят на учительской конференции, выдав отдельный случай за систему. Кроме того, разговоры об этом случае могут принять, так сказать, националистическую окраску. Дескать – русский учитель, москаль, избивает украинских детей. Нет, нет и нет! Не людская молва и гнев начальства мне страшны. Пусть говорят что хотят, пусть наказывают как угодно. Переживу. А вот перед учениками чувство вины будет еще долго сковывать меня и держать в подавленном состоянии».

Продолжая вести урок, я украдкой бросал взгляды на Остапа и прислушивался к голосам в учительской. Красная полоса на щеке ученика расширилась, кожа вспухла. Инспектора о чем-то говорили с директором. Потом дверь отворилась и они вошли в класс – два инспектора и директор школы. Дети, как обычно, встали. Им не сказали «садитесь», их внимательно изучали. Если бы они сидели, да еще





склонившись над тетрадами, то, возможно, все обошлось бы. Когда же перед мужчиной стоит высокий ученик – голова против головы, – лицо его просматривается до мельчайших подробностей. Так что не заметить красной полосы на его щеке никак нельзя. Инспектор заметил и спросил:

– Что это у тебя?

Гриник опустил глаза, замялся.

– Да так...

– Что так?

– Ничего.

– Ну, а все же.

Остап мялся. Ему на помощь пришел кто-то из ребят:

– Это мы к трактору бегали смотреть.

– Ну и что?

– Так он... того... упал...

Дальше Остап сам выкарабкался:

– Я упал и за куст зацепился.

– Вон как. Хорошо, что глаз не повредил.

За эти считанные секунды я пережил многое. И видел то, чего не заметили ни инспектора, ни директор школы. Сначала лица всех учеников были очень напряжены. С надеждой и тревогой они поглядывали на Остапа. Ждали, что он скажет, как поведет себя. Потом с облегчением расслабились, довольные своим товарищем.

## Капкан в квартире учителя

Мои встречи со Смирновым продолжались. И не только в Яворове, на квартире у связанной, но и в селе. Делалось это весьма примитивно и небезопасно для меня. Солдаты под его руководством могли прочесать подряд несколько хат, в том числе и хату Барабаха. Появление Смирнова в моей квартире казалось логичным и не должно было вызывать подозрений. Во всяком случае, так думал он. Можно было, расположившись в школе или сельсовете, вызывать к себе для беседы всех учителей. Среди них, естественно, был и я. Такая примитивная хитрость мне не нравилась, и я без обиняков просил придумать что-нибудь пооригинальнее, и, главное, безопаснее для меня. Не придумали, но пригласили во Львов на беседу с каким-то высоким начальником.

«Зачем?» – наивно поинтересовался я. «Надо, – ответил Смирнов. – Понятно?» Конечно, понятно. Понятно то, что ничего не понят-



но, кроме одного: это – приказ, который не подлежит обсуждению. У меня есть одно право – выполнять его.

Встретились во Львове возле главпочтамта и, не сближаясь, пошли на почтительном расстоянии друг от друга. Он – впереди, я – за ним. В каких-нибудь двух минутах ходьбы от главпочтамта находилась небольшая второразрядная гостиница. Здесь-то и должна была состояться моя беседа с высоким начальником. Им оказался холерный кагебист, самоуверенный и антипатичный. На меня он смотрел с плохо скрываемым безразличием и руку подал с таким выражением, будто рублем одарил. В номере царил холостяцкий беспорядок.

Рядом с этим толстяком, испускавшим запах дорогого одеколона, я почувствовал себя сиротливо, потерянно. Да и одежда моя омрачала настроение. Чтобы выглядеть получше, я надел вязаный шерстяной свитер жены. Собственной приличной одежки у меня попросту еще не было. Вот и сидел я, как бедный родственник, рядом с этим самодовольным и сытым товарищем, облаченным в дорогой костюм и белоснежную сорочку с галстуком.

– Чего ты такой бледный? – спросил он.

Эта бесцеремонность взбесила меня. Видимо, я стал еще бледнее от негодования. Сказать бы ему пару теплых слов, чтоб они прозвучали пощечиной, да нельзя, с товарищами из госбезопасности надо лишь на «вы» и только почтительным шепотом. Иначе потом заплачешься. Я это прекрасно понимал, потому ответил очень сдержанно, но с достоинством:



- Я всегда такой.
- Боишься?
- Нет.

Разговор был непродолжительный и носил ознакомительный характер. Высокий начальник расспрашивал меня о том, что можно было узнать у того же капитана Смирнова. Что из себя представляют националисты, о чем говорят со мной, как вооружены. Стоило ли из-за этого вызывать меня во Львов?

Уже сидя в вагоне поезда, увозившего меня домой, я думал о только что прошедшей встрече, пытаюсь разгадать все, что с ней было связано. Прежде всего я определил, что начальник этот не областного, а республиканского масштаба. Приехал специально из Киева, чтобы встретиться со мной. Почему? Неужели на мне сошелся клином белый свет? Или у них агентов настолько мало, что можно отправляться в такие дальние командировки для встречи с ними. Но причем здесь я? Что должно последовать за этим свиданием?

Долго теряться в догадках не пришлось. В скором времени мне предстояло из пассивного агента превратиться в активного. Товарищ из Киева, видимо, лично хотел определить, можно ли мне доверить особо важное задание. Я и сам понимал, что проку от моих донесений, поступавших в районный отдел КГБ две, три, четыре недели спустя после встречи с националистами, было немного. Внешность и вооружение бандитов давным давно известны, а вот место их нахождения засесть очень и очень трудно. За сутки они могут переместиться на десятки километров. За неделю – и того больше. Ищи ветра в поле. Необходимо иметь оперативные данные о пребывании в том или ином селе бандеровцев. Только при соблюдении такого условия можно рассчитывать на успех. Надежда же на случайную встречу – дело дохлое. Где же выход? Он есть. Мне предложили установить в квартире портативный радиопередатчик, с помощью которого я смог бы послать в эфир сигналы тогда, когда ко мне явятся незванные и неожиданные гости. Группа солдат, возглавляемая капитаном Смирновым, расположится гарнизоном в соседнем селе Шутово и каждый вечер будет чутко прислушиваться к эфиру. Как только получат мой сигнал, мгновенно сделают бросок к Оселе (расстояние всего километра три) и... Дальше все и без лишних объяснений понятно. Увлекательнейшая перспектива откроется передо мной и моей семьей. На военном языке это называется вызвать огонь на себя. Окружив дом Федька Барабаха, наши солдаты предложат националистам сдаться. Те, как всегда в подобных случаях, откажутся.

Тогда слово будет предоставлено автоматам, пулемету, гранатам. Если бандеровцы поймут, кто и как их выдал, пропуск на тот свет будет оформлен мне без бюрократической волокиты. Если нет, я смогу погибнуть вместе с женой и сыном в такой интересной компании. Как это произойдет – неважно. Возможно, загорится дом от трассирующих пуль или ракеты, возможно, в окно влетит граната...

Я колебался. Капитан Смирнов понял мои мысли и сказал:

– Не бойтесь, в доме мы их трогать не будем. Засаду устроим на выходе, где-нибудь неподалеку.

Я молчал.

– После операции вас сразу же вывезем в Яворов, а потом вам будет обеспечена квартира и работа в любом городе Советского Союза.

Заманчиво. Но все это произойдет лишь в том случае, если я останусь в живых. А вот этого мне никто не может гарантировать. Капитан Смирнов пустил в ход последний аргумент:

– Ваш отказ может быть истолкован по-разному. Лично я не советовал бы, если не хотите испортить себе биографию и карьеру.

Вся аппаратура умещалась в прорезиненной сумке, в которой можно упрятать буханки четыре хлеба. Весила она, однако, многовато из-за большой тяжести источников питания. Собственно передатчик был не больше книги средней величины. От него отходил тонкий провод, заканчивающийся тумблером. Надежно спрятал сумку без особых усилий: в полу (как раз под кроватью) одна доска легко поднималась и опускалась на свое место. Под ней я вырыл ямку, куда и поместил сумку с батареями и передатчиком. По ножке кровати пустил провод. Тумблер прибил двумя гвоздиками к продольной доске кровати с внутренней ее стороны. Так что, сидя на нашем семейном ложе, можно было дотянуться рукой до

*Будеш бунтувати – потрапиши у немілість і в результаті опинишся на найгіршій роботі, а то ще створють такі умови, що сам будеш змушений звільнитися, а це означає витрату злишнього, «капітального» місяця, черги на квартиру та величезних пільг. На твоїй роботі доведеться все починати з нуля. Система досить хитро тримала всіх на короткому повідку. За політичне сулугування існувала прогресивна доплата – премія у розмірі 40 % зарплати. У ті часи це була серйозна надбавка. Занімався на політвикоронації, не вийшов в організовану владою демонстрацію, чи вийшов, але відмовився нести вручений нарторгом комуністичний транснарант – позбавляється прогресивної доплати і разом із тим потрапляєш у чорний список неблагонадійних. Стати людинкою другого сорту, зєна р'ч, ніхто не хотів... (Микола Горбатюк «В'язь ворона»).*





этого миниатюрного выключателя. Сложнее обстояли дела с антенной. Состояла она из двух проводов длиной метров по три каждый. Располагать их надлежало в разных направлениях, наподобие усов. Один «ус» я протянул вдоль плинтуса, другой вывел за шифоньер. На этом работа была закончена, и уже через день в назначенный час состоялось пробное включение передатчика. «Все в порядке, – сказал мне Смирнов, – сигнал приняли. Теперь будем ждать».

.....  
Богдан к нам так и не пришел. Его я увидел еще раз, но уже не живого, а мертвого, на фотокарточке, которую мне показал капитан.

– Он?

– Да, это он.

Бандеровец лежал на соломе, повернув голову в сторону. Рядом с ним – знакомая мне автоматическая винтовка. На лице видны несколько точек – следы пуль. Его засекли где-то под Яворовом, и в завязавшейся перестрелке убили. Будь я один, почтил бы долгой минутой молчания память об этом человеке, жизнь которого оборвалась так рано. Но рядом со мной был капитан Смирнов. Я плотнее сжал губы, проглотил тугой комок, подступивший к горлу, и с напускным безразличием перевел разговор на другую тему.

Много дней находился я под впечатлением этой смерти. Человечески жаль было молодой жизни. Пропала жизнь ни за понюх табаку. Это – если с моей колокольни смотреть. А если с другой?

Помог мне разобраться во всем капитан Смирнов. Он проговорился, что подобный передатчик они установили раньше в другом селе у агента, который сбежал в лес, прихватив с собой аппаратуру. «Это что же получается, – негодовал я после разговора со Смирновым. – О существовании передатчиков бандеровцы знали. Они даже знали их конструкцию, так как один аппарат находился в их руках. И, несмотря на это, мне его все же подсунули, надеясь на русский авось. Авось пронесет. Авось получится. Разве можно так топорно работать?! Смирнов со своими коллегами, вероятно, предвидел два возможных варианта. Первый. Бандиты не обнаружат у меня передатчик и явятся, как было раньше, ко мне на квартиру. Я даю сигнал. Дальше, как говорится, дело техники. Бандиты уничтожены (в плен они обычно не сдаются). Рапорты идут во Львов, в Киев, Москву. Операция прошла успешно. Можно рассчитывать на похвалу начальства и прочие выгоды карьерного характера. Вариант второй. Замысел разгадан, передатчик обнаружен. Жестокие бандиты уничтожают всю семью бедного учителя. Тоже неплохо. И на этом можно

заработать дивиденды. Смирнов скажет: «Жаль, конечно... Но что поделаешь? В такой борьбе без жертв не обойдешься. На войне как на войне». Зато появится повод для того, чтобы и в местной печати, и в областной газете еще раз показать на конкретном примере звериный облик украинских националистов и окропить крокодиловыми слезами могилы невинных жертв».

Потом в памяти высветило еще одну деталь. В первый свой приход ко мне Богдан попросил купить ему лампу для радиоприемника... Я с готовностью развернул свой приемник и снял заднюю стенку... Зная о существовании у агентов КГБ передатчиков, он хотел проверить, не вмонтирован ли такой прибор в мой радиоприемник. Или же – не подключен ли к его антенне. Без особого труда определил я и почему визиты оуновцев ко мне внезапно прекратились, как только в соседнем селе расположились солдаты небольшим гарнизоном и натянули радиоантенну. Учитывая незначительную мощность радиопередатчика, достаточно обыкновенным ученическим циркулем очертить окружность с центром в селе Шутово. Тогда в сфере этой окружности окажется наше село Оселя. Отсюда и должен идти сигнал. Впрочем, эту разгадку подтвердил и сам бесхитрый Смирнов.

## Привидение

Нежданно-негаданно в моей педагогической карьере произошел фантастический взлет – я стал директором школы, и вместе с женой и сыном перебрался в большой дом, долгие годы служивший жилищем многочисленной семьи священника Ридош. В наши дни одну его половину заняли двумя классами, вторая досталась мне. Кроме двух просторных комнат, кухни и кладовки, мы стали владельцами погреба, хлева для скотины и стодолы для хранения сена. Теперь обращение «пан профессор» я воспринимал как должное. Удручало лишь одно – оторванность от крестьянских домов, уединенность, остро ощущаемая по вечерам и особенно – в ночное время. Проснешься, бывало, и чутко прислушиваешься к тишине. То кажется, будто в классных комнатах кто-то ходит, то слышишь вдруг крик ночной птицы и шум листвы старых деревьев.

...Каждый день Степанія поднималась очень рано – по звонку будильника – и отправлялась выполнять обязанности школьной технички, и по совместительству – нашей домработницы. За ней были закреплены два класса, что находились на «поповстве», то есть в



бывшем поповском доме. Вымыв полы и растопив печи в холодное время года, она возилась на кухне, в погребе...

Поповский дом стоял за канавой, вырытой вешними водами. Через канаву перебросили деревянный мостик – горбатый и зыбкий. За канавой стояли шесть высоких и развесистых лип. Точного возраста их никто не знал. Старые люди всегда, даже в дни своего детства, видели их большими. На верхних ветках деревьев постоянно гнездились грачи, а в гнилых дуплах водились совы. Еще солнце не касалось горизонта, а здесь, под старыми липами, было сумрачно и прохладно. В ветренную погоду листва шумела так, будто в вышине струился невидимый поток воды.

С этими страхами Степаниа совладала бы, если бы к ним не прибавился еще один – страх перед мертвецом. Всего три дня тому назад похоронили учительницу Звениславу Ивановну Ридош. Следовательно, согласно поверью, она с полночи и до рассвета будет целую неделю бродить по селу. И не где-нибудь, а именно там, где чаще всего бывала при жизни. Конечно, этот дом, в котором прожила много лет, она никак не обойдет. Не приведи господи встретиться с нею!

О ночных похождениях мертвецов в селе говорили много и охотно. И каждый неизменно вспоминает при этом покойника, которого звали Миколой Вусом. Давно на тот свет отправился мужик, еще при Австро-Венгрии, но историю его смерти хорошо помнят в селе.



Собралась как-то в корчме компания подвыпивших крестьян, и разговор завела о мертвецах, об их ночных хождениях. Ну и выискался среди них один, который заявил громогласно, что не верит этой брехне. Дескать, по земле ходить живым, а мертвым в земле лежать. «Не боюсь я их!» Ему, разумеется, не поверили. Спор разгорелся. «Докажи», – «Докажу». Побились об заклад. И договорились: ровно в двенадцать часов Микола Вус один-одинешенек пойдет прямо на кладбище, дойдет до его середины и вернется обратно. Чтоб ни у кого не было сомнения, должен воткнуть палку в землю на могиле вдовы Паньковской. А утром товарищи вместе с ним пойдут туда и проверят.

Как только часы в корчме пробили двенадцать, Вус выпил еще стакан вина (для храбрости) и пошел через село к кладбищу. Сидят его товарищи за столом и ждут. Ждут полчаса – нет Миколы, ждут час, два – ничего. Испугались мужики до такой степени, что из корчмы выйти боятся. Так и просидели там до утра. Утром при свете солнца страх уступил место любопытству. Прямоком зашагали они к кладбищу. На могиле вдовы Паньковской увидели труп Миколы Вуса. Собрался народ. Стали поднимать мертвого, и тут же все поняли. Микола в последний день своей жизни был в кохте – длиннополом кафтане из грубого домотканного полотна. Присев на корточки кол вгонять, не заметил, что этим колом проткнул полу своего кохта. Хоть и смельчаком представился перед друзьями, а ноги в коленях все равно дрожали. Стал подниматься, а его за полу кто-то вниз, в могилу тянет. Кто же на такие жуткие штучки способен? Конечно, мертвецы. Вдова Паньковская зовет в свою холодную постель. А у Вуса жена дома молодая и трое детей. Какой резон ему живую бабу на мертвую менять? Раньше об этом надо было думать, в корчме, а здесь хозяйка – вдова Паньковская. Знай, тянет к себе мужика – и все. Не выдержало сердце Миколы такой пытки, рухнул он на землю замертво.

...Холодно стало Степаниии от таких мыслей и жутко. Остановилась она перед мостиком, осмотрелась кругом, прислушалась. Сквозь голые ветви деревьев видны далекие редкие звезды. Слабый ветер гонит по земле пожухлые листья. Очертания строений слабо выделяются на фоне синей темноты.

Самое главное – пройти под липами, где темнота должна быть гуще и плотнее. В помещении не так будет страшно. Там можно запереть двери изнутри, и тогда никакая Звенислава Ивановна не страшна. Дивчина слышит удары собственного сердца. Еще секунда – другая – и она идет вперед как в воду холодную нагишом.



Холод сменился жаром, когда она подошла к дому. Сзади отчетливо слышались шаги. Оглянуться нет сил. Остановилась. Ждет, не чувствуя ничего, кроме страха. Ноги будто приросли к земле. Проходит минута, другая. Шагов не слышно. Значит, показалось. Может, брешут все про мертвецов.

Степаниа прошла к главному входу, поднялась на крыльцо, открыла ключем дверь и вошла в класс. Однако здесь не нашла она того облегчения, к которому шла, которого ждала. Казалось, в углу за последней партой кто-то притаился. В окне появилось мутное пятно. Дивчина машинально перекрестилась и вошла в следующий класс. У печи быстро нашла ворох сухих дров, принесенных с вечера. А вот и керосиновая лампа. Ее тусклый свет быстро заполнил комнату, прогнал пугающую темноту.

...Проснулся я оттого, что в дверь, ведущую из нашей спальни в соседний класс, отчаянно колотили кулаками, потом послышался душераздирающий крик Степаниа:

– Па-анэ!.. Па-анэ!..

На расспросы не было времени. Так кричать может только человек, попавший в смертельную опасность. Дверь эту я давно заколотил большими гвоздями и придвинул к ней кровать. Так что выручить Степаниу из беды можно было лишь выбежав из квартиры, чтобы, обогнув здание, снова войти в него через главный вход. Я вскочил с постели, второпях натянул брюки, накинул на плечи пальто и бросился к выходу. В кухне прихватил на всякий случай увесистое полено. Выбрав в класс, увидел Степаниу, прижавшуюся спиной к нашей двери. Она напомнила мне распятие. Только в глазах ее были не скорбь и всепоглощающая боль, а страх, граничащий с безумием. Мертвенно бледное лицо ее в тусклом свете керосиновой лампы казалось совершенно безжизненным, а глаза, увеличенные испугом до невероятных размеров, блестя неживым, стеклянным блеском.

– Ты что? – спросил я ее.

Степаниа приходила в себя медленно. Наконец, сказала слабым голосом:

– Звенька... Звенька приходила...

– Какая Звенька?

– Мертвая... Звенислава Ивановна...

– Я выругался всердцах и присел на край парты, положив рядом с собой полено.

– С ума ты спятила.

– Я видела... видела...

– Что ты видела?

Успокоившись немного, Степаниа рассказала все по порядку.

В печи уже весело трещали дрова, когда она услышала размеренные, как ход маятника, шаги в соседней комнате. Шаги все ближе, ближе... Наконец, затихли у самой двери. И тут она собственными глазами увидела – крест святой! – как медная дверная ручка медленно поползла вниз, а дверь подалась назад. Кто-то пытался ее открыть. Степаниа не хотела кричать, голос сам вырвался из ее груди. Дверь и ручка встали на место. Потом повторилось все сначала, и снова закричала перепуганная насмерть дивчина. В этот момент раздался мой голос, и Звенислава Ивановна убралась восвояси.

Смеялся я беззлбно и добродушно. А потом пояснил Степании вразумительно такое странное поведение двери. Никакой Звениславы не было и быть не могло. Шаги – это Степаниа показало. А дверь пыталась сама собой открыться потому, что из класса в класс прорывался сквозняк. Форточка-то была открыта! При легком напоре сквозняка дверь отходила назад, вдавливая язычок замка в свое гнездо. Но язычок связан с ручкой. Вот ручка и двигалась так, будто кто-то нажимал на нее с противоположной стороны двери.

Степаниа поверила мне и даже посмеялась немного над собой. Однако на всякий случай еще раз перекрестилась.





## Влюбленный в советскую власть

В нашей новой просторной квартире шум, гам, крики, топот ног слышны были целый день, с сорокапятиминутными перерывами, не только за стеной, но и за окнами во дворе. Вечером и утром здесь было тихо и безлюдно. До ближайших соседей слева насчитывалось метров сто, а до хозяйства справа и того больше. Так что чувство страха никогда не оставляло нас. На прежней квартире от мрачных мыслей отвлекало сознание того, что рядом с нами, под одной крышей, живут люди – целая семья: отец, мать, два взрослых сына и две дочери. Здесь же мы были одни на все здание. Построенное еще во времена Австро-Венгрии, оно не отличалось комфортом и давно обветшало. Соломенная крыша потемнела, покрывшись местами зеленым мхом, доски кое-где прогнили. Совы устроили себе гнезда в дуплах старых лип, росших рядом с домом, и «веселили» нас не только своими криками, но и посвистом крыльев, когда отправлялись на охоту или возвращались с нее. В общем – полный покой являлся к нам только в мечтах. Наша жизнь была постоянно наполнена тревожным ожиданием чего-то неприятного. И ожидание это оказалось не напрасным.



Стал студентом-заочником, я каждое лето должен был уезжать на сессию как раз в то время, когда в школе необходимо делать очередной ремонт. Как же быть? Я попросил руководителей района освободить меня от обязанностей директора и возложить их на мою жену, так как другой, более подходящей кандидатуры, не было. Мне пошли навстречу. Я уехал на сессию, а Галя занялась ремонтом школы. Ночевать одна с маленьким сыном в большом доме она побоялась, и договорилась со Степанией, чтобы та каждую ночь спала у нас на кушетке. Все-таки втроем будет не так страшно. Покраску, побелку школы и прочие мелкие работы делали местные крестьяне, с которыми обычно заключалось трудовое соглашение. По окончании ремонта директор привозил из города деньги и расплачивался за ремонт. Так было и в том году. Из райцентра Галя вернулась поздно и сказала ожидавшим ее рабочим, что деньги в банке получила, но выдаст их завтра, так как сегодня устала и пойдет отдыхать. Чисто женская глупость. Скажи она, что денег нет, не получила по какой-нибудь причине, – и все было бы в порядке. Спала бы она в ту ночь с Игорем и Степанией спокойно. Но люди знали, что деньги есть, и сравнительно крупная сумма. Узнали об этом и те, кому не надо было знать. И вот ночью моя жена проснулась оттого, что услышала какой-то шорох за окном. Кто-то пытался открыть его или вынуть стекло. Окликнула Степанию, проснулся Игорь.

– Открой, Степания, – послышался за окном чей-то властный голос.

Испугавшись, Игорь заплакал. Степания взяла его на руки, стала успокаивать.

– Открой, а то хуже будет, – повторили за окном.

– Сейчас я тебе открою, – отозвалась Галя, набрасывая на себя халат. Дальнейшие ее действия были трудно объяснимы, так как не подчинялись рассудку. Стремительно пройдя в соседнюю комнату, она распахнула окно и выпрыгнула во двор. В тот же миг увидела под липой чью-то фигуру. Это был сообщник того, кто лез в окно спальни. Не ожидая такого поворота событий, он растерялся в первую секунду, затем рванул к моей жене. Но она опередила его и бросилась бежать в сторону ближайших соседей, до которых, как я уже говорил, было метров сто. Топот тяжелых сапог настигал ее. Не добежав метров двадцати до соседей, она закричала диким голосом, который, вероятно, можно было бы услышать и на краю села, будь это днем. Но ночью, когда все спят... Все же преследователь остановился, пошел обратно. Жена разбудила соседей, злодеи поспешили скрыться. «Все это длилось одну-две минуты, – рассказывала мне жена, – но можешь себе представить, сколько мы пережили. Я сама не знаю, почему бросилась в окно.





Какой-то инстинкт сработал. Знала бы, что у дерева второй стоит – никогда бы не пошла на это. Чем бы все кончилось, не знаю. Жаль, что ружья у нас нет. Не задумываясь, убила бы этого гада. Прямо в форточку и – в лоб ему. Пусть бы потом со мною делали что угодно».

С первой же оказией я отправился в райцентр и купил там одноствольное охотничье ружье, боеприпасы к нему. Вечером мы вышли за околицу села и стали тренироваться в стрельбе. В небольшом овраге я установил мишень, сделанную из газеты, и, отойдя метров на тридцать, пальнул в нее несколько раз. Потом предложил сделать то же самое жене. Игорь был в восторге. Он издавал торжествующие крики и пытался даже пуститься в пляс.

Все это происходило на глазах у мальчишек-пастухов, находившихся неподалеку. Значит, к утру все село будет знать о моей вооруженности и решимости постоять за себя и за свою семью. Это была демонстрация силы и предупреждение любителям легкой наживы.

За пять лет жизни в Оселе я убедился в том, что, как ни странно, жить здесь значительно безопаснее, чем у нас, в России. Хулиганья в селах практически нет, воровство случается чрезвычайно редко, а чтобы к кому-нибудь в дом лезли с целью грабежа – такого вообще никогда не слышал.

Тогда кто же они, эти выродки? Понятно, из соседнего села вряд ли кто придет. Лезли свои, только свои. Но – кто?

Долго я не мог найти ответ на этот вопрос. Зато мои односельчане не терялись в догадках, уже на следующий день они назвали имена обоих парней. Только от меня скрывали. Каждый раз, когда разговор подходил к этой теме, они загадочно умолкали или заводили речь о чем-нибудь другом. А потом открывались. Столько времени прошло... Да и парней тех в селе давно нет.

... Старший сын Романа Гловы Евген, отслужив свой срок в армии, после демобилизации не заторопился в родное село, а остался в России, завербовавшись на какую-то большую стройку. «Подзаработано денег – тогда приеду», – сообщил он родителям в коротком письме.

Два года прошли быстро. И вот Евген у отчего дома. По случаю приезда сына старый Роман выставил на стол две трехлитровые банки самогона. Однако сын не возрадовался. Брезгливо скривившись, сказал:

– Тато, уберите эту отраву. Сегодня я угощать буду. Как настоящий пан. Деньги имеются.

Вместе с братом Миколой сходил в магазин и принес оттуда пять бутылок настоящей водки, ящик пива, десять банок рыбных консервов, а также много дешевых конфет и пряников.

В тот вечер в хате Гловы набилось народу как на свадьбу. Пришли ближние и дальние соседи, родственники, чтобы не только выпить дармовую чарку, попробовать рыбные консервы, но и послушать рассказ бывалого человека о жизни в России. Оказывается, если верить рассказчику, можно и там жить припеваючи. Гораздо лучше, чем здесь. Меньше работать, больше денег иметь. И не только картошку с капустой есть, но и мясо, колбасу, консервы...

Невероятные вещи рассказывал Евгений. Например, такое. Не привезли, допустим, на стройку кирпич или раствор. Бригада сидит, курит, в карты играет, но денежки ей идут, как за работу. «Как же так?» – недоумевали слушатели. «Понимать надо, – пояснял рассказчик. – Восьмерку нам бригадир все равно поставит».

– Какую восьмерку? – допытывались односельчане.

Пришлось пояснить им, что это такое. Восьмерка – восемь часов рабочего времени, за которое деньги платят.

– Работы нет, а деньги платят?

– Совершенно верно. Простой человек не виноват, что раствора нет. Советская власть никогда не даст в обиду простого человека. На то она и советская власть.

В городе, выходит, хорошая жизнь. А какова она на селе? Там же колхозы. Неужели такая же веселая и легкая?

Бывал Евгений и в сельской местности. К русскому другу в гости ездил. Остался очень даже доволен.

– Там мужики с утра пьяные. Каждый божий день. Каждый день – праздник.

– Интересно. А кто же работает?

– Машины – тракторы, комбайны, авто... Кнопку нажал – и поехала. Не то, что у нас здесь: мужик лошади привязан. Там давно всех лошадей на колбасу пустили. А в городе скорее медведя увидишь, чем лошадь.

– Ну а коровы? Тоже на колбасу? А как же молоко, масло, сметана?

– Зачем – на колбасу? Коровы и в колхозе, и дома. Корма общие.

– Как это понять?

– Привозят трактором на ферму, а оттуда каждый своей корове берет. Кому сколько надо. Можно ведро, можно целую машину. Сам видел. Советская власть позаботилась, она не дает пропасть простому человеку. Так что не бойтесь колхозов. Только в них ваше счастье.

– А твое?

– И мое. Думаете, я спину гнуть буду на своих моргах с утра до ночи? Нет. Дураков поищите в другом месте. Вот отдохну недельку-



другую – и снова в Россию махну. Пока у вас колхоза нет. А когда будет, тогда и приеду. Помогать буду новую жизнь налаживать. Интересную жизнь. Веселую.

Прошла неделя. Евгений нашел себе дружка – Ивана Рогового, вернувшегося совсем недавно из армии, и целыми днями пропадал с ним у вдовы Ольги Петрик, торговавшей в открытую самогонном. На «казенную» водку денег уже не было. А потом и самогон брали в долг. Спасибо, Ольга не отказывала.

Когда утром село узнало о попытке ограбления нашей квартиры, Роман Глова увел Евгения в stodолу, подальше от свидетелей, и сказал негромко, но требовательно:

- Уезжай. Уезжай сегодня же.
- У меня денег нет.
- На билет я дам. До Львова. Дальше – как знаешь.
- Это мало... Надо больше... Я отдам...
- Пойду к участковому милиционеру, он тебя бесплатно отвезет.
- Хорошо. Давай до Львова.

В тот же день, лишь только стемнело, Евгений шагал полевой дорогой по направлению к железнодорожной станции. Рядом с ним шел Иван Роговой. Ему тоже не пришлось по вкусу жизнь в родном селе. Ему тоже хотелось жить легко и весело.

## Москали

Мой рассказ о жизни в Оселе был бы неполным, если бы я обошел молчанием наших солдат, навещавших село систематически, днем и ночью, присутствуя рядом с нами зримо и скрытно. Наблюдал я их не только на расстоянии.

...Хозяин моей зимней квартиры Иван Гаранджа сразу же предупредил: «Только дрова вам привозить я не смогу. Всего одна лошадь у меня». «Ладно, – подумал я, – сельсовет обяжан обеспечить меня топливом». Однако сколько ни обращался к секретарю сельсовета, тот лишь беспомощно разводил руками: «Нет лошадей свободных». Сжалился надо мной директор школы, предложив временный выход из положения – взять пару бревен со школьного двора. Делать было нечего, пришлось согласиться. Когда стемнело и последние прохожие укрылись в обоих домах, я выбрал крупное бревно, взвалил на плечо и пошел – тихо, осторожно, крадучись. Отойдя от школы несколько метров, прибавил шагу, надеясь никем не замеченный благополучно добраться до своего нового жилья. Благо, расстояние совсем пустя-

ковое. Слева, на пригорке, стоял магазин, а дальше, за двумя хатами, дом Ивана Гаранджи. «Проскочу как-нибудь».

Разве мог я предполагать, что именно в тот самый вечер нашим солдатам взбредет в голову мысль – устроить засаду за магазином. В самом центре села! Кого здесь можно выследить, кроме сельских жителей? Тишину разорвала автоматная очередь. Из-за «склепа» выбежали пять вооруженных солдат.

– Стой! Кто такой?

Вот идиоты! Чего орать, если я и так стою, как вкопанный. Кто же побежит с бревном на плече? Тем более, если меня поприветствовали таким вот необыкновенным образом. Правда, стреляли в воздух, но мне от этого не легче. Сбросив на землю бревно, пояснил, в чем дело.

– Ах, учитель, – разочарованно сказал один солдат. – Что же ты дрова на себе таскаешь? Воруешь?

– Мне разрешил директор.

– Все равно непорядок. Должны привезти. По закону положено. Ты из них душу вытряси, а своего добейся. Понял? Ну, топай дальше.

В тот вечер я собирался сделать два рейса от школы к дому, но передумал; достаточно с меня было и одного. Потому что долго не мог прийти в себя и думал: что же у этих ребят находится в черепных коробках – острое вещество или холодец из телячьих ножек? Видят: идет человек с бревном на плече. И ребенку понятно, что – не бандит. Зачем же стрелять? Чтoб покуражиться? Попугать? Развлечься немного?

Второй случай совсем иного плана. Домой я возвращался поздним вечером – задержался в сельсовете, куда всех учителей вызывал уполномоченный райкома партии. Не успел войти во двор Барабаха, как услышал строгий окрик:

– Кто идет?

– Свои.

– Кто свои?

– Учитель. Живу я здесь.

Из-за угла stodолы показалась фигура солдата. Он приближался на нетвердых ногах, волоча по земле автомат.

– Учитель? Привет! Знаю... – Мерзкий запах самогона и кислой капусты накатил на меня с мощью девятого вала. – Я все знаю. А ты знаешь, что за концерт был вчера в Шутово?

Да, я знал. Знал, что вчера вечером в течение почти двадцати минут там шел бой. В Оселе хорошо слышны были автоматные очереди, взрывы гранат, видны были вспышки ракет. Жители нашего села с тревогой прислушивались к этой музыке смерти. А утром



беспроволочный телефон принес весть: в ходе боя погибли двое партизан (так местные люди называли бандеровцев).

– Наша работа, – хвастливо заявил солдат. – Жарко было... У них там небольшое совещание собралось... Маленькая хата на отшибе... Садик... Плетнем огорожено... Наши пронюхали и осторожно подошли. Схрана заметила, и завязался бой. Еще какой! Настоящий бой. Но мы знали, куда идем и зачем. Несколько человек ноги унесли, а двоих все-таки уложили. Когда все стихло, лейтенант говорит мне: «Ползи посмотри, что там...» Ну, я и пополз. Автомат наготове... Подполз к плетню, дырку нашел. Вижу, человек лежит. На животе. Правую руку под себя спрятал. Пролез в дырку, всматриваюсь... Как узнаешь, ранен или убит? Приблизился вплотную. Решил перевернуть его на спину. Только оторвал от земли – слышу: клац! Я – стреляный воробей, меня на мякине не проведешь. Видно, когда бандит собрался гранату бросить, наша пуля его врезала. Вот и прикрыл он руку с гранатой своим телом. Прижал к земле. Когда я его стал разворачивать, пальцы его разошлись, чека сработала, значит, сейчас взрыв будет. Я не растерялся, прижался к земле-матушке. Тут и жажнуло. Вся сила взрыва в живот бандиту ушла. А мне – хоть бы хны. Я же за спиной его укрылся. Вот и гуляю сегодня с ребятами, победу празднуем. Ребята в хате ужинают, а я тут на карауле, так сказать. Считаю, с того света вернулся. Жив-здоров, чего и вам желаю. Можешь потрогать. А завтра к бабе своей пойдю. Есть у меня в городе одна.

Потом взял меня под руку и сказал:

– Пойдем выпьем.

– Я не пью, – ответил я и зашагал к дому.

– Брезгуешь? – солдат поплелся за мной. – Морду воротить? Ты же русский человек. Или ты не русский? Может, бандитов тебе жалко?

Я поспешил скрыться в доме, не реагируя на слова солдата. Ну что возьмешь с пьяного? Неужели не понимают они, что могут стать легкой добычей своих противников, если зальют за воротник сверх меры? Перебьют их как куропаток.

Что касается третьего случая...

...Проснулись мы от сильного луча света, ударившего в глаза. Светили в окно карманным фонариком. Я закрыл лицо рукой. Луч света прыгнул на стену, пошарил по комнате и внезапно пропал. От окна кто-то отошел осторожно, по-кошачьи, и остановился за углом хаты. Заговорили вполголоса, так, что ничего нельзя было разобрать.

– Кто это? Как ты думаешь? – спросил я у жены.

– Не знаю. А ты?

– Тоже не знаю.

Мы боялись признаться друг другу в том, что думали одно и то же. Глубокой ночью к дому прокрались бесшумно какие-то люди. И стоят, о чем-то совещаясь. На половине хозяев мертвая тишина. Они спят и, возможно, ничего не слышат. Так и должно быть по замыслу ночных гостей: никаких свидетелей. «Ничего не слышали, ничего не знаем», – скажут старики и их дети на допросе. Но как неизвестные люди проникли в сад, огражденный высоким плетнем? Обе двери на ночь запираются. Так что остается один путь – через деревянной сарайчик, что пристроен за хатой. Там есть сквозной проход. Но его надо знать, он скрыт от посторонних глаз. Следовательно, все продумано и подготовлено заранее. Похоже на то, что меня разоблачили и пришли с одной целью: уничтожить агента КГБ, а может быть даже всю его семью. Чтоб другим неповадно было.

Голоса умолкли, осторожные шаги снова приблизились к окну. Что же будет дальше? Граната в окно или автоматная очередь? Время, кажется, остановилось. В висках стучат молотки... Но почему именно так? Гораздо логичнее было бы войти в комнату и привести приговор в исполнение. Если у них имеется хоть капелька здравого смысла и человечности, то еще лучше было бы увести мужика с глаз жены и сына, чтобы приклепнуть где-нибудь во дворе, за сараем. Я виноват – с меня и спрос. Донесения я писал, и бандеровцам об этом хорошо известно. Тогда жизнь сына окажется не такой тяжелой и безрадостной. Все-таки не круглая сирота. Мать поможет ему встать на ноги и расскажет об отце... На столе тикает будильник, отсчитывая, быть может, последние секунды в моей жизни. Чего они медлят? Нельзя же так! Пришли отомстить за смерть Богдана? Действуйте!

Коротким рывком я сбрасываю с себя одеяло.

– Сейчас пойду и поговорю с ними.

Галя вцепилась в меня обеими руками.

– Не пушу! Не хочу! Будем вместе. До самого конца. Ляг здесь, к стенке.

Она хотела меня закрыть своим телом.

– Ты что! Игоря надо положить.

– Правильно. Давай.

Люлька стояла недалеко от кровати. Я осторожно поднял спящего ребенка и положил его на нашу кровать у самой стены. Чтобы его маленькое тельце было закрыто двумя телами взрослых людей. Если будут стрелять в окно, пули попадут прежде всего в отца.



Сколько еще прошло минут страшного ожидания, трудно сказать. И Галине, и мне показалось – вечность. За такие минуты, нет – секунды! – люди седеют. Разрядка наступила самым неожиданным образом. Чутким ухом я уловил такое... Услыхал я обыкновенный русский мат, которым украинские националисты, конечно же, не пользовались. Все оказалось до смешного просто: наши солдаты, завершив очередную операцию, остановились на ночлег в этом же доме, на половине Барабахов. Как был в трусах и майке, так и бросился к двери. Вышел в сени, потом – в сад, и столкнулся лицом к лицу с двумя вооруженными солдатами – часовыми, охранявшими покой своих товарищей.

– В чем дело? Что вы здесь делаете?

– Спокойно, начальник, – сказал один солдат. – Не кричи.

– Я спрашиваю: что вы здесь делаете?

– Охраняем.

– Кого?

– Тебя, твою жену, сына, ну и наших ребятишек. Умаялись они, спят без задних ног. А ты шумишь.

– Неужели нельзя было найти другое место? – продолжал я негодовать.

– Некогда нам выбирать.

– Я буду жаловаться.

– Хоть самому господу Богу.

– Где капитан Смирнов?

– Нет его. Мы из другой группы.

– Понятно. Все равно надо совесть иметь.

– О чем говоришь, учитель?

– Нельзя так.

– Нам – можно. Нам все можно. Понял?

– Вы еще ответите!

– Заткнись, учитель! Не вякай!

Сильные руки двух солдат втолкнули меня в сени и захлопнули за мной дверь.

## Эпилог

Как быстро время бежит! Не успел оглянуться – вся жизнь прошла. Многое изменилось в мире. Распался Советский Союз, рухнул как колосс на глиняных ногах от легкого дуновения ветерка. Появились новые независимые государства. И в их числе – Украина, народ которой подавляющим большинством проголосовал за самостоятель-

ность и независимость. Бывшие подпольщики – участники движения националистов – давно находятся на легальном положении. Существует музей Организации Украинских Националистов. Могилы павших бойцов не зарастают травой. Трезубец и желто-голубой флаг стали атрибутами государственной символики. Недавно из газет узнал, что в Киеве живет бывший главнокомандующий УПА Василь Кук (псевдоним Юрко Лемиш), заменивший на этом посту Романа Шухевича. Перешагнув 90-летний рубеж, он ведет довольно активный образ жизни. Часто выезжает за границу, где встречается со своими почитателями, выступает с докладами, лекциями, воспоминаниями. Такие вот пришли времена...

Мне не дает покоя память. Не проходит дня, чтобы я не вспомнил о событиях полувековой давности. Помню все до мельчайших подробностей. И голоса, и лица людей, с которыми пришлось общаться. Помню и тех, кто приходил ко мне с оружием в руках, но без каких-либо угроз, претензий, требований. А я? Сам того не желая, создал для них в своем доме смертельную опасность. И был разоблачен. Они могли отплатить мне той же монетой – лишиться жизни. Но не сделали этого, проявив мудрость и великодушие, подарив жизнь мне, моей жене и моему сыну. Поэтому я не удивился, когда узнал, что оранжевая революция прошла в Украине без единого выстрела, без единого трупа. Иначе и быть не могло. Хорошо, плохо ли было мне на этом свете – неважно. Главное – я жил. Любовался зеленой травой, голубым небом, солнцем, морем. Любил женщин...

Все чаще вспоминаю фотографию убитого Богдана. Вижу его лежащим на соломе. На животе – советская автоматическая винтовка. На щеке отчетливо видны следы пуль – несколько крупных точек. Представить Анну мертвой никак не могу, хотя знаю, что она убита где-то в Карпатах, как сказал мне капитан Смирнов. Видимо,

*Що ж сталося далі?  
Посиділи червоні прапори,  
а на їх місця по відсилі свої –  
жовто-сині, поміняли назви  
вулиць, установ. Процесу над  
комуністичною ідеологією  
та сповідуючими її владними  
компартиійцями злочинцями на  
зразок норнберзького у нас не  
організували. Чому? А тому що ми  
були. Тому що Україна – не Європа,  
та й ми ще не європейці.  
У колонії нацистській Німеччині  
за злочини проти людяності  
було покарано сотні тисяч  
нацистських злочинців. У нас же  
жодного не покарали! Посиділи  
також червоні прапори, але не  
посиділи з керівних державних  
посад червоних партборотців –  
воно, як ті фашисти, хамелеони,  
блискавично поміняли свої  
політичні погляди, щоб зберегти  
свої насліджені місця (Микола  
Горбатюк. «Віра в Європу»).*





навсегда она останется в моей памяти живой. Часто просыпаюсь ночью и лежу с открытыми глазами. Мне не хватает воздуха. Тяжело дышать. И сильно бьется сердце. «Но ты же не виноват в их гибели! – кричит во мне один голос. – Ты же не включал передатчик!» Другой голос твердит свое: «Зато ты писал донесения капитану Смирнову и его подельникам...» Нелегко завершать жизнь с такими мыслями, с таким грузом в душе. Очень хотелось бы побывать на могилах Богдана и Анны, чтоб возложить цветы и сказать негромко покаянным голосом: «Простите меня, пожалуйста. Простите...» Но где они, эти могилы? КГБ – серьезная организация. Она старалась не оставлять следов своей деятельности. Иногда это ей удавалось. \*



Оксана ГУКАСІЙ

# Чому не вбили

Документальна проза, мемуари, подорожні записки – вельми специфічний жанр, що часто запозичує виражальні засоби в художньої літератури й нерідко вдається до мімікрії, художньою літературою прикидаючись, але – завжди лишається у власних межах і від белетристики на дистанції. Його вирізняє підкреслена неохильність до узагальнень, але натомість прагнення до точності, деталізації, навіть безсторонності – як свідка, як фотоапарата, що зберіг на плівці елементи тоді ще невідомо чого, яке тепер можна осмислити і скласти в єдину картину. Тут небагато емоційності, навіть коли йдеться про трагедії людини чи трагедії цілого народу – це вже пережито, і пережито настільки приватно, що важко вдаватися до звичних засобів публічності, розповідаючи про це. Здається, авторові не хочеться розважати читача, натомість хочеться викласти свої міркування, може – комусь заперечити, когось переконати фактами, виступити для когось адвокатом чи прокурором.

Ми вагалися, чи не варто перекласти цей текст українською. Але, мабуть, добре, що цього не зробили. Його адресовано не тим, хто не знає російської, і, мабуть, не українцям. Російська мова тут виступає в питомій для кожної мови, хоч і здебільшого непотрібній у буденному її життєвій функції пароля. Цей текст для носіїв цієї мови, цієї культури, цієї свідомості, цієї ідеології та міфології (чи міфології). Мова стає ключовою ланкою цього ланцюга ідентифікацій. І не здивуюся, якщо хтось із читачів щиро образиться на автора, котрий скористався цим ключем, щоб «нагодувати» його, довірливого читача, досвідом, який підважує важливі засади ідеології, міфології та культури, і то робить це якимось вельми педагогічно, не сказати б по-езуїтськи – не декларуючи нічого, проте детально змальовуючи події та образи, що суперечать звичним і комфортним уявленням.

Тому, думаю, знайдуться ті, хто захоче негайно відкинути цей текст і звинуватити автора... неважливо, в чому. Знайдуться ті, хто мав схожий



досвід, але зовсім інакше його бачення. Знайдуться ті, хто давно по-старалися забути і цей досвід, і те, чого з нього навчився. Насправді, мабуть, дуже багато людей воліють забути, але ж не найкращий вихід жити вічно на боці з порохом, що загрожує вибухнути від найменшої іскри задоволеної в взаємній образи «чому ви нас убивали?»

У тексті якраз є спроба осмислення цього чи не найтяжчого з усіх взаємних «чому». Недосвідчений і недостатньо освічений молодий учитель із Росії приїздить у західноукраїнське село, у мешканців якого вже до того часу оформувалися стійкі асоціації зі словом «москаль» – солдати, зброя, насильство, знущання, грабунок, голод, і найстрашніше – депортації. Його вербує КДБ, він пише звіти про зустрічі з українськими повстанцями. Шпигун із нього ніякий, про підготовку спецслужби не дбали, бо, за великим рахунком, загибель російського вчителя від рук бандерівців – черговий вдалий, як би тепер сказали, піар-хід. Врешті йому передають пристрій радіосигналізації, яким він має повідомити про появу бандерівців... Пізніше, випадково, з розмови зі «своїм» полковником, «шпигун» дізнається, що нещодавно повстанці знайшли пристрій тої самої конструкції (захований в узголів'ї ліжка) у котрогось із таких самих «шпигунів», отже, щоб виявити його пристрій, достатньо було побіжного погляду... Словом, як би жадливо це не звучало, але з огляду на обставини логічнішим здається питання «чому його не вбили?».

І автор цих спогадів, власне, постійно ставить собі це питання. Він цілком свідомий власного становища в Оселі (часом вживаючи українські слова в тексті з відповідними поясненнями, автор, свідомо чи ні, обійшов назву села – «оселя» ж бо значить «дім», «місце, де ми живемо»; аналізуючи художній текст, треба було б зважати концептуальність назви, а тут маємо просто вдалий збір). Так от, автор свідомий своєї ролі, навіть провини, хоча підневільність і беззахисність кадебістських «шпигунів», як він, очевидна до абсурдності. Але... їх вбивали, бо – чужинці, вбивали – бо окупанти, вбивали, бо вони прийшли зі зброєю.

Чи хотів автор цим текстом когось у чомусь переконати? Хтозна, але, може, розгортання «антибандерівської» кампанії в російських (чи російськомовних) ЗМІ якоюсь мірою теж було поштовхом висловитися. Чи здатна ця книжка когось переконати? У це важко повірити, просто тому, що... надто мало, порівняно з контрастним фоном, цього досвіду, переказаного майже контрабандним шляхом тому, хто ввіймався на гачок назви, сподіваючись розповідей про «звірства націоналістів». Але, може, саме ця дрібка здатна стати стимулом до думання, до зіставлення, до вагання щодо чорно-білості істин. До перегляду дитячого переконання, що «наші» завжди праві й завжди мають перемагати. ✿

ПАВЛО  
НЕЧИТАЙЛО



# Грамота

...народився у Кам'янці-Подільському,  
там-таки здобув університетську освіту,  
продовжив навчання

в Києво-Могилянській академії. Працював  
археологом, викладачем, вантажником,  
газетярем. Був ведучим на радіоканалах  
«Культура», «Радіо Київ», на одному з FM.

Зараз працює в «Українському медіа-  
холдингу». Мешкає в Києві. Лідер гурту  
«Пропала грамота».

К  
І  
З  
І  
Н  
О  
П



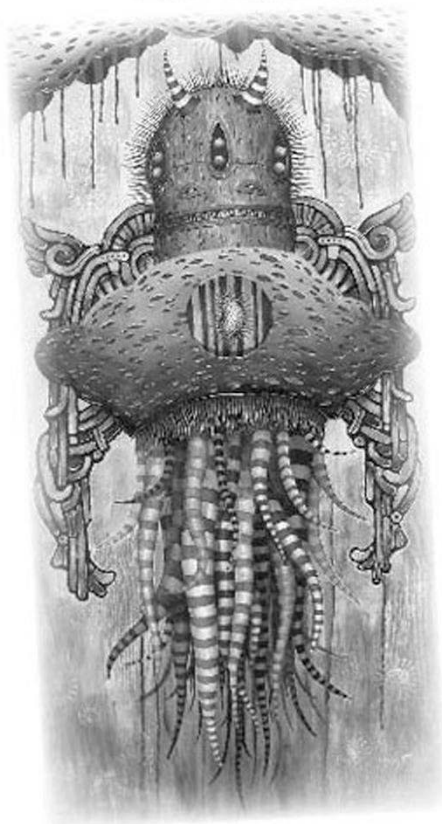
## Грамота

Пиняться Тірас, в море стрибать отари достиглих  
жаб

Чорний чернець крижа карбує на білий арцаб —  
ото дивовижа!

Тяжко підноситься шлях до вапнистого гроба

Губи шепчуть псалми, ремигає худоба  
Масляний хрест на чолі чоловіча оздоба  
Свят! Свят! Свят!



## Бугай

Хороше так до аж хочеться тішитися  
Тин перев'язаний крайком ніжитьсь  
В полі, озорені ругон-м'ятою,  
ген поза хатом морди волячі  
старим пройдисвітом тихо скаче  
бугай однорогий за перелоги  
мордох тичеться в око зволока

Тіні пластами розставили тенета  
Накривали каміння моста  
Влимало так безвідказно,  
що зупиняло машини  
Розперезалася Прорізна, лупить очима наскрізно  
Хтось у вікно жбурля віник черемшини

В повітрі тепло, спроквола шепоче  
ніч свої мелодії навколо:  
Рухи, рухи, рухи, рухи, рухи

Терно ліхтарного світла впаде на вуста  
тротуари замучить сльота  
люди підборами місяць болотяну глину  
розгарцувалася прорізна, протяг танцює у пластиках  
блимають оком корка на вітринах вина

В повітрі тепло, спроквола шепоче  
ніч свої мелодії навколо:  
Рухи, рухи, рухи, рухи, рухи



## Ох

В сутінках лісу коси смерек  
дід Ох заплітає в неміч ночі  
в морі води, його борода  
сім сотень коней заблукало й регоче

срібномолочних корів пастухи  
барви пісеньські в бесяги ховають  
темно, таємно й вовки-вороги  
бачать кітанчі сніг й позіхають

Ох й голови не підняв на корів  
Витягнув голову з темного лісу  
Красти почав він торішні сніги,  
що їх в снопи покладали біси

лови, лови  
свині й корови  
лапають за хвіст  
садовлять до ями у піст  
дуть у супліку  
закликають до каття в Коляди

підмісті породи  
гордо гострять роги  
готуються аби  
дідько не вкрав пироги за пороги

Р  
І  
М  
А  
О  
І

подих затих  
у жолобі жних  
гарна кутя за каття  
Розпорошила Маланка зранку на Василя.

У Велеса два коня, золота упряма  
Тремтить зело земля, дрижить дроз моя  
Волхве борохатий, не ходи до хати –  
Во там біля хати Перунова мати  
В Марсовім очіпку, у плахті зірчатій  
Там біда – як вода, а частя, як галактична Настя  
Коні різьблені – думки дерев'яні,  
Куди не пливнь – розчудесна пані,  
морда в сметані, на турецькім дивані  
на турецькім дивані, а морда в сметані.  
Там святий Петро зорі татне з криниці  
Хоче добути живої водиці:  
палагнами, кусками, попелом, громом,  
цвітом, літом, бідою, журбом та її молодю...  
Витягнув воду, а земля з'їла вроду...





## кешська прикрість

Оддайте Даниловченку його жінку,  
бо ним аж трусить  
виходить у поля і нудно так вис  
його жінку забрали чорнорунні візці  
вона як маленький песик десь поділась  
може, плигнула в річку, втопилась?  
Обернулась на зигзагоподібну лінію  
на трипільській посудині  
стала плінати, гинати, тікати у небуття, вирій  
хвицати ногами, мов молоде лоша  
питати:  
«А душа? Де душа?»

Ластівка лагодить стріхи хоромі  
човен чагує листа листоноші  
квапляться краплі упасти борошном на золоті листи  
істи злісно сльози чугайстра  
пилав, різав чарівний майстер  
тагги образ тяжкі вериги йому не до шмиги

## ДИВИНА

Залишає сміток свої причини, коли на тебе суне

Найдивніша дивина

Вігме, крізь сиві простори

Кричить-дзвенить, бринить-тремтить

Таке неозоре – навкруги...

Плужать плуги,

виміщують леміхом лемкам поле.

Ой в долині бадзори бабаї знічено злизують сіль  
землі...

Дивна, дивна дивина – найдивніша прадавня дивовиха!

Залишає сміток свої причини,

коли на тебе суне найдивніша дивина

Гаразд для газдинь і газд

Прийде-буде, спішить-граде

пропасти нікому не дасть – задарма!

Жирні хнива, врожайні тайни розкриють комбайни

ген на зрілкі великі й малі регочуть раптово

знову і знову, бо

Дивна, дивна дивина – найдивніша прадавня дивовиха!



## Коли з гори

Коли з гори запряжені в мамі стрибали мої воли  
Болотом забрюхані охали під ярмом,  
золотавим клеймом  
Мітили трави, розчесані копитом

Манів крилом, розпатлані трави стелились  
сухим радном  
В кісники сонячні маківки розплітав  
Придорожніх гав  
В мальованій торбі по головах рахував

Не сплю, випив сім радодів кварт  
Квітами оленя помережить сад  
Руки в боки танцює-підскакує,  
пестить літо ніжними лапами  
дмухає в вуха доду, поглиблює прощу



R

I

З

Е

О

П

## Місяць рожевий

Місяць рожевий подихом злиже  
стомлені кригом крика вітру  
схочий ангел бурлаці з шинку  
сипле смарагди і самоцвіти  
не забувають нікого в Бога

Ой полетів Іван, плаче-співає  
в пазурі має крихти ран  
в літній туман-дурман  
в дальню дорогу душу-небогу відпускає

Гомін голосить і просить стиха  
Там опинитись і чортів дурити  
зранку з очима повними вітру  
їй подарує лозові віти  
і божевільні весняні танці

Ой полетів Іван, плаче-співає  
в пазурі має крихти ран  
в літній туман-дурман  
в дальню дорогу душу-небогу відпускає



## часті моменти перетворення Кам'яндя на Кейптаун

Спрага сушить обличчя, доню  
Де сховались брудні чоловіки?  
У парку, де стояли телеграфні - дерева  
приносять неону яскраві плоди  
туди, де Ніагара асфальту проносить потоки  
сухої води.  
І ти, і вона, і друзі її із рудим волоссям  
приносять жертву мені:  
віддають тремтіння голосу і шепіт колосу.  
Але спрага вбиває, спрайту зовсім немає  
і вона не кохає, а лише заважає  
і тут: хмари притиснули мовте сонце до грудей -  
тікайте усі хто лякливий  
кульбабки розставили мовті морди -  
це ніхто не бачив такої зливи  
зливи сонячних променів відого миру Ярига,  
лучників даста світу і променів теплого літа

Коли голову накриває думок хмара  
Я думаю про народність бамбара  
Чорні ноги занурені в Нігер  
Чалма на голові сидить чударнацько  
Струни гуркеля гуркотять  
зенацька  
прорізаючи щільну ніч пустельну  
мудезинів не чути через піщані вітри  
в рослинах на берегах монстри  
созають обережно  
семпли мислів  
аби не скисли  
до ранку  
в муткій воді





## Кирпата весна

Кирпата весна  
брунькоголовим деревам осанна, сину  
відкрягла сповна собі рядна  
жовтими помаранчами відкрила спину  
теплі мелодії протягом линуть в вікно  
птахи-прочани розтоплють сніжне панно

Незмиване тіло землі  
посмішку радісну ховає у вусах-травах  
мерехтливі вогні заховані в чорних барвах.  
Ходить шукати їх босий Іванко вночі  
зробить із них у Данька-коваля дукачі

Кирпата весна  
хутко заводить танцю кривого з дівками  
тісто замішане треба лише вина  
ми поквітувалися першими будаками  
зрання

Кам'янецькому базару присвячується:

Уривками та ривками несе течія  
Піввіторка, півдня у вухах госпож  
американського Півдня  
чи пасуть ці звуки до вітчизняних лагідних гір?  
пси заплутались під ногами із ногою «гrrrrr»  
хадібно, пристрасно, талановито  
кудлаті вибирають із людей мито  
чебуреків начиння, кавалки ковбас, біляшів,  
добра пограва для їхніх зубів  
очі собак засліплює запаморочливий запах  
магія слів продавців поступається їм ніздрів  
крізь завивання заокеанських чорних дів  
проскакує: «Пробуй сметану!», «2-50 кілограм»,  
«Верить цей кусочок», і вже отам можеш  
і ти вибирувати  
Перли  
Збирай, це наш подільський палкий куркултай





## Пліч-о-пліч

Пліч-о-пліч, ніч в рукав  
Сон замовляє коктейль із трав  
гребінцем розчесав смоговий міста чуб.  
Дожени хадану,  
місяць втомився, не рве струну  
вже йому одному латаття лата струну  
Коні пили чорний узвар  
хрумкали лободу  
летить ворон з чужих сторон  
пастиме череду  
і постолои із глибини прещуть міцний вогонь  
це чабани із бузини  
плетуть вінки до скронь.  
В руку страх, в зуби сміх  
хто засміявся, а хто затих  
і дихнув за поріг м'ятом товстий стіг!

К  
І  
З  
Д  
О  
І

думав на зиму жиру нагуляти впрок  
в магазині купив плавлений сирок  
тільки-но відсунув фольги шматок  
а там – плесенью покрився участок

іспитав шок, який нескірнений штришок  
«а що ж ти думав, і не таке буває, Пашок»\*

говорити хотів мовою зірок  
носив за собою телескопа станок  
та не вдався космічний стрибок  
дома втома зазирає з усіх шибок

іспитав шок, який нескірнений штришок  
а що ж ти думав, і не таке буває, Пашок

заболіла душа – лишай  
шепотіли шерехи – тиша  
лиш осоки верхи шугльга колишні колише

\*kid (с)



## Пісня про маму

Наша мама в саду під вікном розмовляє  
і з дикими квітами,  
Наша мама голодних прочан нагодує смачними обідами  
У мама, мама, мама  
Нашу маму обіймають гілки, міцно цілують фрукти  
і огірки,  
Наша мама в яблуневім садку порасє з малявами  
градку вузьку  
І як би жінку не зустрів чоловік  
у безмежному космосі  
матуся тримає однозначну першість  
Правді в обличчя дивись сміливо за походом серця  
мама знайде де завгодно дітей  
У мама, мама, мама



В

І

З

І

О

І

Обабіч шляху вершник замріяний вражень  
збирає вершки  
на роздоріжжі ріжки ріжуться гостро мов крила  
у птиць  
баби сутужно пляшуть танок картатих спідниць,  
збоку лишаться купи карпат,  
він лежить горілиць

впершись уперто в дністрових камінь загорола...

Кволо та немічно блима зіничний вогонь,  
двері відкриває навшир всі опришківські схрони  
шмати печених тварин і сто сугій вогненного хрону  
вечір в запічних торбах водм завзятим несе,  
і це ще не все:

Скоро Господь нахухає затиш печери  
двими стануть прадавні на скелі сліди  
Черпай, каліко, з них теплі відради торішнього меду  
Що їх не встигли украсти в спідницях картатих баби

Некомерційний мистецько-літературний портал «ЗАХІД-СХІД» запрошує читачів та авторів до співпраці

**Про часопис.** Ідея віртуального мистецько-літературного часопису виникла цілком спонтанно. Я б характеризувала його визначенням на кшталт «космополітично-творчо-віртуальна антитусня». Адже таємницею Полішинеля є той факт, що різного роду творчі середовища – це часто-густо щось на зразок закритих клубів, тобто досить герметичні анклавів, куди неохоче приймають новачків, навіть талановитих. Наш віртуальний часопис має стати альтернативою цієї тенденції. Нас передовсім цікавлять посправжньому обдаровані люди, які несуть у собі іскру Божу. Не конче «розкручені», але такі, які можуть стати нашою коштовною знахідкою. І цими знахідками ми охоче ділитимемося з усіма, хто небайдужий до тих видів мистецтва, які представлені на нашій інтернет-сторінці. Отож – запрошуємо до співпраці – й авторів, і читачів. Ми охоче приймаємо поезію, прозу, публіцистику, наукові статті, а також візуальне мистецтво – живопис, графіку, художню фотографію et cetera. Матеріали добираємо, керуючись суб'єктивними смаками редакції. Вже вийшли 4 номери часопису. Ми провели два конкурси, які допомогли поповнити сайт творчим доробком справді вартісних авторів.

**Про нас.** Ми живемо в різних країнах (я – у Польщі, Тая Мельник – у Німеччині, Оксана Луцкевська – в Америці). Походимо з різних регіонів України (Львів, Київ, Черкащина). Нас познайомила та об'єднала любов до поетичного слова. У цій царині в кожній з нас є певний доробок. Маю на увазі те, що вийшло друком у видавництвах та періодиці. Тетяна за освітою – філолог, літературознавець. Оксана теж закінчила українську філологію, тепер вивчає журналістику в одному з університетів США і співпрацює з місцевими періодичними україномовними виданнями. Ваша покірна слуга також не без паперів про розум.

У нас є надійне чоловіче плече. Це наша редакційна рада, у складі якої поет і перекладач Дмитро Чистяк, прозаїки Антон Санченко і Юрій Камаєв, головний редактор часопису Над Бугом і Нарвою – Юрій Гаврилюк. А це означає, що цього разу обійшлося без жіночого шовінізму.

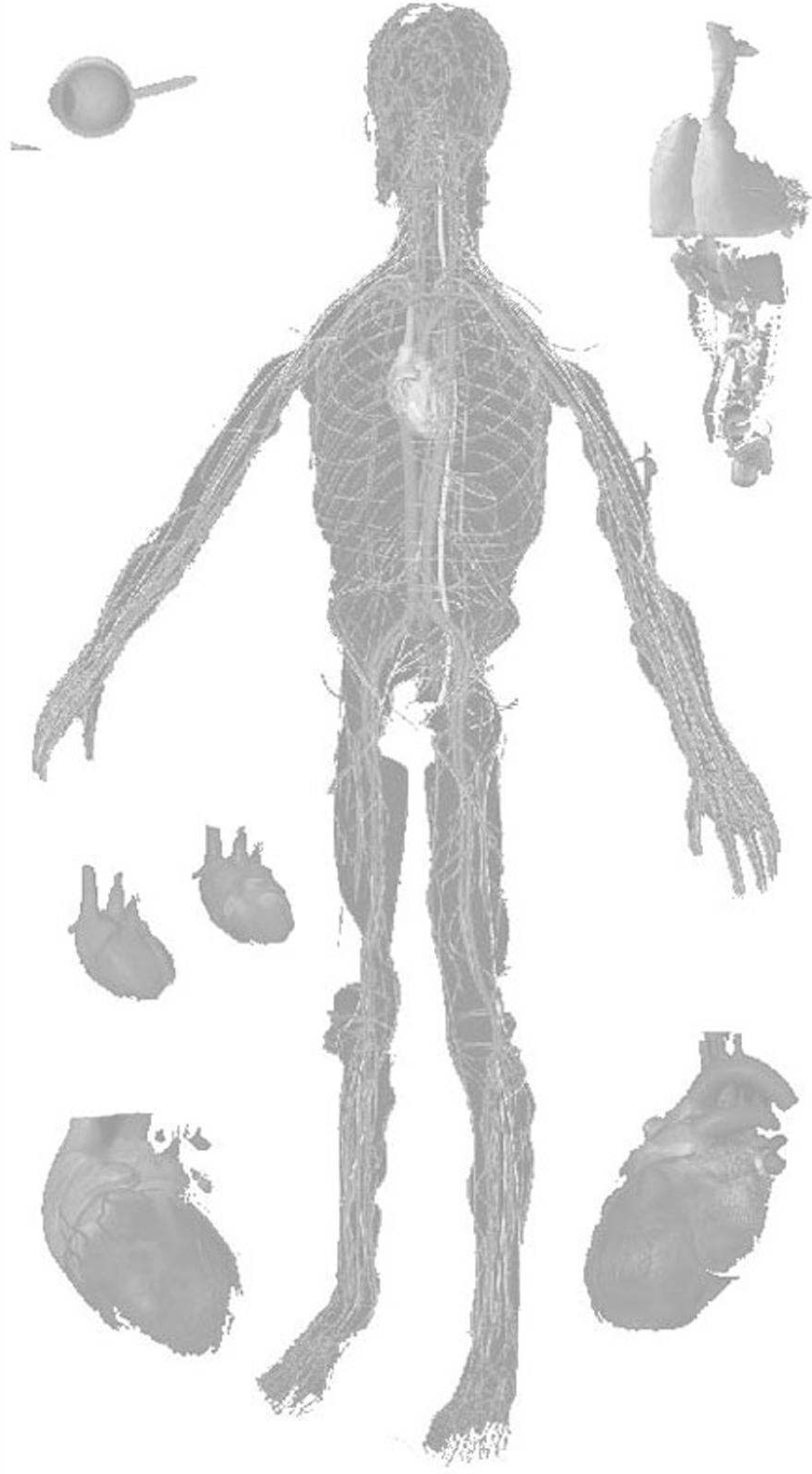
Сайт створив для нас талановитий веб-дизайнер Олексій Добрушин. Сподіваємося, що нашим відвідувачам сподобаються й оформлення, і наповнення, і зручність навігації. Тож сердечно запрошуємо всіх – як до ознайомлення з матеріалами нашого інтернет-видання, так і до співпраці з нами: [www.zahid-shid.net](http://www.zahid-shid.net)

З найкращими побажаннями,  
Дана Рудик

РІЗДВЯНЕ ДИВО



# ViT. AHIATO MI R





Література

• Українська

• Світова

• Химерна

• Науково-популярна

Кімната

відпочинку

• Кахве

• Кіно

• Музика

• Ігрова

• Майстерня креативу

...та багато

іншого...

Літфорум |  
[litforum.net.ua](http://litforum.net.ua)

Тут спілкуються  
про літературу



Шановна редакціє!

Пересилаю вам «Спокусу Агасфера». До цього тексту хочу відразу додати кілька пояснень. Це частина більшої композиції – своєрідного роману «Невмирущі», – але водночас і незалежний текст, який без проблем можна друкувати окремо.

Сама ідея роману «Невмирущі» (такий поки що «робочий заголовок») доволі експериментальна. Цей текст, який може бути романом, а може бути й колекційським оповіданням, за визначенням, ніколи не буде завершений. Водночас, він, у принципі, готовий до друку в будь-який час після написання першого фрагменту. Справа в тому, що це «роман», який в теорії має складатися з нескінченної кількості оповідань, при чому кожне оповідання має становити повністю автономний текст і може бути друкване окремо, водночас, надруковані разом, вони мусять складати суцільну органічну композицію. До того ж, я хочу писати це так, щоби тексти «оповідань» можна було перемішувати, як карти в тарі, ставивши їх у майже довільну послідовність, або друкувати меншими групами, не порушуючи при тому цілісності «роману».

Гадаю, що з надісланого тексту «Спокуса Агасфера» можна висувати, яким чином я технічно хочу досягнути такого ефекту. З точки зору змісту, це має бути погляд на історію Європи і європейської культурної традиції (зокрема, самозрозуміло, й української) з точки зору кількох персонажів, які ніколи не вмирають і які сприймають історичну тяглість віків не хронологічно й упорядковано, як це подають підручники історії чи культурознавства, а як свою особисту біографію, – так людина пам'ятає власне життя – фрагментарно, емоційно, доволі хаотично, а проте так, що в кожному найменшому спогаді ховається зерно «цілісної картини». (Ця ідея «голограм», де в кожному об'єкті видно не якийсь один фрагмент, а цілісне зображення, завжди мене фасцинувала, – при написанні «Голосу» також, але «Невмирущі» – це текст принципово інакший від «Голосу», а водночас в особистих пережиттях персонажів там постійні свідомі «посилання»). При чому мало не на кожному кроці я хочу ставити під сумнів саме питання Європи, європейської традиції, а точніше наших уявлень про неї, бо навіть суть історичного мислення.





Текст вимагає від читача деяких додаткових дослідів, бодай уже для того, щоб зрозуміти Історію не надто широко відомих легендарних персонажів (у цьому фрагменті Агасфера та аль-Хідра), співвідношення між текстом оповідання та змістом Історичного або легендарного контексту тощо. Історія і культурна традиція – один із «персонажів» (чи не найголовніший?) у «Невмирущих». Для сприйняття «Спокуси Агасфера» читач має знати про Історію (яку я частково описую в тексті) з Корану, коли-то аль-Хідр вбивав невинного, здавалося б, юнака (або й дитину) перед очима Мойсея для того, щоби навчити його про приховану мудрість кожної божественної дії. Мовляв, – надзвичайно спрощуючи, – вбиваючи людину, яка в майбутньому мала би вчинити багато злочинів, аль-Хідр, котрий має безпосередній доступ до недоступного людині «божественного розуму», так би мовити, попереджає її викорінює зло. Злочиним нищить злочин (або так нам принаймні кажуть).

У «Київській Русі» Існує чудовий заіб допомогти читачеві знайти ближчий контакт із текстом – записки на полях, які ви дуже передбачливо ввели у свій журнал. У цьому випадку записи і пояснення на полях могли б бути навіть набагато довшими за саме оповідання (ніби створюючи важливішу частину тексту). Але це вже рішення журналу – робити такий експеримент чи ні...

МаркоРоберт Стех  
2009/1/29



# Спокуса Агасфера



Марко Роберт СІНЕК

...народився 1961 в Любліні, Польща. Доктор славістики, літературознавець і письменник. Засновник і мистецький керівник Авангардного Українського Театру (АУТ); співзасновник журналу «Термінус». Продюсер фільму «Кисневий голод» (режисер А. Дончик), асистент-продюсер фільму «Лебедине Озеро. Зона» (режисер Ю. Ілєнко). Працює в Канадському Інституті Українських Студій в Торонто: виконавчий директор Видавництва КІУС, «Енциклопедії України в Інтернеті», англ.мовного видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. Викладає українську літературу в Йоркському університеті Торонто. Автор роману «Голос» (2005), численних літературознавчих праць, оповідань, п'єс.

...Рішення блиснуло в уламкові миті на самій межі, упоперек сну і яви (тому, власне, коли знову й знов вертаєшся до нього пам'яттю крізь запаморочливу імлу віків, воно ввижається не твоїм, а ззовні нагнаним чужим розумом, – ба зрадливим змієм спокуси!), – рішення розбуркане з чорної, терпкої дрімоти глужим гупотом копит! Учора, роззираючись нервово, ти принишк був у кущах при дорозі й голову поклав на камінь, аби бодай на часину сховатися в нетрах сторожкого сну, а тепер ось, очі розплющивши в повільне ранкового світла, ніби знову опинився там, на краю пустелі (дарма, що горби і долини цієї країни вином і медом течуть), і поворот миті з літ давноминулих, мов покладення рук чудотворця (його рук?!), бігме, воскресило тамту жагу, й яскравість барв, опуклість контурів, і густий шовк звуків, де сонцем облита дорога й вершник на ній, який від'їжджає, у сокови-то зеленому кафтані, на коні з зеленою плахтою під сідлом, – усе неначе він ніколи й не відійшов був і ти наче не мандрував так довго-довго, залишений, украй самотній.

Рішення холодне, як лезо твого ножа, і теж обособне! – як напівочманілий, ти стояв і слухав, дивився, вбирив, – думка-ніж:



втілити тепер власними руками його науку! Наче хвилина, про яку ти досі не можеш думати без жаху (хоча стільки літ-віків пройшло, упродовж яких хіба не зник ходити посеред розрубаних тулубів, черепів, кончин, землю грузькою від крові?), – мить, коли скрижанів, побачивши як короткий римський меч – струна напружена, сонячний блиск – свист-стогін! – і голова юнака покотилася узбіччям, моріжком у бур'яни, а тіло стояло ще (ти не міг очей відірвати!), й кров багрова – із зрубаного пня ший! – і ти стежив, як кінь збиває куряву копитами, а він же, в зеленому хітоні, навіть голови не повернувши, від'їжджає до ріки, в зелену гушавину дерев прибережних... – так, мовби тепер та хвилина і його дії були вказівкою для тебе (киненою крізь віки) про цю мить і твій шлях спасіння!.. Та хіба ж, вночі, цим рішенням не забавив (із болю незагоєної у віках душевної рани) в особі незнайомого мужа цього в зеленому кафтані вбити його самого, і пам'ять про те, що він єдиний годе тебе зрозуміти?..



Мюнхен, 6 грудня 1811

### Вельмишановний добродію!

*Агафер (лат. і загальноєврейськ. Ahasverus) – одне з найбільш поширених імен легендарного персонажа європейських міфів нового часу. Сюжет легенди, що стала основою багатьох літературних творів, такий: гебрей-ремісник, повз дім якого вели на розп'яття Ісуса, відштовхнув його, коли він попросив дозволу відпочити біля будинку ремісника. За цей вчинок Агафера засуджено на довгочасне блукання землею і зневагу людей. Їхній діалог, який у різних варіаціях зустрічається у всіх варіантах легенди, складається з двох реплік:*

– (ди, чого зупинився?

– Я їду, але й ти підеш і будеш чекати на мене.

*Суть легенди, яка зовсім має давніше, ще дохристиянське коріння, – помста божества людині, втілена у вічному блуканні та муках. Поза сумнівом, цей мотив є втіленням давньої патріархально-родової свідомості, що приписувала богам ті самі звичайні помсти, які планували в людському суспільстві. В цьому плані близькі до легенди про Агафера міфи про Прометея, якого постійно кляче хижий птах, Каїна, засудженого на довгочасне блукання землею, а також Тангейзера та Летючого голландця.*

*Значна кількість варіантів легенди у Візантійських переказах пояснює присутність численних інтерпретацій в давньоруській літературі юваль, котрий кував в гвіздки, якими було розп'яття Ісуса Христа, приречений робити їх довіку, засуджений на вічне блукання Іуда Іскаріот, римський солдат Лонгі, приречений на вічне лодіння дикими звірами та ін.*



В Європі легенди про Агаофера з'являються лише в XIII ст., у розповідях про подорожі до святих місць, проте поширену нині версію легенди вперше викладено лише в XVI-XVII ст. До цього часу легенди наголошували на вічному житті й не було акцентів на національність, яка «прив'язується» до Агаофера в народних оповідях і легендах. Тоді ж з'являється і поширений термін – «Вічний жид» (лат. «judeus immortalis» – «безсмертний євреї», італ. «l'ebreo errante», франц. «le juif errant», англ. «the wandering jew» – «мандрівний жид», нім. «der ewige Jude», чеськ. и пол. «вечныи уд» – «вічний жид»), який не побував у середні віки.

У художній літературі образ Агаофера з'являється в другій половині XVIII ст., яку деякі дослідники називають «епохою поезії свілової скорботи». Перший зразок – «Лірична рапсодія» Шубарта «Der ewige Jude» (1783), де Агаофер – втілене бажання смерті, незадоволеній і постійно гнаний. Фінал поеми витримано в християнському дусі: Агаофер досягає спокою і смерті. «Der ewige Jude» Й. В. Гете, розпочатий в період «Бурі і натиску», так і залишився незакінченим. Сентиментальним духом пронизано вірш Ламартина. Виключно філософську, позбавлену песимізму інтерпретацію сюжету залопонував відомий історик-філософ Едгар Кне. В його містерії «Ahasverus» (1833) остаточно зникає національний мотив і мотив жадою смерті. Натомість Агаофер стає символом творчої активності людства, а його безсмертя трактується як перемога над смертю. (За працями Веселовського А. Н. «Легенди о Вечном жиде и императоре Траяне» и «К вопросу об образовании местных легенд в Палестине»).

Лист Ваш, сповнений несподіваних і, Бог мені свідком, незаслужених похвал на адресу моєї скромної особи та й моєї приватної пристрасної збирати і вивчати скарби записаних та усно переданих дідами-прадідами традицій духовного пошуку Істин найвищих, яким, як це Вам, добродію, судячи із листа Вашого, добре відомо, занадто тісно у канонах догматик казенних намісників церковних, схвилював мене понад міру. Авжеж, хоча в тоні запитань Ваших, шановний добродію, Ви виявили найблагороднішу скромність, ставивши себе немов у роль студента, який поради й науки шукає в ученого навчителя, однак предмет запитань Ваших та й глибинне розуміння речей мало кому відомих, а то й подробиць дивовижних, нав'яло в серце могутній сумнів, чи, бува, не навпаки воно, й мені, якого ученим вважають, не слід до Вас звертатися по науку! І душі не полишає гадка, що Ваше найперше питання, заторкнувши гаданий зв'язок Агаофера, Жиди-Мандрівника, якого, за свідченнями, й у наш час дехто навідує несподівано, мандруючи дорогами нашої многострадної Європи, а зокрема, де від війни або ж пошестей люд страждає щопонайбільше, із фігурою традиції магометанської, аль-Хідром, себто Зеленим, що його суфії своїм святым величають та він для

багатьох, включаючи знаменитого Ібн'Арабі, за його свідченням, був супровідником на тернистому шляху ініціації, – що питання Ваше, власне, – не запитання в своїй глибшій суті, а твердження, ба, натяк-вказівка на обшир знання, досі мені невідомого, й що воно, неначе айсберг, ховає під поверхнею зміст безмежно ширший, аніж те, що очам видиме. А хвилює мене питання Ваше особливо, добродію, ще й тому, що вже років декілька, ні словом про це нікому не обмовившись, шукаю в джерелах різних підтвердження здогадки одержимої мого розуму, що оповідь про аль-Хідра, який, знайшовши джерело води життя вічного, напився з нього, – це саме первотвір і наснага (почерез книжників мавританської Іберії і могутній стик культур у час походів хрестоносних) легенди християнської про невмирущого Агасфера. Ви, отже, думки мої потаємні на світло дня винесли своїм листом люб'язним і несподіваним.

Питання Ваше про сліди «зустрічей» аль-Хідра із Агасфером я розумію, за складом мого розуму, дитиною сучасної епохи будучи, як питання про описи книжні або усно передані особистих сутичок обидвох тих фігур легендарних. Таких описів у старовинних книгах, та навіть спільних згадок і обговорень, на превеликий жаль, добродію, я досі ніколи не навідав. Доказу, отже, на правдивість теорії моєї, а то й відповіді на питання Ваше не маю. Та химерний-прехимерний натяк Ваш, немовби сцена убивства аль-Хідром випадкового й зовсім начебто невинного юнана, який однак у майбутньому мав був принести сорому та й турботи важкої чимало його Боголюбимим батькам, мала місце не перед очима Мойсея (як про це пише Коран і многі його коментатори, й що Вам, добродію, безперечно відомо), а в присутності Агасфера й набагато пізніше в історичному часі, – це той пасаж епістоли Вашої, що схвилював-збентежив наймогутніше! Бо якщо, шановний добродію, Вам відоме авторитетне джерело, а то й усно передана традиція, що в інакшому порядку цю історію описує, то молю Вас: назвіть манускрипт або будьте оповісником переді мною традиції, відомої Вам із розповідей інших!

Кінчаючи листа мого, шановний добродію, подяку щиро Вам складаю за те, що принесли в мою оселю словами Вашими віяння всесвітнього невмирущого Духу, який, мов аль-Хідр і Агасфер, світом мандруючи безупинно, з покоління у покоління розуми й серця людські спонукає до невтолимого шукання.





Бо роздуми мої Вашими питаннями, чи то пак ствердженнями викликані про окреме буття цих двох фігур одна поряд однієї, а не, як гадають, тільки в двох іпостасях принципу єдиного, що по через дух уяви людської виливається в оповіді, дещо відмінні в різних традиціях культури й мислі, отож, роздуми ці хвилюють серце осмисленням глибокої різниці поміж ними. Один-бо, мандруючи (і шукаючи, кажуть одні, а інші кажуть: ні, не шукаючи), знайшов джерело Води Життя Вічного та напився, життя бажаючи, а другий за провину свою покараний був на вічне блукання по світу серед нещастя і смерті, і найбільше бажання його нездійсниме: померти самому. Як і ми, смертні, добродію, ховаємо в глибинах душ наших обидва начала: блаженства й прокляття, й обидві туги: за життям і за смертю.

Ваш,

Д. Ф. В. Й. Шеллінг

...Так, найбільше побажання твоє нездійсниме... щоранку, прокидаючись, та вдень, ідучи, йдучи, йдучи, спинаючись на хвилину, щоб передихнути, й щовечора, ринучи в чорний сон, повсюди й повсякчас (крім нечисленних легких, нечисленних світлих секунд забуття) ти завжди частиною єства ненавидиш і проклинаєш отого чоловіка, що упав був тоді перед дверима твого дому, хрест несучи, знеможений до краю; що тоді очі звів, терновою короною кривавий, і заговорив до тебе. Й, тягнучи ноги свої, болісні, старечі, шляхами війни, пошесті та вбивства, істинного царства смерті, до неї самої, до остаточного спокою її холодних обіймів ти доторкнутися не годен. І чи не тому саме ти так пристрасно забажав її доторку на цій дорозі між пишнозелених пагорбів Тосканії, дивлячись на вершника, що від'їжджає? Увесь-бо свій вік мандруючи побойовищами серед трупів, ти сам своїми руками ще ніколи нікому віку не вкоротив! Може, й так. Хоч свідомою думкою ти задумував інакше. Попереднього-бо дня ти ж бачив цього мужа, став небажаним свідком зрадницьких перешітпунів, і з підслуханих облямків речень зліпив в уяві, що не тільки сорому та турботи важкої він принесе батькам та родові своєму, а й підступне убити твої! Все це ради марнот над марнотами: підлещувань, ревнощів, принад жіночих! Отож, невже вчинком підказаним давно тому, – щоби, мовляв, злочиним одним зупинити й у зародку знищити безліч майбутніх злочинів! – не личить приєднатися до грона тих, які

волю Його виконують без сумнівів і вагання?..

Ти знав, де знайти відповідну мить. Поблизу Понте Веккіо, як той верхи, у святковому вбранні, збирався міст перетяти, поспішаючи на великодню відправу, ти покликав, вдавав приступ слабості, й досить було йому зсісти з коня і схилитись, щоби ніж знайшов м'яку прогалину між ребрами, загруз глибоко, а втім, сталося не так, як ти сподівався, він не упав, бодай не одразу, бо сильний був, як тур, і, як тур поранений, заревів від болю-несподіванки, схопив за старечу руку й немилосердно викрутив, зціпив пальці на шії, тонкій і поморщеній, і затиснув з усіх сил, весь час вдивляючись у тебе очима широчезними від дива, мовляв, хто ти й за віщо?! – а ти вільною рукою відчайвно, нажахано ударяв ножем, раз-по-раз, засліплений кров'ю, що бризкала на тебе, калюжею збираючись на грудях, ти викручував тіло, стогнав, сам мало не ревучи од страху, аж той звалився безвладно на тебе тягарем молодіої туші, аж на хвилину (мимоволі, інстинктом дикої спраги) ти всім еством забажав увібрати в себе, випити молодість, що витікала з нього, щезаючи на очах, під твоїми руками, а тоді нарешті з розпачливим зусиллям скинув його зі себе, схопився й біг (коли востаннє спромігся так бігти!), заюшений, тремтячи, налякавшись до глибин душі, що, ось, вони кинуться, схоплять і, ні, не в'бють (якби!), а тортур нелюдських – болю ламаних костей, вогнем смаженого тіла, биття і тернової корони жажнувся ти до глибини глибин, і біг, навіжений, в зелену гущавину дерев, а далі стежками у безлюдні місця, до потоку та джерела в лісі, щоби бодай передихнути, змити кров, заховатись...

І як неймовірно, бігме, дивом дивним, що ніхто не бачив, не впізнав, попри крик, гамір боротьби й кров, і що згодом достатньо було пустити поголос куди слід (принагідно, не задумуючись, майже супроти волі), найпобажаніший для їхніх уяв, що, мовляв, загинув він із рук озвірілих від образи Амідейів... Бо ти ж таки побоявся, навіть отверезівши з кривавого похмілля: розправи... хресного шляху...

–...Синьйоре Мататіас? Алло? Як же ні? Звісно, звісно, що

*Джованні Виллані (італ. Giovanni Villani, 1280? – 1348) – флорентійський хроніст, історик и державний діяч. У 1316–1317 і 1321 – пріор (член уряду) Флорентійської республіки. Хроніку Виллані присвячено історії Флоренції, автор доводить розповідь до 1348 р. У цій хроніці середньовічний світогляд поєднується з реалістичною оповіддю, характерною для доби Відродження (Вікіпедія).*







пам'ятаю, а якже. Ви ж і не дозволили мені забути, хе, хе, після листа ще три рази нагадували е-поштою, та я, Ви розумієте... в листопаді у мене повний цейтнот: студенти, іспити, скирти їхніх напівграмотних задач, руки справді не дійшли... Ні, навпаки, я дуже радо... я ж чи не провідний, якщо вже самого себе похвалити, спеціаліст в цьому саме... так, так, Ви, звісно, знаєте, бо тому й звернулися, а я сам радий знайти ентузіаста. Сьогодні, синьйоре Мататіас, в цю варварську добу, розшукати людину, яка б доцінила... Але, до речі. Отже, історія тут, на диво, як на ту епоху, ясна й прозора, бо Віллані лишив детальний опис... Що таке? Звісно, що писав майже століття після факту, очевидців між живими не було, та це той рідкий випадок, коли сумнівів у достовірності дуже мало. Бо невже серед маси сухих описів, Віллані вигадав би раптово таку пікантну історію? Вочевидь, почув її в подробицях. Вочевидь, у народі ще пам'ятали, живою була традиція... га? Синьйоре, хто й навіщо вигадував би таку подію? Якщо думати про політичні цілі, то абсолютно неможливо

було на той час передбачити вагомість наслідків, до чого, мовляв, цей банальний епізод доведе. Ні, синьйоре, тут я на сто відсотків довіряю Віллані. А він, як ви, можливо, й знаєте, переповідає ось що: що року 1215 громадянина Фльоренції, Буондельмонте деї Буондельмонті, зарученого з панною з шанованого дому Амідеїв, зупинила на вулиці матрона з родини Донаті й, принизливо висловившись про його наречену, заявила, що

вона свою дочку саме для нього й зберігала. Вочевидь, матрона говорила переконливо, бо Буондельмонте вирішив зламати обітницю дану Амідеям, а згодом... синьйоре, не перебивайте, я ж не договорив... Отже, samozрозуміло, розлучені Амідеї скликали раду поєднаних спільними інтересами родин, й на оцій раді Моска де Лямберті мав був вимовити доленосну сентенцію: «Cosa fatta capo ha!», а тоді великодньої неділі уранці вони зненацька наскочили на Буондельмонте біля Понте Веккіо, як той вїжджав на міст, прямуючи... Ну, ви, синьйоре, знову про

*1215 р. Того року на Великдень у Флоренції було вбито Буондельмонте деї Буондельмонті, який, за чулками, розрвав заручини з однією з дочок Ламбертуччо Амадеї. Забито його було, коли він їхав на коні мостом через Арно. Вбивство скоїли члени роду Амадеї, які об'єдналися задля цього з родом дельї Уберті.*

*Унаслідок цього вбивства Флоренція розділилася на два ворожих табори: гвельфів (підтримували рід Буондельмонті) і гібеллінів (підтримували Амідеї і дельї Уберті). (Вікіпедія).*



своє, але це, вибачте, порожні балачки! Ви ставите під сумнів Біллани? Ну, нехай! А на якій основі ви висновуєте свої абсурдні теорії? Які ваші джерела? Сіньюоре, мені аж страх як хотілося б іноді відкрити нову інтерпретацію, та не з пальця ж висмоктати?! *Ni! Basta!* Ви не марнуйте мого цінного часу! Що?.. Тут же нема сумнівів, – це і є, якщо хочете, опосередкований доказ, бо які, в іншому випадку, були б причини виникнення майбутнього конфлікту? Ви ж хіба не заперечите, що саме той, ніби незначний, епізод слід вважати зародком і причиною майбутньої війни, – не десятиліть, а двох століть кривавої різни, хаосу мінливих союзів і непинних військових сутичок. Мовчите? Не придумали вигадливої теорії? Тут факти уже зовсім незаперечні. Буондельмонті і їхня партія саме після вбивства перетворюються на запеклих прибічників Гвельфів, тобто, якщо бути точним, отого пропавського союзу, який через кілька десятиліть прямо поєднуюватимуть в Італії з Гвельфами, а Амідеї, Умберті, і так далі, стають на бік Гібелінів. Адже щойно коли суперництво між ними розколело Фльоренцію навпіл, – на непримиренно ворожі табори, – щойно тоді принесений з Німеччини конфлікт став зерном справжньої війни! Алло?.. Сіньюоре?.. Ви хіба не образилися через таку, ну, гарячковість тону... Це моя пристрасть до науки, і ви не повинні занадто серйозно... Я джерела тої доби знаю майже як власну історію, моє особисте, мовляв... Лиш один пізніший епізод, як на мене, можна би порівняти з убивством Буондельмонте в сенсі далекосяжності наслідків від найнезначнішої події. Я, samozрозуміло, маю на думці колотнечу між двома гілками роду Канцельєрі в Пістої, через яку італійські Гвельфи розкололися на Білих і Чорних. А тут насправді, – яка банальна-пребанальна причина! Дядько нагримав на братанка, бо той кидав снігові кулі! Уявляєте! Снігові кулі спричинили війну! Присоромлений юнак ударив дядька, але той і не вчиняв з цього трагедії. Та однак син, відчувши неспівмірно перебільшене супроти дрібничкового інциденту обурення за наругу над батьковою честю, напав у відлюдному місці на кузена та відрубав йому, уявіть собі, обидві руки! Га? Ви знов зі своїми теоріями?! Ну й що? Навіть якщо заперечував, обстоював свою невинність, – хіба злочинець завжди не пробує викрутитися таким... Та й, сіньюоре, урешті-решт він не спинився на цьому, – під час сварки зі своїм дядьком, батьком того кузена, якого жорстоко покалічив, цей юнак вже при свід-





ках убив дядька! Що таке?.. Тимчасова втрата самовладання безпідставно обвинуваченої особи? Синьйоре, вам лише стати адвокатом і захищати усякого роду... Бачите! Я одразу впізнав манеру мислення! Та знову ж, нехай вам і буде, – це, зрештою, була б фантастично цікава історія, якби виявилось, що хтось інший здійснив таке символічне покарання за відступництво від патріархального... – між іншими, руки відрубували за подібні провини радше в східніх культурах, не в Італії, – себто що з вини когось іншого почалася уся... Ну, синьйоре, це вже ви справді загнули! Хіба для того, щоб розсмішити! Це ж нереально! Неможливо, щоб одна й та сама особа, яка вбила Буондельмонте, а тепер через десятиліття... Що це? Вибачте, я не дочув. Приреченість поширювати зло? Нести руїну? Прокляття? Вам, синьйоре, даруйте, треба шукати допомоги, бо це вже патологія... Алло? Синьйоре? Ви чуєте мене?.. Значить, вибачте, що я так... відверто, нахабно... Словом, це прокляття чи як його там, оце зло, приреченість поширювати зло... ви, як адвокат, повинні розуміти, що все це речі відносні. Візьмім Данте. Його ж саме з огляду на приналежність до Білих Гвельфів засудили спершу на вигнання, а тоді на спалення живцем. Через те він до кінця життя безпритульно тинявся, але й саме тому, лише тому написав нашу «Божественну комедію». А без неї, тобто, значить, і без війни, яка її народила, наша культура, всі ми були б не такими, біднішими, я сказав би, чи не так? У всякому разі, все пішло б інакшими шляхами, й хтозна чи ми сьогодні з вами... Ви згодні? Алло? Ви ще там? Чуєте мене? Синьйоре Мататіас...

## Спокуса інтриги. Короткі нотатки на берегах



Богдана МАТИШ

Поетка, перекладач, редактор видавництва й часопису «Критика», представник київської редакції часопису «Український журнал» (Прага). Авторка поетичних книжок «Непроявлені знімки» (2005), «Формови з Богом» (2007). Народилася, живе та працює в Києві.

Оповідання Марка Роберта Стеха «Спокуса Агасфера» – це одне (перше?) із замисленої низки оповідань, що вкупі мають витворити роман зі складним нелінійним сюжетом, опертим на центральні для європейської історії сюжети і події, яким автор не лише дає альтернативне прочитання, а навіть більше – витворює альтернативні легенди довкола постатей, і без того оповитих серпанком легенд. Водночас, за авторовим задумом, ці оповідання здатні функціонувати окремішно як самоцінні й завершені сюжети, після прочитання яких не виникає відчуття обірваності, недоговореності, неповноти. В той же час сам роман, за його задумом, «ніколи не буде завершений»; урешті, він може бути навіть не романом як таким, а колекцією оповідань.

Публікація першого з оповідань (хоча в міру розростання роману, підозрюю, в загальній наративній структурі цілсного твору воно може виявитися зовсім не першим) задає цікаву інтригу: як розгортатиметься подальша оповідь, який пазл складеться зі всіх оповідань, і як, врешті, цей роман виглядатиме. Яку він матиме структуру й жанрову характеристику: роман-ризом, роман-лабіринт, роман-хроніка; а чи справді вкладеться в роман-колекцію оповідань, себто в своєрідний роман-антологію (подібну формальну спробу нещодавно здійснив у своїй найновішій книжці «Паперовий театр» Милорад Павич, написавши роман-антологію сучасного світового оповідання, в якій вигадав



З 38 авторів із тих країн, де виходили його переклади, створив їхні біографії й написав від імені кожного з них оповідання? Однак уже тепер напевно відомо: в кожному разі, хоч яке втілення матиме цей задум, ітиметься про інтелектуальний роман.

Перечитуючи зачин, себто оповідання «Спокуса Агасфера», дедалі чіткіше фіксую в думці, що цей тип письма чимось перегується з письмом Орхана Памука в романі «Мене називають червоний». Не йдеться про те, що стратегії письма цих авторів однакові. Спорідненою для них обох, однак, є потреба голосу: бажання наділити самоцінним голосом кожне оповідання – у випадку Марка Роберта Стеха, або ж дозволити говорити в романі кожному персонажеві – навіть якщо це тільки річ (відтак у Памука голос мають, окрім людей, дерево, пес, монета, кінь, Смерть) або й просто колір (червоний) – і в такий спосіб, із монологів персонажів, врахувавши різні перспективи, різні погляди на одну й ту саму подію, створити роман.

І друга річ, в якій мені вбачається близькість двох інтенцій романного письма, – це вибір тла й контексту, з якого все виростає. У «Спокусі Агасфера» Стех зближує персонажа християнської легенди Агасфера, з постаттю із традиції мусульманської, Аль-Хідром (теж «вічним мандрівцем», за переданням, пророком і вчителем Мойсея; мусульмани у постаті Аль-Хідра вбачають також пророка Іллю, присутнього і в єврейській, а відтак і в християнській традиції) – і водночас, витворюючи нову версію а чи переспів легенди про Агасфера, не полишає її європейського ґрунту, на якому вона розвивалась і з якого прийшла власне в літературу. Обравши за одного з персонажів Шеллінга, котрий в оповіданні є одним із ревних дослідників легенди про Агасфера, Стех фактично відсилає читача до німецької традиції її коментування, що виростає, поруч із візантійською, італійською та французькою традиціями, із зустрічі язичницької або ж іудейської легенди про Агасфера з християнством. Відтак цей зачин – і, зокрема, з'ява німецького контексту – відкривають перед автором (а точніше перед читачем, якому залишається тільки гадати, яким шляхом автор піде далі) множини можливих перспектив, у яких розгортатиметься оповідь (в цій історії запросто можна уявити, скажімо, ще й Гете, котрий почав писати свою версію «Вічного жида», але так її й не закінчив). Однак повертаючись до наближення і навіть зіткнення традицій іудейсько-християнської та мусульманської,



західноєвропейської та східної (це, власне, та друга точка, що здається мені спорідненою в задумі Стеха й Памуковому письмі), хочу зацентувати особливу привабливість того, в який спосіб вона втілюється в «Спокусі Агасфера».

Дуже вдалою і насправді цікавою ідеєю є зустріч двох «вічних мандрівників», один із яких є приреченим, засудженим на безсмертя, в очікуванні другого Христового приходу на землю (Агасфер), інший же благословенний на безсмертя, бо «знайшов джерело Води Життя Вічного та напився, життя бажаючи» (Аль-Хідр). Один – покаяний грішник, що скитанням по землі мусить спокутувати гріх; другий – сподоблений особливих ласк, а однак обидва, попри таку начебто визначеність і, на перший погляд, однозначність своїх ролей і ситуацій, живуть у вічній можливості «блаженства й прокляття», і обидва виявляються однаково спроможними – попри печаль гріха чи благословення – позбавити людину життя. У релігійній та культурній традиції, з яких походять обое героїв, обидва вбивства будуть по-трактовані дуже по-різному, хоча, вочевидь, у свідомості європейського читача (до якого й говорить автор) вони можуть бути зведені до спільного знаменника. Так само як вся мандрівка і Агасфера, і Аль-Хідра вкладається в шлях вічного випробування: власною гріховністю і Божою ласкою, мудрістю і незнанням, самотністю і потребою розуміння, ще, може, потребою Іншого.

Чому стається ця зустріч і чому вона відбувається в просторі європейської культури? І чому стаються ці вбивства? І чому в короткому оповіданні Стех перетинає декілька часових площин, демонструючи, що на кожна загадка, яку залишає по собі історія, – байдуже, стосується вона подій реальних чи гаданих, а чи й справді належних єдиному просторові легенди, – відгадка є відносною і може губитися, а тоді в несподіваних контекстах виринати знов (як, скажімо, зринуть в епоху Шеллінга, а тоді загубитися і знову прозвучати – достатньо непереконливо – в добу цифрових технологій і, здавалось би, відсутності інтересу до легенд).

Підозрюю, що снувати висновки й відповіді на підставі одного тексту – коли попереду замислена книжка – було би зарано, й що відповіді зринуть десь у наступних текстах. Поки що можна з певністю сказати, що зачин цієї книжки цікавий і добрий. По ньому залишаєшся заінтригованим читачем і напевно чекатимеш продовження. Оповідань. Роману. Чи й антології. В якій теж робитимеш свої нотатки на берегах.



# Час маніфестів



Роксолана КіСь

Історія авангардних рухів, які, змінюючи й заперечуючи один одного, з'являлися між 1910-м і 1930-м роками, передусім є історією маніфестів. Саме маніфести стали рупором різноманітних теорій, дефініцій і редефініцій, зумовлювали утвердження й зникнення численних «ізмів» епохи.

Поширений із часів Французької революції й особливо актуалізований «Комуністичним маніфестом» Маркса й Енгельса, цей жанр асоціюється з радикальним виявом нового, з «розривом» чи то політичної, чи то естетичної традиції та проектом (-ами) різного роду модернізації (-ій). Саме маніфести створили той дискурсивний простір, в якому напруга між «старим» і «новим» особливо загострилася. Тому можна говорити про те, що авангард у своєму прагненні абсолютного культурного й духовного оновлення став «мистецтвом маніфесту». Це допомогло авангарду, по-перше, відмежуватися від традиції більш ранніх естетичних програм періоду *fin de siècle*, а по-друге, включитися в політичний контекст, вийшовши за рамки суто мистецького руху.

Першим маніфестом історичного авангарду вважають «Футуризм» (більш відомий як «Перший маніфест футуризму») Томазо Марінетті, опублікований 1909 року. Він не лише відкрив шлях сотням інших, що з'явилися впродовж кількох наступних років, а й встановив риторичні, естетичні й структурні характеристики жанру. Проте це не означає, що маніфест Марінетті став зразком для інших, швидше авангардні рухи мали презентувати свої програми на противагу йому.

Впродовж кількох наступних років з'явилися інші авангарди, що продовжили парад маніфестів, – кубісти Sectoin d'Or та Коллеж у Парижі 1912 року, кубофутуристи в Росії, симульганісти у Франції. У 1913 р. Казимир Малевич формулює теорію абстрактного геометризму, що отримав назву «супрематизм». Трохи раніше з'явилася праця Василя Кандинського «Про духовне в мистецтві», написана під впливом теорії Блаватської та російського космізму. Під час Першої світової війни в Цюриху починає розвиватися дадаїзм, що пізніше поширився серед авангардистів Парижа, Берліна та Нью-Йорка. Пізніше виникли «De Stijl» (неопластицизм) у Голандії та сюрреалізм у Франції.

«Ми живемо в такий час, який або висміюватимуть, або вважатимуть нещасним, просто-таки трагічним, безумним часом. Уже були такі смуги в історії культури, коли значна частина суспільства губилася в лабіринтах теоретизації й позбувалася будь-якої життєвої радості. І навряд чи можна порівняти одну з минулих епох із нашою... Тепер всі найбільше зайняті теоріями й розмовами про мистецтво», – писав Анрі Бенуа в «Базарі художньої суєти» (1912).

Попри таку різноманітність авангардистських рухів, для всіх них маніфест був неодмінною складовою практики. Крім того, що він функціонував як підтримка й пропаганда певних мистецьких пошуків, маніфест став для авангарду текстовим виявом «поетизованої дії» (термін дадаїста Трістана Тцара). Маніфести були публічними і значною мірою агресивними продовженнями нового способу пізнання і відтворення світу, і як такі є органічною частиною авангардного жесту, театралізованого й епатажного (особливо в ранньому авангарді) способу поведінки.

Маніфест породжений радше модерною, аніж постмодерною свідомістю. Авангард десятих років серйозно сприймає себе, попри те, що він епатажний і почасти самоіронічний. Маніфест визначає точку між тим, що зроблено – й тим, що буде зроблено, між уже досягнутим – і прагненням. «Світовий розквіт» для Філонова, супрематичний «всесвіт» для Малевича, «зіркова» мова для Хлебнікова – мета. Можливо, саме тому суперечливий і утопічний авангардний проєкт 1910 – 1930-х років став чи не найсильнішим поштовхом розвитку всієї подальшої культури.



## «Заумь» в контексті культури авангарду



Марья МОНКОВА

...народилася 28 листопада 1983 року в Житомирі. Закінчила бакалаврат (філологія), а згодом і магістратуру (культурологія) у «Києво-Могилянській академії».

«Заумь» є найбільш унікальною і яскравою рисою російського футуризму і водночас найбільш провокаційною, адже її мета і значення викликали багато дискусій. Одна з проблем – це проблема перекладу термінів.

Джеральд Янечек (*Gerald Janesek*) зазначає, що термін «заумь» мав декілька перекладів, серед них: «трансраціональна», «трансментальна»<sup>1</sup>, «металогічна», «абсурдна» мова. Тобто йдеться передусім про вихід за межі раціонального дискурсу, перебування за межею розуму. Проблеми, які виникали з перекладом «зауми», наприклад, англійською мовою,

для Янечека свідчать про те, що цей термін (а також термін «заумник») є самобутнім і його неможливо й непотрібно перекладати іншою мовою, саме тому в своїй класичній роботі «Zaum: The Transrational Poetry of Russian Futurism» він використовує російський неологізм<sup>2</sup>.

У роботі «Сдвигология русского стиха» Алексей Кручоних наголошував на оригінальності їхнього неологізму

«Заумь», «заумный язык», «замауль» – поняття, введені російськими футуристами на позначення системи формальних прийомів і засобів роботи над «самоцінним (самоцитим) словом», конструювання штучної, «вселенської», «зфривової» мови (*Литературная энциклопедия терминов. – Москва, 2000*).

<sup>1</sup> Від лат. «trans» – «за», за межею, за межею раціонального, за межею ментального.

<sup>2</sup> У роботі будуть подаватися російською мовою у лапках і виділені курсивом ті терміни, які є теоретичними концептами і втрачають свою самобутність через переклад на іншу мову.



й неможливості його перекладу: «Слова заоум е (заумь) та сдвиге (сдвиг) скоро отримують право громадянства без перекладу»<sup>1</sup>.

В «Автобіографія дичайшого» Кручоних пише, що після публікації «Декларації слова как такового», яка «дала початок теорії «заумного язика» (настанови на звук) і формального методу»<sup>2</sup>, виникла перша в Росії «заумная школа». Декларація була надрукована у квітні 1913 року, де вперше з'явилось визначення цього терміну.

Виникненням «заумного язика» варто вважати грудень 1912 року – час написання «Дыр-бул-щыл» Кручоних:

Дыр-бул-щыл  
Убещур  
Скум  
Вы-со-бу  
Р-л-эз.



**А. Крученых.  
Помада, 1913.**

Нова поетична мова відмежовувала себе від попередників, акцентуючи на тому, що саме завдяки «зауми» можна вийти зі сфери значень в сферу смислу. Це гра, експериментування з мовою, метою якого було змінити стійку мовну систему, адже мова не є єдиним засобом вираження і не в змозі передати глибинний досвід через свою обмеженість. Тільки через гру слів, руйнування синтаксису, створення звукообразу можна описати, наприклад, ті емоційні стани, які не в змозі описати звичайна мова<sup>3</sup>.

Проблема мови полягає у тому, що слова не можуть виразити сутності світу, вони лише називають окремі його явища, тим самим замикаючи їх у чітку систему граматичних правил. Проникнути в реальний зміст думки можна лише через розрив з мовою, залишаючись поза мовними кліше та уникаю-

<sup>1</sup> Крученых А. Сдвигология русского стиха. – М. – 1923, с. 38.

<sup>2</sup> Крученых А. Автобиография дичайшего (Б/10 – 27г.) // Крученых А. К истории русского футуризма. Воспоминания и документы. – М.: Гилей. – 2006, с. 316.

<sup>3</sup> Така установка на руйнування мови, на можливий вийд за її меж зближує маніфести Кручоних з маніфестами і дадаїстів.



чи спрощення. Для того, щоб вийти за межі розуму, потрібно, за Ж. Дельозом, «втягувати мову зі звичного середовища, примушувати її марити... Коли в мові створюється інша мова, вся мова прямує до «асинтаксичної», «аграматичної» межі...»<sup>2</sup>. Саме через руйнування синтаксису, через алогізм, створюється те, що в російському футуризмі отримало назву «заумное словотворчество».

У «Декларации слова как такового» і в «Декларации заумного языка» Кручоних виділяє три основні форми словотворчості, одним із яких є «заумь» (або «заумное»), і дає визначення новій мові. Так, цією мовою можна виражати речі, які ще не мають визначення, коли мова як така не потрібна (в агонії, в екстазах). Головне в «зауми» – відсутність смислу, вона дає свободу творчій фантазії, адже від смислу «слово кам'яніє, а «заумь» – дика, полум'яна, вибухова»<sup>2</sup>.

«Фактура» і «сдвиг» – два поняття, які невіддільні від «заумного языка». Кручоних виділяє структуру і фактуру слова. Структура – це складові елементи вірша (звук, буква, склад і т.д.), або, як позначає Кручоних, а – b – c – d. Фактура – це спосіб, у який твориться вірш, а саме розташування тих складових частин, з яких складається фактура слова, зміна їх першопочаткової побудови (b – c – a – d), тобто трансформація звичних конструктів на фонетичному, морфологічному, семантичному та синтаксичному рівнях.

Таким чином він виділяє 8 способів побудови. Доречно їх перерахувати: звукова фактура (або музика слова), складова, ритмічна, смислова, синтаксична, фактура написання і фактура читання. Кожна з них має свої особливості.

На основі цієї класифікації Джеральд Янечек визначає три типи «зауми». Це «фонетическая заумь» (комбінація літер, які не формують впізнавані морфеми), «морфологическая заумь» (впізнавані морфеми



А Кручоных.  
Заумная книга

<sup>2</sup> Делез Жиль. Кригика и клиника. – Петербург: Machina, 2002. – С.9.

<sup>2</sup> Кручоных А. Декларация заумного языка. – Баку. – 1921.



в нових комбінаціях) та «синтаксическая заумь» (неправильне граматично побудоване речення). Проте В. Григор'єв зазначає, що не можна обмежуватися лише однією граматичною точкою зору на «заумный язык»<sup>1</sup>, саме тому потрібно розглядати також смислову та синтаксичну фактуру, адже ті створюють не лише нову мову, а й новий простір.

Для Ж.-Ф. Жаккара саме ця фактура є найбільш важливою, оскільки з нею пов'язаний нонсенс, нісенітниця, що розширює поняття «зауми» на семантичному рівні.

Нас передусім цікавить звукова фактура (адже робилися численні спроби звести розуміння «зауми» саме до фонетичної поезії, і в цьому була помилка) та синтаксична/смислова фактура (адже саме вона вказує на тенденцію до абсурдності).

### **Звукова фактура слова. Особливості синестезії А.Кручоних**

Для Кручоних «заумь» – це передусім можливість за допомогою інструментовки вірша, а саме його звукової фактури<sup>2</sup>, подати незвичайний і новий звуковий ряд, який оживив би слово, вносячи в нього множинність значення через те, що «в заумном слове» частини різних слів (понять, образів) творять новий «заумный» (не визначений точно) образ»<sup>3</sup>.

Фонетична фактура пов'язана з синестезією (з гр. «світловідчуванням»), яка була особливо популярною на початку ХХ ст. в модернізмі та в символізмі епохи fin de siècle, – продукція розумового чуттєвого сприйняття, який пов'язується з одним чуттям завдяки стимуляції іншого. Відбувається поєднання різних видів чуттів, як слухання кольорів чи бачення звуків.

Під синестезією розуміють: 1) міжчуттєві зв'язки у психіці (психологічний вимір); 2) результати таких зв'язків у мистецтві: а) поетичні тропи і стилістичні фігури, пов'язані із „міжчуттєви-

<sup>1</sup>Григорьев В.П. Воображаемая филология Хлебникова // Стилистика художественной речи – Калинин, 1982. – С. 11.

<sup>2</sup>Відмітимо, що звукова фактура не є простим наслідуванням. Дет. див.: Фактура слова. – М., 1923.

<sup>3</sup>Крученых А. Откуда и как пошли заумники? // Крученых А. К истории русского футуризма: Воспоминания и документы. – М.: Пилей. – 2006. – С. 303.

Эти наклейки (супрематистські колажі – ред.) рождены тем же, что и заумный язык, — освобождением теории от ненужных удобств (дряха безпредметность). Заумная живопись становится преобладающей. Раньше О. Розанова дала образцы ее, теперь разрабатывают еще несколько художников, в том числе К. Малевич, Пуни и др., дав мало говорящее название: супрематизм. Но меня радует победа живописи как таковой, в лице прошлеца и газетщине итальянцев. Заумный язык (первым представителем коего являюсь я) подает руку заумной живописи. (А. Крученых. Волеванная война, 1916).

ми переносами»; б) звуковий символізм; в) колірні й просторові образи, викликані музикою; 3) взаємодії між мистецтвами (в основному, зоровими і слуховими); 4) нові медіа у віртуальній реальності; тощо.

Це поняття стало особливо популярним у Франції XIX ст. під впливом романтиків та завдяки працям німецьких філософів. Ця популярність пов'язувалася передусім із визначенням музики як найнематеріальнішого з усіх мистецтв. Символісти, зокрема А. Рембо з його «Голосівками», опублікованими 1883 року, акцентували насамперед на музичності та візуальності у поезії.

У витворенні колірних і просторових образів, «Голодвки» Рембо можна порівняти зі звуковими образами В. Хлебнікова, й коли йдеться про синестезію в «заумній поезії», то найбільш чітко вона виражена в «звукописі» Хлебнікова, який намагався закріпити за звуками певне кольорове значення. Він створив власний словник звукопису з однойменною назвою, де за кожним звуком закріпив колір (м – синій, б – червоний, л – білий, п – чорний з червоним відтінком тощо). Звуковий символізм Хлебнікова відмінний від експериментів Крученых, і на цьому наголошували багато дослідників<sup>1</sup>. Перший намагався створити



**Футуристи.  
Владимир Маяковский.  
Трагедия, 1914**

<sup>1</sup> Див. детальніше: Janecek, Jerald. The look of Russian Literature: Avant-Garde visual experiments, 1900-1930. – Princeton University Press, 1984; Janecek, Jerald. Zaum The Transrational Poetry of Russian Futurism. – San Diego State University Press, 1996; Марков В. История русского футуризма. ; Шапир М. И. О «звуко-символизме» у раннего Хлебникова («Бобозои плелись губы...»: фонетическая структура) // Readings in Russian Modernism. To Honor Vladimir Fedorovich Markov. – M.: Nauka. – 1993. – P.301.

більш ефективну, більш функціональну й експресивну мову<sup>1</sup>, ввести «заумний язык» в розумне поле. Метою ж другого було полярно розвести «розумне» і «заумне», показати їх на контрасті.

Звуковий символізм – це одна зі спроб розібратися в «заумній поезії». В. Шкловський, який саме так розглядав цей феномен, наголошує, що деякі люди можуть найкраще висловити свої почуття через звуковий образ, який найчастіше не має конкретного значення і діє поза сенсом, на рівні емоцій. Саме за логікою емоцій і діє «заумь»<sup>2</sup>.

Кожен звук викликає специфічні емоції чи ряд емоцій. Той факт, що «емоції можуть бути викликані звуком і артикуляцією слова, доводить існування звукообразу слова»<sup>3</sup>. За Шкловським, таке поєднання слів не обов'язково будується на значенні, тому що вони поєднуються через звукову схожість між ними, так само як речі поєднуються за кольором.

«Створення мови чистих емоцій і є проривом у «заумь», як він (Кручоних) називає свої виразні побудови»<sup>4</sup>. Адже до «зауми» звертаються саме тоді, коли художник творить образи, які ще невизначені, коли він втрачає розум, коли він не потребує здорового глузду – як в релігійному екстазі, коханні<sup>5</sup>.

Для «заумників» найбільша сила і самостійність звука – в його надзвичайній важкості або надзвичайній легкості.

У «Декларации слова как такового» Кручоних наводить приклад вірша лише з голосних, вказуючи, що їх надзвичайна легкість може дати приклад «вселенської мови».

о	е	а			
		о	е	е	и
а	е	е	е		

(А. Кручёных)<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Nazarenko T. Re-Thinking the Value of the Linguistic and Non-Linguistic Sign: Russian Visual Poetry without Verbal Components // The Slavic and East European Journal. – Vol. 47. – No. 3, (Autumn, 2003). – P.408.

<sup>2</sup> Див. Кручёных А. Декларация заумного языка. – Баку, 1921.

<sup>3</sup> Shklovsky Viktor, Janesek Gerald, Mayer Peter. On Poetry and Trans-Sense Language // October, Vol. 34, (Autumn, 1985), P. 6.

<sup>4</sup> Тереньев С. Бука русской литературы (об Алексее Кручёных) // Кручёных А. К истории русского футуризма. Воспоминания и документы. – М.: Гилея. – 2006. – С. 335.

<sup>5</sup> Кручёных А. Декларация заумного языка. – Баку, 1921.

<sup>6</sup> Тут і надалі зберігається графічний вигляд вірша. Див: Кручёных А. Декларация слова как такового. – С. 44





Наша поэзия отлична как:

1. Упражнение голоса.
2. Материал для языколытов.
3. Возможность случайного, механического, ошибочного (т. е. творческого) обретения новых слов.
4. Отдых утомленного мудреца, заумная поэзия чувственна, как все бессловесные.
5. Способ отмежеваться от пошляков.
6. Сгущенный вывод всей новейшей теории стиха.
7. Удобрение языка (заумь — гниение звука — лучшее условие для произрастания мысли)»  
(И. Терентьев. 17 ерундовых орудий).

Ігор Терент'єв зазначає, що «вірші мають бути схожими не на жінку, а на «грызущую пилу»<sup>1</sup>.

Его зиятельство  
Зударь земли  
Вождь заумцев  
Алексей Крученых  
З – з – з – з!

(Ігорь Терент'єв «О зудеснике»).

Так вважав і Кручоних. Він окремо виділяє фактуру звука «з», який найкраще зображає різкий рух, свист – бо ж література має бути різкою, мужицькою, а не плаксивою<sup>2</sup>.

Я – тормаз, поезду рвущий зуб,  
Зудач земли!  
Жил-был зудень  
Жена – его зудыня  
И дети – зуденыши!..  
(А. Кручѐных).

Кручоних створює словник неологізмів на «з», наприклад, зудеса зудило, зудила, зудич, зудильник (настирливий будильник), чудо-зудо, зыба-кит. Завдяки таким неологізмам, на його думку, створюються більш чіткі звукові образи, які точніше можуть виразити емоції.

Злюстра зияет над графом заиндевельм  
Мороз его задымил,  
ВЗ – з – ЗНУЗДАЛ!  
Кровь стала белой  
А в спине замерзает застарелый парафин  
Отравный по жилам растекся слизняк..  
За зазорным наследством  
Сквозь заборы и щели

<sup>1</sup>Терент'єв І. А. Кручѐных – грандисозарь. – Тифлис. – 1916.

<sup>2</sup>Критику на поетів, чії вірші будуються на «солодкуватого-плямкаючих» звуках див: Кручѐных А. Фактура слова М. – 1923; Кручѐных А. Сдвигология русского стиха (Трактат обижальный и поучальный). – М., 1922; Кручѐных А. Сдвигология русского языка. – М. – 1923. – 47с.

В дверь надвигалась з – з – зудящих РОД – ствен-  
Ников

Зве – ра – а – ва

АІ

СА – СА – СА – СА...

Примечание: последние 4 строчки читаются параспевмаршем.

(А. Крученых «Отрава»).

У звуковій фактурі порушується проблематика рівня повторюваності звуків, адже відомо, що за допомогою накопичення окремих звуків можна посилити їх значення (дыр-бул-щил – важка і груба фактура, різка на з-щ-ц). Через повторюваність звуків можна створити звуковий образ (у випадку з повторенням звуку «з» зображається різкий рух, так у «злюстра» звичне слово набуває нового звучання і смислу, адже звичайне слово «люстра» не може передати усіх тонкощів тих емоцій і переживань, які виникають, «злюстра», через різку фактуру звука «з», створює зовсім інший образ, який елімінує невизначеність і байдужість).

Через надлишкову повторюваність може утворитися образ, протилежний тому, який було задумано. Кручених розглядає цей зворотний ефект, наводячи як приклад рядок із Брюсова. Його «в бубны буди острозубые бури»<sup>1</sup> ніяк не підсилюють образ бурі, нагромадження «бу-бу-бу» не створює бажаного ефекту, адже «одноманітна побудова однакових звуків не завжди посилює їх»<sup>2</sup>. Таким чином, Кручених втворює ряд правил, завдяки яким можна досягти звукового символізму.

Через звукову фактуру, через таке особливе розташування складових частин, які втворюють звуковий образ, і відбувається оновлення мови, слову надається множинність значень, тому що, за класичним прикладом Кручених, – лі-



**В. Каменский Железобетонная книга, 1914.**



<sup>1</sup>Цит. Брюсова за: Кручених А. Сдвигология русского языка. – М. – 1923. – С. 6

<sup>2</sup>Кручених А. Сдвигология русского языка. – М. – 1923. – С. 7



лія – чудова, але жакливе саме слово «лілія», «насилницьке і згвалтоване»<sup>1</sup>, саме тому він називає лілію – «еуби».

У своїх деклараціях Кручоних приділяє багато уваги тому, що створення поезії є індивідуальним актом поета, і саме через те, що це витворення не прив'язане до конкретного значення, дозволяє поету уявляти все, що йому спадає на думку і самому приписувати значення словам. «Звуковий образ пробуджує конкретні почуття, і розуміння цих слів не залежать від того, що це слово означає»<sup>2</sup>.

Річард Костеланец називає такі звукообрази, які існують між мовою та музикою, – «text-sound art». Цей термін визначає мову, яка більше пов'язана зі звуком, ніж синтаксисом і семантикою (проте, як вже зазначалося, «заумь» охоплює не лише звуковий символізм, а також синтаксичну і смислову фактуру), де звуки створюють свій особливий зв'язок, відмінний від свого денотативного значення<sup>3</sup>.

### Усвідомлений і неусвідомлений «сдвиг»

Звукова фактура, як один із основних типів фактур, показує переваги звукового начала у вірші, і «сдвиг» є найкращим прикладом його. Теорія «сдвигов» (Кручоних дає назву цій теорії – сдвигология), їх правильне і неправильне використання розглядається в деклараціях «Фактура слова», «Декларация слова, как такового», «Декларация заумного языка», «Сдвигология русского языка» і «Сдвигология русского стиха (трактат поучительный и обижальный)». Для Кручоних «заумный язык» – завжди «сдвиговой», оскільки «сдвиг» є важливою частиною вірша і створює нові слова – неологізми. Він змінює слова, звучання, рядок, тим самим створюючи «заумный язык», позбавляючи мову одностороннього тлумачення.

Удивленные народы – знайте:  
все поэты (Пушкин, Тютчев,  
Некрасов, Блок и др.) читаются не так,  
как читались до сих пор!

Надо пересмотреть все книги стихов и  
издать их по-новому – излечим глухоту  
читак и старокончатных лисак!  
(А. Крученых).

<sup>1</sup> Крученых А. Декларация слова как такового (апрель-май 1913-1917) // Крученых А. К истории русского футуризма: Воспоминания и документы. – М.: Гиллея. – 2006. – С. 287.

<sup>2</sup> Shklovsky Viktor, Janecek Gerald, Mayer Peter: On Poetry and Trans-Sense Language // October, Vol. 34, (Autumn, 1985), P. 12.

<sup>3</sup> Див. детальніше: Kostelanetz Richard Text-Sound Art: A survey // Performing Arts Journal, Vol. 2, No. 2, (Autumn, 1977), Pp. 61-70.



У "Сдвигология русского стиха" Кручonych пише: «сдвиг» передає рух і простір. Він дає багатозначність і багатобразність. «Сдвиг» – стиль сучасності<sup>1</sup>.

Кручonych дає визначення звуковому «сдвигу» – це «злиття при читанні, особливо вголос двох (чи більше) словникових орфографічних слів в одне звукове (фонетичне), наприклад, «сосна садится в ванну со льдом» (сосна, вванну, сольдом)<sup>2</sup>. Також він виділяє терміни, які вживаються разом зі «сдвигом»: «раздвиг» (з одного слова утворюються два: «могучмо(у)дан», де «чемо-дан» – «сдвиг», «могуч-чому» – «раздвиг»); «сло-м» (зламане слово: «и красотой», де «икра» – «сдвиг», «крас отой» – «сло-м»); а також «недодвиг» (брак звуку: «Колумб и Куки», де не вистачає «ш»).

Отлангюрю  
свой язык  
Отманикюрю  
Причешу кудри мозга моего  
И пойду на спор  
И рык –  
Добивать бога любовьего  
(А. Кручonych «Зудивец»).

«Отлангюрю», «отманикюрю», «любовьего» – це приклад усвідомлених «сдвигів», які робляться навмисно для витворення нового смислу. «Сдвиг» для Кручonych – одна з найважливіших частин вірша «він наскрізь пронизує вірш (особливо сучасний)... він змінює слова, рядки, звучання»<sup>3</sup>.

Звуковий «сдвиг» не є єдиним і основним прийомом «заузного языка».

У «Декларации заузного языка» Кручonych виділяє три форми



А. Кручonych. Мирсконца

<sup>1</sup> Кручonych А. Сдвигология русского стиха (Трактат обинальный и поучальный). – М. – 1922. – С. 38.

<sup>2</sup> Там само. – С. 39.

<sup>3</sup> Кручonych А. Сдвигология русского языка. – М. – 1923. – с. 38.

словотворення, а саме: «заумное»<sup>2</sup>, «разумное» і «наобумное». Останнє Кручоних характеризує як алогічне, випадкове, творчий прорив, механічне поєднання слів<sup>2</sup>.

Звуковий «сдвиг» відноситься до «наобумної» форми словотворчості. Кручоних також називає його «осознанным сдвигом».

«Сдвиг» смислу виникає через звукове та синтаксичне порушення. Якщо в поезії домінує звук, то він і є найважливішим для тлумачення вірша. Кручоних наводить власний твір «Сдвижники»:

Летит мой дух  
лебяжий  
на –фта – линный

Він пояснює, що прикметник «нафталінний» через особливість звучання означає легкість і не пов'язується з його семантичним значенням. Якщо використати термін Кручоних, тут відбувається «раздвиг» слова (з одного поняття виникають два), і «фта-» (фата) вже навіть за своїм семантичним значенням означає легкість.

«Сдвиг» не можна звести лише до простої фонетичної комбінації кінця слова з початком наступного. І. Зданевич дав визначення цього терміну в доповіді 27 листопада 1921р. у Парижі («Les nouvelles dans la poesie russe»): «Слово переміщення, яким я послуговуюся, щоб визначити смисл слова «сдвиг», не зовсім влучне. «Сдвиг» – це деформація, руйнування мовлення, довільне чи мимовільне, за допомогою переміщення однієї частини маси слова в іншу частину. «Сдвиг» може бути етимологічним, синтаксичним, фонетичним, морфологічним, орфографічним тощо. Якщо фраза стає фразою з подвійним смислом – це «сдвиг». Якщо мовлення набуває подвійного смислу – це «сдвиг». Якщо слова змішуються при читання (мовленневий магнетизм) або якщо частина слова відкривається, щоб приєднатися до іншого слова, це теж «сдвиг»<sup>3</sup>.

«Сдвиг», який пов'язаний із фонетичною фактурою, можна умовно поділити на два: правильний (усвідомлений) і непра-

<sup>2</sup> «Заумное» словотворення буде детальніше розглянуто далі, коли мова буде йти про новий поетичний принцип Кручоних та Хлєбнікова-мирсконца.

<sup>2</sup> Кручоних А. Декларация заумного языка. – Баку, 1921.

<sup>3</sup> Цит. Illiazd. Paris: Centre George Pompidou. Mai-Juin 1978) за Жаккар Ж. Даниил Хармс и конец русского авангарда. – СПб.: Академический проект. – 1995. – С. 271.

вильний (неусвідомлений). Усвідомлений, як уже зазначалося, є поетичним прийомом, через який можна вийти з розумного поля і увійти в заумне, а неусвідомлений, за Кручених, є свідченням поетичної слабкості «що слабший поет технічно, то більше у нього «сдвигів» (у Пушкіна, у Тютчева їх більше, ніж у Маяковського і Хлебнікова)»<sup>1</sup>. Одним зі способів уникнення цього є розбивка вірша, найкраще продемонстрована Маяковським.

Поп,  
     урядник –  
                     сивуха  
                                 течет по усам,  
 с ним –  
     петля  
                     и прочие вещи  
 Между ними –  
     царь  
                     самодержец сам  
 за царем –  
     кулак  
                     да помещик<sup>2</sup>.

(В. Маяковский. «Сказка о дезертире, устроившемся недурненько, и о том, какая участь постигла его самого и семью Шкурника»).

У цьому випадку написання дає різкість... і позбавляє від «сдвигів»<sup>3</sup>, інакше небажане злиття «поурядник» неодмінно виникло б при з'єднанні першого і другого рядків.

У деклараціях «Сдвигология русского стиха (трактат обижальный и поучальный)», «О заумном языке в современной литературе», «Тайные пороки академиков»,



**А. Кручених.**  
**Заумная книга, 1916**

*Мы фрейдыбачим на психо-  
 налитике сдвигологических собак, без  
 удержу враздробы (А. Кручених).*

<sup>1</sup> Кручених А. Декларация №4 (0 сдвигах) (Москва апрель-май 1924) // Кручених А. К истории русского футуризма: Воспоминания и документы. – М.: Биллея. – 2006. – С. 306.

<sup>2</sup> В. Маяковский Собрание сочинений. – М.: Художественная литература. – 1970. – Т.1. – С.203

<sup>3</sup> Кручених А. Сдвигология русского языка. – М. – 1923. – С.39.



«Малохолия в капоте» Кручоних групує цитати різних поетів, переписує їх, виділяючи певні слова, змінюючи їх послідовність, групує складі з різних слів, які знаходяться поруч. Так Кручоних створює новий контекст, у якому проявляються, на його думку, сексуальні та скатологічні образи, які виражають витінені бажання.

Він вважає, що такі сліди існують на несвідомому рівні й саме через техніку «сдвигології» їх можна виявити, адже проявляються вони в неправильних поетичних «сдвигах», які вказують не лише на порушення фонетичної фактури, але й на приховані бажання. За теорією Кручоних, такі вербальні маніпуляції дозволяють виявити справжнє значення кожного слова, яке поет вживає неусвідомлено.

Використовуючи власну теорію («сдвигологія») і теорію Фрейда про помилкові дії (обмовки, описки, очитки тощо), він вважає, що можна виявити приховані бажання поетів. Виникнення таких небажаних «сдвигов» Кручоних пояснював через психоаналіз Фрейда, з роботою якого «Психопатологія повсякденного життя» був ознайомлений у 1915 році. Одразу варто зазначити, що «заумники» виявляли до теорій Фрейда чималий інтерес. Зокрема, Режис Гейро вказує на те, що «заумь», яка була головним поетичним прийомом прибічників угруповання 41°, поєднувалася у них з великою цікавістю до теорії Фрейда про помилкові дії, адже викликаючи численні асоціації, заумні слова відображали несвідому багатозначність звичайних слів.

Найяскравіші приклади таких несвідомих «сдвигов» Кручоних аналізує в роботах «Сдвигологія русского стиха (трактат обижающий и поучальный)», «Тайные пороки академиков». Для прикладу використаємо вірші Сергія Городецького, Олександра Блока та Ніколая Гумільова. На його (Кручоних) думку, незважаючи на позірний консерватизм, саме через несвідоме використання наведених далі «сдвигов» викриваються таємні бажання поетів, які вони намагаються приховати.

Дни становятся короче,  
Жилы медленнее бьются  
(А. Блок).

А я на мху еще лежу,  
Земной упрямый и тяжелый  
(С. Городецкий).



«И купы царственные ясени *и буки*»  
(Н. Гумилёв).

За Фрейдом, помилкові дії виникають в результаті накладання двох різних прагнень, з яких одне можна назвати порушеним (*gestorte*), а інше – тим, що порушує (*storende*). Майже у всіх випадках, доводить Фрейд, те, що порушує намір, виражає протилежний зміст стосовно до порушеного, а помилкова дія є конфліктом між двома неузгоджуваними прагненнями. На думку Кручоних, вивчаючи «сдвигологію», можна уникнути таких «ляпсусів», які свідчать про поетичну некомпетентність.

Неправильні «сдвиги» можна проаналізувати не лише з точки зору помилкових дій попередників Кручоних, але й очиток самого футуриста, проаналізувавши поетів-заумників через Блумівський страх впливу<sup>1</sup>.

Гарольда Блума цікавлять лише сильні поети, які постають головними героями історії поезії<sup>2</sup>, саме тому, що вони борються зі своїми попередниками. Автор теорії літературного поля

П. Бурдьє вважає, що нескінченні зміни, які відбуваються в полі елітарного виробництва, виникають саме через саму структуру поля, тобто через синхронні опозиції між антагоністичними позиціями (канонізовані vs «новачки», «старі» vs «молоді»). Зайняти головну позицію – означає бути несхожим на інших, а досягнути цього можна лише через конфлікт із панівною думкою. Саме тому літературне поле є полем конкурентної боротьби<sup>3</sup>.

У Декларації №5 («О заумном языке в современной литературе») Кручоних наголошує на тому, що «заумь» як літературна форма є революційною, а отже «заявити про себе», «скласти епоху» – означає примусити інших визнати і розпіз-

*Человечеству отныне  
открывается путь к созданию  
особого птичьего ления  
при членораздельных звуках. Из  
фонам, красок, линий, тонов, шумов  
и движений мы создадим музыку,  
непонятную в смысле пространственных  
восприятий, но богатую миром ощущений.  
(Александр Туганов. К зауми).*

<sup>1</sup> Як пояснює Блум, він вживає слова «вплив» не лише у значенні «мати владу над кимось», а також у значенні «вливання», першопочаткової еманациї, або сили, яка сходить на людство з зірок.

<sup>2</sup> Блум Г. Страх впливання. Карта перечитывания. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. – 1998. – С. 11

<sup>3</sup> Бурдьє П. Поле литературы // НЛО. - № 45. – 2000. – С. 22-87.



нати свою відмінність і створити нову позицію в авангарді<sup>1</sup>. Саме тому маніфести Кручоних можна розглядати як спротив попередній традиції, яка була канонізована і визнана. Це ще один спосіб тлумачення Кручонівських несвідомих «сдвигів» не тільки через призму його бачення, а також через теорію страху впливу, який відчуває кожен сильний поет, потрапляючи в літературне поле.

Предмет дослідження Блума – «поет у поеті», початкове поетичне «я». Блумівські шість кроків ревізії (а саме: *клінамен, тессера, кеносис, даймонізація, аксесис та апофразес*) можна прослідкувати у творчості поетів-заумників (беручи до уваги їхні маніфести та творчість Кручоних, як найрадикальнішого з поетів) та через Блумівську теорію страху впливу пояснити причину різкого відкидання традиції.

Одна із ревізій – *клінамен*, поетичне перерізування попередників. Таке перерізування виникає саме з усвідомлення поетом його неповторності, усвідомлення того, що він – творець світу. Якщо творець – законодавець усього, то він може перерізувати попередників своєю мовою. «Коли потенційний поет вперше усвідомлює діалектику впливу, вперше усвідомлює, що поезія – одночасно всередині й поза ним, він дає поштовх змінам, які закінчаться лише тоді, коли в ньому вже не буде поезії»<sup>2</sup>. Саме тому створюється така специфічна поетична мова – «заумная», яка жодним чином не схожа на мову попередників, заперечуються усі подібності, які могли існувати між, використовуючи термінологію Бурдьє, «канонізованими» та «новачками».

Потрібно детальніше розглянути теорію Блума, щоб



**Футуристи.  
Владимир Маяковский.  
Трагедия, 1914**

<sup>1</sup> Там само.

<sup>2</sup> Блум Г. Страх влияния. Карта перерезывания. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. – 1998. – С. 41



з'ясувати, чому стало можливим виникнення саме такого прочитання творів попередників, яке в результаті переросло в абсолютну їх негацію. Для Блума поетичний вплив є частиною інтелектуального ревізіонізму, де на певному етапі відбувається відхід від попередніх ідей, проголошується важливість їх перегляду: «Поетичний вплив – коли він пов'язує двох сильних, справжніх поетів – завжди відбувається як перечитування першого поета, як творче виправлення, а насправді – це завжди неправильне тлумачення. Історія плідного поетичного впливу... – це історія страху і самозбережувальної карикатури, викривлення, спотворення, навмисного ревізіонізму, без яких сучасна поезія як така існувати б не змогла»<sup>1</sup>.

Ува постає визначальною у спробі поета знайти помилку в його Великому Оригіналі, яка насправді найчастіше відсутня. Знаходження такої помилки є ствердженням себе як автономно існуючого поета. Сталість зводить світ розрізень до сірої одноманітності, поєднуючи теперішнє і минуле, – саме тому виникають спроби подолання цієї сталості<sup>2</sup>. Непослідовність – це свобода, можливість вийти за певні встановлені межі – також свобода. Вийти за розум, за межі сталого та раціонального, за рамки тривимірного простору. Саме тому футуристи створюють свій новий простір, нову людину та нову мову через подолання традиції попередників, адже саме в такий спосіб можна створити щось нове, де теперішнє і минуле не буде пов'язаним. «Що сильніша людина, то сильніше її обурення, то безсормішній її клінамен»<sup>3</sup>.

Проаналізувати клінамен Кручоних можна через фрейдівський психоаналіз. Як уже згадувалося, Кручоних аналізує неправильні «сдвиги» символістів, беручи до уваги теорію Фрейда про помилкові дії, визна-

*«Мудрість» російських футуристів виражалася не в утопічній футурології, а в їхньому гуморі й самоіронії. Без цього грайливого й визвольного сміху їхній умисний нігілізм, примітивізм і агресивність стали б занадто важкими. Та в чорному світі футуристичної фантазії могли відбуватися найрізноманітніші «приємні» речі... Нова країна без сонця, без нормального простору й часу, де все перевернуто з ніг на голову, не така вже й страшна, як могло здатися. (Моймыр Григар. Знаютворчество. Семиотика русского авангарда).*

<sup>1</sup> Блум Г. Страх влияния. Карта перечитывания. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. – 1998. – С. 31-32.

<sup>2</sup> Блум Г. Страх влияния. Карта перечитывания. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. – 1998. – С. 38.

<sup>3</sup> Там само. – С. 41.



чаючи, що такі «сдвиги» розкривають «таємниці академіків», їхні несвідомі бажання.

Він неправильно тлумачить Блока, намагаючись приписати свою власну теорію й іронію попередникові. Саме тому, за теорією Фрейда, Кручоних читає вірші попередників так, як він хотів би їх прочитати, продемонструвати слабкість та вказати на їхню помилку. Блум наводить влучну метафору, характеризуючи бога поетів: Бог поетів – не Аполлон, котрий живе у ритмі повернення, а голомозий гном Помилка, який мешкає в глибині печери і лише інколи вилазить звідти, щоб під похмурим місяцем відсвяткувати перемогу над могутніми мерцями<sup>1</sup>.



**В. Хлебников.**  
**А. Кручоних. Пз-ли-ле.**

Помилки, похибки, описки важливі для Кручоних, коли він аналізує творчість попередників, адже саме вони вказують на їхню відносну творчу слабкість. Через такі «очитки» відбувається заперечення батьківської традиції, її свідоме обсценування, висміювання, і, в результаті цього, заперечення, адже поезія – це власність. Вказати на неправильний шлях попередника означає впевнитись, що власний шлях є правильним.

Блумівський кеносис пояснює виникнення такого способу тлумачення вірша, створення такої поетичної форми, яка була б відмінною від попередньої. «У творчості сильних поетів кеносис – це крок ревізії, знищення усіх попередників, при якому стосовно попередника з'являються «спустошення» чи «відступ»<sup>2</sup>. Це така непослідовність, яка звільняє, дає змогу створювати такий вірш, який не був би просто повтором попередника, а різко відмежовувався б від нього. Кеносис, як один із кроків ревізії, – одне з можливих пояс-

нень виникнення «Дирбулцил» Кручоних.

Для Блума антитетична критика починається тоді, коли ми вимірюємо відношення одного *клінамену* до іншого, адже поезія – це неправильне витлумачення батьківського вірша, і це є страх впливу, який проявляється в поетичному недонесенні,

<sup>1</sup> Там само. – С. 67.

<sup>2</sup> Там само. – С. 75



неправильному тлумаченні, що дозволяє поету окреслити світ, не схожий на попередній.

Річард Рорті говорить про страх втрати відмінності, того, що буде знищене індивідуальне розуміння поета, того, що в ньому не знайдуть нічого оригінального, що відрізняло б його від інших. «Творити свій власний дух значить творити свою власну мову, а не встановлювати своєму духу межу тією мовою, яка була залишена нам іншими людьми»<sup>1</sup>. Створення і збереження своєї індивідуальності потребує нової мови, якою б і була розказана історія власного буття. Для Рорті межева лінія між слабкістю і силою – це лінія між використанням відомої мови і виробництвом мови, яка ще не відома. Рорті робить висновок, що початковий страх Блумівських поетів полягає в тому, що вони можуть померти у світі, який вони ніколи не створювали, а лише успадкували. Такий поет намагається зробити з минулим те ж саме, що воно намагається зробити з ним – примусити його носити тепер його відбиток. Саме тому Кручоних прочитує своїх попередників, використовуючи власну методику, а творення нової мови, нового простору є запорукою того, що старий недосконалий світ вже в минулому, і саме тепер починається нова історія поезитики.



## Евклідова геометрія vs «нові» геометрії

Досліджувати російський футуризм неможливо без урахування тих фундаментальних змін, які відбувалися в науці. Прості досліджувавши, яким чином ці ідеї могли вплинути на твори та теоретичні роботи, можна по-іншому подивитися на деякі з концепцій Кручоних, а особливо на його та Хлебнікова ідею «мирсконца», яка пов'язана зі смисловою фактурою, а отже зі «сдвигом» на смисловою та синтаксичному рівнях.

Поштовхом до революції в мистецтві можна вважати розвиток неевклідової геометрії<sup>2</sup>. Саме він спричинив появу тео-

*Общая причина непонимания футуризма заключается в явном желании большей части публики смотреть на утреннюю жизнь утренними глазами (В. Каменский).*

<sup>1</sup>Рорті Р. Случайность, ирония, солидарность. – М.: Русское феноменологическое общество, 1996. – С. 45-60.

<sup>2</sup>Corrada, Manuel. On Some Vistas Disclosed by Mathematics to the Russian Avant-Garde // Leonardo. – Vol. 25. – No. , Visual Mathematics: Special Double Issue, (1992). – Pp. 377-384.



рії «четвертого виміру», філософський аспект якої досліджували П.Д. Успенський та П.А. Флоренський.

Перші чотири постулати геометрії Евкліда були очевидними і не потребували доказів. Проблеми виникли з п'ятим постулатом (його також можна називати аксіомою, але Евклід надавав перевагу терміну «постулат»), який звучить так: «Якщо пряма, що падає на дві прямі, утворює внутрішні й односторонні кути, що менші за дві прямі, то продовжені необмежено ці прямі зустрінуться з того боку, де кути менші за дві прямі». Згодом його простіше сформулював Прокл, а саме: «У площині через точку, що не лежить на даній прямій, можна провести одну і тільки одну пряму, яка паралельна даній».

Саме з заперечення цього постулату і починається те, що в математиці прийнято називати «неевклідова геометрія», або «нові геометрії». Він (постулат) був заперечений Лобачевським у його лекції в Казанському університеті 12 лютого 1826, саме тому неевклідова геометрія, або «нова геометрія», яку створив Лобачевський, є геометрією без п'ятого постулату Евкліда. Спроб заперечити п'ятий постулат Евкліда було багато, ми звертаємося до ідей Лобачевського і Б. Римана, адже вони найбільше вплинули на тогочасну ідею про можливість пізнання світу, в якому ми існуємо.

Риман «вперше порушив питання про достовірність знання про фізичний простір»<sup>2</sup> у відомій доповіді «Про гіпотези, які лежать в основі геометрії» (*Hypothesen, welche der Geometrie zugrundeliegen*) від 10 червня 1854 р. Його лекція, котру було опубліковано через 13 років, дає огляд цікавих математичних концептів, зокрема ідеї множинності (як четвертий простір). Риман також досліджує геометрію сферичних поверхонь, де прямі лінії відповідають великим колам, які називаються ексаторами. Таким чином це геометрія (яка отримала назву Риманова геометрія) без паралельних ліній.

Існує два протилежні погляди на простір, вважає М. Гулак-Артемівський, – евклідовий і простір Римана. В останньому аксіома Евкліда про паралельні лінії виявляється хибною, тому що дві лінії перетинаються в двох точках, які є протилежними і

<sup>2</sup>Ібрагімова Н.И. Возникновение неевклидовых геометрий и проблемы интерпретации их онтологического статуса // Философия науки. – 2005. – №2 (25). – С.71.

Позитивная наука, считающая себя реальной и точной, на самом деле изучает совершенно искусственный фантастический мир, не имеющий ничего общего с реальным миром. В реальном мире нет ничего отдельного, все связано. Нет ничего конечного, законченного, определившегося. Наука изучает «выстрел», беря его только как понятие, то есть беря только общие свойства всех (или большинства) выстрелов. Но в реальном мире выстрел как понятие не существует. Логическое понятие выстрела это просто искусственное нечто, созданное для удобства рассуждения. Изучать это искусственное нечто, принимая его за реальное, это и значит впадать в грех материализма – принимать ложное за истинное. В действительности каждый выстрел есть звено в своей собственной, совершенно особенной комбинации причинных целей. И нельзя из этой комбинации целей искусственно брать только одну, внешнюю. Если мы не знаем или не видим ничего кроме этой внешней последовательности, мы знаем только феномен того, что в действительности произошло, то есть собственно не знаем ничего. Два феномена, кажущиеся совершенно одинаковыми, могут быть звеньями настолько различных комбинаций причинных целей, что в действительности эти явления не только не одинаковы, но прямо противоположны одно другому. Для позитивной науки все выстрелы одинаковы, они различаются только силой. Но для действительно точно исследования двух одинаковых выстрелов нет (П. Успенский. Tertium Organum).

перебувають на конечній відстані<sup>1</sup>, а в Лобачевського лінії не перетинаються, а усуваються, саме тому Гулак-Артемівський доходить висновку, що «ми бачимо і відчуваємо не самі сутності всередині нас, а тільки їх проєкції у трьох вимірах»<sup>2</sup>. Ідеї Римана разом із ідеями Лобачевського стали предметом філософських суперечок, ще з 1860 року, таким чином до кінця XIX ст. домінування евклідової геометрії скінчилося.

Поява неевклідових «геометрій» поставила питання про невідповідність просторів, які є предметом вивчення, із реальністю. Якщо простір евклідової геометрії XVII-XVIII ст. був умовою розгортання фізичної реальності, то статус неевклідових просторів щодо реальності невизначений.

Саме тому цей новий період в історії геометрії, який розпочав Лобачевський (після нього почали розвиватися вже нові геометрії), порушує кілька важливих питань, а саме: чи є реальний простір єдиним<sup>3</sup>. Дослідження, запропоновані Лоба-

<sup>1</sup> Див. Гулак-Артемівський Н. Опыт геометрии о четырех измерениях. – Тифлис. – 1877. – С. 18.

<sup>2</sup> Там само. – С. 26.

<sup>3</sup> Ибрагимов Н. И. Возникновение неевклидовых геометрий и проблемы интерпретации их онтологического статуса // Философия науки. – 2005. – № 2 (25). – С. 64–92.



чевським і Риманом, за словами Хофстадтера, шокували математичну спільноту, адже похитнулося уявлення про те, що математика вивчає «справжній світ»<sup>1</sup>.

Ці відкриття дали стимул до виникнення ідей про те, що наші знання про світ є недосконалими, а світ може виглядати зовсім інакше, ніж ми його уявляємо. Втрата однозначності геометричного знання стимулювала розвиток метафізичного трактування геометрії<sup>2</sup>, в дослідженнях П.Д. Успенського і П.А. Флоренського з'являються ідеї про можливість існування подвійного простору – простір дійсності та вигаданий простір.

### Вплив ідеї «четвертого виміру» на поетичні експерименти російського авангарду.

*Ограниченность лежит в нас самих,  
только мыслью мы можем видеть.  
П. Успенский.*

Теорії гіперпростору (Хінтон) та постулати неевклідової геометрії ставлять під сумнів можливість пізнання реально-го світу. Фізично четвертий вимір може існувати, але не може бути побаченим, так само як і тривимірний світ може виявитися двовимірним. Проте дослідники (у роботі буде детально розглянуто ідеї П.Успенського) розглядають четвертий вимір як реально існуючий, який можливо пізнати.

«Геометричний світ був обмежений фізичним простором перед тим, як відбулася емансипація розуму від фізичного



**А.Крученых. Помеда, 1913.**

<sup>1</sup>Hofstadter, Douglas. Godel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid. – The Harvester Pres. – 1979. – С. 19-20.

<sup>2</sup>Ибрагимова Н.И. Возникновение неевклидовых геометрий и проблемы интерпретации их онтологического статуса // Философия науки. – 2005. – №2 (25). – С.64-92.

... Мы совершенно ясно видим четыре ступени или четыре стадии, соответствующие одномерному, двумерному, трехмерному и четырехмерному ощущению пространства. Эволюция всех остальных сторон души идет по этой же лестнице.

Простая таблица совершенно ясно покажет нам это соотношение этапов эволюции духа.

1-я стадия – чувство одномерного пространства. Это состояние низшего животного, живущего почти растительной жизнью. Его сознание еще погружено в глубокий сон. Смутные тени ощущений проходят через него, оставляя смутные следы, как во сне, оно тянется к теллу, к свету.

2-я стадия – чувство двумерного пространства. Это состояние высшего животного. Оно уже ощущает, чувствует, сознает. Но оно еще не мыслит. Его сознание лассивно. Им управляет инстинкт вида.

3-я стадия – чувство трехмерного пространства. Человек. Ясное сознание и логическое мышление. Активное сознание. Разделение «я» и «не-я». Математика конечных и постоянных числе. Позитивная наука или дуалистический спиритуализм, разделение духа и материи. Чувство отдельности. Темнота в прошедшем, темнота в будущем. Нереальность настоящего. Мертвая Вселенная, Загадочность бытия.

4-я стадия – чувство четырехмерного пространства. Но все ощущение времени. Живая Вселенная. Космическое сознание. Реальность бесконечного. Чувство общности во всем. Единство всего. Ощущение мировой гармонии. Новая мораль. Рождение сверхчеловека (П. Успенский. *Tertium Organum*).

оточення<sup>2</sup>, можливість виходу за межі реальності з'явилася саме завдяки відкриттям Лобачевського та Римана, адже якщо раніше геометрія слугувала неспростовним доказом того, що реальний світ може бути пізнаний завдяки постулатам Евкліда, то заперечення п'ятого його постулату про «паралельні лінії, які не перетинаються», дозволило по-іншому подивитися на проблему пізнання.

Теорії четвертого виміру і пов'язані з ним концепції неевклідової геометрії були інструментом для заперечення тих принципів, за якими простір був обмежений і тривимірний. Нова геометрія сприяла численним філософським інтерпретаціям, які пов'язували четвертий вимір з вищою, містичною реальністю, яка перебуває поза тривимірним візуальним сприйняттям. «Гіперпростір» (hyperspace), який описує Говард Хінтон у своїй роботі «Четвертий вимір» (*The Fourth Dimension*) (1904) описує спіральні пересування між планетами як одну з численних розумових вправ задля того, щоб розвинути просторове відчуття читача.

<sup>2</sup> Cajori Florian *Origins of Fourth Dimension Concepts // The American Mathematical Monthly*. – Vol. 33. – N 8 (Oct., 1926). – Pp. 397-406.



У XIX та XX ст.ст., можливість існування четвертого виміру сприяла поширенню містицизму та окультизму. Перш ніж аналізувати ідеї П.Д. Успенського, потрібно звернутися до питання взаємозв'язку математики та четвертого виміру, адже існувало багато дискусій з приводу того, чи можливо за допомогою математики пізнати четвертий вимір і чи саме математичні ідеї вплинули на теорію Кручоних «мирсконца». Хофстадтер наголошує на тому, що питання чи є математика і логіка індивідуальними, відмінними породило багато протиріч, проте він вважає, що вивчення неевклідової геометрії стало відомим як «метаматематика» або «металогіка», з того часу, коли ідеї однієї та іншої дисципліни стали схожими<sup>2</sup>. Хінтон, якому належить ідея «гіперпростору», також пов'язує ідею четвертого виміру з тим розвитком математичних ідей, який відбувався на той час (він приділяє увагу розгляду ідей Лобачевського і Гауса), і саме тому «дослідження проблеми четвертого виміру можна назвати «метагеометрією»<sup>3</sup>.

Із цими ідеями категорично не погоджується П. Успенський, і його теорія важлива саме тому, що її вплив безпосередньо позначився на творчості російських «поэтов-заумников». Він вважає, що «неевклідова геометрія, зокрема й геометрія Лобачевського, не має жодного стосунку до «метагеометрії»<sup>4</sup>. Він критично ставиться до неевклідової геометрії саме тому, що геометричним шляхом, на його думку, неможливо довести існування четвертого виміру, адже «математика припускає тільки можливе існування вищих вимірів»<sup>5</sup>, в той час як для Успенського головним є не довести можливість існування, а вказати на можливі шляхи пізнання нового виміру.

Ідеї Успенського радикально відрізняються від ще одного дослідника четвертого виміру – Павла Флоренського, який «проголосив вирішальну роль математики у формуванні нового світосприйняття... та переніс математичні відкриття у сферу



<sup>2</sup> Див. Hofstadter, Douglas. Godel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid. – The Harvester Pres. – 1979. – С. 23.

<sup>3</sup> Hinton C. The Fourth Dimension. – Berlin: Parabola. – 1931. – Р. 10.

<sup>4</sup> Успенский П.Д. Tertium Organum. Ключ к загадкам мира. – Спб.: Трудь. – 1911. URL: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/uspen01/index.htm>

<sup>5</sup> Успенський П.Д. Новая модель вселенной. – Спб.: Изд-во Чернышева. – 1993. URL: <http://psylib.org.ua/books/uspen02/index.htm>

«гуманітарних наук», у сферу видимого-уявного»<sup>1</sup>.

Даючи характеристику «четвертого виміру», Гулак-Артемівський наголошує на тому, що жодна модель і уява не дасть нам змогу зрозуміти «четвертий вимір», тому що наші почуття і відчуття пристосовані до тривимірного простору (довжини, висоти та ширини), але це не означає, що «четвертого виміру» не існує. Так виникло важливе питання: чи є можливість пізнати четвертий вимір, а не доводити його можливість математичним шляхом, – і саме ця ідея можливого пізнання вплинула на представників російського авангарду.

У своїх класичних роботах «Четвертое измерение» та «Tertium Organum. Ключ к загадкам мира» Успенський порушує питання, чи є людське знання релевантним і чи можливо завдяки ньому пізнати новий вимір. Для Успенського проблема четвертого виміру пов'язана з двома проблемами, які займають особливе становище в житті людини – це невидимий світ і проблема смерті. Для того, щоб розширити наше сприйняття світу, потрібно розглянути існування «четвертого простору». Звичай, пише Успенський, термін «четвертий вимір» використовується як синонім таємного, незрозумілого, неосяжного»<sup>2</sup>. Він погоджується з думкою, що сама ідея четвертого виміру виникла в результаті тісного зв'язку з математикою, а саме з тим, що окрім існуючих вимірів простору – довжини, ширини і висоти, – можливий ще один – час.

Проте, як вже було зазначено, для Успенського пізнати четвертий вимір можна лише через досвід, саме так можна створити геометрію чотирьох вимірів, тільки через специфічні

Поэт понимает, что мачта корабля, виселица и крест сделаны из разного дерева. Он понимает разницу камня из стены церкви и из стены тюрьмы. Он слышит «голоса камней», понимает речи старинных стен, курганов, развалин, рек, лесов и степей. Он слышит голос безмолвия. Понимает психологическое различие молчания. Понимает, что молчание может быть разным.

Все искусство, в сущности, заключается в понимании и изображении этих неуловимых различий. Феноменальный мир – только материал для художника, – как краски для живописца и звуки для музыканта, – только средство понять и выразить свое понимание неуловимого мира. (П. Успенский Tertium Organum).

<sup>1</sup> Силард Л. Андрей Белый и П. Флоренский (Мнимая геометрия как встреча новых концепций пространства с искусством) // Studia Slavica. – Budapest. – 1987. – Т.33. – P.227-231.

<sup>2</sup> Успенський П.Д. Новая модель вселенной. – СПб.: Изд-во Чернышева. – 1993. URL: <http://psylib.org.ua/books/uspen02/index.htm>





«техніки себе» можливо увійти в цей уявний світ. Він наводить приклад Хінтона про різнокольорові кубики як один із варіантів розвитку відчуття простору.

Перший приклад Хінтона, – вивчення куба, який складається з 27 менших кубиків, що пофарбовані в різні кольори й мають певні назви. Вивчивши куб, потрібно перевернути його і спробувати запам'ятати менші кубики у зворотній послідовності. Потім знову перевернути кубики і запам'ятати їх у цьому порядку. В результаті, як каже Хінтон, вдається повністю абстрагуватися від таких понять як верх і низ, справа і зліва тощо. Це перший крок у знищенні суб'єктивного елемента<sup>1</sup>. Для Успенського й Хінтона – це можливість бачити предмети з різних боків, це «перший крок до розвитку вміння бачити предмети такими, які вони є... до розвитку вищої свідомості»<sup>2</sup>. Для Кручоних – це можливість вийти з розумного поля і увійти в «заумное».

Якщо Хінтон через різноманітну комбінацію кубиків розвиває «вищу свідомість», яка дасть йому змогу побачити предмети такими, якими вони є, й вийти зі сфери впливу законів звичайної логічної системи, то для Кручоних – це можливість створити множинність смислів, вийти за рамки звичайної мови. Ідею Хінтона можна порівняти з фонетичною, семантичною та синтаксичною фактурою слова.

У «*Tertium Organum*» Успенський наголошує на тому, що не все може бути виражено у словах, що мета мистецтва полягає у передачі емоційних переживань, адже у поєднанні смислу, ритму та звуку люди і намагаються передати те, що не можуть виразити<sup>3</sup>. Кручоних знайшов можливість словами виразити невимовне – через «заумный язык».

Незважаючи на те, що в деклараціях Кручоних не йдеться про «четвертий вимір», спосіб, яким він користується для створення нової мови, полягає у деформації слова та руйнуванні звичних синтаксичних конструкцій. Гра слова пов'язана насамперед із кардинальною зміною, і новий смисл витворюється через руйнування традиційних норм.

Хоча прямої згадки про «четвертий вимір» ми не знаходимо, проте у «*Декларации заумного языка*» існує натяк на щось

<sup>1</sup> Там само. - <http://psylib.org.ua/books/uspen02/index.htm>

<sup>2</sup> Там само. - <http://psylib.org.ua/books/uspen02/index.htm>

<sup>3</sup> Успенский П.Д. *Tertium Organum*. Ключ к загадкам мира. – Спб.: Трудь. – 1911. URL: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/uspen01/index.htm>





містичне, коли Кручених, описуючи три основні форми словотворчості, вказує на те, що «заумное» – це «викриття» (називання та зображення) речей, які є невидимими – містика<sup>1</sup>. Це ті речі, які неможливо побачити в тривимірному просторі, й саме «заумный язык» може їх назвати. Кручених, який був знайомий з ідеями Успенського йде далі й у «Декларации слова как такового» витворює власну модель Всесвіту, за якою час є лише шостим-сьомим виміром, тоді як четвертий – важкість, п'ятий – рух.

Джеральд Янечек, аналізуючи ідею Успенського про «четвертий вимір», виділяє декілька важливих елементів: інтуїцію, поезію і мову майбутнього, наголошуючи, що вища інтуїція, запропонована Успенським, співвідноситься з витворенням нової мови майбутнього; і саме вихід за межі тривимірного простору, можливість існування іншого виміру, співвідноситься з іншим важливим моментом у роботі Успенського – алогічністю й абсурдом<sup>2</sup>. Алогічність корелює з відходом від традиційної логіки, «металогікою», яка була запропонована Н.А. Васильєвим.

Зрозуміло, що ідея «четвертого простору» не пояснювалась існуючими законами логіки, саме тому робота Н. А. Васильєва вплинула на ідеї Успенського, а разом з ними й на російський авангард. Ібрагімова вказує на цей вплив, зазначаючи, що «у своїй теорії Флоренський спирається на роботу Н.А. Васильєва «Воображаемая логика», в якій він передбачає існування протиріч – так званий закон індиферентного судження»<sup>3</sup>.



В. Хлебников, А. Кручених. Мирсконца

<sup>1</sup> Кручених А. Декларация заумного слова (Баку 1921) // Кручених А. К истории русского футуризма: Воспоминания и документы. – М.: Гиллея. – 2006. – с. 296-297.

<sup>2</sup> Jancsek, Jerald. Zaum The Transrational Poetry of Russian Futurism. – San Diego State University Press. – 1996. – P37-47.

<sup>3</sup> Ібрагімова Н.И. Возникновение неевклидовых геометрий и проблемы интерпретации их онтологического статуса // Философия науки. – 2005. – № 2 (25). – С.89



Васильєв зближує у своєму дослідженні неевклідову математику і уявну (неаристотилеву) логіку саме через предмет дослідження, а саме вивчення іншого світу. Уявну логіку він називає «металогікою», де закон протиріч більше не діє. Відбувся конфлікт видимого і уявного. Якщо раніше класична логіка й евклідова геометрія вивчали реальний світ, то з винаходами Ейнштейна, Лобачевського, Кантора, дискусії на тему «четвертого виміру», яким є час, призвели до розуміння того, що наше пізнання є недосконалим.

За Васильєвим, уявна логіка (неаристотелева) позбавлена зв'язку з нашою реальністю, вона є суто ідеальною побудовою. «Тільки в іншому світі..., в уявному світі, уявна логіка могла б стати зброєю пізнання»<sup>1</sup>. Він припускає: якщо неевклідова геометрія похитнула традиційне уявлення про можливість пізнання світу, відповідно, та логіка, яка існувала на той час, не може пізнати новий вимір, адже користується тими логічними судженнями, які можна застосувати лише до тривимірного простору. Для Успенського завдяки «металогіці» можна пояснити той абсурд, який виникає з ідеєю «четвертого виміру», адже ми вважаємо щось нонсенсом саме тому, що «до світу багатьох вимірів ми підходимо з логікою тривимірного простору»<sup>2</sup>.

### «Мирсконца». Тенденція до алогізму.

«Заумь» не можна аналізувати лише на звуковому рівні, досліджуючи лише фонетичну фактуру. Синтаксична та смислова фактура та її «сдвиг», завдяки якому відбувається деформація синтаксису та смислу, розширюють поняття «заумного язика», розглядаючи його не лише на лінгвістичному рівні, а й на смисловому, що дозволяє говорити про тенденцію до нісенітності у творчості Кручоних.

Тенденцію до алогізму можна проаналізувати, використовуючи дворівневу систему Ніколая Фіртіча<sup>3</sup>. На першому рівні

<sup>1</sup> Васильєв Н.А. Воображаемая логика. – М.: Наука. – 1989. – С. 54.

<sup>2</sup> Успенский П.Д. Tertium Organum. Ключ к загадкам мира. – СПб.: Трудь. – 1911. URL: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/uspen01/index.htm>

<sup>3</sup> Фіртіч за допомогою цієї системи розглядає подібність у творчості Льюїса Керрола та представників російського авангарду, проте таку систему можна застосувати не лише для порівняння, але й для висвітлення самого питання щодо семантичної та синтаксичної фактури.



розглядаються лінгвістичні експерименти, які включають створення нових слів і мови через семантичні та синтаксичні «сдвиги». Другий рівень дослідник називає «метафізичним» і співвідносить його з дослідженням інших світів та вимірів (літературні техніки, які підривають традиційне значення смислу). Останні пов'язані з розвитком ідей Успенського про «четвертий вимір».

Тенденцію до абсурду в творчості «поетов-заумників» можна проаналізувати на двох рівнях: синтаксичному і смислово-м. На синтаксичному рівні відбувається звична для Кручоних деформація змісту через неправильне розташування частин речення, неузгодження відмінків.

«Гра з кубиками» Хінтона повторюється у «сдвигології» Кручоних. Замість того, щоб написати вірш звичним чином за граматичними правилами, він порушує їх, демонструючи, що різні комбінації призводять до утворення нових смислів, а традиційне написання замикає смисл правильним і однозначним розташуванням частин слів.

Розглядаючи «сдвиг» синтаксису в Н. Хабіас, він звертає увагу насамперед на те, що «сдвиговою» прийом перебуває на першому плані, а «за ним волоцяться мокрим хвостом розповідь, тенденція тема»<sup>1</sup>.

Серым сюртучке. Переломлен книгу  
 На какой странице Иоанна покинула  
 Нонешний году и смерть ближе  
 А дедушка улыб над диваном.

Такі синтаксичні аномалії оживляють конструкцію вірша, динамізують слова, і якщо «сдвиг» фонетичної фактури змінював значення слова через ритмічні повтори, комбінації літер, які не формували впізнавані морфемні і, в результаті, звуковий символізм, то синтаксичний рівень змінює порядок слів у реченні через пропуск частин речення, своєрідне їх

*Встретил я однажды у Хармса его приятеля  
 заумника Туханова... Он говорил о разумном  
 языке: если взять четырех младенцев, по-  
 селить на островах разных, то каждый из них  
 даст название солнцу, ветру, луне и т.д. –  
 свои. Предлагаю вам писать в той же манере.  
 Мы заумничали, сидели ночами. Вырезали из  
 газет слова, фразы, смешивали их, а потом  
 пытались найти смысл в получившемся  
 (Георгий Марков. Цит. за Александром  
 Кобринским. Даниил Хармс).*



**Молоко кобылиц.  
 Сборник, 1914.**

<sup>1</sup> Крученьк А. Сдвигология русского стиха. – М. – 1923. – С. 38.

розташування. Проаналізувавши ту деформацію, яка відбувається на фонетичному та синтаксичному рівні, можна перейти до аналізу смислової фактури, яка є головною, якщо говорити про тенденцію до алогізму у творчості Кручоних.

У «*Фактуре слова*» Кручоних характеризує смислову фактуру через ясність і заплутаність фраз, популярність та науковість, поєднання «*заумного язика*» зі звичайним<sup>1</sup>, саме тому на смислового рівні «заумь» є не лише деформацією слова, а також і деформацією смислу.

Смислова фактура співвідноситься з методом «*мирсконца*», який був втілений у поетичних та прозових творах Кручоних та Хлебнікова, особливо у збірнику Кручоних «*Мирсконца*» 1912 року та в однойменній п'єсі Хлебнікова.

Існує суперечка щодо того, кому належить ідея «*мирсконца*» – Кручоних чи Хлебнікова. Тож варто розглянути обидва варіанти та їх суттєві відмінності, але за Фіртчем будемо вважати, що ініціатором був Кручоних, зважаючи на те, що саме йому належить перше формулювання цього терміну в надрукованому вигляді.

«*Мирсконца*» – це концепт алогічного «сдвигу» в хронології, який порушує лінійну часову послідовність. «Початкова ідея «*мирсконца*» може бути описана як реакція на відносність часу в його функції в рамках творчого процесу»<sup>2</sup>. Поет вільний у спостереженні світу, саме тому він може організовувати епізоди без хронологічної послідовності, трансформувати фонему, морфему для витворення нового значення.

Для Хлебнікова «*мирсконца*» являє собою зворотну часову послідовність, у п'єсі життя подружжя Поля та Олі змальовується від їхньої старості до дитячого віку. Починається п'єса з вказівки на вік персонажів:

Поля. Подумай только: меня, человека уже лет 70, положить, связать и спеленать, посыпать молью. Да кукла я, что ли?

<sup>1</sup> Фактура слова.

<sup>2</sup> Firtich, Nikolai. *Worldbackwards: Lewis Carroll, Aleksei Kruchenykh and Russian Alogism*. – P. 594.



*Хлебников (проезжая на быке):*

*А ты знаешь небо Утюгов?*

*Утюгов:*

*Знаю небо – небо жести  
в жести части – счетом шесть.*

*Хлебников (проезжая на корове):*

*Это не небо*

*это ладонь*

*крыша луруша и светлый огонь.*

*(Даниил Хармс. Лапа).*

Оля. Бог стобой! Какая кукла!

А потім відбувається зворотній відлік часу, на що вказують змальовані у п'єсі події:

Поля. Мы только нежные друзья и робкие искатели соседств себе, и жемчуга ловцы мы в море взора, мы нежные, и лодка плывет, бросив тень на теченье; мы, наклоняясь над краем, лица увидим свои в веселых речных облаках, пойманных неводом вод, упавших с далеких небес; и шепчет нам полдень: «О, дети!» Мы, мы – свежесть полночи.

І закінчує п'єсу Хлебніков, змальовуючи Поля і Олю у дитячих візках з повітряними кульками. Аналізуючи п'єсу, Джеральд Янечек говорить про вчення про єдиний закон (Канто-Лапласівський розум), який охоплює усе життя, але, зазначає він, «якщо надати цьому виразу негативного значення, то все потече у зворотному напрямку: спочатку люди помирають, потім живуть і народжуються»<sup>4</sup>. Саме тому для Хлебнікова можливість такої плинності часу – це існування світу навпаки (щодо часової послідовності).

Принцип «мирсконца», запропонований Кручюних на позначення літературного методу, де відбувається зміщення сюжетних епізодів у часі, є не лише зворотною часовою послідовністю, а кардинальною зміною подій у часі, й у цьому його метод відрізняється від ідей Хлебнікова.

Перша згадка про «мирсконца» Кручюних з'явилась у вірші «Старые щипцы заката», який було надруковано в збірці кубофутуристів «Пощечина общественному вкусу» (1912). У Кручюних, окрім невизначеної часової послідовності, має місце синтаксична і смислова деформація:

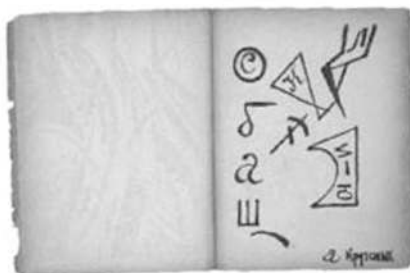
старые щипцы заката  
заплаты  
рябья очи  
    смотрят  
    смотрят  
на восток  
нож хвастлив  
    взоры кинул  
    и на стол

<sup>4</sup> Янечек Дж. «Мирсконца» у Хлебнікова і Кручюних. – URL: [http://www.ka2.ru/наука/janacek\\_1.html](http://www.ka2.ru/наука/janacek_1.html)



как на пол  
офицера опро-  
кинул  
умер он  
восемь  
удивленный  
камень сонный  
началь глазами  
вертѣть  
и размахивать  
руками  
и как плеть  
извилась

передь нами  
салфетка  
синяя конфетка  
напудренная кокетка  
на стол упала мѣтко  
задравши ногу  
покраснѣла немного  
вотъ представление  
дайте дорогу  
офицеръ сидитъ в полѣ  
с рыжею полей  
и надменный самовар  
выпускаетъ пар  
и свистаетъ  
рыбки хлещутъ  
у офицера  
глаза маслинки  
хищныя манеры, губки малинки  
глазки сѣры  
у рыжей поли  
брошка в черомѣ  
хорошо было в полѣ  
потомъ все изменилось  
как отвѣта добился  
онъ стал большой и тоже рыжій  
на металл оперся  
к нему стал ближе  
от поли отперся



А. Крученых. Учитесь худоги, 1917



не хотіла уже рыжею  
 и то ничего что она гнулась  
 все ниже ниже  
 и мамаша его все узнала  
 полю рыжую еще обругала  
 похвалила лаская нахала  
 такъ все точно знала  
 рыжая поля рыдала.  
 примічаніє сочинителя –  
 влечет мір  
 с конца  
 в художественной внішности он  
 выражается и так: вмѣсто 1-2-3  
 события располагаются 3-2-1 или  
 3-1-2 такъ и есть в моем  
 стихотвореніи<sup>1</sup>.

Примітка автора в кінці вірша важлива, адже якщо у зворотній часовій послідовності події розташовуються 3-2-1 (як у Хлебнікова), то для Кручоних – це не єдиний метод у витворенні іншого смислу, адже поет – індивідуальний творець світу і може не дотримуватися стандартів, тому для Кручоних події (сміслової фактура) можуть розташовуватися так само, як це відбувалося на фонетичному рівні, тобто у будь-яких комбінаціях.

Події розгортаються таким чином, що ми не можемо прослідкувати їх часову послідовність або ту деформацію, яка відбулася. Янечек, розбиваючи вірш на частини, намагається звести його до певної послідовності, проте нашим завданням не є відтворення правильних часових подій, а аналіз їх такими, якими вони постають у творі Кручоних. Тут йдеться не лише про синтаксичні порушення («и надменный самовар // выпускает пар // и свистает»), але й про смислову деформацію (на початку ві-

Нижшие виды интуиции образуются из слияния простых эмоций с представлениями.

Высшие виды интуиции образуются из слияния высших сложных эмоций с понятиями и идеями.

И если первые слова ребенка, выражающие представления, являются чем-то высшим по отношению к мляуканью кош-ки, выражающему ощущение, то и по отношению к нашим словам и к обыденной речи должно явиться нечто высшее. Это высшее мы видим в искусстве: в художественных символах и аллегориях, в «образах» и пр. Очевидно, что высшее должно развиваться дальше и давать возможность выражать все новые и новые ряды впечатлений, все более и более широкие круги идей и понятий одно временно с относящимися к ним эмоциональными тонами.

Эмоциональные тона жизни пока лучше всего выражает музыка, но зато она совсем не выражает понятий. Поэзия стремится выражать то и другое вместе.

В искусстве мы уже имеем первые опыты языка будущего. Искусство идет в авангарде психической эволюции. (П. Успенский Tertium Organum).

<sup>1</sup> Цит. Кручоних подаємо за статтю Дж. Янечка «Мирсонца» у Хлебнікова и Кручоних. – URL: [http://www.ka2.ru/nauka/janacek\\_1.html](http://www.ka2.ru/nauka/janacek_1.html), оскільки, як зазначає сам дослідник, вірш більше не передруковувався.



рша офіцер помирає – «офіцера опрокинул / умер он», потім з'являється живим – «офіцер сиди в поле // с рыжей полей»), а також про тенденцію до нісенітничі, яка виникає в результаті таких мовних ігор.

Фіртіч визначає такий алогізм як естетичний рух проти конвенційної логіки, який покликаний переступити межі реальності, щоб дослідити інші сфери та виміри<sup>2</sup>. Можливість існування іншого виміру, іншої логіки, яка не пов'язана з тривимірним простором, дає змогу автору розташовувати події так, як він їх собі уявляє, відходячи від їх традиційного бачення. Відбувається конфлікт між раціональним способом мислення та мисленням, яке відрізняється від норми, йдеться про інше бачення світу, алогічне, яке ґрунтується на ідеї «мирсконца», саме тому світ, який змальовується у поетичних творах «поэтов-заумников» аграматичний та алогічний, адже його неможливо зрозуміти, аналізуючи з позиції класичної логіки.

И я, вдруг, подумал: если перевернуть  
вверх ножками стулья и диваны,  
кувырнуть часы? ... Пришло б начало  
новой поры, открылись бы страны.

(Н. Гуро)

Світи, які виникають, стають предметом дослідження уявної логіки, яка, за Васильєвим, пристосована до будь-якого світу незалежно від того, як розташовані об'єкти, адже в ній містяться закони чистої думки, як такої.

На углу Тверской  
от вздрогнувшей стены  
отделилась курчавая девушка  
п-о-д-м-и-г-н-у-л-а  
и стала старухой!  
так просто  
без шума  
в козловых лапах  
переворачиваются квартиры  
пропадают люди, подсвечники,  
и стреляются хитрые тараканы

<sup>2</sup> Firtich, Nikolai. *Worldbackwards: Lewis Carroll, Aleksei Kruchenykh and Russian Alogism*. – P. 594.





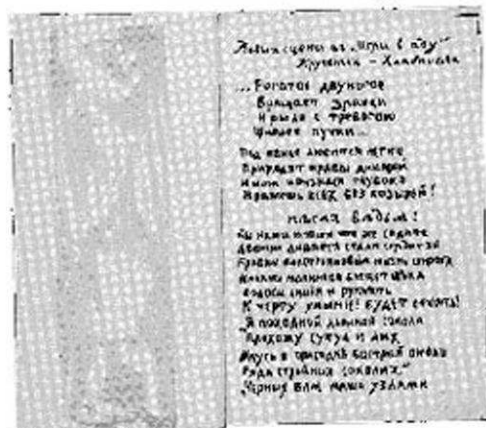
рисом  
в ухо –  
пудиль<sup>1</sup>

(А. Крученых)

Для Терентьева принцип «мир-сконца» – фундамент футуризму. Аналізуючи поетичний принцип Кручених, він зазначає, що «новий світ уже почався, витіснивши собою усі ніжні пригадування... ті, які з вірою чекають «кінця світу», не помітили хвилини, коли світ помирає!.. Чому ж вони повні страху? Чи не тому, що вони не пізнають себе, природи, всього, що існує з початком світу і має існувати до «кінця світу»! Має існувати, час ще не прийшов, проте в записках Кручених вже нічого немає! Що це? Знущання?»<sup>2</sup>.

Реакція на таку революційну поетику була такою ж, як на винаходи Лобачевського та Римана у математиці. Створення кардинального нового і заперечення традиційних уявлень про світ – це стало футуристичним принципом. Відмова від раціонального мислення, відкидання смислу як інструменту для вивчення таємниць творчості було головним завданням для російського футуризму<sup>3</sup>.

Авангардні експерименти та різноманітні маніфестації нонсенсу, пов'язані з алогічними та містичними світами, демонструють нам інший бік речей. Окрім інших важливих інновацій російський авангард можна вважати засновником алогізму, який постулює абсурд як провідний принцип нової літератури і, таким чином, створює специфічний поетичний прийом на позначення інших реальностей – «мир-сконца».



#### Игры в аду

*Я ведал: ненарекаемость бозничего,  
Неизбытность полезничего.  
Ненасытность огневичего,  
Нерассылность водяничего,  
Неувядаемость девичего. Я ведал.  
В. Хлебников*

<sup>1</sup> Крученых А. Сдвигология русского языка. – М. – 1923. – С. 38.

<sup>2</sup> Терентьев И., Крученых А. – грандисозарь. – Тифлис. – 1916.

<sup>3</sup> Терентьев И., Крученых А. – грандисозарь. – Тифлис. – 1916.



## Заумные «дра» І. Зданевича і деформація мови в ехоконференціях FidoNet

Аналізуючи особливості нової поетичної мови російського авангарду, варто звернутися до драматургії одного з учасників угруповання «41°» Іллі (Ільязди) Зданевича. В.Марков називає Зданевича «класиком» «заумного язика»<sup>1</sup>. Проте його «заумь» відрізняється від творчих експериментів Кручоних.

В Ільязди, окрім фонетичних та синтаксичних «сдвигов», відбувається повна трансформація мови через зміну правил написання «заумних» слів. Янечек твердить, що драми Зданевича є «заумными» і незрозумілими саме внаслідок зміщення межі між російською мовою та «заумью»<sup>2</sup>, а саме через створення власної орфографічної системи, яку Режис Гейро називає правописом «41°», це орфографія, яка будується за принципом «як чується, так і пишеться»<sup>3</sup>.

Орфографія Зданевича – це комплекс правил, які використовуються для створення «заумного язика» у його пенталогії «заумных» п'єс, або «дра», як їх називає сам автор, «*Питерна Дейстф аслаабличья*», яка була створена у 1913-1918 роках і складалася з п'єс «Янко круль албанская», «асёл напратат», «Остраф пасхи», «эга Янабы», «лидантию фАрам». Отже, за правописом «41°», наголошені голосні пишуться прописними літерами (круль, албанская, асёл),

тоді як ненаголошені голосні змінюються. Наприклад, ненаголошений «о» переходить в «а» (остров – Остраф), відбувається зміна у чергуванні приголосних: літера «в» у кінці слова переходить у «ф» (остров – остраф). Саме через створення особливої мови Зданевич вважається класичним представником «заумного язика», чий прийом полягає у деформації існуючої мови і мовної гри.

«граждани вот действия янко круль албанская знаминитава албанскава паета брбр сталпа биржофки пасвиченае ольги

<sup>1</sup> Марков В. История русского футуризма. – СПб.: Алетейя. – 2000. – С.303.

<sup>2</sup> Janesek, Jerald. The look of Russian Literature: Avant-Garde visual experiments, 1900-1930. – Princeton University Press. – 1984. – P.168.

<sup>3</sup> Никольская Т.Л. Авангард и окрестности. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха. – 2002. – С.68.



Дохлая луна, 1913





ляшковой здесь ни знают албанскава изыка и бискровнае убийства дае действа па ниволи бис пиривода так как албанский изык с руским идет ат ывоннава... пачиму ни смучайтись помнити шта вот изык албанский»<sup>1</sup>.

Так починаецься одна з «заумных» п'ес Ільзяди *«Янко Круль албанскай»*.

«*Заумь*» Зданевіча цікавить нас не лише як особливий поетичний прийом російського авангарду, а й дозволяе прослідкувати вплив правопису «41°» в сучасному інтернет-дискурсі та вказуе на зв'язок російських футуристів із популярним тепер «албанским йазыгом» жаргону «падонкаф».

Помітна схожість п'еси Зданевіча *«Янко Круль Албанскай»* та його акцент на албанській мові, якою були написані «заумные дра» з мовою Рунету (російської Інтернет-мережі), яка теж іноді називаецься «албанский йазыг».

У Зданевіча ідея написати п'есу на уявній албанській мові виникла внаслідок впливу «албанського» номера журналу *«Бискровное убийство»*, де було вміщено пародійні коментарі на книгу філолога Я. Лавріна *«В стране вечной войны: (Албанские эскизы)»*<sup>2</sup>. На «падонкафска» сленгу вираз «учи албанский» виник через випадок в одному ЖЖ (живий журнал), гість якого запитав у коментарях, якою мовою ведеться розмова в журналі, на що отримав відповідь «афтар, учи албанский». Цей вираз закріпився серед прибічників «падонкафскаго» стилю у значенні «раджу автору вивчити грамоту».

Незважаючи на те, що жодна інтернет-спільнота не вказуе на схожість своїх поетичних принципів із російським авангардом, вплив Зданевіча стае очевидним через аналіз особливостей правопису «41°» з тією деформацією мови, яка відбувалася в Рунеті. Перш ніж перейти до поширеного в наш час жаргону «падонкаф» варто зазначити вплив Зданевіча на «кащенітів» та ТВН-щиків.

Павло Протасов у Інтернет-журналі «П@утина» зазначае, що розглядати «падокафський сленг» неможливо без звернення до іншого «мережевого жаргону», який був популярним у 90-х, а саме ехоконференції FidoNet SU.KASCHEENKO.LOCAL (каще-

<sup>1</sup>Марков зазначае, що «от ывоннава» означае, що творець мови сам Зданевіч.

<sup>2</sup>Никольская Т.Л. Авангард и окрестности. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха. – 2002. – С.62.



ніти) та TUT.VSE.NASREM (ТВН-щики), адже, на його думку, «падонкафський» діалект почався саме з популярних у 1996-1997 роках ехоконференцій, в яких брали участь багато авторів, які починали писати на сайті fuck.ru<sup>2</sup>.

Гладкая теж зазначає, що «падонкафський» діалект бере початок з Фідо<sup>2</sup>, коли з 1998 року почала свою діяльність ехоконференція SU.KASCHENKO.LOCAL<sup>3</sup>, проте ми будемо вказувати на вплив російського авангарду і на «кащенітів» і на «падонкаф».

«Кашенізм» став поширеним явищем у мережі Фідо з 1998 року. Назва явища утворилася від ехоконференції SU.KASCHENKO.LOCAL, яка відбувалася через переписку в Google Group. Це була особлива форма спілкування в мережі, названої на честь московської психіатричної лікарні. Протасов називає це явище «другою хвилею новомови»<sup>4</sup>, першу, представлену в течії ТВН, створив Дмитро Орлов 19 жовтня 1994 року. Назва течії є аббревіатурою від ехоконференції Фідонет TUT.VSE.NASREM і записувалась латиницею – «tut.vse.nasrem». Дослідники зазначають, що саме завдяки ТВН-щикам стало поширеним використання префікса «ф» замість «в» (в топку – ф топку)

Протасов зазначає, що в «кащенітів» переважала лікарська тематика, а метою такої конференції було іронічне висміювання «виявів ідіотизму в мережі»<sup>5</sup>, саме тому вона створила власну манеру поведінки, стиль та письмо.

У «кащенітів», на відміну від «падонкаф», переважає «чорний гумор», висміювання творчості Віктора Цоя, Сергія Лук'яненка, Юрія Нестеренка, провокаційні антисемітські висловлювання. Деформація мови, яку запровадили «кащеніти», була

*Земляк (хохоча):*

*Я от хаха и от хиха  
я от хоха и от хеха  
еду в небо как орлиха  
отлетаю как прореха.*

*Утюгов (размакивая газетой):*

*Я меняю свою жилплощадь на бо́льшую!  
Бал бол батурай!  
На бо́льшую!*

*Заломните: кокон, фокон, зонен, мокен.  
(Даниил Хармс. Лапа).*

<sup>1</sup> Протасов П. На прошлой неделе в журнале "Русский Newsweek"... // П@утина. – 2005. – №25. URL: <http://old.russ.ru/culture/network/20050523.html#begin>

<sup>2</sup> «Фидо» - міжнародна некомерційна комп'ютерна сітка, яка була створена 1984 року американським програмістом Томом Дженінгсом.

<sup>3</sup> Гладкая М. Падонковский язык // Мой интернет – 2006. URL: <http://www.myiinternet.by/news?id=227>

<sup>4</sup> Протасов П. На прошлой неделе в журнале «Русский Newsweek»... // П@утина. – 2005. – №25. URL: <http://old.russ.ru/culture/network/20050523.html#begin>

<sup>5</sup> Там само. – <http://old.russ.ru/culture/network/20050523.html#begin>

набагато глибшою за нововведення їхніх послідовників і найбільше схожою на «заумь» 20-років. Для порівняння наведемо статтю Йожа (псевдонім одного з найвідоміших «кащенітів» Олександра Пульвера):

дыдруззя – сиводне йубелейнайя паммитнайя фыфсемь намь датта, нипрашшло исчо ии шыстидисетте леть какь виличайшай акынь саврименнасци властитиль бокланыхь тухесо.... изьвинитти умов в.г. тсой падовилсси моцой иать изьбытка чюффтствъ зободаль маааськвичомь оффтобусь, мааааааськква!!!! златны куппааАААААААА!!!!... изьвинитти зоклинемо.

виличайшыммю маладиожнаму акынну пасвяшчияцца тсойжыфф фафэ!!!

(ТСОЕВО ВАСКРРЭСЕНИЭ)

ыпиграфъ:

«Виктор Цой подавился мацой» (ц)skl

силла гневва паромь вгудокъ ушла

вместа агня – дымъ

нонизрря кинаманнь камплеи пейссаль цалай ддень

хахлакоста кастиоррь дагарить датла

прово4тор згарраить снимь

плюссамютта натушшку ево падаить теннь

мацой! – вноффъ падовилсси тсой...

мацой! – кончел ссоввой путть зимной...

въ эфтоназеи полнамь шприцца

иффф пульсацци венъ! –

«фффснобжэньи моцой

ммы ж#демь пирименнь!...

Стаття написана на «зумном языке», якщо використовувати термінологію 20-х. Відбувається тотальна деформація мови через згадувані вже переходи ненаголошеного «о» – в «а» (долта – датла), зміна у чергуванні приголосних «в» переходить у «ф» та посилений повтор літер (и в – иффф, в снабжении – фффснобжэньи), ненаголошене «е» переходить у «и» (перемен – пирименнь), тобто використовується те орфографічне письмо, яке було характерним для угрупування «41°».

Якщо послуговуватися термінологією Кручоних, то в мові «кащенітів» відбувається «сдвиг» звукової фактури через злиття кількох слів (натушшку – натушку, нонизрря – но не зря) і «раздвиг», коли з одного слова утворюються два: таке вживання можна зустріти у наборі міфічних явищ, які вживаються «кащенітами»





**А. Крученых. Безсмертье //  
Учитесь худоги, 1917.**

для характеристики їхньої інтернет-спільноти, наприклад, для позначення хвороби, від якої лікують «поциентов» і яка характеризується «сужением мыслепроводящих каналов головного мозга» вони використовують термін «фимоз гой ловного мозга» – відбувається «раздвиг» зі слова «головного» утворюються два – «гой ловного».

Проте таке орфографічне письмо не набуло розвитку в «языге падонкафф» через занадто складну трансформацію, адже стиль текстів «ка-

щенитів» важко відтворити і засвоїти. Ф. Смирнов зазначає, що написати такий текст, деформований до непізнаваності, набагато складніше, ніж дотриматися усіх норм граматики, саме тому більшість контр-культурщиків дотримуються «золотої середини», адже правильний текст читати нудно, а занадто змінений – важко<sup>2</sup>. Тому стиль «кащенитів» замінили більш простими орфографічними правилами, які можна проаналізувати, звернувшись до популярного в інтернет-мережі «падокафського сленгу».

**Правопис 41° та особливості стилю «падонкафф»**

*Рас, Дфа, Три, Четыри, Пяц Вышил Зайчег пагуляц,  
Фтрук Ахотнег выбигаид-Пряма ф Зайчег стрилиайд  
Пиф-Паф О-Ё-Ёй Умераид Зайчег мой!  
Павляицца МЕДВЕД Фсех превецтвуйд – ПРЕВЕД!  
Фсё, Ахотнегухана! Сдохне – АЦЦКИЙ СОТОНА!  
Жаль – нифстанит дохлы Зайчег Хоц он миль и КРОСАВЧЕГ  
Сиравно иво ни брошу Патамушта он харошы!!!*

Деформацію мови та мовну гру можна прослідкувати у популярному в Рунеті явищі – мова «падонкафф». Нова мова виникла не стихійно, як зазначає Артем Вернидуб, а в результаті цілеспрямованої дії ентузіастів<sup>2</sup>. Одним із перших таку мовну

<sup>2</sup> Смирнов Ф. Афтар, песни исчо! // Вебпланета. URL: <http://www.webplanet.ru/news/talks/2005/4/17/podonki.html>

<sup>2</sup> Вернидуб А. У языка есть афтар. – Newsweek. – 2005. – №17 (47). – URL: <http://www.runewsweek.ru/theme/print.php?id=16&id=215>

деформацію в Інтернет-просторі запровадив Дмитро Соколовський (у мережі відомий як Удав), який спочатку публікувався на сайті fuck.ru (згодом закритий), а пізніше заснував власний сайт udaff.com, де оприлюднюють твори молодих авторів, які пишуть на «падонкафкам йазыге».

Г. Гусейнов зазначає, що Інтернет-мережа відторгає пірамідальну чи ієрархічну модель культурної транслітерації (Pyramidenprinzip), яка витісняється принципом «кластерності» (Clusterprinzip)<sup>1</sup> – це самостійне об'єднання декількох однорідних елементів характеризується своїми властивостями. Інтернет – можливість відійти від загальних законів і створити власні, й популярність такого кластеру визначається тим, наскільки його правила здобули поширення у спільноті.

Потрібно зазначити, що жаргон «падонкаф» не слід плутати зі звичайним комп'ютерним сленгом, який побудований на принципах есхрофемізму, який був введений у вжиток Гасаном Гусейновим. Есхрофемізм – це фігура мови, де слово паронімічно чи парасемантично перетворюється в лихослів'я (Пердей Сракофьев замість Сергей Прокофьев; сама ты, бля, фортепяна замість соната для фортепяно)<sup>2</sup>.

На сайтах www.fuck.ru та www.udaff.com було оприлюднено маніфести «падонкаф», які визначали їхній стиль. На сайті Удава маніфест проголошує: «Этот ресурс создан для настоящих падонков. Те, кому не нравятся слова ХУЙ и ПИЗДА, могут идти нахуй. Остальные прущай!» Так Інтернет-спільнота створює закритий простір, визначаючи свою аудиторію та витворюючи свій власний стиль, нецензурні слова теж зазнають деформації, що спершу була спричинена обмеженнями, які існували в мережі на використання мату.

Саме тому в жаргоні з'являються деформовані слова на зразок «беспесды», «хуйь», «ипаццо», які поступово набувають свого значення, наприклад «нах»,

*Философы докапали мудрость. Платон, Сократ и Кант — равные катафальщики. В шишковатой голове Канта мудрость представлялась. От него пошли по ту сторону «вещи в себе» вместе с продыренными символами, идеями и прочей ерунделью, а по сю сторону — сплошь остались одни представления! Каждый идиот Гусейнов стал заглядывать под себя как под юбки, раздувая «теорию познания» до гемор<р>оидальных высот. (И. Терентьев. Трактат о сплошном неприличии).*

<sup>1</sup> Гусейнов Г. Заметки кантропологии русского Интернета: особенности языка и литературы сетевых людей. – НЛО. – 2000. – №43. – URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/43/main8.html>

<sup>2</sup> Там само. – <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/43/main8.html>



«нуах» означають вираження надзвичайного презирства як до автора, так і до самої статті, «йоптваю» – здивування від доброзичливого до ворожого, «далох» – байдужість і незацікавленість у тематиці розмови.

Т. Нікольська, аналізуючи творчість «заумника» Ігоря Терентьєва, зазначає, що він «звеличує російську лайку, яку оточуює зі вселенським «заумным языком»<sup>1</sup>. Навряд чи витоки широкого використання нецензурної лексики можна знайти у «зауми», проте створення такого словника й чіткі граматичні правила відокремлюють явище «падонкаф» і дозволяють розглядати їхню мовну гру як продовження попередніх тенденцій.

На сайті [www.fuck.ru](http://www.fuck.ru) 2004 року з'явився «Манифест антиграматнасти», основна ідея якого полягала у відмові від мовних норм та загальноприйнятих правил.

«Мы принципнольно против так называемой «граматнасти» в Сити. Мы считаем что конкурс ЗАПАТАЯ КЛЯ в своей основе прямо ВРИДИТ развитию русква языка и русской славеснасти, падвадя саздательей уебсайтав к НАСИЛАВАНИЮ нашива раднова языка с помащью спелчекерав и других филтрав убивающих все живое, чиво есть в магучим нашим языке.

Мы уверины что ни саздательей уебсайтав палучивших «атлично», ни сами организатары конкурса НИ ЯВЛЯЮЦЦА ГРАМАТНЫМИ людми – проста у них хорошие спилчекеры!

Па мери савиршенства кампьютерных спилчекерав русский язык ишо болще патеряет сваих нипосредствинности и абаяния. Паэтому все художники рускава слова далжны бросить вызав убиванию нашива живова языка биздушными автаматами! Главный Принцип нашева великава движения ПОСТ-КИБЕР гаварит: «настоящие исскуство новава тысячелетия – это то что ни можыт делать кампьютер, а можыт делать тока чилавек!!!»

«Биз грамотической ашипки я русской речи ни люблю!», писал наш лудший паэт Аликсандыр Сиргеич Пушкин, и эти слава мы бирем дивизом на наш флак В БАРЬБЕ С ЗАСИЛИЕМ БИЗДУШНОЙ КАМПЬЮТЕРНОЙ ПРАВИЛНАСТИ, каторую нам навязывают гацкие робаты-акуппанты!!!! Ат имени WWW.FUCK.RU – Мэри Шелли, уражденая Уолстанкрафт-Годвин».

<sup>1</sup>Никольская Т.Л. Авангард и окрестности. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха. - 2002. – с. 23.



Виникнення такого інтернет-дискурсу пов'язано з виникненням нового медіа, до якого література пристосовується, виробляючи нові прийоми. За останні роки веблоги стали новою літературою, автори якої відмовляються від прийнятих норм. Ганс Гусейнов вводить поняття еративу для характеристики Інтернет-дискурсу, саме тому він розглядає «падокафський» сленг з точки зору еративної семантики, а саме як «значення, що виникають в результаті цілеспрямованого грубого викривлення стандартного написання слів і його подальшу мікрогрупову канонізацію»<sup>1</sup>.

Еративи поділяються на первинні та вторинні: первинні – це викривлення письмової форми – як читається, так і пишеться (автор – афтар), вторинні – деформація первинного еративу («кросавчег» не від «красавчик», а від «красафчег» – первинного еративу)<sup>2</sup>.

Вказуючи на можливі причини виникнення таких еративів, Гусейнов зазначає, по-перше, ізоляційну причину (прагнення підтримувати закритий режим субкультури) й, по-друге, демонстрацію нової епохи, яка прийшла на зміну часу зняття табу на мат<sup>3</sup>.

«Падонкафские» еративи, які виникають внаслідок нелітературного вживання російської мови, ґрунтуються на дотриманні чітких граматичних правил, і ці правила схожі на правопис «41<sup>о</sup>», про який йшлося раніше. Порівнявши використання таких граматичних правил у «дра» Зданевича та у творчості «падонкаф», можна прослідкувати безпосередній вплив «заумного языка» на сучасний Інтернет-дискурс.

Деформація мови виникає на фонетичному рівні, під час злиття двох слів у одне («сдвиг», якщо використовувати термінологію Кручоних) та утворення спеціальних слів, які складають окремі «падонкафський» словник.

«Падонкафський» сленг налічує 17 правил, яких автори текстів (афтары креативаф) мають дотримуватися. Відбува-



Садок судей II. Малюнок В. Бурлюка.

1 Гусейнов. Барлога веблога. Введение в эратическую семантику.

2 Ладкая М. Падонковский язык // Мой интернет. – 2006. URL: <http://www.myiinternet.by/news?id=227>

3 Гусейнов.



ється зміна ненаголошених/наголошених голосних: ненаголошене «о» переходить в «а» (пока – пака), ненаголошене «а» змінюється на «о» (ра-сказ – роскас), ненаголошене «и» – в «е» (пилотка – пелотка), така ж зворотня зміна відбувається з «е» (еблан – иблан), ненаголошене «я» – «йе», «и» (язык – йезык), наголошене «я» – «йа» (баян – бойан), наголошене «ю» – «йу» (юг – йух), «ё» – «йо», «о» (долбоёб – далпайоп).

Трансформація відбувається в чергуванні приголосних при словотворенні, так: «з» переходить в «с» (пиздец – пседец), «б» – «п» (не ёбёт – ниипёт), літера «в», яка стоїть у кінці слова або супроводжується приголосним переходить у «ф» (вчера – фчера, автор – афтар), «т» – «д» (зачёт – зачод), «г» – «х» (мозг – мосх).

Створюються слова також через зближення фонетики з орфографією (за принципом «як читається, так і пишеться») – «тс», «дс» – «ц», «цц» (канадский – канаццкий), «щ» – «сч», «ш», «щч» (еще – исчо), «-ться» – «-цо», «-ца», «-ццо», «-ця» (ебаться – ипацца), а також «ин» у кінці слова переходить у «ег», «иг» (участник – учаснег).

Дотримуватися таких чітко прописаних правил важко без досконалого володіння російською мовою, зазначають дослідники, відкидаючи критику тих, хто пише, що «язык падонкафф» призводить до руйнування і спотворення мови. Для прикладу можна навести одну з надрукованих на сайті [www.udaff.com](http://www.udaff.com) стаття (криатиф), аффтар Хрень:

*Приметы (из кенофильмов)*

Если в начале фильма паявляецо старый добрый негр с морщинами вокруг глаз, давнишний приятель главново героя, то ево в канце убьют, если режыссер европеец.

В негра будут стрелять, зритель падумает, што он сыграл в ящег и пустит слезу, но патом акажецо, што пуля папала в неприбиваемую медаль за атавагу, каторую негр всегда насил рядом с сердцем и палучил в боях во вьетнаме. Такой паварот вазможэн, если режыссер американец<sup>2</sup>.

Як бачимо, автори інколи не дотримуються усіх правил, завдяки яким відбувається мовна деформація, проте намагаються їх дотримуватися, наприклад, «кенофильмов» (утворення слова внаслідок переходу ненаголошеної «й» в «е», проте, за граматичними правилами «новомови», слово б мало вигляд «кенофильмаф» через перехід ненаголошеного «о» – в «а» та «в»

<sup>2</sup> <http://udaff.com/creo/54877.html>



у кінці слова змінювалося б на «ф»). Але, як вже зазначалося, дотриматися усіх правил важко.

Якщо розглянути приклад із «дра» Зданевича «Янко круль албанскый», то тут відбуваються схожі переходи. Правопис «41»<sup>1</sup> полягає у фонетичній зміні слова через чергування наголошених та ненаголошених голосних та чергування приголосних: «..реф мелких чисоф», «разбойники ривут за сценай хорам», «за нажи дируцца», «взрываюца разнимают оркестрам», «первай фтарой», «Янко ни можыт атклеица воит»<sup>2</sup>.

Як бачимо, відбувається згадана вже трансформація, яка потім була запозичена у 1998 та 2000 роках, наприклад, «в» – «ф» (реф, чисоф, фтарой), ненаголошене «о» переходить в «а» (атклеица, сценай), «тс» в «ца» «цца» (взрываюца, атклеица, дируцца). Зрозуміло, що в драмі Зданевича такий правопис поєднано з використанням власне «зауми».

фтарой  
 бв? гдиж зий клм ноп рстуф?  
 хцчш щюю яъ ььеиж?  
 первай  
 ыцаа бег дижз ийкл мно прсту  
 ...  
 хазяин  
 пренкбидада з брешкабришкофским  
 пренкбидада  
 брешкабришкофскай  
 врываюца разнимают  
 аркестрам<sup>3</sup>

У роботі «Грандиозарь» Ігор Терентьев сказав, що «колись новий Даль та Бодуен створять тлумачний словник «заумного язика», спільного для всіх народів. Новий Грот впорядкує правопис»<sup>3</sup>. Зважаючи на поширення Інтернет-сленгу, витворення власного словника, правил, спроби перекладу йог о іншими мовами (латина, укра-

*З кінця 20-х років «битва зі смислами» стає дедалі важчою: ідеологічні догми стануть спробами звести смисл (Мета) до значень (сміслів), які передаються словами (Ж.-Ф. Жаккар, Деніел Хармс и конец русского авангарда).*

<sup>1</sup> Зданевич Илья. Янко Круль Албанскый – Тифлис.: Синдикат. – 1918. – 31 с.

<sup>2</sup> Зданевич Илья. Янко Круль Албанскый. – Тифлис.: Синдикат. – 1918. – Ст. 2-3. Текст зберігає орфографічне написання та виділення оригіналу.

<sup>3</sup> Терентьев И., Крученых А. – грандиозарь. – Тифлис. – 1916.



їнська), можна сказати, що передбачення Терентьєва майже збулося.

Окрім схожості з правописом «41<sup>о</sup>», у «албанскам йазыге» (синонім до «падонкафскава йазыга») окремі слова утворюються через злиття двох або більше слів, відбувається «сдвиг»: «не осилил» – «ниасилил» (означає, що матеріал не можна прочитати повністю через великий його обсяг і утворений від злиття двох слів), також має синонімічні вирази «ниасилил патамушта многа букваф», «ниасилил патамушта вайна и мир», «ниасили патамушта стихи»; «убейсибьяапстену» утворений від злиття «убей себя об стену» і означає негативний відгук на роботу автора; «ржунимагу» – деформація «ржу не могу».

Така мовна гра стала дуже поширеною, саме тому, коли йдеться про український Інтернет-сленг, то варто зазначити, що аналога «падонкафскава йазыга» тут немає. На форумах та сайтах україномовна спільнота намагалася перекласти деякі терміни, проте ці вирази утворилися з другою хвилею «падонкаф», коли виникли такі поширені тепер слова як: «превед медвед» (особливої популярності цей вираз набув у період передвиборного процесу в Росії), «кросафчег», «кагдила».

В українському варіанті автори спробували або запозичувати такі слова та вирази через переклад, наприклад, «Афтар, выпей йаду» – «Афтор, выпий тріла!», «ржунимагу» – «шкірюся-аж-сцяти-хочу». Чи трансформували, додаючи українського контексту, таким чином найвідоміші фрази «Учи албанский!» та «В газенвагент!»<sup>1</sup> перетворювалися на «Вчи москальську, нею Ленін розмовляв!» та «Та подавіться ви тим газом».

Спроба перекладу російського Інтернет-жаргону українською, на наш погляд, є невдалою, адже запозичувалися тільки ключові «падонкафские» вирази, які з'явилися внаслідок другої хвилі цього явища Рунету і були мало пов'язані з іграми, які запроваджували «кащеніти», «ТВН-щики» та «падонки». Для аналізу деформації мови в ехоконференціях Фідонету та подальше перекручування мови у Рунеті, нас насамперед цікавлять ті граматичні правила, з використанням яких і створювалася своєрідна новомова. Аналізуючи український Інтернет-сленг,

<sup>1</sup> «В газенвагент» стало явним запозиченням з Фідонету, а саме з лексики «кащенітів», яким була притаманна гра на антисемітську тематику.

можна дійти висновку, що такої революційної деформації мови не відбувалося, утворювалися лише запозичення, які базувалися або на перекладах вже існуючого жаргону, або відбувалася трансформація вже існуючої лексики через привнесення українського контексту. ❁





# Франко – не – Франко



Іван ЛИСИЦЬКИЙ

...професор Національного  
університету «Сіверо-Могиліська  
академія», Постійний дописувач  
«Київської Русі».

...вигукували в гучномовці радикали:  
Він – вчитель ступаків!  
Він – Франко! Він – масон!  
*В. Неборак*

А чи Франко? Таке питання невідворотно постає, коли не просто гортаєш, а зацікавлено читаєш працю Т. Гундорової про Івана Франка<sup>2</sup>. Ця книжка має своєрідну історію і супероригінальний провокативний заголовок на обкладинці – «Франко не/і Каменяр». На титулі це вже дві назви: «Франко не Каменяр. Франко і Каменяр».

Оце і в останній зв'язці зовсім не просте. Воно означає не також, як би міг сподіватися наївний читач, а виражає співставно-протиставний зв'язок – гностичний, на думку Авторки, поєдинок (8) Франка зі своїм (чи й не зовсім своїм, бо більшою мірою нав'язаним йому завзятими міфологізаторами) двійником Каменярем.

А коли комусь захочеться все ж прочитати і з заголовка як також, тобто дошукатися у Франка і каменярських прикмет, то – будь ласка. Авторка навіть посприєє у цьому. Та виявляться ці прикмети зовсім не тими, що їх накидав Франкові міф, а мулярськими,



<sup>2</sup> Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – К.: Критика, 2006. – 352 с. Посилання на це видання даються в тексті: цифра в дужках означає сторінку.

тобто масонськими. Так дотепно, зрештою, прояснюється інтрига, закладена у двоназві книжки. Ви, мовляв, все ж таки інерційно-традиційно чекали Каменяря? Натє Вам каменяря, але зовсім не того, котрого Ви очікували.

Така розв'язка, за переконанням Т. Гундорової, не має жодного стосунку до міфотворення, а є продуктом авторського бажання «зреалізувати свої нові ідеї» (8) в дослідженні, як мені здалося, витриманому – попри провокативні, а подекуди й епатуючі смислові акценти і явне надуживання ультрамодерною термінологією – в доволі традиційному академічному дусі.

Хоча Авторка й каже про своє бажання писати інакше, ніж вона це робила 1988 року (9), чимало пасажів із книжки прочитуеш із відчуттям того, що так само писали не тільки 15, а й 20-25 років тому. Маю на оці не тільки конструкції на кшталт «Франко вибудовує ряд героїв...» (207) або [Франко] «вказує, що поняття про доброго ангела-захисника християнство запозичило з юдаїзму» (223) тощо. Йдеться радше про те, що місцями текст демонструє чисто описові якості, але найчастіше є взірцевою гуманітарною риторикою на апіорі (згадаймо авторські «нові ідеї») задану тему – тему «гностичної драми» як жанру життя і творчості І. Франка. Бо як же інакше означити безконечне, розраховане на сугестивний ефект повторення, наче мантр, ключових для Авторки понять гнозис (між іншим, це слово по-різному написано на сторінках 265 і 281), гностичний, дуалізм, міфологема, езотеричний, ритуальний, хтонічний, демонічний тощо, а також часте декларативне формулювання засадничих тверджень? Та про це детальніше згодом...

Несправедливо було б твердити, ніби колись писали

*Гностицизм (гр. gnosis – пізнання, знання) – еkleктична релігійно-філософська течія пізньої античності, що стала однією з культурних форм зв'язку оформленого християнства з міфо-філософським елліністичним фоном і віровченнями юдаїзму, зороастризму, авілонських містеріальних культів... Виникає у I ст. і проходить у своєму розвитку три етапи: 1) ранній г., який суперечливо поєднував несистематизовані різні елементи античних міфів і біблійних сюжетів (наприклад, культ змія в офітї, що походить з одного боку, від архаїчної міфологеми крилатого змія, що уособлював єдність неба і землі як космологічних прабатьків, а з іншого – від символу біблійного змія, котрий знищує райську гармонію); 2) зрілий г. I-II ст.ст. – класичні гностичні системи Валентина (Бгилет) і Василіда (Сирія), а також Карпократа Александрійського, Сатурніна Сирійського і Маркіона Понтійського; інюді до гностицизму відносять так званій 3) пізній г. – християнські дуалістичні єресі середньовіччя (павликанство, богомилство, альбігойські єресі катарів і валденсів) (Історія філософії: Енциклопедія).*

те саме. Але й особливих новацій у послідовній реалізації апріорно прийнятого концептуального алгоритму, ілюстрованого дуже селективним добром емпіричного матеріалу, не бачу. А втім, про те або й не те говоритиму якнайменше: адже до компетенції наукового редактора не належить протиставлення авторському баченню Франка власної інтерпретації його спадку або такого дослідницького результату, який редакторові здається переконливішим<sup>1</sup>. Зосереджусь головним чином на тому, як саме науковий редактор сприяв Авторці донести до читача (звісно, насамперед фахового) обстоюваний нею науковий результат.

### Презентація дослідження

Наперед зауважу, що не беруся плід спільної праці Авторки й видавництва розглядати докладно, пункт за пунктом: надто трудомістка це справа. Та все ж не омину анотацію, в якій давнішу книжку Т. Гундорової «Франко не Каменяр», що після доопрацювання склала першу частину обговорюваного тут видання, скромно оцінено як «символічне для франкознавства дослідження». Те, що оцінка ця висока, збагнути можна. А що ще із процитованого можна зрозуміти? Чи піддається воно загалом будь-яким змістовним експлікаціям?

Жанр анотації, може, й надається для компліментів видавця авторові або й авторських самокомпліментів<sup>2</sup>. Але оскільки анотація адресується потенційному користувачеві книжки, то сформульоване у ній повинно б піддаватись конотаціям. Цікаво, як би все ж витлумачили щойно цитоване мною редактор видання і відповідальний за випуск – зазначу: шановані мною люди. І чи не забули вони, що пускають у світ наукове видання (так кваліфікувало його видавництво), якому зовсім не личить оцей присмак самореклами чи – скористаюсь ще раз улюбленим слівцем Авторки з першої частини книжки – комерційної сугестії.

В анотації мовиться і про «іманентний характер Франкової творчості» – так наче цей «характер» міг бути і не іманентним,

<sup>1</sup> У нашому випадку такою могла би бути концепція, обґрунтовувана Р. Чопиком (див.: Чопик Р. *Ессе Нотто: Добра звістка від Івана Франка*. – Л., 2001. – 232 с.).

<sup>2</sup> Думка про самокомплімент виникне у читача, коли він на початку «Вступу» прочитає цитовану Авторкою оцінку М. Павлишиним мельбурнського видання її книжки як «бестселера для української австралійської публіки» (7).





зовнішнім; і про «парадигму... гуманітаризму»; це останнє слово – одне з ключових понять масонської думки<sup>1</sup> – також не експліковане.

Альтернативою політичній іпостасі Франка в анотації є його творча іпостась; та хіба автор цього тексту не знає, що творчою може бути і політична діяльність, і політична позиція діяча, й ті чи інші політичні акти?

А як зрозуміти, що гностична драма «розгортається через... трагедію езотеричного знання»? Читач знає (принаймні має уявлення) і про трагедію, і про езотеричне «знання», але навряд чи здогадається, у чому може полягати «трагедія езотеричного знання». Як і архетип «сну душі про смерть власного тіла», про який цілком серйозно мовиться у тій же коротенькій анотації.

## Декларація про наміри

У «Вступі» Т. Гундорова наголошує, що їй розходить про розвінчування «каменярьської міфології» (7), яку вважає дидактичною (14). Але розвінчування обертається, як зазначалось, творенням нового, «промасонського» міфу. Адже прив'язування Франка до масонства виглядає у книжці непереконливо, що мав би зауважити науковий редактор. Чого варта у цьому контексті думка про «масонський» вплив Драгоманова, попри те, що сумніви щодо масонської позиції самого Михайла Петровича в Авторки залишилися (174). Не говоритиму вже детальніше про те, що у масонстві перешкодою досягнення рівності, свободи й братерства в єдиній наддержаві, де людський розум буде мірою усіх речей, та конституюванню єдиної релігії гуманітаризму з Богом-людством вважаються множина релігій і національні держави, які необхідно усунути. Франко ж розумів, що вирішення найпекучіших проблем української спільноти неможливе без національної держави<sup>2</sup>. Т.Гундорова прагне розполітизувати Франка, але ж масонство, до якого вона його долучає, є якраз релігійно-політичною течією. Намагання ж Авторки приписати масонству якусь оригінальну філософію без-

<sup>1</sup> Див.: Религиоведение: Энциклопедический словарь. – М.: Академический Проект, 2006. – С.617. Тут йде мова, зокрема, про масонську «релігію гуманітаризму».

<sup>2</sup> Див.: Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей І. Франка. – К.:ВД «Києво-Могилянська академія», 2006.





підставні: в ідеології масонів традиційно значно більше політики, ніж філософії. В. С. Горський якось назвав символ віри масонів «масонським катехізисом», намагаючись тим самим наголосити релігійно-містичний характер ідейного змісту масонства. Авторка ж не переконує читача в тому, що в масонів є власна філософія, бо, хоча вона й намагається відшукати в цьому релігійно-політичному явищі своєрідні натурфілософські чи антропософські елементи, але так і не з'ясовує головні оригінальні засади, ідеї та концепти цієї філософії. Адже спрямування на перетворення людства, його оновлення, про яке вона веде мову, притаманне сотням ідейних течій, а не тільки масонству. Тому Авторка не може продемонструвати кореляцію Франкової філософії з масонством, тому наголошування нею відповідного зв'язку виглядає досить декларативно. Сама ж Т.Гундорова характеризує масонську думку як «суміш езотеричних і гностичних ідей» (182). Чому ж тоді ту суміш величають філософією? Хіба що аналогічно з «філософією менеджменту»...

Авторка не мириться з ідолопоклонством: «...ідоли не можуть замінити живі постаті творців...» (7). Безперечно. Але що розуміти під «живою постаттю творця»? Коли, в якому контексті вона цікавить громадськість? І чи наближає читача книжки до «живої постаті» Франка тенденційне прив'язування його до масонства і гностицизму? А констатації на кшталт: «Об'єктивний науковий метод зображення він доповнює просвітницькою тенденцією...» (42); «Структуру повісті визначає особливий натуралістичний психологізм, заснований на елементах самоспостереження та автосугестії...» (42); «Позитивізм найбільшою мірою характеризує і сутність художньої манери Франка 1880-х років» (88) – також є таким наближенням?

У «Вступі» Т.Гундорова демонструє вже звичну для її читача схильність ототожнювати рибу з іхітологом – предмет розгляду із створюваною в процесі дослідження його культурознавчою моделлю: Авторка говорить про культурософський образ Франка, творений нею, і про культурософію самого письменника наче про речі тотожні (8).

Тут же самогубство у Франка Авторка намагається трактувати як «покидання зі своєю тілесною оболонкою» (8, а також 164, 171), тоді як у Франка мовиться про роздвоєння душі та боротьбу, що точиться на духовно-душевному терені. Душа не «споглядає власну смерть» (8), як здається Авторці, бо це є

алогізмом під усіма можливими кутами зору, а радше загибель свого «душевного» двійника.

Вже у «Вступі» Т.Гундорова увиразнює свою, м'яко кажучи, небезсторонність, наполягаючи на «рольовості Франкового культурного (?) самоозначення як "мужика"» і пов'язуючи це з його ж «автобіографічним маскарадом (?)» (9). Свого часу М. Зеров відносив Франка до «мужицької» інтелігенції. Т. Гундорова згадує про це (47, 251) і навіть цитує його думку про Франкове «Радісне відчуття свого мужицького кореня». Що ж протиставляє Авторка Зерову і самому Франкові? Вона не вагаючись кваліфікує маніфест «Я син народа... Я є мужик...» як «свідомо вибрану маску» (108) або «цивілізаційний (?) міт про інтелігента-мужика» (196) чи «прибране, набуте мужицтво» (246). Такі твердження подаються цілими «сальвами», розрахованими на сугестивний ефект: «Інша Франкова маска на маскарадї життя – «мужича» (187). І вже в наступному абзаці: «Франко публічно одягне маску «мужика» (187). А на наступній сторінці знову йдеться про «маску «селянина-русина» (188). Я з подивом перечитував ці засадничі для обговорюваного видання тези, як і слова Авторки про «культивований комплекс "плебейства"» (15), чи про «фальшиву риторику Франкового самоозначення» (108), чи про «міт про Франка... як «мужика», пролога, а не епілога» (186), після знайомства із присвяченою Франкові брошурою Т.Гундорової. Книжечка, видана «Веселкою» того ж 2006 року в серії «Урок літератури», під заголовком «Я єсть мужик, пролог, не епілог». В анотації цього «літературного портрета» І. Франко представлений в різних своїх іпостасях, зрештою і як «робітник на ниві прогресу». В епіграфі брошури – рядки поета: «Будь русином і хлопським сином». От тобі й маскарад... Тільки чий?

Черговий вступний розділ – «Від автора» – Т.Гундорова починає двома епіграфами, які стосуються недавно згаданого тут «маскараду». Перший із них – принагідна думка популяризованого нині І. Костецького, досить амбівалентна змістово; другий – «дослівний» (за Костецьким) Франків. Обидва в чомусь суголосні, та обидва суперечать позиції Авторки, вже заявленій раніше у «Вступі».

У розділі «Від автора» Т. Гундорова стверджує, що каменярська роль загрожує поховати Франка як митця і як індивіда. До небезпек каменярства доведеться ще повернутись. А поки варто спитати, чи рахується Авторка з тим, який зміст



несе останній термін, виділений тут курсивом. Адже віддавна відомо, і нинішні авторитети підтверджують: «Якби не існувало безособового сенсу слів, комунікація була б нічим іншим, як постійним непорозумінням»<sup>1</sup>.

Авторці довелося вибирати з понятійного гнізда «індивід, особа, індивідуальність, особистість», де індивід – найбідніше змістом поняття, що есплікується як «окрема людина», «один із». Чи саме так хотіла характеризувати Франка Авторка, пишучи про нього як митця й індивіда (13)? Навряд чи... А чому погодився тут, як і в кількох інших подібних місцях (наприклад, у виразі «Право особистості на індивідуалізм» (112) з нею редактор? Як і у випадку приписування Костецькому, який говорив про позастильовість твореного Франком, міркування про антистилізацію (13); адже стиль і стилізація зовсім не одне й те саме.

Свого часу Т. Гундорова говорила про намір «проаналізувати Франкову творчість в аспекті феноменології» (9). І ось уже Франко «з сьогоденної перспективи» постає «феноменологом національної ідеї» (13). Невже застосування феноменологічного методу до аналізу творчості Франка робить його самого adeptом цього методу? Чи йдеться тут про щось інше?

А що означає словосполучення «Франкова культурологія» (14)? Мабуть, Франкова концептуалізація культури, її природи, структури тощо (хоча дехто нині схильний бачити в культурології порівняльно-історичне знання про конкретні культури). Коли так, то чому в цьому Франковому вченні про культуру основним став міф про Камеяра, як твердить Авторка? Незрозуміле й наголошування культурності цього міфу (14). Хіба існують міфи поза культурою?<sup>2</sup>

## Відступ 1. Про засади

Беручись за дивну справу – редагування редагованого, пам'ятаю, що ні до обов'язків, ні до злих намірів наукового редактора ніяк не може належати критика концептуальної позиції, засад дослідження і способу мислення автора. Тому такого

<sup>1</sup> Декомб В. Інституції сенсу. – К.: УЦДК, 2007. – С.302.

<sup>2</sup> До слова, зловживання в обговорюваному тексті терміном «міф» вкотре підтвердило справедливості наступної думки А. Заярнюка: «Часто «міф» використовується як нібито евристичне знаряддя, хоча насправді одинокою підставою для такого використання є хіба що популярність терміна» (Критика. – 2008. – 4.1-2. – С.17).

роду розмову може дозволити собі хіба що у своєрідних епілегоменах до основного тексту.

Йтиметься про надійність засад, якими керувалася Т. Гундорова, зокрема продуктивність її конструктивістського налаштування. Якоюсь торкаючись питань сексуальності, цноти тощо, Авторка взялася було виправдовувати «біологізацію гуманітарного мислення», аргументуючи свою позицію тим, що «саме розуміння „живого“ і „штучного“ змінюється, коли люди живуть зі штучними органами і штучно підтримують своє життя»<sup>1</sup>. Не берусь зважувати цей аргумент, та й не про біологізацію гуманітаристики мені йдеться, а про особливо поширені у постмодерній свідомості конструктивістські настанови, реалізовані як у природничих, так і в гуманітарних галузях знання.

У сучасному природознавстві, констатує фізик Б. М. Цейтлін, науковий розум в його методичному оснащенні «асимілює методом – тобто самим собою – свій предмет настільки, що у світлі цього розуму той (предмет. – І. Л.) виглядає нерозрізненним від нього самого (методу. – І. Л.)»<sup>2</sup>. Це означає, що конструктивістськи налаштований природознавець (хотів написати «природодослідник», та вчасно схаменувся) редукує об'єкт до методу. Про таку ж постмодерну дипластію, але вже в гуманітаристиці, писав А.Заярнюк. Торкаючись нинішнього львівського дискурсу, він зауважує не намагання інтелектуалів збагнути Львів, його культурно-історичну окресленість, а «активне конструювання» ними міста<sup>3</sup>. Чи не так само конструює «гностичну драму» Франка Т. Гундорова?

А в тому, як легко призма бачення вноситься у предмет бачення, можна пересвідчитися з наступного: в одному місці повість «*Voia constrictor*», розглядувана під кутом зору засад натуралізму, кваліфікується як натуралістична (див. 42), а в іншому (228), де аналіз опирається на засади психоаналізу, та ж повість характеризується як психоаналітична.

Звісно, треба погодитися з герменевтиками в тому, що кожний інтерпретатор, долучаючись самим актом інтерпретації до тексту і створюючи певні смисли, співвіднесені з власним досвідом, щоразу актуалізує цей текст заново<sup>4</sup>. Але ж таки ТЕКСТ, а не



<sup>1</sup> Див.: Кур'єр Кривбасу. – 2005. – Ч.4. – С.184.

<sup>2</sup> Человек. – 2006. – №4. – С.173.

<sup>3</sup> Див.: Критика. – 2008. – Ч.1-2. – С.16.

<sup>4</sup> Див., наприклад: Квіт С. Герменевтика як негівладність // Слово і час. – 2005. – Ч.12. – С.38.



Якщо  
відбудеться

комунікація чи порозуміння, це  
не тому, що він і я маємо спільну мову, в основі,  
знаємо значення окремих слів і правила їх поєднання, а тому,  
що спосіб мислення, форма життя впливає нас у світ наперед  
визначених об'єктів, дій, цінностей тощо. І те, що вимовлені  
нами слова будуть сприйняті, – це лиш риса такого світу  
(Stanley Fish. *Is There A Text In This Class?*).

довільно обраний інтерпретатором алгоритм тлумачення (з таким же успіхом, що й гнозис, це міг би бути і фрактал, здається, не менше модний сьогодні і, як вважають, дуже придатний до розгляду явищ і постатей перехідної доби), тобто не себе самого в довільній іпостасі й не на так само довільно (скажімо, в ювілейний рік письменника) обраному текстовому «полігоні».

В останньому випадку в предметі аналізу вирізняють (або й накидають йому) такі змістові моменти, які б корелювали з реалізованою аналітиком концептуальною схемою. І, замість виявлення іманентних змістових характеристик аналізованого тексту, до того ж таких, які не могли бути з'ясовані з застосуванням традиційної методології, а оприявнюють себе саме завдяки звертанню дослідника до методологічних інновацій, нових дослідницьких процедур, оновленню дослідницького інструментарія, отримують акцентування засобів аналізу, відшукують у тексті тільки кореляти ключа, застосованого до його – тексту – розкриття, редукують, як демонстрував згадуваний раніше фізик, об'єкт до методу.

У нашу добу позиція конструктивістів помітно актуалізувалася від 90-х років минулого сторіччя, коли представники Единбургської школи повели так звані «наукові війни» (Science wars) з натуралістами в науці, передусім в науках про людину і суспільство. Із «сильною парадигмою», обстоюваною Д. Блуором та іншими «єдинбургцями», перегукується ідея «сильного читача» у впливовому нині «новому історизмі». Такий читач конструює, інспіруючись наявним текстом, цікаве для нього (тут доречно згадати «нові ідеї» Т. Гундорової), дбає про потрібний йому «контекстуалізм», тобто здійснює вигідну йому, зручну для нього реконтекстуалізацію (наприклад, розгашовує Франка в контексті гностичного мислення). При тім, можливо, керуються думкою про те, що «Смисл (тексту. – І. Л.) обмежений контекстом, а контекст нічим не обмежений»<sup>2</sup>. І вже те, що ми звичайно вважаємо читанням (а Стенлі Фіш каже: те, що нам здається читанням),

<sup>2</sup> Каллер Д. Теория литературы: краткое введение. – М.: Астрель, АСТ, 2006. – С.110.

кваліфікується тим же Фішем, який репрезентує герменевтичний універсалізм, як «написання тексту». Або, як вважає вже згадуваний тут Д. Каллер, літературне висловлювання створює стан речей, про який повідомляє. Це означає, що «сильний читач» не прочитує текст, а конституює його своєю інтерпретацією. «Слабкий» же читач дошукується у тексті, який якраз ідентифікується серією «звичайних» прочитань, достеменного змісту, замість конструювання цікавого для себе.

Цікавою для Т. Гундорової і стала априорі прийнята нею концептуальна схема гнозису, гностичної драми, кореляти яких конструюються/деконструюються з Франкового тексту. Вже визначення «жанру» життя і творчості І. Франка як «гностичної драми» дуже промовисте під цим кутом зору. Нема сумніву, що в цьому словосполученні «драма» несе певний реально-життєвий, екзистенційний зміст. Але цього не скажеш про слово «гностичний»: воно має суто ментальне смислове навантаження. Гностичним може бути трактування, інтерпретація реалій життя, але не самі ці реалії<sup>2</sup>. Це характеристика кута зору на предмет, а не предмета самого по собі – життєво-творчої драми Франка. Авторське алогічне поєднання понять здається мені побічним вислідом конструктивістської методології Т. Гундорової, згідно з якою об'єкт є конструктором дослідника.

Але в такому разі «конструктор» перестає бути дослідником; він реалізує свої «нові ідеї», і може це робити з однаковим успіхом на будь-якому емпіричному полігоні. Тобто він байдужий до обраного ним літературного матеріалу, бо й сам його вибір здається випадковим: була б кругла дата Лесі Українки – і її життя і творчість стали б для «конструктора» гностичною драмою, полем реалізації його ідей, свого авторського Я. Прикро, але палка прихильниця постмодерного, посткласичного мислення потрапила в ганебне становище модерної людини – становище полонянки власних понятійних сіток...

Як засвідчує історія європейської культури, зацікавлення гностицизмом – як вияв рехристиянізації європейського світу через звертання до неортодоксальних форм християнства, християнських ересей – в його модерній та постмодерній вер-

<sup>2</sup> Коли у «Слові від автора» до впорядкованої нею книжки «Невідомий Іван Франко» (див. с.358) Т. Гундорова характеризує культурософію Франка як гностичну, то вживає цей термін цілком коректно, хоча щодо правомірності такої кваліфікації Франкових поглядів можна дискутувати.



сіях спалахує в переломні моменти розгортання новітньої антропологічної кризи. Такий спалах можна було спостерігати на зламі XIX і XX сторіч. Він повторився в контексті поновлення теософських захоплень і на межі тисячоліть. Цього разу з особливою силою, бо коли давніше інформацію про гностицизм отримували, так би мовити, з других рук, то з середини минулого століття стала доступною значна частина джерельних текстів. Відомий історик релігій А. Ш. Пюеш вважав, що відкриття бібліотеки Наг-Гаммаді приведе до повного перегляду уявлень про гностицизм, що склалися в істориків релігій та істориків ідей. Адже з'явилися надійніші підстави для предметної розмови про засади гностичного мислення, зрештою, про доволі химерний через свою надзвичайну еkleктичність зміст філософсько-світоглядної грані гностичної доктрини.

Та нині звернення до гнозису і гностиків стало інтелектуальною модою<sup>1</sup>.

У деяких інтелектуальних колах діють гностичні гуртки, заслуховуються публічні лекції-проповіді, практикують колективне читання гностичних текстів, виконання гімнів і навіть проведення гностичних богослужінь. То ж є підстави констатувати наявність в нинішньому інтелектуальному житті досить впливового явища з явним містичним забарвленням – неогностицизму.

Його апологети апелюють до духовної традиції, що склалася в неортодоксальному юдаїзмі, знайшла продовження у син-

<sup>1</sup> В Росії перевидаються давніші аналізи езотеричних текстів, включно з гностичними (наприклад: Холл М.П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. – М.: Эксмо; СПб: Мидгард, 2007. – 864 с.), негайно перекладаються свідкі аналогічні видання, наприклад, книжка Т. Чортонна, що побачила світ у 2005 році, вже видрукована російською (Чертон Т. Гностицеская философия от Древнейшей Персии до наших дней. – М.: Рипол Классик, 2008. – 464 с.). Трапляються й вітчизняні праці такого ж кшталту (Руденко М. Гнозис і сучасність. – Тернопіль: Джура, 2001. – 248 с.). Виходять недавно підготовлені збірки гностичних текстів: Афонасин Е.В. Гнозис: Фрагменты и свидетельства. – СПб: СПб ун-тет, 2008 – 318 с. (книжка перевидана через кілька років після першодруку). Див. також: Владимиров А. Апостолы. – М.: Беловодье, 2003. – 582 с.; Гностики, или О лжеименном знании. – К.: УЦИММ-пресс ИСА, 1996 тощо. Та друковані нині матеріали – лише вершина велетенського інтернетівського айсберга, присвяченого гнозису і гностикам – починаючи від коментованих текстів коптських рукописів і завершуючи відлунням гностичних ідей у текстах Д. Брауна. Останній, до речі, додає популярності гностицизму в певних біля інтелектуальних середовищах.



кретизмі християнської теології з піфагореїзмом, стоїцизмом, неоплатонізмом та східним містицизмом. Відносно окреслення гностицизм набув у II ст. н. е. у просторі еллінської культури. Відтак виявляв себе у середньовічних ересах, в ренесансних гуманізмі й натурфілософії, в окультних і езотеричних вченнях доби модерну, в містицизмі епохи Просвітництва (Бьоме, Блейк), в німецькому романтизмі, в радикальному утопізмі, в екзистенціалістських віяннях XX ст. з їх щемливим мотивом закинутості людини до світу (невипадково неогностицизм іноді називають релігійним екзистенціалізмом). Відлуння гностичних ідей знаходять у спадку Г. Сковороди, а також в українських послідовників Бьоме С. Тодорського і С. Гамалії. На рубежі віків у Росії гностицизмом глибоко цікавився В. Соловйов.

Отже, гностицизм небезпідставно вважають тією атрибутивною прикметою кризових періодів розвитку європейської культури, в якій акцентовано людську розірваність, втрату людиною сенсів суспільного буття і культури, радикальне розчарування у всьому.

Та, з іншого боку, попри небувале зацікавлення гнозисом серед сучасних інтелектуалів і їх намагання з'ясувати тяглість гностичної традиції, непросто знайти підстави для ідентифікації будь-якої нинішньої світоглядної позиції як гностичної. І перш за все тому, що всі ті ідейні явища, які історики культури схильні вважати історичними формами гностицизму, надзвичайно еkleктичні. Не

*... Все те, що в їхніх (гностиків. – ред.) доктринах за-  
слуговує на увагу, йде від Платона; решта ж лежить  
за межами істини. У Платона вони взяли свої «по-  
карання», підземні ріки, плинність асього тілесного;  
стверджуючи множинність, вони визнають присут-  
ність в Дусі розумного начала, ейдосів, Деміурга. Та  
про це й говорив Платон у своєму «Тимей»: «Скільки і  
яких ідей бачить розум у живій істоті, стільки ж і ті ж  
він вважає за потрібне здійснити в космосі»...*

*Намагаючись справити враження на своїх слуша-  
чів, вони постійно множать духовній і розумній на-  
чала, визначаючи їх у найвільніший спосіб, й тим  
самим прирівнюють світ, що осягається розумом,  
до чуттєвого світу. Результат їхніх зусиль – накла-  
дання різноманітних обмежень на потенці вищих  
начал і віднесення їх до речей пізнішого похо-  
дження. Розумніше й достоїнніше було б для них  
не ображати овоїми роздумами древніх і мудрих  
вчителів, а прийняти їхню благородну доктрину  
про те, що найвище, навіть вище істинно сущого,  
стоїть Єдиний – абсолютне Благо, за Ним Нус –  
розумний Дух, а за Духом – світова Душа... Тєю  
мірою, якою вони дотримуються його вчення,  
їхні думки ясні й розумні, та щойно починають  
вони, критикуючи великих еллінів, висувати  
власні теорії, відразу стають грубими й незрозумілими...*

*Той, хто спрямовує свій розум на пошук істини, не  
буде в гонитві за славою ображати й принижувати  
тих, чия мудрість по праву поважається ось уже  
скільки віків. (Плотін. Проти гностиків.).*

підлягає сумніву хіба що гностичність гностицизму II ст., репрезентованого – щоразу інакше – Валентином і Василідом. Але й він позначений еклектикою.

По-перше, гностицизм визначається як релігійно-філософська течія. Але тут релігія побудована на умоглядності та вигадливості, вимудровуванні, тобто є квазірелігією. А той його складник, який вважають філософським і який виявляє себе через обернутість до межових підстав буття і підкреслюється виразним інтелектуалізмом, опорою не на віру, як передбачає релігія, а на знання – нехай і властиво таємне, езотеричне й герметичне, – дуже послаблений присутністю магічних, теургічних настанов і явної міфологічності. Для Г. Йонаса гностична думка є явищем квазіфілософським, вона виймає поміж філософією і містицизмом. Р. Вільсон застосовує до гностицизму поняття філософського містицизму. Т. Чортон кваліфікує гностицизм то як містичну, то як магічну філософію<sup>2</sup>; адже знання потрактоване тут як магічна сила, інтелектуально-духовна магія, котра дозволяє використати себе як засіб спасіння.

Не випадково вже Плотін (див. Еннеади. III, 8; V, 5, 8; II, 9), критикуючи гностиків за те, що вони відкидали світ, бачив у гностицизмі занепад філософії. Адже, на його думку, попри виразний інтелектуалізм, гностицизм нерациональний і нелогічний. Замість аргументувати постульовані ним твердження, він вважає за ліпше висміювати чужі. Філософічність гностицизму знижується його белетризмом. П. Козловскі звернув увагу на те, що дійові особи гностичних повістувань є водночас понятійними універсалами і властиво особами, наділеними власними іменами: Софія як причина занепаду, дезінтеграції світу і Забуття як її наслідок. Це ще один вияв схильності віддавати перевагу образам і міфам над поняттями. І це служить підставою для закидів гностикам спроб повернути філософію в лоно літературного міфу чи до містичних витоків<sup>2</sup>. Для Плотіна гностицизм вже навіть не філософія, бо це – замість обіцяного й очікуваного синтезу – набір догматів, нагромаджених разом досить випадково. Наприклад, гностицизм засадничо дуалістичний, утверджує полярність поганого матеріального і позитивного духовного; але під впливом платонізму між цими полюсами з'являється



<sup>2</sup> Див.: Чертон Т. Гностическая философия... С.16, 18.

<sup>2</sup> Див.: Вопросы философии. – 2000. -№4. – С.46.



третє – душевне, тож замість принципової дихотомії отримуємо вже трихотомію тілесно-душевно-духовного. Та й походять ті догмати з надто різних джерел. Ними є і догностична східна езотерика із Зарагуштрою включно, і ветхозавітні перекази та неортодоксальний юдаїзм, і християнські догми, і спадщина античної думки – від піфагорейців до неоплатоніків. І це по-друге.

По-третє, гностицизм як релігія, та ще й із претензією на релігію світову, звернутий до широких верств, але знання, гнозис – єдиний засіб спасіння – у гностиків редуковане до тайнознання, доступного лише вибраним, утаємниченим. Таке ось намагання сумістити егалітаризм із елітарністю.

По-четверте, гностицизм, з одного боку, демонструє есхатологічне очікування зцілення і спасіння, а з іншого – стверджує можливість спасіння через межове напруження індивідуальних здібностей людини, без чого перехід із світу до гнозису, опанування знанням – силою, що змінює суще, – нездійснений.

У руслі таких доволі неозначених, проте модних нині ідейних віянь склалися «нові ідеї» Т. Гундорової<sup>2</sup>, котрі – разом із ювілейними клопотами – спонукали її ще раз вернутися до Франка (і не лише в обговорюваному тут двокнижжі, а й у вже згадуваній антології Франкових текстів і брошури). Цього разу, таким чином, вона дивиться на його життя і творчість крізь призму гностицизму. І робить це конструктивістськи, так, що призма асимілює предмет, точніше – адсорбує (не абсорбує) його. І тут мимохіть згадується докір А. Заярнюка учасникам львівського дискурсу за «спрощену, грубу версію конструктивізму» та його ж думка про те, що «у багатьох випадках риторика тексту має на меті створити не тільки «ефект реальності», але й «ефект правди», надаючи текстові авторитетності, зазвичай пов'язаної з науковою працею»<sup>2</sup>.

Чому саме адсорбує? Тому що з множини гностичних, як зазначалося, еkleктично сумованих ідей (нехай вибачить читач велику вставку, та я мушу назвати тут найголовніші: монодуалізм світлої і темної сутностей, гнозису і світу; фундаментальна

<sup>1</sup> Свого часу Т. Гундорова назвала гностичну культурософію серед своїх індивідуальних пошукових зацікавлень (див.: Слово і час. – 2006. – Ч. 12. – С.9).

<sup>2</sup> Критика. – 2008. – Ч.1-2. – С.16,17. Д. Марплз, не чужий конструктивізму, все ж розрізняє «дискурс і наративи подій» і саму «реальність» (нехай і в лапках. – І. Л.) того, що відбулося насправді. (цит. за: Критика. – 2008. – Ч.1-2. – С.14).

помилковість у світотворенні та пов'язані з цим дефектність матеріального, тілесного і зверхність, презирство до сущого; яскраво виражений іскейпізм; космологічний еманациалізм; принцип тотожності буття із гнозисом; домінування скепсису і песимізму, апокаліптичне налаштування; своерідна сотеріологія – ідея спасіння через знання; поділ людства на рятівників-пастирів і стадо, яке рятують таємним знанням як інтелектуально-духовною магією; прагнення до цілісності й есхатологічне очікування зцілення; іманентність трансцендентного людині; визнання без-

*... Бог є для «цього світу» пневматичним. Мета гностичних прагнень – звільнення «внутрішньої людини» з лут світу та її повернення до одячного царства світла. Необхідною умовою цього є пізнання людиною надсвітності Бога й самого себе, тобто свого божественного походження, так само, як і сьогочасної ситуації й, відповідно, природи світу, що зумовлює виникнення даної ситуації. За відомими твердженням валентиніан: «Звільнення – пізнання того, ким ми були, ким ми стали, де ми були, куди нас закинуто; куди ми прагнемо, що ми полюблюємо; що є народження і що – відродження».*

*Проте це пізнання затримувалося через тогочасну ситуацію, адже невідомою є сутність існування світу. Зокрема, трансцендентний Бог невідомий у світі і не може бути відкритий із нього, а отже, необхідне одкровення. Потребу в ньому закладено в природі космічної ситуації й... «невідання» вже частково є порятунком. Носій одкровення є вісником зі світу світла, який проходить через бар'єри між сферами, перекинувши арконтів. Він пробуджує дух від земного сону й передає йому «ззовні» рятівне знання. Місія цього трансцендентного спасителя починається ще до створення світу... й рухається паралельно його історії. Пізнання, таким чином, підвладне одкровенню, і навіть коли називається просто «пізнання Бога», воно охоплює всю суть гностичного міфу зі всім, чого він навчає про Бога, людину і світ; тобто пізнання має елементи теоретичної системи. З практичного боку воно є швидше «пізнання шляху», а саме шлях душ за межі світу. Цей шлях охоплює sacramentalні й магичні формули приготування до її майбутнього сходження, таємні імена й формули, що сприяють проході через кожну сферу. Наділена гнозисом душа після смерті йде вгору, залишаючи позаду притаманні їй раніше сфери фізичних оболонки. Таким чином дух, звільнений від сторонніх впливів, досягає Бога за межами світу й воз'єднується з божественною субстанцією. У масштабі всезагальної божественної драми цей процес є частинкою відновлення власної божественної цілісності, що в прекоsmічні часи була ослаблена втраченою частинкою божественної субстанції. І через цю втрату божество було втягнуто в долю світу й нині намагається виконати її через втручання в космічну історію. Після завершення цього процесу зібрання... космос позбудеться своїх елементів світу й прийде до кінця (Гано Йонас. Гностичизм (Гностическая религия)).*

межності свободи; індивідуалізм; претензія на виключність у володінні езотеричним знанням; екзегетичне ставлення до дійсності; містицизм, теургія і екстазизм; наполягання на самодостатності інтелектуалізму, зрештою, звертання до ненароджучої жіночності (ельфа) Т. Гундорова вихопила один лише дуалізм, надала йому гіпертрофованих форм і на ньому вибудувала так звану гностичну драму Франка, його «двійництво» (До речі, ідея драми присутня у гностичному дискурсі: його монодуалізм полягає у ствердженні єдності божества і людини в їх сутності з одночасним відділенням їх одного від іншого світом; драма божества полягає в існуванні Духа всередині світу). Головним принципом Авторки став принцип дуалізму, під дією якого природна суперечливість Франкових як думки, так і почувань, певна їх амбівалентність набули формату маніхейського роздвоєння, ригористичної дуальності<sup>2</sup>.

Не говоритиму ширше проте, що серед сучасних гуманітаріїв бінарні опозиції вважаються методологічно непридатними, такими, що вичерпали свій евристичний потенціал. А Е. Саїд в останній книжці навіть кваліфікує їх як «дорогі серцю націоналістів та імперіалістів»<sup>3</sup>.

Мабуть, належить додати, що дуалізм як принцип бінарності не є специфічно гностичним. Він притаманий не лише релігійній свідомості загалом, але – поруч із потрійністю чи тріадою тощо – належить до загальнокультурних універсалій, підґрунтя яких знаходимо в міфологічній свідомості, а сучасні їх «денотати» нескладно виявити, звертаючись до будь-яких культурних реалій (коли, звісно, такі визнавати)<sup>3</sup>.



## Спілкування чи навіювання?

Редагування, як можна прочитати у відповідному підручнику, є підвищенням ефективності повідомлень, що їх підготував автор. Дехто зі знавців цієї справи вважає, що редактор за-

<sup>2</sup> Напередодні виходу книжки Т. Гундорова стверджувала, що вважає «роздвоєння основним у його (Франка. – І. Л.) мисленні та творчості» (Кур'єр Кривбасу, – 2005. – Ч.4. – С. 179).

<sup>3</sup> Саїд Е. Культура й імперіалізм. – К.: Критика, 2007. – С. 29.

<sup>3</sup> Сучасний погляд на «двійництво» і його симуляцію в культурі недавно стисло викладено Т. Лютим (див.: Лютий Т. Розумність нерозумного. – К.: ПАРАПАН, 2007. - С.157-161).



ймається перекладом повідомлення із внутрішньої мови автора на мову читача. Може, останнє звучить надто сильно. Та сенс редагування – сприяти порозумінню автора з адресатом його праці – у цих твердженнях вловлено.

Погляньмо, наскільки в нашому випадку співпраця Авторки з редактором забезпечила оптимізацію тексту, додаючи йому комунікативності. Почнемо зі слововжитку. Чи вдалося усунути приблизне, а то й некоректне користування термінами, зауважене мною вже у вступних розділах видання?

Пишучи про дуалістичність «образів ангела-захисника і злого демона» (213), Т. Гундорова не рахується з тим, що *дуалістичний* означає двоїстий, тобто внутрішньо роздвоєний, а не зовнішньо протилежний, не альтернативний.

Що належить розуміти під «соціологічним напрямом в українській культурі» (37. Курсив тут і далі в аналогічних ситуаціях мій. – І. Л.)? Авторка скаже, що вдалося до метафори? Гаразд, тоді яким чином «соціологічна концепція диференціє романтичний тип нарації» (37)? Дослідниця, безперечно, знає, що соціологія є соціальною наукою. Але коли вона пише про «пограниччя... соціології і культури» (224), то, очевидно, забуває, що наука є складником культури і не може йтися про межі чи помежів'я між галуззю науки і культурою в цілому. Можна з певними застереженнями, як і перше соціологічне, прийняти означення Франкового інтересу до «зародження та розгортання психології масового виступу робітників» як соціологічного (63). Та заангажованість художніх текстів Франка все ж не «соціологічна» (16), а, мабуть, соціальна.

Так само ситуація Мойсеєвого народу не «екзистенціальна» (337), а екзистенційна, оскільки друге з цих близьких понять несе онтологічний зміст, тоді як перше – радше ментальний. Те ж стосується і *натуральної* «конкретності міста», а не, як у Авторки, «натуралістичної» (195).

Не все гаразд під тим самим кутом зору і з «ідеальною тенденцією» творчості, «ідеалістичною концепцією творчості» (24) та «авторською ідеальною (?) концепцією» (264), «ідеальним напрямом творчості Франка» (112), «ідеалістичним періодом творчості Івана Франка» (33), а на додаток ще й «ідеальний... ідеал духовності» (33). Непереконливим здається твердження про те, що «ідеальна ситуація... позначає у Франковій творчості духовну субстанцію всесвіту...» (266).

У геть несподіваній для себе «ролі» опинилося суто лінгвістичне поняття *діалектизм* у словосполученнях «Діалектизм форми і думки» (73), «діалектизм думки» (74). Чи не про діалектику або діалектичність в обох цих випадках йдеться?

Хіба про *художнє* (а не художницьке, мистецьке? – І. Л.) призначення Франка» (159) належить вести мову? Між іншим, апеляція до І. Костецького в цьому контексті здається безпідставною, бо той не торкався проблеми Франкового покликання, а стверджував, як уже зауважувалось, Франкову нездатність піднятися до творення власного стилю.

Виразно дидактичнукінцівку поеми «Цар і аскет» чомусь кваліфіковано Авторкою як «тенденційну» (264). Хіба «Зів'яле листя» «тільки й можна прочитати» в «культурологічному змісті» (292)? А що слід розуміти під «тілесним Я», коли Т. Гундорова говорить про двійництво Франкового «тілесного й духовного Я» (249)?

Малоймовірно здається можливість мислити «поетаробітника» «фізіологічно» (156). Тим більше, що серед підстав такого намагання фігурують не тільки анатомічні («мізку часть», «нерви»), а й суто психологічні («жаль», «серця страсть») асоціації. А хіба можна *фізіологічно* (а разом із тим і морально) співміряти «осягнення вищого буття» з «вивільненням душі» (266)?

На якій підставі в тексті Авторки «морально-філософське» прирівнюється до «ідеологічного» (87)? Чи може *родовід* розгорнутися в історію формування інтелігента (див. 189-190)? Як можна творчістю (духовно-практичний процес) розгорнути естетико-художню концепцію (духовно-теоретичний феномен) (див. 151)? Чи *студії*, тобто дослідження або праці, здатні стати «складником... концепції» (148), як читаємо у Т. Гундорової? А хіба можна «з власного тіла» (разом із «власним стражданням» і «тяглістю теперішнього») зробити «художній гнозис» (311)? Про зміст фрази «цивілізаційна концепція культурного процесу» (17) ще можна здогадуватися. А от *цивілізаційну* модель творчості (157) збагнути годі.

Чому не здивували редактора такі несподівані характеристики «моделі творчості», як «спонтанна та моральна» (316)? Або перетворення антиномій у якісь «смислові (?) поняття» (73). Або «переплетення... позитивістського раціоналізму й індивідуальної волі» (299). Або «натурфілософські мітологічні істини мислення» (49). Чи то означення критичних писань Франка як *ритуальних* (240). Або наполягання на *індивідуальності* культурософії Франка (223). Або «темпоритм живого людського тіла»,





з яким суголосний вільний Франків синтаксис (310). Або «мозкове народження поезії» (321), що може варіюватися із «жертвоприношенням».

Мабуть, не одне й те саме «ставитись суто автобіографічно» до якогось вірша, як читаємо в Авторки (323), і відшукувати у Франковому вірші автобіографічні мотиви? Подібне в іншому місці: те, що в поемі «Святий Валентій» Франко звертається до моментів власної біографії не означає, що тут він «автобіографічно» «показує антигуманну природу аскетизму» (255).

У читача може скластися враження, ніби автор цих рядків, щоби продемонструвати, як Авторка разом із редактором не дбали про комунікативність, прозорість обговорюваного тексту, винищпорив із нього геть усе, що тільки вдалося. На жаль, насправді у книжці Т. Гундорової «матеріалу» для такої демонстрації набагато більше. Письмо Авторки помержане випадковими саме для цього контексту словами (як-от словом *контекст* у наступному (нехай вибачає читач не зовсім навмисну тавтологію!) контексті: «...в епілозі приглушується есхатологічний *контекст* (?) поєми» (248); довільно укладеними словосполученнями (на кшталт «натуралізація жанру» (77), «гуманістична ситуація» (183), «піднесення специфіки» (18), «ідеально-фантастична реальність» (28), «психо-ідеологічний діалог» (130), «ідея... розв'язується» (123) тощо); зведеними в один ряд різноплановими поняттями (наприклад, «культурні та прогресивні цілі» (36).

Щоби переконатися, що все оте не насмикане навмисно, читаємо перший-ліпший фрагмент навгад: «...у Франковій ранній ліриці викристалізовується особлива *морально-естетична природа* (?) *творчості* (курсив мій. – І. Л.), а саме ідеальна (?) тенденція, що базується на зближенні художньої творчості з духовною... практикою (Хіба художня діяльність не є різновидом духовної практики? То ж про яке їх зближення може йтися? – І. Л.). Вона передбачає спонукальний (?) гуманно-творчий (?) характер літератури та культури (але ж література є однією з культурних форм, а не однорідним з культурою самостійним феноменом. – І. Л.) й звернена до актуальності (?) знання-логосу (?), опрідмеченого у слові». І завершено цей абзац таким філософсько-естетичним резюме: «Художня творчість, отже, через ідеальну тенденцію (тобто через «морально-естетичну природу творчості», див. вище. – І. Л.) залучає в себе пізнавальний,





аксіологічний і психологічний (останнє поняття не належить до того ж смислового ряду, що два попередні. – І. Л.) аспекти художньої діяльності» (24).

Чим же надолужено в книжці очевидне небажання артикулювати думку так, щоби гарантувати собі надійні мости порозуміння, продуктивного спілкування з читачем? Мушу визнати, що – частково, звісно – навіюванням (не випадково Т. Гундорова так полюбляє, особливо в першій частині діалогії, слово *сугестія*).

Сторінки другої частини книжки буквально всіяні словом «гнозис» і похідними від нього – гностичний, гностицизм, гностики тощо. Не рідше зустрічаються слова, які не належать до цього лексичного гнізда, але котрі, на думку Авторки, виражають суть гностичного світотлумачення: міт, мітологема, живопоховання, жертвоприношення, візіонер, візіонерський, есхатологічний, апокаліптичний, езотеричний, ритуальний, окультний, маніхейський, містерійний, аскетичний, екстатичний, хтонічний, герметизм, архетип, кабалістичний, алхімія. З перерахованим за частотою вживання можуть успішно змагатися дуалізм і дуалістичний, що їх Т. Гундорова вважає атрибутами гностичного мислення, а також смислово пов'язані з ними двійництво та амбівалентність.

Усьому, що потрапляє під руку, приписано ознаку «гностичний». Пригляньмося до фрази «гностична тема пізнання». Чи не означає вона, ніби гностики вперше тематизували пізнавальні дії людини у власному теоретичному дискурсі, а відтак ще й монополізували право на таку тематизацію довічно? Чи то у цій фразі не зовсім коректно артикульована думка про своєрідність гностичного трактування пізнання? Що ж, така своєрідність, очевидно, має місце. Але концептом гностицизму є не пізнання, а гнозис – знання, ототожнюване з буттям. Тобто знання не в тому сенсі, якого надає йому епістемологія, а як та вища сфера роздвоєного сущого, до світла якої може із п'тьми світу (нижчої, навіть ницької сфери) перейти людина, якщо вона сподобилася виправляти помилку світотворення. Долання Незнання-Зла не є у гностиків отриманням нової інформації чи перетворенням невідомого у відоме, а переміщенням із п'тьми світу до світлої сфери гнозису. Водночас гностичне знання є духовно-інтелектуальною магією осягання абсолютного в собі, таким тайнознанням, що дозволяє використати себе як інструмент спадіння. Тож про яку тематизацію пізнання у гностицизмі може йти мова?



Майже те саме можна сказати і про «гностичну тему любові» (330). Зрозуміло: тема любові присутня в культурі й поза гнозисом, до гнозису і після нього. А коли Авторка пише про «гностичну софійність» (262) у позитивному ключі, то варто нагадати: Софія у гностиків – персонаж-трикстер, через жаждою якого до знань і трапилася фатальна помилка у світотворенні.

## Відступ 2 Про інтерпретаційний універсалізм, або Про свавільну екзегетику

У попередній епілегомені згадувалося мимохідь про практиковану Авторкою свободу інтерпретацій. Аніскільки не посягаючи на цю свободу, хочу все-таки співставити окремі фрагменти Франкових текстів, які фігурують у книжці Т. Гундорової, з тими коментарями чи тлумаченнями, що супроводжують ці фрагменти.

На с. 160-161 наводяться слова Франка з його листа до А. Кримського про те, що головним джерелом Франкових творчих задумів були інтимні переживання поета, а відтак і про автобіографічність його творів. Ось ці слова: «Майже всі мої писання пливуть з особових імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі вони, особливо моя белетристика, напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони... у певній мірі... є частки моєї біографії». Авторка бачить чомусь у цій Франковій думці реалізацію принципу маски, яка «забезпечувала дуалістичне бачення світу» (161). Якщо Франкові йдеться, вочевидь, про щирість самовияву через творчість, то Т. Гундоровій – про ту «літературну щирість», яку І. Костецький асоціює з маскою, а сама вона в цій асоціації акцентує двоїстість, дуалізм, роздвоєння. Але ж на них і віддаленого натяку нема в цитованих словах Франка. Як і в наведеному тут же твердженні М. Євшана: Франко, подолавши «страх висловити свої почування..., не боїться висловлювати в поезії самого себе...» (див. 161). Якщо у Франка йдеться переважно про чуттєве підґрунтя творчого акту, то Т. Гундорова говорить про певне раціоналізоване, зумисне конструювання, бо ж про маску.

Інкримінуючи Франкові – авторові повісті «На дні» – приховане двійництво, Авторка формулює таку важко прочитувану думку: «Франко використовує терапевтичний сенс (?) повісті,





щоби знову одягнути маску (?) цілого чоловіка» (213). Тут же одягання маски подано як «стан нового народження», який, мовляв, Франко засвідчив у листі до М. Павлика. Фрагмент цього листа, відтворений на тій же сторінці, про жодне «нове народження» не свідчить. Це дуже настроєва констатація того, що значущих подій у минулому житті автора листа не було і що нема сподівання на їх появу в майбутньому. Довільність авторського коментаря безсумнівна для будь-якого більш-менш уважного читача, проте не для редактора книжки.

Між іншим, починаючи з кінця XIX ст., Авторка одягає на Франка нову маску – маску «сина селянина» (див.187-188). Та про мниму вдаваність Франкового «мужицтва» вже говорилося раніше.

У передмові «Дещо про себе самого» Франко характеризує два типи митців: геніїв та письменників-робітників. Міркування про перший тип Т. Гундорова представляє як «романтичну концепцію письменника-генія», а про другий тип – як «позитивістське розуміння письменника – суспільного діяча» (155-156). Акцентоване Авторкою Франкове роздвоєння все ж, імовірно, мало певні межі: не міг він в одному й тому ж міркуванні одразу репрезентувати і романтичні, і позитивістські погляди на митця...

У тому ж тексті І. Франка Т.Гундорова знаходить «ідею модерного патріотизму – як вибору та „псячого обов'язку“» (189). Звісно, за Франка його життєвий вибір ніхто не здійснював, тому тема вибору не підлягає дискусії. Дискусійним є уявлення про концепцію-оксюморон, представлену в тексті Гундорової, і про мотиви вибору в обговорюваному Авторкою тексті: їх там не знайти, бо «псячий обов'язок» для Франка – «то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі», і в цьому сенсі він безальтернативний.

*«Знання» як таке є повністю формальним терміном і точно не визначає, що пзнається; ніхто точно не визначав психологічний метод і суб'єктивну значимість власне знання чи способів, якими воно здобувається. Щодо пзнання, асоціації з даним терміном більш знайомі читачеві, класично орієнтованому на раціональні об'єкти і, відповідно, на природний розум як орган набуття знання і володіння ним. У гностичному контексті, проте, «знання» має яскраво релігійне... значення й стосується об'єктів, які ми тепер назвали б предметами віри, а не розуму. І хоча зв'язок між вірою і знанням (pistis і gnosis) став основошим питанням, через яке Церква розділилася на гностичних еретиків і ортодоксів, це не сучасне питання про віру і розум, яке нам знайоме. «Знання» гностиків... було нерациональним. Гнозую означав переважно знання Бога... «Знання Бога» є знанням чогось реального незнаного, і тому не є природним станом (Гано Йонас. Гностичизм (Гностическая религия)).*



У 1880-ті роки Франко-літературознавець зауважує зосередження красного письменства на «психологічному аналізі соціальних явищ», тобто на тому, «як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії»<sup>4</sup>. Сумлінно цитуючи цю думку, Авторка доволіно її інтерпретує; вона твердить, ніби Франко редукує аналітику суб'єктивного до аналізу подій «соціальної категорії», тобто самих соціальних реалій, тоді як Франко не зміщує уваги із внутрішнього світу людини на ті зовнішні реалії, а якраз зосереджує її на заломленні громадського життя у цьому світі і зародження, проектування в ньому нових соціальних реалій.

При обговоренні циклу «В пленері» Т. Гундорова приписує його авторці іронічне ставлення до цинізму метафізики, яка «підмінює природу» (314). Насправді Франко бачить цинізм природи щодо людини, бо перша гасить спалахи людської душі. Слово ж «метафізичний» не стосується у Франка галузі філософської теорії чи філософії загалом, а радше означає «потойбічний, надприродний, трансцендентний» в релігійному артикулюванні цих понять. Авторка вважає, що Франко висміює «ідеалістичну концепцію всесвіту», протиставляючи їй натуралістичний «рух молекулярний» (314), тоді як поет іронізує над сплюсненням, осірінням світу у натуралістично-матеріалістичному знанні та відновлює враження про різнобарвність, «різномірність» обох, як сказав би Скворода, світів: макросвіту природи й мікросвіту людської душі. І намагається домогтися цього подоланням тих глибинних суперечностей, які здаються Авторці контрастами, осягненням цілості, внутрішньої єдності – «стрій один... тисячострунної арфи» – «в кожному моменті». Цей примат єдності, цілісності так чи інакше корелює з домінуючою в духовному світі Франка, та недооціненою Т. Гундоровою ідеєю «цілого чоловіка» (Авторка у своїх гностичних захопленнях редукувала цю ідею всього лише до маски (див.213). А те, що Авторка називає «ідеєю нескінченності матерії» (314), в поезії Франка – з урахуванням, так би мовити, еквівалентності макросвіту природи й мікросвіту душі – є радше ідеєю невичерпності сущого.

<sup>4</sup> Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.34. – С.363.

Так само доволіною здається не зовсім коректно сформульована думка про те, що «творча субстанція природи стала моделлю самопізнання» (314).

А стисла інтерпретація поезії «По коверці пурпуровім...» як «поетичних сцен з життя» (315) зовсім не корелює зі змістом вірша; у ньому мовиться про настроєві стани: нічна жура, що змінює всі знаки на протилежні, і ранкове пробудження від променів сонця, яке повертає «жизні зміст». Хіба то «сцени з життя»?

Аналізуючи повість «Для домашнього огнища», Т. Гундорова зауважує пояснення Франком гріхопадіння Анелі «особливостями її індивідуального характеру, наголошуючи, що моральне падіння її... вроджене (?)» (98). А підтверджено це цитатою про нестатки, злидні як найстрашніші фурії Анелі. Де тут індивідуальний характер та його вроджені прикмети?

В аналізі поеми «Святий Валентій» Авторка, наголошуючи амбівалентність – на її думку, гностичну – Франкового мислення, стверджує, що «його особливо цікавив дуалізм тіла та душі» (260); ставить двокрапку і після неї наводить рядки з поеми, в яких мовиться про «зв'язки таємні Між людським тілом і його життям (тобто одухотвореною плоттю. – І. Л.) А безконечним творенням природи»<sup>4</sup>. Як тут можна було віднайти дуалізм тіла й душі? Невже його зумів побачити й редактор?

На с.226 читаємо рядки з «Мого злочину» про чуттєву персоніфікацію рефлексуючого, як любить казати Т. Гундорова, протагоніста у птаха-жертву. Авторка чомусь тлумачить це як «підміну об'єкта і суб'єкта свідомості» (226).

Я, повторюю, за свободу інтерпретації. Але проти інтерпретаційної сваволі. Про що – свободу чи сваволю – йшлося щойно, нехай судить читач.

## Повтори чи самоцитування?

Поставив знак питання в кінці підзаголовка і відразу засумнівався: а чи коректно вдаватися тут до альтернативи? Адже цитування (і самоцитування не є винятком) у науковому тексті супроводжується посиланнями. При повторенні – іноді дослідному – думок в середині обговорюваної книжки, звісно, жодних посилань нема. Тож, очевидно, мова про повтори.

<sup>4</sup> Там само.Т.4. – С.15.





Зрозуміло, звертаючись у другій частині діалогії до тих самих текстів Франка, що обговорювались у першій, і кажучи час-то про них те саме (хоча у другій наче спеціально йдеться про культурософію Франка), Т. Гундорова не могла зовсім уникнути самоповторень.

Іноді зміст, скупко окреслений у першій частині, Авторка розгортає у другій. Наприклад, у першій частині циклові «В пленері» відведено пів-сторінковий абзац, у якому йдеться головню про перший вірш циклу. Абзац завершується досить порожньою фразою: «Цей імпресіоністичний цикл Франка є унікальним і цілісним явищем в його творчості» (139). Не мину нагоди запитати: про яке «нове письмо» у таких випадках можна говорити?

І які штрихи до «живого Франка» додають подібні думки?

У другій частині книжки циклові присвячено вже півтора сторінки розділу «Мати-природа». Коли раніше Авторка наголошувала антропологічний поворот у

раціональному пізнанні, то тут увага зосереджена на контрастах, через котрі, як здається Авторці, поет демонструє творчу силу матері-природи<sup>2</sup>. Тепер вже антропологічний поворот подано як перехід «раціоналістського пізнання» «від матеріалізму до ідеалізму душі» (курсив мій – І. Л.) (314). А далі читаємо побіжно, в одному реченні, характеристику решти віршів циклу, до слівно перенесену сюди з першої частини (пор. 138-139 і 314-315), хоча жодного стосунку до змісту розділу «Мати-природа» вона не має.

Пригадую, ще у «Післячорнобильській бібліотеці» (див. 32) Т. Гундорова писала про популярність у техніці постмодерного

<sup>2</sup> Сама Т. Гундорова переходить з нейтральної світоглядної позиції на явно матеріалістичну, бо завершує «гностичне коло маңдрів поетової душі» поверненням «в лоно матері-матерії» (331), а не матері-природи.

*Рецептивна естетика і літературна семіотика (прагматика) 70-х років не лише поглибили уявлення про способи й процедури аналізу рецептивної ситуації, а й остаточно прояснили загальну перспективу теорії читачських відповідей. Серед найбільш репрезентативних теоретиків цієї парадигми – В. Ізер, М. Ріффатер, Х. Р. Яусс, С. Фіш та інші. Рецептивний підхід полягає в тому, що значення повідомлення залежить від інтерпретативних переваг реципієнта. Навіть найпростіше повідомлення, озвучене в процесі побутового комунікативного акту, спирається на сприйняття адресата, і це сприйняття певним чином детерміновано контекстом... У виборі точки зору читач вільний не повністю, адже її формування визначається також і текстом, хоча перспективи тексту є лише своєрідною «інструкцією», що акцентує увагу й інтерес читача на певному змісті (Альміра Усманова. Умберто Еко: парадокси інтерпретації).*

письма психоаналітичних повторень чи, як вона їх окреслила, «повторів повторів». У свою чергу і мені довелося звертати увагу на повтори як фігуру постмодерністської риторики, не обов'язково навіяну психоаналітичними інтенціями. З чим саме маємо справу в кожному окремому випадку, судити самій Авторці та її помічникові – редакторів. Адже той, мабуть, з'ясував для себе правомірність або виправданість тих численних повторень, на які натрапляє читач книжки. І, натикаючись, відчуває незручність за автора, а заодно й за неухважного редактора.

Щоб не здаватися голослівним, мушу звернути увагу хоча б на деякі з повторень. На с.251 повторена не тільки цитована на с.47 думка М. Зерова про Франка, а й продовження цієї думки в авторському викладі. Смісловий контекст цитованого трохи змінено. Але вербально він фактично тотожний: абзац на с.46, що передує зеровській думці, починається реченням: «Розвиток індивідуально-особистісного начала в поетичних і прозових творах Франка початку 1880-х характеризує відчутна зміна...» Абзац, що передує рядкам Зерова на с.251, починається фразою: «Почуття радісного очікування характеризує розвиток індивідуально-особистісного начала в поетичних і прозових творах Франка початку 80-х років» (нарешті через 200 сторінок довідуємося, в чому ж полягає ота «відчутна зміна!»). Відредаговане й наступне речення на с.251, перенесене сюди зі с.46. До речі, думки Зерова Авторка повторює ще не раз (пор., наприклад, с.88 і 229).

У першій частині книжки є такі рядки: «Сюжет роману («Лель і Полель» – І. Л.) розгортає колізію двійництва, яка звучить у Франковій творчості, починаючи від «зимової казки» «Поєдинок» (1881), і має глибинний морально-філософський та психоаналітичний (?) зміст» (88). У другій частині та ж думка викладена так: «„Лель і Полель“ розгортає колізію двійництва, яка звучить у Франковій творчості, починаючи від «зимової казки» «Поєдинок» (1881), і має глибинний морально-філософський і психоаналітичний смисл» (239).

На с.72 Мирославу і Максима з Франкового «Захара Беркута» представлено як «дітей двох ворогів», а в наступному абзаці (щоправда, вже на с.73) вони ж – «діти двох ворожих родів». Але ж це явно надлишкова інформація, котра перетворюється в інформаційний шум, як і в іншому випадку, де мовиться про одне й те ж на сусідніх сторінках: «Вся картина має виразні риси сновидіння» (230); «Цей поєдинок нагадує сновидіння»





(231). А який сенс повторювати на с.238 інформацію про те, що Франко у романі «Лель і Полель» скористався романтичною параболою з драми Ю.Словацького «Ліла Венеда», коли читач запам'ятав це ще зі с.88?

Зрідка редагування повторюваного виглядає радикальніше: на с.80 «Франко зізнавався, що в першій редакції його Каїн загалом був подібний до Христа...» А на с.332 написано: «В одній із версій поеми «Смерть Каїна», як завважував Осип Маковей, Франко «мало що не зробив з Каїна Христа».

Справді, повторень в обговорюваному виданні багато (пор. ще сс.120 і 245; 121 і 250; 119 і 243; в останньому випадку ще раз відтворено чималий абзац), в т.ч. повторюються цитати з текстів інших авторів (пор. сс. 135 і 222; 135 і 218; 171 і 173; 211 і 225; 44 і 229 тощо). А хіба, уникаючи подібного дублювання тексту, не можна було принаймні заощадити аркуш паперу і кілька хвилин читачевого часу?

### Про недоладності, засадничі і не дуже.

Не так давно директор видавництва «Критика» пояснював «засадничі мовні недоладності» у вітчизняних друкованих виданнях тим, що «переважна більшість українських мовців пише (і мислить) ніби в перекладі, і то неабияк кострубатову»<sup>1</sup>. Не знаю, чим пояснити недоладності в обговорюваному тут виданні «Критики», але саме вони – і не лише мовні – стануть предметом наступного аналізу. Не стану далі, наче рефрен, повторювати: «А де ж був перший помічник мовця – редактор?» Але це питання в думці витатиме постійно.

Почну з фактографічних недоглядів. До західноєвропейських літераторів на с.28 віднесено не лише Елізу Ожешко, а й Івана Тургенєва. Франкові приписано редагування журналу «Житє і світ» (100), тоді як насправді письменник у 1894-1897 рр. редагував двомісячник «Житє і Слово»<sup>2</sup>.

У переліку митців Франкового кола на с.19 фігурує чомусь Остап Терлецький, чий зв'язок з мистецтвом обмежився, здається, двома літературознавчими розвідками.

<sup>1</sup> Український Тиждень від 10-16 жовтня 2008 р.

<sup>2</sup> Між іншим, другу частину цієї назви пишуть з великої літери, так само і «Літературно-Науковий Вісник», а не «Літературно-науковий вісник», як бачимо у книжці Т. Гундорової (197).



## Я зробив

те, що завжди роблять критики: я «побачив» те, що дозволили мої інтерпретативні принципи, до чого вони скерували, а тоді приписав тексту те, що я «побачив»... Формальні одиниці завжди породжуються певною інтерпретативною моделлю; у тексті їх немає (Stanley Fish). Is There A Text In This Class?.

Доводиться ставити під сумнів обізнаність Т. Гундорової з етнічним складом населення Дрогобича 60-70-х років XIX ст., коли читаєш про «польсько-російське (курсив мій. – І. Л.) та єврейське оточення» Франка в тодішньому Дрогобичі (194).

Чомусь спасіння душі є для Авторки основоположним питанням тільки раннього християнства та гностицизму (217). А хіба пізніше, сучасне християнство відмовилося від цієї ідеї чи змістило її на маргінеси?

«Зав'язку кореспонденції» Франка з Драгомановим Т. Гундорова бачить у згадці Драгомановим Франкового імені в листі до третьої особи (167-168) та ще й вважає її «зав'язкою всієї життєвої драми (нагадаю, що мовиться про драму гностичну. – І. Л.) Франка» (168).

Авторка веде мову не тільки про дуалістичні вчення, до яких відносить богомільство, маніхейство та гностицизм, а й про «учення дуалізму» (223), що, строго мовлячи, може бути хіба що тією онтологічною концепцією в філософії, адепти якої знаходять в основі сущого дві рівноправні незалежні субстанції<sup>2</sup>. Невже саме це вчення «відповідало особливостям Франкової... індивідуальності» (223)?

Аналізуючи «Післячорнобильську бібліотеку», я зауважував, що Авторці нерідко зраджує мовне чуття. Чи причина того та ж сама, про яку говорив директор видавництва «Критика», пояснюючи поширення мовних недоладностей в українських друках, чи якась інша – не знаю. Та у таких випадках допомога літературного редактора вкрай необхідна. Бо ріжуть вухо дивовижі: «осібний» замість «особливий» (73,74) («осібний» тут виглядає калькою з «особого», тоді як в українській мові воно

<sup>2</sup> До речі, «дуалістична субстанція» (324) з погляду філософії є неоконкретним, позбавленим змісту виразом.

означає «окремий» або «належний окремій особі»); «пригадує» замість «нагадує» у фразі «риторика... пригадує... «Божественну комедію» (305); «цепом» (239) замість «ланцюгом, ланцем»; «зіставляючи своїх «хлопських» сонетів» (73). Автор чомусь «ширший» свого героя (165), а «тінь... перемагає двобій» (322), «розвиток... характеризує відчутна зміна» (46). Словосполучення «а також», що ним Авторка намагається передати протиставлення на с.25, насправді означає однорідність або доповняльність. Вражає у відносно нормативному контексті розмовно-суржикове «типу»: «героїчна безособовість типу «Каменярів» (89. Курсив мій. – І. Л.). А хіба не різного семантичного регістру слова «піднесення» і «організм», навіть коли той організм, про піднесення якого йдеться, національний (14)?

Не меншою несподіванкою здалися мені «суголосність голосу» (51), «артикуляція словесного висловлювання» (305), «ідеальний... ідеал» (33), «поетичні рефлексії поетичного циклу» (51), «відновлення... нових структур» (17), «найголовніший і основний» (190).

Коли порівнювати з продукцією інших видавництв, то «Критика» не повинна б мати особливих претензій до праці своїх коректорів. І все ж трапляються в обговорюваній книжці і коректорські недогляди, іноді досить прикрі. Очевидно, з вини коректора психолог Фехнер став Бехнером (228), а «Юний Вергер» перетворився на с.288 на Вагнера. Одне й те ж слово написано по-різному: «В пленері» (138) і «В плен-ері» (311). Лілла Венета з однойменної драми Ю.Словацького транскрибується то як Ліла (88), то як Лілла (238). Замість «сліпця» на с.220 читаємо «співця», замість «кпин» – «спин» (191), а замість «мулярем» – «малярем» (187). Не виправлено «Оліуа» (238), «ессеїзм» (265) тощо.

На завершення кілька міркувань щодо структурування змісту книжки. Книжки, в якій Т. Гундорова дівчі – нехай і зі зміненими смисловими наголосами – з'ясовує, як формулює сама вона, «біографію творчості» Франка. За цієї обставини, звісно, завдання з організації матеріалу значно ускладнюється. І, хоча рецензент вважає, що дві частини «творять органічне ціле» (М. Зимомря), здійснене Авторкою у цій царині може викликати чимало зауважень. Тут обмежуся лише кількома застереженнями, котрі, як мені здається, належать до сфери втручання редактора.

Один із розділів першої частини книжки названо «Психоаналіз», хоча у змісті його психоаналітики обмаль. Натомість



сусідній розділ, у якому психоаналітичні настанови Авторки реалізовані набагато повніше (до речі, як і в розділі «Натуралізм»), названо «Гуманітаризм».

Окремі розділи книжки (зокрема 1-3 першої частини) не завершуються хоч якимись підсумковими міркуваннями. В інших випадках (і про це вже мовилось раніше) такі підсумки виглядають не досить вмотивованими. А розділ «Ідеалізм» обривається некоментованою думкою І. Нечуя-Левицького, непринятною як для Франка, так і, сподіваюся, для Авторки.

Більше дивує брак у книжці Т. Гундорової підсумкового розділу. І це за наявності аж трьох вступних: «Вступу», «Від автора» і «Передмови». На роль заключного міг би претендувати останній розділ – «Знання». Він присвячений переважно вершинному здобуткові Франка – поемі «Мойсей».

Нагадаю, що слово «гнозис» найчастіше перекладається як знання. І цей останній розділ з повним правом міг бути названий «Гнозис», якби Авторка захотіла бути одвертішою: адже тут оприявнюється її виразне намагання розставити крапки над і у «гностичній драмі Франка».

Властиво підсумковий сенс несе хіба що останнє речення обговорюваного розділу. В ньому Авторка, звертаючись до, як вона каже, одягання Мойсеєм різних масок (насправді в поемі Мойсей всього лиш порівнює себе зі змієм, червом і терном), суттю «всіх цих (?) трансформацій» у Франковій творчості вважає «один архетип (?) – жертви, що вмирає на шляху до нового життя» (345). Така жертва трохи раніше іменувалася не архетипом, а міфологемою (341) і характеризувалася як гностична.

У всякому разі ні розділ, ні його завершальне речення з тематизацією, артикульованою в заголовках книжки, корелюють мало. А належало би...

Ще більше подібна невідповідність стосується намірів Авторки наблизити сучасника до «живої постаті» творця літератури (7). Але тут я вже почав втручатися до сфери компетенції рецензента, хоча таких намірів у мене від початку не було... ✨





Роман КОТЫК



Ванда НОВА



Олена РУДЕНКО



Маша АВИЗОВА



Світлана БОГДАН



Я. ІТАХА



Олександра КОВАЛЕНКО



Олена ІВАНІВНА



Богдан КОЛОМІЙЧУК



Аніа РИБАНСА



...народилася понад чверть сторіччя тому в Києві. Закінчила КНУ ім. Т.Г.Шевченка. Займається медієвістикою.



Я. ПТАХА

## Самота

Він живе вночі. Щовечора сідає на пором, що йде з німецького Путтгардена до данського Рьодбівана, там гуляє кілька годин, і їде назад. І так щоночі впродовж останніх чотирьох років. Поромний розклад став ритмом його життя.

Друзями він називає людей, котрі з ним здоровкаються, а обмін черговими фразами вважає за повноцінну розмову. «У мене у Рьодбівані є друг. Він – хороша людина. Спочатку ми не розмовляли, бо, ви ж знаєте, ці данці – такі закриті. А тепер вітаємося і питаємося про справи».

Зустріла я його випадково. Була ніч. Автомобілі стояли в черзі, щоб заїхати на пором. На узбіччі в темряві стояв він, старий сивий дідок, сам. Я прямувала з Копенгагена до Амстердама на попутках, і на той момент не мала жодного уявлення, де найближча траса і де я буду шукати схованку від дощу, що вже потроху накрапав.

Сидячи в салоні його машини, щоб не заснути (перша ночі все ж таки!), я розглядала велику карту Німеччини. Він теж до неї прикипів. Знічев'я спитала його, куди ж прямує цей чудовий плавзасіб. Він тільки сором'язливо в сміхнувся у відповідь.

Паром наближався до берега, мені було тоскно від дощу й невідомості, й раптом дідусь озвався: «Я б міг запропонувати вам переночувати в мене (отакі!), але, на жаль, це неможливо, бо в мене є кіт».

Кіт!

«Розумієте, в мене не буває гостей, тож я не знаю, як він відреагує».

Чудово. Не те щоб я дуже хотіла ночувати в квартирі у незнайомого, але вказана причина була, м'яко кажучи, несподіваною. Най той кіт живе довго і щасливо!



Коли ми сіли до машини і покотилися порожньою мокрою трасою, він усе-таки запропонував мені дах над головою – якщо, звичайно, я сподобаюся його коту.

Спробую.

«А ще я хочу, щоб ви знали: я – алкоголік».

Серце зойкнуло. Халепа.

«І тому я подивлюсь, як я сам буду почуватися у вашій присутності. Раптом щось – то я піду з хати».

Халепа-2.

Колись він жив у Берліні та працював у міністерстві. У вільний час підробляв водієм на фурах. «Я завжди любив гроші й хотів заробити більше».

Ще одною пристрастю були подорожі. Найкращим часом у житті він назвав місячну мандрівку Америкою у т.зв. «будинку на колесах». На обличчі промайнула тінь щастя – спогади.

«Тепер я пенсіонер. Переселився сюди, до моря. Люблю море, воно завжди в русі».

Із дружиною вони давно розлучилися, дітей не заводили; кохані жінки пішли.

Удома він годує свого kota. Ця тварюка має форму ідеальної кулі, до якої нащось пригвинтили чотири маленькі лапки й два великі злуччі ока. Своїм поглядом воно було ладне розшматувати мене разом із рюкзаками, але, на щастя, відволіклося на їжу, яку приніс господар – якісь спеціальні дієтичні ковбаски.

«Нічого іншого не їсть».

Бідолаха.

У його домі завжди працює телевізор. Голоси екранного життя гучно лунають у мовчазних стінах. Засинаючи в спальнику на підлозі гостьової кімнати, я бачила його, завмерлого на табуретці в маленькій білій кухні навпроти широчезного «блакитного» екрану. Вранці він був на тому самому місці, з тим самим відсутнім виразом обличчя. Йшов якийсь концерт, хтось радів і плескав у долоні. За вікном сходило сонце. На вулицях все голосніше рухалося життя. Дідусь наче скам'янів. Єдиним «живим» звуком у квартирі було плямкання kota, котрий догризав чергову порцію дієтичних ковбасок.

О шостій ранку він відвіз мене на трасу, накупивши по дорозі купу солодощів. «Візьміть, тільки не відмовляйте. Мені так хочеться щось для вас зробити».



Дякую.

У його обличчі щось зсунулося й очі засоромилися. «Ще, можна вас попросити? Тільки якщо вам це не важко... будь ласка, надішліть мені з Амстердама листівку».

...народилася 27.01.1985 року. Закінчила магістратуру «Києво-Могилянської академії» (філологія), там таки навчається нині — на першому курсі аспірантури. Автор поетичної збірки «Коли ще автомобілі були людьми», лауреат і переможець конкурсів «Молоде вино», «Культуріванш», «Гранослов», «Смолоскат» (третьє премія).

Любить подорожувати, знайомитися, тусуватися, дописувати до журналу «Золота доба», перекладати поезію з англійської, брати участь у всьох мистецьких акціях та імпрезах



Світлана БОГДАН

## Мимохідь

Сьогодні знову виводжу тінь свою на променаду.  
Хтось в надії на вічний кайф обгорткою шурхотить.  
Але тільки десять секунд триває смак шоколаду.  
Тільки уривки фраз вловлюю мимохідь.

Можливо, єдине, в що можна справді повірити:  
Ми — добрий привід, щоб вітер міг нашим волоссям грати.  
Я намагаюсь вдихнути якомога більше повітря —  
Але все одно його доводиться видихати.

Ти часом обнімеш так, неначе ми разом назавше.  
А потім усе-таки випустиш. А потім сядеш у потяг.  
А потяг зникне за рогом, нікому не розказавши,  
Хто кого кличе і в кого залегкий для вечора одяг.

Проходячи наскрізь міста, через юрми шалені,  
Ми — просто привід, щоб світло могло нам на лиця лягати.  
Щойно встигаєш набрати життя повні легені —  
А вже через мить його доводиться видихати.





\*\*\*

Ми улюблені люди у наших автобусів,  
І тому вони возять нас так зосереджено.  
Всіх, кого порятовано й навіть збережено,  
Розподілено чітко по точках на глобусі.

Жінки смертні везуть дітям своїм хлопавки,  
Висідають, де слід, поспішають, хоч важко їм,  
Ставлять ноги в розплющені очі ромашкові,  
А шляхи перед ними в стеляють недопалки.

Боки зебр молодих, до асфальту закатаних,  
Від потоку машин нам рятунок, заслونا нам.  
За краї білих смуг не заходь – заборонено!  
Хто без захисту – кинуться миттю авта на них.

Ми улюблені люди у вулиць і паркінгів,  
І тому вони водять нас там, де потрібно нам.  
На бігбордах дівчата у шубах посріблених,  
А в zenіті сам липень – о, як, певно, жарко їм!

Наші руки здійснились, уста наші справдились.  
А всі решта відходять, зникають, ламаються.  
А спасіння із вранішніх кленів спускається,  
І проміння звіщає, що люблять насправді нас.

\*\*\*

Коли на світ наступає ніч  
Темною волохатою лапою,  
Безгрішні судді без облич  
Збираються в закутку за канапою.

Вони важать твої вчинки і одностайно  
Висловлюють обурення та відразу.  
Вимагають вжити заходів негайно,  
І радяться, і щоразу



Тобі виносять вирок, безпорадному, сонному:  
«У цій людині вже немає потреби!»

А зранку на твій захист встає сонце,  
У поспіху гублячи золото з себе.

## Вихідний

*А завтра, можливо,  
з'являться боги  
(Дж. Гарднер «Жовтневе світло»)*

А завтра придуть боги – так почнеться ранок.  
Законний твій вихідний – можеш бути вдома.  
Котом пухнастим у вусі засне утома,  
Промуркотівши докори наостанок.

Висотки влякли, принишкли під небом траси.  
А ти жива, в тебе кров циркулює в жилах.  
І невідомо, чим же ти заслужила,  
Що хмари йдуть безсловесними на Черкаси.

Мобілку вимкнено. Десь у передпокої  
На тебе ждуть sms-ок зағони карні.  
Ти мовчки приймеш постриг у перукарні:  
Зрікаються так (на день) суєти мирської.

З волоссям скинеш тягар двох останніх років.  
Забудь усе і не думай: тобі простили,  
Адже непростеним жити немає сили,  
А завтра придуть боги, і почнеться спокій.

За день до того і також у день потому,  
Як завжди, ти будеш порох і пил дорожній.  
А завтра – на мить – проявляться в речі кожній,  
Щоб знов лишити тебе сам-на-сам з бетоном.



\*\*\*

Скільки в тобі поцілунків?  
Десять мільйонів – срібних.  
Пускаєш їх по одному,  
Наче свій дух – на волю.

Шепчеш на всю ніч лунко:  
«Рідна моя, рідна!»  
Серце мого дому,  
Світло мого болю.

Збирайся, пий каву.  
Маршрутки нас не переможуть.  
Бісів кривого крою  
Носять в собі одержимі.

Дивиться диявол,  
А нам окремо не можна:  
Доки в обіймах двоє,  
Вони для нього незримі.

Місто дереться вище  
Мелодіями молота.  
А нас не здолають столиці,  
Нас не розлучать вагони.

Хочу тебе, як тиші.  
Хочу тебе, як золота.  
Ти ввоздаєшся сторицею  
За лемент усіх телефонів.

\*\*\*

Є хтось, хто хоче поговорити із нами вітром, землею й смертю.  
Він всі слова спрямував під розстріл – йому так смішно, що ми ще прагнемо.  
Кудись рушаєш – чогось шукати, боротись з дикою круговертю:  
На руки вдягнуто рукавиці, і ногавиці на ноги вдягнуто.  
Якщо ж колись на чужому полі впадеш, знесилений, ненароком,  
Не придуть верби: голки запустять степи, колись такі оксамитові,  
Ти шию витягнеш трохи більше, із себе визирнеш краєм ока,  
А що побачиш – про те промовчиш. Це буде твій подарунок світові.

Хто так спокійно оповідає мене в обличчя скаженим датам,  
Усі слова спрямував під розстріл – вони мовчання його порушники.  
Як промовляв до нас цвітом яблунь, то чим могли ми відповідати?  
На очі вдягнуто окуляри, у вухах міцно сидять навушники.

\*\*\*

Говори мені дуже-дуже тихо.  
Тільки так я зможу тебе почути.  
Присуди мені якнайвищий титул,  
І тоді я зможу такою бути:

Мов принцеса в тролейбусі, що за нею  
Через ціле місто – кортеж заторів.  
І щомиті, пущені над землею,  
Прошивають нас sms прозорі.

Ну а ти на асфальті такий маненький,  
І кричать на тебе всі крики разом  
Стомільярдних міст п'яти континентів.  
Хто німує? О, це для них образа.

А ти бачиш: світ тобі перед очима  
Прапорцями вимахує, б'є чечітку.  
Тільки він, на щастя, проходить мимо,  
І за ним інакше щось буде видно.



Як рвонеш квартиру, а там – не повітря,  
Як за двері ступиш й напнешся висячи,  
І ти сам – в ефірі наскрізне вістря,  
На яке життів нанизали тисячу.

Але поки будинки стоять зухвало,  
Поки товсті контролери пролазять будь-де,  
Говори щонайтихше і дуже мало:  
Тільки так мені тебе чути буде.

\*\*\*

Сьогодні ми відзначаємо  
свято небесного дощу:  
краплі на віях –  
знаки твого смирення.  
Приймай без нарікань  
шелестливі потоки –  
це одна з найменш болісних  
осанн нашим бідам.  
Ранкові, ще темні, вокзали  
сотають холодними пальцями  
безкінечні кіноплівки поїздів –  
щоденні сеанси розставання.  
А завтра – нові ювілеї:  
двітисячісотий робочий день,  
затори по три години,  
п'ятсот людей на станції метро «Петрівка».  
І більше – жодної радості:  
тільки викурити тихенько вечір,  
притрушуючи попелом  
власну скоцюрблену тіль;  
тільки шептати в темряві,  
склавши замочком руки:  
«Нехай буде воля Твоя,  
а не моя».



## Подорож у листопад

### *Дві страшніє минути*

*Мовит бо вім господь: "Небо и земля  
Мимо идут"*

*(Іван Величковський, "Зегар з полузегарком")*

Осене, ти прийшла на мою голову,  
Дощами тонкими ввіп'ялася в мозок.  
Дерева роздяглися, і це здорово:  
Разом чекатимемо морозу.

Якби хоч проміння лягало на серце,  
Якщо вже зі мною цей день трапився.  
Але – хмари. І ти сердишся.  
І в голубів ранкова трапеза.

Сядьмо в електричку, де у вікнах сонливих  
Небо і земля проходять мимо.

Київ відпустить від себе недалеко –  
На залізному повідку цього потяга –  
У поля туманного млека,  
Де ми пробудемо протягом

Дня і потім утікати́мем разом,  
Захоплені несподіваним вихором,  
І мокрі дерева нам заздритимуть,  
Що ми вміємо сумувати і дихати.

Якби всі голоси говорили до мене,  
Якщо вже зі мною це життя сталося.  
Але ти мовчиш – думаєш, певно,  
Рахуючи у вікні станції:

Треба вийти і стати твердо на путь,  
Але ж небо і земля мимо ідуть.



...народився 8 серпня 1986 року в місті-герої Станіславі. Вчився спочатку в СЗОШ №11, далі — на економічному факультеті Прикарпатського університету. Встиг трішки попрацювати на дядечка Сема у Вирджинії. Повернувся. Після того випадку його частенько запитують: «Чому повернувся?». Відповідає завжди інше, але, мабуть, йому просто подобається повертатися. У мережі Інтернет користується ніком RemiC. Твори виставляє на сайті Гоголівської академії. Не пише. Шкрябало на папері чи нервову клавіатуру. Оптиміст. Глобаліст. Менеджер. Постійно проходить кваліфікаційні тести на посаду Людина.



Роман КОТИК

## Кривава кава

Боїнги відлітають на південь. Мені чомусь здається, боїнги відлітають на південь. Можливо, я помиляюсь, і вони летять на захід. Можливо — просто летять до Львова. Та мені чомусь здається, що розпочався сезон, і вони всі — новенькі та давно без гарантії, жваві та ліниві, смугасті й однотонні — прямують у теплі краї.

Там обов'язково буде багато дешевої нафти. З неї робитимуть різноманітні шейки, полум'яні фонтани, варитимуть найсмачніше паливо. Та боїнги питимуть нафту сирого. Це закладено у їхніх генах. А гени — то святе.

Спочатку буде важко, спочатку хтось обов'язково отруїться та здохне від смаку свободи. Однак згодом згряя пристосується до сирого нафти і житиме без остраху, що колись їх жорстоко перетворять на металобрухт, чи ще гірше — на ворожий АН.

Вони житимуть без остраху, адже за ними доглядатиме Грейпіс. І якщо комусь одного дня заманеться пополювати на нещасних, використати боїнги для безжальних експериментів або просто визволити пасажирів із хоча б одного літака — славні грейпісовці перешкодять підступним планам «найнебезпечнішої тварини на Землі». А якщо забракне сил чи духу, чи банальних вогнеметів — славні грейпісовці покликають решту фанатиків і невротиків, тимурівців і серпенят, «...без кордонів» та «...спасіння», щоб відстояти право на сиродешеву нафту. І навіть якщо й цього забракне, навіть якщо якесь ОПЕК вмить підвищить ціни чи революційний уряд розпочне співпрацю з імперіалістами — я завжди готовий повстати... Тому — боїнги, грейпісовці, тимурівці, — майте мене на увазі. Майте на увазі мій закопаний під горіхом, два кроки ліворуч, калашников, а головне — майте на увазі мій гаманець. Я не полишу вас. Я віддам останні п'ять баксів. Я під-



пишу всі петиції, щоб ви, фанатики, мали за що боротись. Адже це дуже важливо. Дуже важливо мати ідею. Особливо фанатикам. Особливо фанатикам, що мають зброю... І це все пояснює. Це пояснює Джеймса – одного фанатика без ідеї з кулеметом, його історію та цей напис.

Отож – напис. Його часто фотографують, адже він – атракція для туристів. Записаний в усіх путівниках, позначений на всіх мапах, включений до всіх туристичних маршрутів. Він був би нічим не примітним, ще одним нічим не примітним написом на стіні, якби не Джеймс – один фанатик без ідеї, зате з кулеметом.

А якби хтось запитав мене, з чого все почалось, або – чому цей напис є таким важливим, або – чим ця вулиця особлива... Якби мене хтось запитав про всі ці речі, як зараз питаєте ви, пані в червоному, я б почав свою розповідь із трьохсот метрів. Пані в червоному монголоїдного типу... типу з Китаю, типу з Японії. Пані в червоному дощовику, з фотокамерою, більшою за моє обличчя... не наймайте екскурсоводів, дайте мені розповісти вам цю історію. Як-не-як, я корінний мешканець. На відміну від провінційного молочного екскурсовода з історичного факультету. Пані в червоному, не вірте студентам історичного факультету. Вони геть нічого не знають. Повірте мені.

Отож, all included. Без чайових. Майже на шару. Пані в червоному. Розпочинаємо.

Зупиніться ось тут на хвилину. Перестаньте фотографувати одне й те саме, послухайте мене, і ви побачите набагато більше. Пані в червоному, як я вже говорив, усе починається з трьохсот метрів. От ви – вчили що-небудь? От ви – маєте життєвий досвід? По очах бачу, що маєте. Отож, ви повинні знати про точку неповернення. Візьмемо Джеймса – нічим не видатного фанатика з кулеметом; нічим не видатного студента Вірджинського політехнічного інституту чи Скандинавської вищої школи, чи Американської вищої школи, чи Британської вищої школи... Візьмемо Джеймса. І візьмемо його кулемет – чи револьвер – чи гвинтівку, коротше – гарячу вогнепальну зброю.

Одного дня він вирішує помститися. Не важливо кому, не важливо за що, не важливо чому. Важливо, що він має зброю. Приходить день, четвер чи понеділок, коли хімічні реакції в його мозку буквально кажуть: ти маєш помститися, ось гвинтівка, бери її в свій рюкзак, а далі подивимось, як воно буде.

Однак суперего юного Джеймса ще волає: «Не треба!!!» А як виразити цей конфлікт бажань у дії? От ви, пані туристко, як би виразили ці бажання у дії? Написали б записку? Одразу видно, що у вас немає





Інтернету. А Джеймс мав Інтернет, тому відіслав у віртуальний простір декларацію про наміри помститися. Та навіть це не є точкою неповернення. Він міг у будь-яку мить припинити – сказати, що пожартував, що то був такий собі single mob.

Отож, бере наш Джеймс гвинтівку в свій рюкзак і виходить на вулицю. Звісно, дуло стирчить, однак це ще нікому ні про що не каже. Мало там що – може, домашнє завдання таке: принести гвинтівку на ДПЮ у зв'язку з браком фінансування.

І йде наш Джеймс, злий на весь світ, у відчаї, що все це так просто. Що його ніхто не зупиняє, що він іде вулицею, з рюкзака стирчить гвинтівка, а перехожі навіть не озираються. Іде наш Джеймс і думає, що то не він несе гвинтівку, а йому несуть гвинтівку всі його знайомі й незнайомі, студенти, менеджери, педагоги. Йде наш Джеймс і згадує дитинство, юність, юність, бо йому вісімнадцять. Солодкі вісімнадцять. Іде наш Джеймс і згадує всі образи, все своє несправедливе життя, всю байдужість по відношенню до нього та гвинтівки в рюкзаку. І зупиняється наш Джеймс ось тут. На цьому місці, де ви зараз стоїте, пані монголоїдного типу в червоному дощовику. Зупиняється наш Джеймс і усвідомлює свою точку неповернення. Він дряпає на стіні цього будинку якийсь там скандинавський чи голлівудський мат. Він позначає свою точку неповернення... Рівно за двісті метрів від, наприклад, політехнічного інституту.

І тут треба бігти. Пані в червоному, тут треба бігти!!! Так само, як біг наш Джеймс. Минаючи магазини, шопи, їдальні, ресторани. Не відставайте – швидше, швидше. Адже Джеймс біг дуже швидко. Він не панькався з фотокамерою, облиште її!!!! Біжімо в такий самий раш, як і наш любий Джеймс. Минаючи всіх менеджерів і студентів, біжімо чимдуж до навчального закладу. Стрибаймо через турнікети – й прямо в аудиторію 306 на першому поверсі.

Так само як і зараз, тут уже йшла пара. Так само як і зараз, порожньою була друга парта. І замість того, щоб пояснювати своє запізнення викладачеві статистики, економіки, філософії чи релігії, Джеймс кидає свій рюкзак на парту, витягає гвинтівку, ракетницю чи лук і починає стріляти.

Пані в червоному, він починає стріляти! У вас, в мене, в усіх! Море крові. Тому що ми – однакові для нього злочинці. Море крові. Тому що нам було байдуже зайти на його ЖЖ. Море крові. Тому що ми його насправді не знали. Море крові. Тому що фанатиків до кінця насправді ніхто не знає. І саме тому я віддам усі свої гроші (та й ваші гроші теж), щоб у таких малих було за що боротися. Інакше нам усім гаплик.

Давайте вийдемо з цього вірджинського скандинавського англійського закладу. Історія ж закінчується не тут. Історія, якщо вона й закінчується, вимагає від нас подивитися на місце вашого паломництва. Пані в червоному, не хвилюйтеся – нам не доведеться повертатися на триста метрів. Давайте вийдемо на вулицю. Бачите біля магазину «SOS» групу людей? Вони обступили напис, слухаючи з роззявленими ротами свого екскурсовода. Зараз той, мабуть, розповідає про нелегке дитинство Джеймса. Подивіться на все це збоку.

Розумієте, приходять туристи. Місто отримує свої прибутки. Навпроти відкрився тематичне кафе. Там роблять непогану каву. Життя триває. А той напис... Той напис божевільного Джеймса притягує десятки туристів щодня. Подібних написів у цьому місті мільйони. Та жоден із них не дає таких прибутків. А прибуток – результат задоволення потреб. Будь-хто з маркетологів вам це скаже.

Ми жахаємося Джеймса – і водночас потребуємо його. Щоб дивитися до ранку новини, щоб говорити про нього за пивом, щоб лякати своїх дітей.

Подивіться: група туристів на чолі з екскурсоводом переходять вулицю. Вони ж мусять скуштувати філіжанку кривавої кави Джеймса. До напису підходить чергова група. Їхній екскурсовод щось розповідає, нова група уважно слухає. Хтось обов'язково скаже: «Як усе це жахливо», – засліплюючи екскурсовода спалахом власної камери. Хтось купить свічку в бабусі, поставить на «коло скорботи», в душі стане легше. Потім скуштує тематичної кави, заїсть її тематичним бутербродом, купить тематичну документалку.

Пані в червоному, подивіться на той біг-борд. Чому на біг-бордах усі такі серйозні? Чому немає звичних посмішок людей, що йдуть на роботу? Кому потрібна ця вдавана серйозність? Пані в червоному – я не знаю. Я залишаю вас. Вибачте, купа справ. Мені треба дізнатися про літаки. Чи справді боїнг летять на південь. Я залишаю вас. Ідіть до тематичного кафе. Випийте кривавої кави. Чайових не треба.



...народилася 1989 року в мегаполісі Червона Слобода, якого немає на карті, хіба що надуже детальній — деє на піддорі між Києвом і Житомиром. Тепер перебралася в столицю й навчається на четвертому курсі факультету міжнародної економіки в КНЕУ ім. В. Гетьмана. Досі не знає правильної назви своєї професії. Вважає себе космополіткою, мріє пожити хоча б по одному дні в більшості країн світу.



Олена РУДЕНКО

## (ми)

умовні позначення:

§: ми, блакитна кров

✱: я і він, автопілотка і терорист

## (автопілотка та інші)

§: ми тихенько (щоб нікого не розбудити) говоримо про ризики в авіабізнесі: – та забий ти на ці авіалінії! лиш морока з тими терористами!

✱: я би з радістю, але без літаків ніяк. пілоти без повітря не живуть, але... (завжди).

я в повітрі, вриваються, \*\*\*, піднімають мене з крісла і притискають до голови пістолет. єдина вимога: не думай! НЕ ДУМАЙ! не думай, і всі долетять живі-здорові до пункту призначення. не думай! – тестуй автопілот.

§: ми тихенько (боїмося спровокувати неспокій, боїмося прогнати терористів) говоримо про катування в підвалах інквізиції

худий дядько в балахоні й із червоними очима заганяє під нігті розпечені шпильки.

згадуй!

## НЕ ДУМАЙ!

✈: терористи + інквізиція. парадокси. шпильки під нігті в літаку під прицілом. не думай про людей, тестуй автопілот, згадуй, як було добре. і зрозумій нарешті...

### (про блакитну кров)

§: ми – нащадки іспанців, в роду яких не було маврів. і тому наша шкіратака прозора, що крізь неї видно вени. ми (а не якісь там пілоти-терористи) маємо блакитну кров. вони – ніхто. ми – все. ми – ті, хто керує всім, зокрема й автопілотом, щоб там не казали про його спланованість. і ми – не боги. ми – олігархи.

### (про гуманність. далі є)

§: сьогодні ми говоримо про гуманність терористів.

✈: ні, вони не дозволили вимкнути автопілот, проте посадили мене в моє крісло і дозволили дивитися на моє небо. мабуть, уряд виконав їхні вимоги. вони просто хочуть, щоб літак приземлився саме там, де треба. треба їм, але я цього не знаю. гуманні терористи спрямували нас в (...), і я не впевнена, що залишусь після цього живою. але це найкраща смерть для пілота. і для терориста.

### (поріг слухової чутливості)

§: то тільки збоку може здатися, ніби ми щось жваво обговорюємо, перекидаємося такими глибинно значущими фразами, що ніхто більше не може нас зрозуміти. ми дивимось одне на одного. дуже впевнено і трохи прискіпливо, немов виглядаючи, хто перший здасться. хто визнає свою неправоту.

- це ж велика терція, як ти можеш не чути? до-мі!
- ля-ля-ля! октава. іще одна октава. чудово!

✈: я намагаюся їм пояснити:  
 – любі мої терористи, я посаджу літак серед поля, ніхто про це й не знатиме! всі живими залишаться!  
 – в океан і тільки!



- я вас не розумію. ви ж іще молоді, вам іще жити і жити.
- заради ідей!
- заради грошей!
- заради слави!
- заради кохання!
- заради майбутніх!
- можна...
- ні, треба!
- померти
- ми теж тебе не розуміємо.

**S+\***: насправді ж ми говоримо лише самі до себе. просто вголос. і ніхто з нас не чує того (тих?), хто поруч, а проте сам дуже хоче бути почутим. таке враження, що слова інших існують для нас лише в ульт-ра- чи інфразвуці, й просто не можуть подолати (уявила) порогу нашої чутливості.

### (про зло, на яке... і не тільки)

**S**: наша дискусія переходить із затишних кабінетів міжнародних авіаліній у кактусний холод. ми його відчуваємо, але не говоримо про нього. все ж таки – ми не англійці, і в нас є теми важливіші за погоду.

сьогодні ми говоримо про право на повернення. право на повернення до старої забутої музики, старих речей і далі по тексту, ми говоримо про право на повернення до того, кого/що (АКК, читай Зн) колись любили. до забутих і зраджених: книг, речей, пісень, ділових партнерів, врешті-решт. тільки не до людей. ми завжди замовчуємо головне.

**\***: чи маю я право повернутися в рідний аеропорт живою? поки сплять мої гуманні терористи, вимикаю автопілот. ми не вріжемося в хмарочос і не впадемо в океан. ми навіть обійдемося без жертв. але ж я не знаю, куди прямували терористи. може, вони показали б нам краще місце, ніж те, куди летіли ми? а так посаджу я літак, приїдуть дядьки у формах і заберуть їх. то чи маю я право жертвувати терористами? чи маю я право бути їм вдячною? і чи маю я право на ризик? мій вибір.

**S**: ми завзято, з криками і матюками, розказуємо одне одному про зло, на яке...

✈: летимо далі. на зло моїй коханій авіакомпанії.

### (про емоції і першість)

**S:** наша авіакомпанія, яка жила головним чином за рахунок терорів і тестування автопілотів, припинила своє існування. емоціям не місце у великому бізнесі.

✈: я не перша в своїх терористів. зате вони в мене перші. я тепер всіх із ними порівнюватиму.

### (про дитинство автопілоток і кольори)

✈: в дитинстві я дуже любила воду. мабуть, це було ще до народження, інакше чому б я так себе впізнавала в Ньялі\*?

після води – коли народилася, певно, – я дуже любила землю. все повзала по ній і намагалась запхнути її собі до рота. а хтось зі старших змушував випльовувати. тому я дуже не любила людей. і дуже любила землю.

коли почала ходити, я дуже любила дерева. пізніше – шоколад і кольори. але дерева все-таки більше. тому що дерева навчили мене любити повітря. і людей. особливо терористів.

за те, що я цілий місяць літніх канікул щодня готувала вечерю, дідусь зробив мені гойдалку на найвищому дереві в саду. я гойдалася на ній, маючи на голові кольорову шапочку й жуучи шоколад. так почалась моя безмежна любов до повітря. автопілотки без повітря не існують. і їм потрібно вдвічі більше повітря, ніж звичайним людям, і втричі більше, ніж звичайним пілотам.

кольорову смугасту шапочку я тоді не знімала. і хоч шапочка була літньою, не знімала я її навіть взимку. ні надворі, ні в хаті. я й зараз її не знімаю. хіба що коли сплю. правда, вони (так, ми!) мене змусили. але я хитра: я вдягаю свою форменну фуражку лише перед вильотом і посадкою, а коли сідаю за штурвал, витягаю з внутрішньої кишені свою стареньку смугасто-кольорову шапочку. це вимушені заходи. без неї я просто не здатна піднятися у повітря.

а ще, коли я була малою, думала, що небо робиться з диму. воно його всмоктує і від того стає більшим. я тоді дуже хотіла, щоб небо ви-



тіснило все навколо. щоб небо було замість повітря. замість усього! і палила вогні на лисих горах, і гуляла по закритих територіях заводів під час вечірньої чи нічної зміни, вдихаючи їхній дим і благословляючи його (давай, треба ще, більше!), і з захватом дивилася на літаки. їхній дим був білим і розчиняв небо. Спочатку розтинав його надвое, а потім всотувався в нього, як коріння, і проростав новими білими хмарами. Я й досі не вірю, що білі хмари – то вода. Цього просто не може бути. Інакше навіщо тоді літаки?

зараз я все це розказую терористам. нам просто захотілося поговорити. я сказала, що найлегший спосіб розбитися – зняти з мене смужки, а вони – що не люблять легких шляхів. і так ми летимо далі.

### (про мовчання)

мовчки

не так, щоби зовсім – тихенько

йдеш собі – йди

помолися за мене, як прийдеш

**§:** ми мовчимо день. два. максимум три. довше не доводиться. за три дні навіть найвпертіші наші партнери розколюються й дзвонять – розуміють, що ми найкращі. ми вміємо розраховувати дозу тиші до секунди: три, два, один. «так, о, ми вже на вас і не чекали! добре, що ви подзвонили, бо ми вже почали думати над іншою пропозицією». і то нічого, що пропозиція – ми, і думати доводиться над попитом. якщо ж не дзвонять... ні, не можуть не подзвонити!

**★:** я ніколи не вміла розраховувати тишу. в мене взагалі погано було з арифметикою. вишка, фізика – будь ласка! а рахують хай калькулятори, а не автопілотки.

я ніколи не вміла правильно мовчати. мовчати дозовано, щоб тримати в сіх навколо себе на відстані витягнутої руки: щоб поруч, але не заважали дихати. я лише або забуваю, або набридаю.

у звичайному житті я мовчу. постійно. тому мене й узяти в цю авіакомпанію: вони люблять мовчазних пілотів. а автопілотів – тим паче. жінок, правда, недолюблюють, але я намагаюся не показувати, хто я. це легко: підмалювала трохи паспорт (закреслила зайву літеру) й зачіску ношу чоловічу. зовсім легко.

але від терористів не сховаєшся. вони не олігархи з обмеженим

всесвітом. про них я забути не можу. можливо, скоро вони, розлючені відсутністю тиші, просто мене пристрелять.

### (про обов'язковість)

**§:** ми ніколи не виконуємо невідповідних обіцянок. і нам ніколи за це не буває соромно. все виправдовує блакитна кров.

**✈:** мені соромно перед терористами за те, що автопілотки не вміють мінати напрямки. вони закодовані. і я виконую страшну обіцянку, яку дала колись тим, іншим, вищим і з блакитною кров'ю. не хочу, але виконую. пробачте мені, терористи.

### (про сенс речей)

**§:** деякі речі не мають сенсу

сьогодні ми говоримо про сутність. ми сидимо за велетенським (нас мало, але імідж понад усе) овальним (щоб без плагіату) столом і обговорюємо почуте. чи мають слова сенс? особливо, якщо написані. – Ні.

звіт про фінансові результати летить у камін. невже терористи й до нас добралися?!

### (як, виявляється, є)

**✈:** я стаю на них схожою. Ми стаємо на них схожими. ми ТАК не хотіли! замальовувалися тональними кремами й ховали обличчя під масками, щоб тільки не видно було нашої білої шкіри і вен, які крізь неї проступають.

### (вам пора)

**✈:**

– Faus le camp! La porte est ouvert!\* – це я до терористів.

– Але двері закриті!

– І нема парашутів!

– Вам їх не вистачає?

Хто з нас знає французьку??





### (одна автопілотка)

✳: одна автопілотка. її «уявний» друг-терорист – блокатор усього, чого вона хоче, каталізатор усього, на що вона здатна, супутник непо-розуміння. багатофункціональна іграшка фантазії.

### (автопілотка без параної)

✳: як думаєте, що стається з автопілотками, коли вони втрачають страх перед терористами? хоча навряд чи терористи – то головний їхній страх. найбільший (і найчесніший) – страх упасти. не розбитися, не померти, а саме впасти.

✳: реструктуризація і ребрендинг знову дають нашій компанії шанс. маленькі хитрощі топ-менеджерів – і ми знову в першій п'ятірці. привіт, великий бізнес! чао, параноя.

✳: терористи – завжди гарні психологи. інакше не лише вони були б у мене першими, а і я в них останньою. але мені треба жити, щоб порівнювати інших терористів із ними. тому я більше не боюся. чао, параноя. au revoir.

✳: разом із можливістю банкрутства ми втрачаємо страх перед ним.

✳: разом із втратою страху перед падінням, автопілотки втрачають причини страху. прощайте, терористи. я вас любила.

### (неказаність ще не прихованість)

казаність – ще більше прихованість. краще мовчати, ніж говорити не все. або говорити загадками. або іншою мовою. це тільки більше заплутує.

✳: ми просто говоримо різними мовами. не те, щоб вони були зовсім не схожі – мабуть, із однієї родини. європейські. я говорю англійською, а вони іспанською (здається. там же баски?) і французькою (каже, що то прикриття. або я знову чогось не розумію). хоча які тепер вони. один лишився. решта, як я їх і просила, взяли парашути й сказали *au revoir*. а ми летимо далі. у нас попереду ціла вічність – униз. наші мови дуже схожі, багато слів повторюються, ще більше

транспарантних – схожих достатньо, щоб зрозуміти. ми й розуміємо. але не все – окремі слова. а сенс речення губиться, хоч граматика в мовах майже однакова.

**\$:** навколо нашого офісу стоїть стіна з недовомок. гроші це люблять. якщо хто зможе котрусь із них збагнути – ризикує розгадати нашу найбільшу таємницю – код від сейфу. ні, ми нікому цього не дозволимо! тому старанно кодуємо недовомки. і ведемо їх реєстр – ще жорсткіше, ніж реєстр доларів. бо за крадіжку готівки – карцер чи штраф, у гіршому випадку, а за розуміння недовомки – смерть. миттева.

**✶:** у нас ще багато часу – вічність. вічність падати – це легко. важче було б летіти кілька годин, вічність – ні. до неї звикаєш. і до нього звикаєш.

– Чому ти зі мною лишився?

– Ти знаєш відповідь.

і я справді знаю! а якщо не знаю – вигадую. вигадую й повірю. і буду думати, що я права. і він думатиме, що я знаю, про що він. відтак ми будемо говорити про різні речі, думати кожен про своє і вперто вважати, що знайшли спільноту для розмови.

нам від цього некомфортно? ні, зовсім ні. нам некомфортно від прискорення вільного падіння. нам заважають  $9,8 \text{ м/с}^2$ , а зовсім не тотальне непорозуміння. нам заважає відстань у кільканадцять сантиметрів, а зовсім не істерики пасажирів, які досі відлунюють в голові. насправді всі пасажирів пішли разом (**\$:** так, наша компанія дбає про безпеку), і щойно їхні ноги торкнулися землі – викликали таксі й подзвонили в страхову компанію. хтось же має повернути гроші за нездійснений переліт. ні, їм зовсім не було страшно, я знаю. з ними ж були терористи. а коли пістолет біля скроні – страху не буває.

**\$:** Відшкодування? Які ще відшкодування?? Кому?? Ось поруч із вами один із терористів – з нього й стягуйте свої 600 баксів! А ми тут узагалі ні до чого! Ми навіть рейс цей не відправляли! Так! Літак вкрала пілотка! Яка ще авто? Так, ми готові повторити це все в суді! .... !!! .....! !.....! До побачення. Всього найкращого. Раді були бачити.

Хух! Стираємо піт з лоба, піднімаючи волосся. Так, щоб усі бачили сині вени з-під прозорої шкіри. Ми – нащадки давніх іспанців, в роду яких не було маврів. Ми – блакитна кров. І ніхто не має права!.. Ніхто не має жодного права... Крім нас.



✱:

- Тобі не набридло?
- Летіти?
- Так, падати.
- Ні, я звикла літати.
- Знаєш, там має лишитися ще один парашут
- Знаю. Він для тебе.
- Капітани не покидають кораблів.
- Смертники не повертаються живими.

j'y suis, j'y reste\*.

---

\* я тут, я залишаюся.

...вивчає англійську філологію та історію європейської літератури в Київському національному лінгвістичному університеті. Переможець всеукраїнського літературного конкурсу імені Лесі Українки «Кримська плеяда». Вірші опубліковано в збірнику молодих поетів «Щоденник Сніг» («Каменяр» 2008р).



Марина АТІЗОВА

### Чому?

\*\*\*

Простір завис...  
 В чеканні?  
 Час раптом сплив...  
 В сп'янінні?  
 Істина є...  
 В палінні?  
 Є щось тремтливе  
 В цій статичі,  
 Зворушливе  
 В її математиці.  
 Є щось дбайливе  
 В жорстокості.  
 Впевнене щось  
 У незграбності.  
 Щось незбагненне  
 У логіці.  
 Щось неказане  
 В музиці.  
 Щось заспокоїливе  
 В паніці.  
 Що?  
 Що оминула релігія?  
 Що замовчали фарби?  
 Що виринає у снах  
 Наче підступні лярви?  
 Ти мені скажеш,  
 Я знаю.



\*\*\*

Вологі сліди.  
Тремтливі повіки.  
Тендітна, примарна  
Красою каліки.

Гостра, гірка,  
Гвалтівлива пігулка  
Щодня, щослова,  
щоницьоїміті.

Відбитки сугестій,  
Тіні сновид  
Отрують, кришать,  
Розщеплюють фарби,  
Розпещують прірви зіниць.

Понура, спітніла коханка  
Здатна на спеку,  
Зла на хіть,  
Вразлива на мить,  
Руда на смак,  
Бліда на дотик,

З солоними широкими долонями.  
Моя муза в шовкових шкарпетках.

**НІ***Цукровим людям*

Хіба можна  
Не жити,  
Не пахнути,  
Не шаліти?  
Хіба можна  
Не розпадатися на атоми,  
Не брунькуватись із весною  
Майбутніми шатами?  
Хіба можна



Не ридати, не сумувати,  
 Не пульсувати і не страждати?  
 Хіба можна  
 Не танути на спеці  
 У калюжі воску,  
 Не милуватися  
 Озоном, іржею, Босхом?  
 Хіба можна  
 Вночі не літати над містом?  
 Не відроджуватись в мистецтві,  
 Не рекомбінуватись в гіпертекстах,  
 Не гостювати в чужих життях,  
 Спинитись в  
     Безчинстві,  
     Безпутстві,  
     Безглузді,  
 Восени не ставати димом, як листя?  
 Хіба можна  
 Назавжди завмерти?  
 Хіба можна  
 Скінчитись?  
 Хіба можна  
 померти?  
 Хіба?  
 Ні! Ні! Ні!  
 P.S. Хіба що розчинитись.

### Чому?

Знаєш, колись	я відчувала запах дощу...
Знаєш, чомусь	тепер мені зимно від крапель...
Знаєш, колись	мовчки сповідалась: «Люблю»...
Знаєш, чомусь	тепер це нестямно кричу...
Знаєш, колись	я полюбляла гарячу каву з молоком...



Знаєш, чомусь  
Знаєш, колись  
Знаєш, чомусь  
Знаєш, колись  
Знаєш, чомусь  
Знаєш, колись  
Знаєш, чомусь  
Знаєш, колись  
Знаєш, чомусь  
Знаєш, колись  
Знаєш, чомусь  
Ні. Ти ж теж не знаєш чому... Правда?

тепер п'ю холодну гірку одним ковтком...  
чекала в твоїх зіницях відбитку ночі...  
тепер уникаю дивитись у карі очі...  
я не певна була що за вікном іще щось існує...  
сьогодні 22 квітня вівторок одинадцята...  
мені забракло розуму...  
тепер бракує повітря...  
я переповідала тобі сновиддя...  
я більше не бачу нічних видінь...

...історик за професією, цікавиться генеалогією. Вважає, що її оповідання — «тежк своєрідні історії, в яких лицень трохи фантазії». Любить писати так, щоб непомітний був процес писання. Не любить розділових знаків.



Олександра КОВАЛЕНКО

### Кишенькове щастя

Її тоненькі, як павутинки, пальці загортали зелений листочок по дорожника навколо пораненого мізинчика. Шмагала суху траву на схилах у садку між яблунами та грушами — от і поранила... Очі її як у маленького звірятка: дивилися уважно, немов боялися пропустити щось важливе, ноги босі й у куряві, що в'їлася у шкіру. Леся, так назвав її батько, бо коли народилася, він часто згадував Леся Українку, хоч був надворі 1932-й рік... Почала була вже ходити, та у два роки знову перестала. Голодна дитина вже не могла зіп'ятися на ноги, тільки тихо лежала в колисці... Якось вдалося її виходити.

Холодними серпневим вечором її постать рухалася з поля за старою сивою козою. Коза, шуга й підсліпувата, йшла викидаючи наперед свою закручену на одній нозі ратицю й ніби кульгаючи на неї. Молока вона вже не давала, і жила на світі лише з доброї волі Савки Безпалька — той жалів улюбленицю доньки й не різав цю «козячу анахтиму». Не зарізав навіть тоді, коли вона своїми нижніми різакми обдерла йому щепи, ласуючи смачним ликом і виставляючи свою дурну морду зі схилю садка у бік хатніх вікон. «Стеерво! Собачатінь!» — кричав Савка, біжучи босоніж під гору садка, й вимахуючи ковезкою. Леся недогледіла Зозулю, і тепер, обливаючись слізьми, затирає землею білі пасма обдертих ран на деревах. «Я ж казав тобі глядіти її, казав, що заріжу, як садок мені запакує!» — гримів він, намагаючись вдарити козу ковезкою — й не поціляв, бо Леся щосили боронила цю стару шкапу, відпихаючи її далі від батька. Коза нарешті все зрозуміла й потрюхала своїми порожніми дійками за садок у чисте поле, дорогою зриваючи якийсь зілля.

Мати ніколи не втручалась у їхні стосунки, та й узагалі, здається, більше любила Леоніда, старшого сина. Іноді батько бив його, але





тільки мала Леся починала плакати з жалю до брата – припиняв покарання. Так склалося, що вона була батьковою донєю, – ця особлива близькість склалася після того випадку, коли Савка відрубав собі пальця на правій нозі... Працюючи в омшанику\* і лагодячи старі вулики, не втримав сокиру, і вона з усього розмаху перетягла кістку великого пальця на правій нозі так, ніби це був сир... Леся почула батьків зойк, прибігла щодуху до омшаника – і побачила калюжу крові, в якій лежав відрубаний батьків палець... Потім лікар казав батькові: слава Богу, Савко, Вам повезло, що так – наче бритвою відтяло, а то буває роздробить – спробуй скласти ті шматочки... А так – наче Ви й вродилися з такою культяпкою... Та й батько Ваш теж був Безпалем... Не журиться, якийсь без цього пальця проживете...

– Проживете! Ач розумний який... То що, і діти мої понесуть цю мітку Безпалія? Нехай уже я, а не діти... Хай бог милує і заступа від каліцтва... А ти, доню, де діла того мого пальця, як я у лікарню поїхав?

– Поховала, тату, його отаму садку. З нього щось виросте, ге? Бо він був синій і наче зовсім маленький... Може й виросте слива з нього?

– Чого слива? Що се тобі у голову прийшло? Нічого не виросте, а то й собаки розриють та з'їдять...

Їй моторошно було уявити, як собаки з'їдять батькового пальця. І вона перевіряла, чи лежить там той палець, відкопуючи його раз по раз, а тоді примостила над ним шкельце, аби зручно було докопуватись до скла й протирати у ньому віконечко, – такий собі релікварій... Все змінилося наступного року, коли весною на тому місці, де Леся встромила паличку, аби не забути, де палець поховано, – замість палички утворилася вербова гілочка з зеленим листям... Палець проріс вербовою зеленню, і тепер його точно собаки не дістануть... Вербові листочки ніжні та видовжені, як Лесині пальчики. Очі її сміялись, як бачилиту гілочку.

– Густий ліс, чисте поле, дві тополі та два скла, бараболя, лепету-ха, крапка...

Батько гладив Лесину голівку й приказував, проводячи пальцем то по лобіку, то по брівках, очках, носу, губах і підборіддю... Крапка. Вечір уже перейшов у ніч. Дитяче тільце розслаблене, лиш здригалося іноді – чи то від якогось денного враження, чи то снилося щось.

– Спить... Я там бачив, Оксано, – в садку хтось був. Таке кубло, ніби дівчина з хлопцем... А я думаю, що Шістка. Ти ж знаєш, що воно за людина. Піде донесе. Он до нього приїхали гості. Так уже годить

\*утеплене приміщення для зимівлі бджіл (Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Перун, 2006).

тому начальнику! Дитині молоко, аби щонайсвіжіше було, у Бондаренків бере, що їм заманеться – те й робе. Ніби хоче показати колгоспну пасіку, а насправді думає, що я мед краду...

– Ой, Савко, піди попроси його, щоб ніби гостей повів, а тим часом сам бачитиме, та й люди бачитимуть, що ти меду не крадеш...

– От часи, Оксано, настали кляті! І люди кляті настали!

– Мовчи, Савку, мовчи... Бо біда чує...

Сивий ранок непривітний та хмарний. З-за гори, сірої могили, виглядає бляха сонця, прориваючись крізь лахміття хмар, досягаючи шибки вікна й кладучи тьмяну тінь на стіну, під якою стоїть Лесин тапчанчик із сіном, вкритий рядниною. Постать дитини губилася в жорсткій тканині плаття, яке вона натягала на себе. Коротко стрижене волосся було скуйовджене на потилиці, ніби заплутались там нічні сні й дрімоти...

Раптом у хатні двері затарабанили залізними клямками. Лесина постать здригнулася. Видовжена косоока твар Петра Шістки з'явилася в дверях. Через його ваду зору важко було вловити, куди дивиться цей чоловік. Якщо вірити лівому оку – то лише на Савку.

– Здорові були, Савко Михайловичу! Драстуйте, Оксано Григорівно! Оце хотів просити вас, аби ви показали пасіку моїм гостям із Москви. Бо ніколи не бачили, як ото бджоли роблять мед...

Батько ніби з радістю відповідав, закручуючи онучу там, де немає пальця на правій нозі.

– А чом не показати? А тут ще й мед будемо качати – усе зможуть побачити: і як стільники збираємо, і як качаємо, як здаємо нашій радянській батьківщині бджолиний дар...

– Та це гості так, по-свійському, хочуть піти... То вин не той, не турбуйтесь. Просто побачити хочуть... То ми, той, на пасіці вас ждатимемо...

Двері бахнули клямками. Леся вже надягла своє платтячко «у пасльончик». Те плаття пошила сама мати зі старої своєї «кохти», а комірчик їй вдалося вишити білою грубою ниткою. Гудзичок пришила дерев'яний, і він виглядав наче чурбачок на тоненькій Лесиній шийці.

– Тату! А я з Вами хочу... А хто там гості?

– Хто їх знає. Кажуть, якийсь начальник із дочкою. Така якти на роки. Тільки, доню, воно дитя начальника... А ми – селяни, нерівня їм...

– А чого, тату, нерівня? Може, вони такі ж, як ми. І молоко п'ють, ви кажете...

– П'ють, та – нерівня. Бо п'ють коли схочуть, а ми – коли можемо...

Батько перевернув портрет Леніна, що висів у кутку світлиці під рушниками, й на світ явилася ікона Спасителя з небесним німбом над



головою. У руках – сірий хліб та золота чаша з зеленими смарагдами. Смарагди спалахнули, чи це сонце яскравіше засвітило у вікна?

– Тату, а чого Бог завжди дивиться на мене, де б я не стояла у кімнаті? Чи тут, чи тут...

Леся бігала навколо великого круглого столу в світлиці й показувала, як Бог дивиться на неї.

– Бо Бог скрізь бачить тебе, де б ти не була і що б не робила, Бог бачить, де ти погано зробила чи збрехала. Тільки ти нікому про це не розкажуй, бо Бог покарає тебе... Чуєш – нікому не кажи, що в нас Бог живе, нікому...

Леся бігла попереду батька, небо було вже чисте, хмари розбіглися, дорога вилася стежкою в лісі, пташки прокинулись і виспівували найшасливішу пісню в світі. Пасіка за двома горами в Круглику, вкритими лісом із чудовими квітами й травами. Леся збирала медуницю, синяк, дзвіночки, ромашки – всю красу землі до чудового букета літа й дитинства. Савка йшов позаду кроком кирзового чобота, у сірому піджаку та сірому кашкеті. Сірі очі вдивлялися в стежку та дитячу постать попереду. Хто ті гості? Що це значить, по що прийшли?.. Уже не раз йому казав Пустовойт: «Ой, Савко Михайловичу! Вони до Вас доберуться. Закопайте книжки всі, бо як знайдуть, то Вам горя не минути!» І Савка вночі закопав свою бібліотеку – склав книжки до старого вулика й заховав у садку під горою, землю виносив мішком до лисячої нори, аби не помітили, що копано, дерном заклав, ще й водою довелось полити, аби приросло... Йшов і згадував свою бібліотеку, згадував, як вони з Оксаною, молоде подружжя, читали Миколу Гоголя «Мертві душі» і як сміялись з того колеса і тих двох просторікуватих із губернського містечка NN, як Винниченкову «Сонячну машину» читали – наче дивовижну казку, а виявилось — про себе...

От уже було видно поле, де стояли вулики, великий омшаник, де будуть гнати сьогодні мед. Посеред вуликів виднілася легкова машина, що дивно так виглядала тут серед поля і неба. Леся затихала і взяла батька за руку.

– Добрий день, шановні!

– Здравствуйте, ах вот кто здесь хозяин! Очень приятно! Илья Борисович! А это моя дочь – Тамарочка. Мы приехали посмотреть, как это все здесь у вас происходит. Как нектар превращается в мед...

Тамарочка – дівчинка з чорнявим волоссячком, ладненько заплетеним у косу з двома чудовими рожевими шовковими бантами: один на маківці, другий – на кінчику коси, що завився кучериком. Рожеве плаття ніжно відтінює білу шкіру рук і шиї, на якій майоріє червоний

піонерський галстук. Великі карі очі здаються неправдоподібно красивими. Леся зацікавилася, бо ніколи їй не доводилося бачити такої красивої дівчинки у такому красивому платті, білих сандаліках і білих гольфах...

– С пионерским приветом! Меня зовут – Тамара. А тебя как?

– Леся.

– Какое имя странное! Я тебя буду звать Ларисой. У меня есть в Москве подруга Лариса. Она уже взрослая и заканчивает школу. Ты в каком классе?

– В другом.

– В «другом» – это как? Ах, во втором. А я в третьем. Ой, а как делается этот мед? Его что, пчелы собирают с цветов?

Тамара підбігає до вуликів і намагається зазирнути у льоток.

– Ні, це нектар збирають бджоли з квітів. Ну, того ви не побачите вже. Бо бджоли переробили нектар давно і заготували його у стільниках як мед. А ми будемо його сьогодні качати.

Батько перевдягається у свій пасічницький костюм.

– Качать? Он что, маленький ребенок, что его надо качать? Ха-ха!

– Ні, це так називають. А насправді його крутять у спеціальній медогонці, аби мед вийшов зі стільників... От самі все побачите.

Гості весело приміряли бджолярські маски. Ілля Борисович став схожий на великого ведмеда, Петро Шістка – на жердину, на яку нацепили бріль, – він так і теліпався на ньому, ніби на тичці, мала Тамара – на грибок. Шофер і обліковець із контори сиділи далеко від омшаника й лузали старе насіння... Сонце вже стояло високо, бджолині сім'ї піднялися у вирій за новим взятком, вулики були теплі й пахучі, обліпліні прополісовою замазкою, яку Савка зішкрябував спеціальним ножом і ретельно складав до паперового пакетика, – здати до райзаготівлі.

Перші рамки було зрізано й підготовлено до медогонки. Корба почала свій рух, гудучи від ваги повних стільників, і мед заструменів по залізних стінах медогонки, виграючи бурштиновими іскрами, танцюючи, як краплі річкової води, як сонячні намистини, і вже дедалі веселіше грала корба цієї медової катеринки... Леся подавала батькові нові важкі рамки, що стікали солодкою патокою...

– А можно еще сильнее! Еще сильнее, еще...

– Досить, досить, Тамарочко. Больше не можна, бо ми поламаємо рамки...

Тамара все намагалася розкрутити медогонку, та мед на її дні вже не пускав вісь, рамки в'язнули в терпкому меду. Дівчинка щодуху тягла корбу медогонки, коли вона рухалася вниз, – її постать згиналася



мало не до підлоги, – і підстрибувала, щоб не випустити корбу, коли Савчина рука вела її догори. Край платтячка підлітав і відкривав білі Тамарині трусики з нижнім мереживом по краях. Леся зачаровано дивилася на цей витвір невідомої фабрики. Раз за разом це ніжне плетиво визирало з-під плаття, залишаючи мереживні сліди в Лесиних очах, і вже засинаючи ввечері, вона бачила білу-білу піну в великому люстрі, що стояло в сільраді. Люстро в старому будинку, що тепер правив за сільраду, завжди чомусь було темним і нічого не відображало. Чи то так здавалося? А зараз воно показувало Лесі Леся в новому рожевому платті, в мереживних трусиках і з великими бантами на голці. Її очі сміялися, вона присідала, тримаючи пальчиками краєчки платтячка...

...Клямки дверей гриміли, нічна прохолода заповзала в хату немов змії, сичала в соломі по кутках, під чоботами озброєних постатей.

– Та що брать?! Бери онучі й гайда, Безпалу! Докрутився, медогонщик-пасічник, курва куркульська... Казав я, що куркульська контра... Он садок висадив, яблукоч йому захотілось... Забрав півгори собі на яблукча!

Його косе око кліпало то на Савку, то на Оксану, то на портрет вождя...

– Тату, куди вони вас ведуть?! Тату, не ходіть! Мамо не пускайте його! Ідіть звідси! Вас Бог бачить! Він усе бачить!

– Леся показувала на Леніна й плакала, не достаючи до портрета... Оксана Григорівна тулила її до себе.

– Дитиночко, тихше! Тихше, доню! Батько не винен... Часи такі... Такі часи, дитино...

У вікно заглядала суха гілка – хиталася між небом і землею, ніби переважувала сумніви, й говорила «Та-а-ак! Так, так, так...» Потім спинялась, ніби завмирала, і знову «Так, так, так...» Леся дивилась на стежку – здавалося, що батькова постать вирине з-за бужку, і справді – ніби його кашкет випірнув з-поміж зеленого листя... Але то була хустка тітки Улянки, її сіра силвета тихо наближалась до хати...

– Оксано, Оксано, і мого Петра взяли... Я так просила їх! Оксаночко!..

Вони плакали разом, тихо схлипуючи на тлі сірого вікна, похиливши голови на груди, обнімаючи за плечі одна одну, так їх і застала ніч. Ані свічки, ані каганця... По кутках темно й сіро – ніби немає стін і дверей, простір стелився в безодню, а мала Леся лежала на краєчку тапчана, немов на краю цієї безодні. Дихати було страшно...

– Кажуть, тримають їх... у льоху школи Мілевського...

– Охорона, говорять люде, може передати, як заплатити... Хоч хліба, хоч щось, бо вже третю добу нічого не дають. Тільки воду...

– Діти ходять, то їх пускають, через віконечко подають...

– Кажуть ще, що хтось украв білизну московської дитини, як сушилася... Шістка по всіх хатах ходив...

– Оце ще горя! Кому воно здалося?!

Ранком знову пасмурне небо кутало хмарами гору, накрапало дощем і вітром дихало в обличчя. Леся збиралася до старої школи Мілевського. В руках був вузлик із рідким пшоняним кулешем у горщику, шматком глевкого хліба. Дорога високою горою, через провалля й обрїй, укритий травою, що хилилась від вітру до землі, де колючки сизого будячиння, сухі стебла чебрецю та сизі розетки кущів нечуйвітру. Дорога вгору і вниз, повз провалля, куди не треба дивитися, бо втягне туди, в біло-червонясті хвилі глини та піску, і змиє навіки... Не треба дивитися! Треба швидше йти прямо, через могилу і спуститися стежкою, Леся знає де, там ще такий пень стирчить, ніби пальцем хто погрожує... Он видно його, а там праворуч – і школа.

Школа зустріла підбіленими стінами й сліпими вікнами, навхрест забитими дошками. Двері замкнено на велику клямку з замком, таким завбільшки, як Лесина голова. Леся дивилася в шпарину замка – і не вірила очам... Бо мама сказали, що тут тато, а його нема... нема... Нема!

– Тату, де ви? Де ви тату? Тату?!!!

Вона кричала все голосніше, плакала й бігала навколо школи. Нижні вікна підвалу були забиті, й нічого не можна було побачити – ані ззовні, ані зсередини...

– Тату! Тату... Тату...

Горщик перекинувся там, де вона впала, зачепивши ногою старий корінь тополі, подерте коліно сочилося кров'ю й хустка спала на плечі, оголивши стрішку волосся... Сльози запікалися в очах, стікали щоками, по шії до самої хустки й мочили її.

Дорога назад гірка й довга. Вітер із дощем несамовито тріпали кущі й дерева. Слизько й грязько. Вона брела рівчачками, де бігли струмені води, несучи в провалля гілочки та друзочки.

Хата Шістки була через хату від Безпалькової. З двору Лесі було добре видно, як Шістка часто приходив п'яний додому після чергової «роботи», як лавав жінку і як виганяв надвір п'ятох дітей, кричачи «Ледарі! Дармоїди! Я вас усіх у Сибір упечу! Сидите як трутні на моїй шії...» Було видно, як до нього приходять гості, за якими зразу зачиналися



двері хати, а те, як його дружина метушилася між льохом та кухнею, ще більше впевнювало, що то були не прості гості...

Леся стояла зараз на порозі Шістчиної хати й не могла торкнутися дверей. Руки її посиніли від холодного дощу. Краплі криво стікали по лупленій фарбі дверей...

Шістка сам вивалився з дому, п'яний і червоний.

– Отакої! Ти... Безпалькова дівка! А що, татуса взяли?! Взяли? Вз... Куркульське кодро!!! Чого прийшла? Ану іди сюди, байстрюченя! Чула? Короста шолудива! Сірко! А йди на, цьо-цьо... Я ось тобі покажу, як у чужі двори ходити!

Шістка потягнувся за ковезкою, з усього розмаху спробував вцілити по дитині, що вже втікала городом, раз у раз послизаючись на розмоклій землі. Ось бузок, ось уже хата, а в хаті темно й страшно...

Куток блимав тінню від каганця, тихо павук-косар пряв своїми косами-ногами тоненьку ниточку, ніби витягав із Лесі сьогоднішній день, накручуючи його на своє мотовильце й сплітаючи небиліцю про козака, що загубився на Жабиній горі, а той палець-пень йому то там, то в іншому місці привидівся, та й водило його там кілька років...

– Оксано, фельшара треба. Гарячка в неї...

– Тату... ви тут чи... де?

– Тут, моя доню... А де ж мені бути?

– Тату, а я вас у школі шукала... а там нікого... двері забиті, дощ і вітер... і горщик я загубила...

– Відпустили мене, доню... Не знайшли про мене нічого поганого... Люде сказали, та й відпустили. От бач? Якби ти раніше прийшла, то й раніше б відпустили...

Крізь гарячку ледве пробивається шепіт дитячий, схожий на шелест паперу:

– Тату, це я винна, я збрехала...

Сухі губи потріскані й руки як пульсуючі струмки:

– Тату, це я вкрала... і сховала там, де Бог... А Бог усе побачив – от він вас і забрав... Я не хотіла, тату... Шістка забирає нехай, собак нехай не пускає, бо води в проваллі багацько...

Материні руки стирали піт з Лесиною чола мокрим компресом.

– Біжи по фельшара, бо марить, чуєш? Іди, Савко! Іди!

...народився 19 лютого 1984 року, поблизу Острога  
2006 року закінчив Львівський університет  
ім. Франка. Журналіст, актор.



Богдан КОЛОМІЙЧУК

### Спокуси мене маками

\*\*\*

Спокуси мене маками ніжними  
Стиглим сонцем  
І ріками повними

Затягни мене в танець язичницький  
Спеленой мене тілом настоящим

Я встелю на землі  
Дику папороть  
Завітчаю солодкими квітами

Захочай мене в персах і косах  
Спокуси мене маками, ріками...

\*\*\*

Моя лагідна Праго...  
Викрадаючи в котре Європу  
З твого тіла  
Все більше бажаючи, прагнучи  
Розчинитися десь поміж готикою  
І ренесансом  
Затремтіти від дотику  
Проходного жовтого золота...





\*\*\*

Не печалься прощаючись  
Провінційний вокзал  
Продасть тобі кави без цукру  
Зазнімкує на згадку перспективу вагонів  
Твоя пам'ять  
Обійми усміхаючись, подай мені руку  
Це воно мене душить  
Те, що ти називала коханієм

Я напишу багато листів і вертепів  
Рознесу по редакціях  
Згину голодною смертю  
Ти пошлеш мені грошей  
Якраз на труну  
І цвинтар за Києвом  
У гріб покладуть півкотлети  
Без м'яса, без хліба, солі і перцю  
Надибану десь на Подолі в поміях

І випита кави, і знімок пожовк у газеті  
Ти завела собі  
    рибок  
        сусідку  
            кота  
                бронтозавра

А я напишу кандидатську, есе  
роман у віршах  
На тему ініціацій  
Не їж на сніданок «Фарнетті»  
Помреш... Не пробачиш ні нині, ні завтра  
Вар'ятських моїх варіацій

Торгуючи тілом своїм, точніше – його головою  
Я буду ходити, немов божевільний усміхаючись  
Коли напишу свою докторську  
Про паралельні світи  
З вокзалу і кави з твоєю сльозою  
Не плач як прощаєшся  
До того ж – якщо назавжди...

...народилася 1982 року в місті Львові, де мешкає й досі. Закінчила філологічний факультет ЛНУ ім. І. Франка. Поетичні та прозові твори друкувала в альманахах «Привітання життя 2000-2002», «digital Романтизм ver. 2.0» (2006), «Сюди на часу» (2007), Всеукраїнському поетичному проєкті «Вакансії-2» (2007), у часописі «Четвер» (2008, № 30), розміщувала твори на сайтах galk.com.ua, litclub.org.ua, літературно-мистецькому порталі «Захід-Схід».



Анна РИБАЛКА

## Теорія Вовків та Кроликів

У кав'ярні о цій порі було порожньо, лише за столиком біля стіни сиділо двоє. Один із них мав на вигляд років двадцять сім-двадцять вісім – худий, мов скіпка, вилицюватий хлопець у старому, на ліктях блискучому від бруду светрі та в джинсах, часто мружився і куйовдив руками своє давно не стрижене масне біляве волосся. Попри відверто бомжувату зовнішність, насправді це був не бомж, не алкоголік, а просто невдаха – люмпен-інтелігент, що хапливо намагався втиснутися в лави заробітчанського люмпен-пролетаріату. Звали його Антон.

– То він тобі не заплатив?

– Ні, – Антон роззирнувся якимось насторожено. – Не заплатив. Ну, і як я мав їхати додому без нічого? Там і зустрів Новий рік, у Москві, на дачі. Дачу його стеріг. Сам. Романтика, га?

– Але він тобі все-таки заплатив? – співрозмовник домагався остаточної визначеності.

– Ну... Так, звісно, – хлопець якимось нервово реготнув і скривився. – Звісно. – Антонові страшенно хотілося запалити сигарету, але він не міг згадати, чи палить співрозмовник. Якщо ні, не варто дратувати його димом.

Візаві Антона був його цілковитою протилежністю. Молодий, хоч уже з помітним черевцем, вбраний у дорогий костюм – на вигляд успішний підприємець. Від нього віяло французькими чоловічими парфумами і впевненістю у собі. Цей чоловік вмів вести справи, захищати свій бізнес, а також відстоював інтереси демократії та щиро й регулярно кохав своїх ближніх.

– Знаєш, я взагалі не парюся через гроші, – до кафе зайшли ще двоє відвідувачів, пройшли повз їхній столик. – Навіть через саме життя.



Життя – це страждання, вчив Будда. Мало того, воно – зле. Сама природа – жорстока й кровожерна мачуха. І люди злі. У нутрі своєму. – Антон пильно вдивлявся в масивне обличчя співрозмовника, чекаючи бодячої якоїсь реакції на свою дику заяву. На вибух гомеричного сміху. Але той лише вивчав очима обличчя хлопця, немов документ, на якому треба поставити підпис. Повз їхній столик пройшов офіціант.

– У Едгара По є таке оповідання – «Маска Червоної Смерті». Я модифікував сюжет. Уяви: глибої ночі хтось заходить у відчинені ворота середньовічного замку, проходить темним безлюдним коридором, минає анфіладу порожніх кімнат, врешті потрапляє у величезну готичну залу. Із кутків тягне прохолодою. Полум'я тисячі свічок... Вітражні вікна... – Антон на мить заплющив очі. Його сусід пригубив каву. – Сотні людей у залі. Королі, лицарі в обладунках, блазні, чарівники, відьми, цигани, сарацини та мурини. Барвисті, мов колібрі, дами в пишних сукнях, всіяних блискітками, з оксамитовими півмасками на вибілених лялькових личках. Трубадури, менестрелі, пірати, торговці, воїни, ремісники, хлібороби. Все це балакає всіма мовами, горлає пісень, глитає вино зі срібних кубків, сміється. Аж раптом годинник б'є північ...

– Годинник б'є північ і хтось верещить: «Зніміть маски, панове!» І кожен зриває з себе маску, – Антон пучками легко потяг себе за край шкіри на обличчі. – Отак. І ти бачиш... – Якийсь чоловік ага схилився над їхнім столиком, і, муркнувши щось під носа, забрав зі столу порожню попільничку. Провівши тоскним поглядом дебелу спину мисливця на попільнички, хлопець зітхнув: – А ти... Ти не палиш?

– Ні. Слухай, замов чогось міцнішого, ми що, за зустріч не вип'ємо? Чого ти лише каву замовив?

– Коньяку?

– Можна.

Після нетривалих переговорів з барменом на столі з'явилася пляшка «Арату» і закуска. Приятелі вихилили по чарці. З подвоєним завзяттям оповідач продовжив:

...Знімають маски. І видно, що у всіх гостей замість облич – звірячі морди, оброслі шерстю, жовті очі з вертикальними щілинами посередині, блискучі ікла, роздвоєні язики. І ти сахаєшся від цих брудних мармиз і тяжкого тваринного смороду, – хлопець скорчив гримасу. Його порожній від ранку шлунок, мов губка, жадібно вбирив живильну вологу. – Оце і є, на мою думку, алегорична картина сприйняття об'єктивної дійсності, реального світу. Він потворний. І населений, образно кажучи, упириями й вовкулаками, – Антон ухопив пляшку і налив собі ще коньяку. Долив по вінця і чарку візаві. – І ти не крикнеш:

«Я Антон Гарадецькій, Начной Дазор! Вийти із сумрака!» Не крикнеш, бо за тобою не стоїть жодної сили, жодного «Начнова Дазора», який бореться зі злом. У тебе немає однодумців. Існують громадські організації сілпаків з рожевими окулярами зверх більм, котрі переповідають тобі про якусь добро, про таку дурню, як любов, чесність, прозорість суспільства, милосердя, співчуття. Про те, що хтось живе заради інших. Та мені байдужий увесь цей звіринець, так звані «інші» і бачу світ таким, яким він є, коли не прикидається.

А коли таке побачиш... – Антон перехилив чарку. – Коли таке побачиш... Те, що ти зробиш, залежить від того, хто ти. Якщо ти звичайна собі людина... Та ні, перед таким глядачем світ і не зійме маску. Так от, якщо ти, побачивши це, впадеш, заб'єшся в істеричі, то ти псих, і місце тобі – на дурці. Та є інші варіанти.

Якщо ти, скажімо, прийдеш у цей замок із відеокамерою, все зафільтмуєш на плівку, запишеш на диктофон, то матимеш чудову можливість, зібравши всю чорноту, нестерпну бридкість буття, перетопити її у власній душі, немов у тиглі алхіміка, чи, якщо ближче до сучасних реалій, мов у самогонному апараті власної психіки. Ти зможеш здобути філософський камінь геніального сюжету в стилі комедій Квентіна Тарантіно й Родрігеса, романів Бальзака (а це ж були бестселери свого часу!), культових творінь Гічкока та Мерліна Менсона. Зарази їх своїм страхом і ненавистю до суцього, і вони за це ще заплатять, – роздуваючи ніздрі, Антон жадібно вдихав примару цигаркового диму, що підповзла від столика в іншому кутку кафе. – Хоч не обов'язково рівнятися на найвищі зразки світової прози та кіноіндустрії. Знаєш, – раптом мовив він довірчо, – я вже не один рік причетний до божемного, творчого життя як автор, кригик, рецензент, а прогавив таку «золоту жилу»!

– А ще є варіанти? – зненацька зацікавився бізнесмен.

– Чого? А... Є. Зручно вмотитися в тій залі на дзиглику, закинувши ногу на ногу, узяти й собі кубок, сигарету запалити (остання фраза вирвалася мимохіть), і лише спостерігати. Тоді ти – філософ. Чи, може, тоді ти – Бог? – Антон звів прозоро-блакитні очі на співрозмовника. Довгу хвилину обоє мовчали.

– Послухай...

– Ні, ні... Стривай... Не знаю, що ти думаєш. Ці всі одкровення... Я розповів тобі як другові. Ти ж мій друг, – захмелілий Антон довірчо посміхнувся. Він лапнув руками по кишнях, але не знайшов ні сигарет, ні запальнички. – Я ні з ким не говорив про себе. Роками.

– Ага, добре. Ну, бувають на світі крайнощі. Існують вбивці, психопати, маніяки. Просто жорстокі виродки. Але невже ти, я, вони всі



(невизначений жест рукою), твоя мама, бабуся, інші родичі, навіть оцей тип, – і він тицьнув пухкою рукою вбік кремезного прудивуса, котрий саме гасив бичок у експропрійованій з їхнього столика попільничці, – звірі? Потвори? М-м... Монстри?

– Та ні. Звісно, ні. Це пекельне видіння – просто справжнє, без міражів і окозамілювання, сприйняття Всесвіту. Принаймні, людського всесвіту, суспільства. А щодо того, ким є кожен із нас... це можна зрозуміти за допомогою Теорії Вовків та Кроликів.

– А це ще що за звір? – скаламбуриє Молодий Підприємець.

– А це вже ближче до творчості іншого класика. Кена Кізі. Бачиш, більшість людей – кролики. Нормальні, здорові, повноцінні. Жирні. Вони собі народжуються, ростуть, одружуються, плодяться, примножують капітали й умирають. Звісно, кролики певною мірою (а в їхньому житті все відбувається лише певною мірою) жадібні, лицемірні, віруючі (вірою у кролячому середовищі вважається марновірство і дотримання давніх язичницьких традицій – таких, як святкування різних календарних дат із обов'язковими обжиранням та п'ятикою). Та ця віра зовсім не заважає кроликам бути перелюбниками (це ж у кролячих генах!), красти потроху (особливо в державі), обдурювати податкову, а найдужче – одне одного на ринку та в сфері послуг. Кролики перманентно ворогують між собою, хоч до кровопролиття і смертовбивства, як правило, не доходять. А якщо доходять, тоді це зветься «злочин на побутовому ґрунті». Виборюють вони одне в одного так зване «місце під сонцем» (о, це незбагненне поняття, сакральніше за біблійний Едем!) за допомогою корупції, конкуренції, кар'єрного зростання, обмов, непотизму (кумівства), «плечей» і т. ін. Найдужчі, найжирніші його, зрештою, виборюють, затоптавши лапами усіх конкурентів, і на схилі літ перетворюються на патріархів – носіїв суспільної моралі; лишачи по собі численних нащадків, вони мирно сходять в могилу. І... Зачекай-но хвилину... – Антон рішуче підвівся, трохи похитуючись, підійшов до столика, за яким сиділи курці, попросив сигарету і, щасливий, із запаленим трофеєм у зубах, повернувся.

– А ти не куриш?

– Ні.

– Ну, так от... Саме такі живуть кенокізівські кролики. Дотримуються правил гри, вигаданих бозна-ким. А серед них є кролики-«лузери», шудри, недоторканні тваринного світу. Отакі, як я. Це алкоголіки, наркомани, бомжі, безробітні, просто невдахи. Дурні. «Бюджетники». А також некомерційні художники, письменники, всі поети (вони комерційними не бувають!). У них завжди проблеми з грішми та жінками.

Основна маса кроликів цих нездах глибоко зневажає. Вони начебто теж зневажають міщанські правила гри, та в глибині душі кожен чого б тільки не віддає, щоб перетворитися на добродішного кролика з власною житлоплощею, міцною сім'єю, стабільним прибутком, метою в житті, оптимізмом (вірою в світле майбутнє для себе), чітко визначеними ідеалами. Адже тим живеться не лише заможніше, а й простіше. Вони ж щасливі, наскільки може бути щасливим кролик, – Антон потер пальцями бік пляшки з-під коньяку. Гей, джине, принеси мені ще сигарету, хутко!

– Ну, а хто ж такі вовки? Злочинці?

– Ні... Не обов'язково. Звісно, кожен вовчисько може ударом лапи зробити з жирного кроля млинець. Та вовки – це не завжди тирани, злочинці, як Гітлер чи Сталін. Вони можуть легко стати героями. Надлюдьми. Кожен вовк здатний повести за собою тисячі кроликів. Хоча я переконаний у тому, що ці всі вовки – ті самі кролі, котрі виростили до гігантських розмірів, до неімовірності, й тому забули про вегетаріанську дієту. А всередині вони такі ж тупі й обмежені, як решта. Хоч вдають, ніби чхають на правила гри. Саме ці кролі-мутанти й женуть людство в прірву до повного... Апокаліпсису.

...На якийсь час Антон просто заснув. Розплющивши очі, він ніяк не міг зметикувати, чи це вони випили вміст двох пляшок, чи йому в очах двоїться. Хитнувшись, хлопець збив ліктем прибудну пляшку з-під пива. Непомалу наляканий цією татаро-монгольською навалою порожньої тари, Антон спробував згадати, скільки вони вже з'їли й випили. І чи довго тут сидять. Та ясно як Божий день було лиш одне – він цілком п'яний і пересуватися самостійно не зможе.

Проте було ще щось. Щось дуже-дуже важливе. До розуміння чого він прийшов щойно, уві сні. Щось, здатне змінити все життя й світ... от тільки треба постаратися та пригадати, що ж воно таке.

*Шудра – найвища з чотирьох давньоєвропейських верств (варн). Варна шудр утворювалася з підкорених племен і прийнятих до спільноти чужинців. Шудри були слугами, ремісниками, залежними й утискованими робітниками. Для них було запроваджено багато соціальних обмежень – у правах на володіння землею, на участь у політиці та релігійному культі, а у випадку скоєння злочину покарання для них було тяжчим, ніж для представників вищих варн. Приналежність шудрів закривало вала заборона проходити обряд вищів – посвяти, що був необхідним для набуття громадянського статусу (Vikne dte).*



– Нам... пора... розрахуватися... – розпачливо писнув Антон і вийшов із кишені джинсів пошмакану «синю п'ятку»: – Брак грошей – це моя ахіллесова п'ята, – Богдан Хмельницький з купюри зиркнув на нього з неприхованим осудом.

– Не смикайся, я сам розрахуюся! – пролунав ніби звідкись згори добрий голос ангела-охоронця.

– Ага, я тобі потім... Цей... усе віддам... – гикнув Антон. – Мені вже додому пора...

– Та я тобі викличу таксі. Ти ж пішки не дійдеш. Ні, не треба мене розцілювати, сиди.

– Знаєш, що я зрозумів, – сказав раптом Антон. Очі хлопця були вже нітрохи не затьмарені алкоголем, він дивився поглядом людини, котра знайшла Істину. – Точніше, згадав, бо я ж завжди це знав у душі. Згадав щойно, в цю мить, після того, як прокинувся, – він говорив уже зовсім тверезо. – Життя – прекрасне. А все, що я набалакав раніше – дурниці.

– Серйозно? Ха! Та сиди, – і на Антонове плече лягла тяжка кам'яна десниця Командора. – Сиди, я сказав.

– Та ні, я не падаю... Просто підвестися хотів, – Антон мить помовчав. – Розумієш, у мене щойно мов блискавка спалахнула у мозку. І я збагнув, у чому сенс життя, – урочисто мовив Просвітлений. – Це мене аж витверезило.

– Ну і?..

– Нам здається, що все навкруги – морок, із якого неможливо вийти, бо поза ним немає нічого. А це не так. Морок, жахитворимо ми самі. І він умить розсіюється, мов від помаху чарівної палички, коли ми порожнечу в собі заповнюємо любов'ю.

Антонів співрозмовник ураз зробив те, чого той давно від нього сподівався – голосно розреготався.

– А це ти де вичитав, філологу?

– У Пелевіна. Сучасного письменника-постмодерніста.

– Серйозно? – зареготав той вдруге. – У постмодерніста, кажеш? А в твоїй макітрі часом не загубилася яка-небудь власна думка, га, кролику?

– Ні, – смиренно зізнався Кролик. – Жодної.

– Любов... Пити треба менше! – владно гаркнув Вовк. – Ідіот. Ну, – він зневажливо викривив сіру довгу морду. – І якою ж саме любов'ю, любов'ю до кого, до чого ти хочеш наповнити Ойкумену, Землю, Галактику? Знаєш?

– А Галактика уже й так наповнена нею. Треба лише розплющити очі й це побачити. Вона – в кожному творінні, в цій порожній пляшці,

в щербині на асфальті. І насамперед – у нас із тобою. Коли ти це збагнеш, то усвідомиш, що немає жодних вовків чи кроликів, а є Люди. Бачиш, заснув я у відчаї, – бо всі словесні конструкції, котрі сам перед тим наліпив, мов коралові рифи, насправді не мають жодного сенсу, вони – наче відображення в дзеркалі, і відображення відображення, і далі, до безкінечності. Неможливо ними висловити Істину. Реальність – сама по собі, фрази про неї – самі по собі, наче паралельні лінії, котрі ніколи й ніде не перетнуться. Треба забути про всі на світі слова і...

– І наповнити серце любов'ю, – завершив фразу Вєрвольф. – Чули вже! – Він люто засопів, волохатою сірою лапою розкрив портмоне, витяг із нього кілька купюр, простяг Кроликові. Раптом лапа з затисненими в ній папірцями завмерла на півдорозі. – То ти хочеш сказати, що ти тепер і є Просвітлений, га?

– Так, – відповів той тихо, але твердо. Його голубі очі шукали на вовчій морді відблиску найвищого духовного і душевного блага – розуміння. Шукали з надією. Невидима нитка, що в такі моменти натягається між двома істотами – найвищий прояв Божественної гармонії. І раптом сталося диво! Здається, в цих холодних звірячих вирлах забриніла тепла і скорка співпереживання.

– І ти уже пізнав усе, що міг?

– Так. Не розумом, серцем.

– Слухай-но, – раптом змінив тему розмови Підприємець. – Ти ж так і не одружився, правда? А дівчину маєш?

Антон заперечливо похитав головою.

– Точно дурник, – подумав Вовк, а вголос сказав: – Поїдемо до мене? В гості? З дружиною познайомлю, дітей побачиш. Чого тобі стирчати самому кожного вечора в тій твоїй захаращеній квартирі?

– Я...

– Я ж твій друг, правда? Сам казав.

– Казав, – змушений був визнати Кролик.

– Ну то віддай йому гроші – й ходімо.

Антон покірно поплентався до стійки. Вовчисько прискіпливо оглянув худу постать і скуружно зітхнув: «Так, сьогодні не дуже пощастило». Нараз перед його очима постало безмежно чуттєве й спокусиливе видіння: молочно-біле струнке тіло, плавні вигини, виточені ніжки секретарки на смольяно-чорному шкіряному дивані в офісі, м'яке світло дівочої шкіри, що відбивалося на жалобній поверхні дивана. О моя Donna Desnuda! Вовкові зробилося невимовно шкода, що він втратив ті кілька митей райської насолоди – поробітній сеанс утіхи з білявою Червоною Шапочкою, – і все заради п'ятики з цим худющим – шкіра





й кістки, – й, напевно, цілком нестраним філософом-аматором та графоманом-невдахою. Ну нічого, принаймні він щось принесе на вечерю. Принесе для власної сім'ї, дітей: безмежно дорогих серцю сірих теплих клубків шерсті. Заради них Вовк рив, у поті морди своєї, вдень та вночі, затишне безпечне двоповерхове лігво, наповнене батьківською турботою й опікою, лігво з усіма вигодами, євроремонтом, новими меблями, – заради власної, персональної, найдорожчої, єдино справжньої частки безмежного Всесвіту.

...львів'янка, за фахом міжнародник-політолог, працює в галузі зв'язків із громадськістю. Пише з дитинства, друкується на літературних ресурсах в Інтернеті: «Гоголівська Академія», «Поетичні Майстерні», «Захід-Схід», Litclub 2.0 та ін. Переїхала з англійської та шведської. Захоплена альтернативна музика, кінематограф, театр, психологія та подорожі.



Ванда НОВА

### Віяло панни Л.

Панна Л. була звичайнісіньким привидом. Вона здавна жила в моїй коморі серед старого ганчір'я й тарганів. Увечері вона почувалася якнайкраще й виходила поблукати сходами. У сукні з вельоном, пожовклій під впливом часу, в дешевих прикрасах. Родимка на лівій щопі. Просто красуня, правда – ніс трохи завеликий, та це ж аж ніяк не вада. Походжає навколо, шурхотить спідницями.

Спочатку її лякалися: кицька, листоноша й гості, що часом ненадовго до нас заходили, тремтіли від панічного жаху. Мама її не бачила; батько хоч і бачив, та не міг похвалитися її симпатією. Навпаки – вона виявляла відверту зневагу до нього, навіть відразу. Коли натикалася на нього, міряла вбивчим поглядом і злісно щось буркотіла. Якось перекинула на нього чайник з окропом, наче зовсім випадково. Напевно, думала, що то він поцупив її улюблене віяло й тепер старанно відбірюється. Панну Л. нудило від чоловіків, які плели нісенітницю, – на цьому ґрунті ми знаходили спільну мову. І вона, так само як і я, любила «Шлях Карліто» й зоразу настирливо зазірала на екран мені через плече. Можливо, сподівалася побачити своє віяло у танцівниці Гейл.

У ночі місяця вповні панна Л. ставала надивовижу прудкою. Вальсувала вниз-угору сходами, балансувала на бильцях крісел, задмухувала свічки. Вистукувала підборами, ризикуючи зіпсувати вимріяні мною перські килими й справжню китайську порцеляну. Вихором перебігала кімнату, і мої уявні горнятка тріскали, трощилися тарілочки, молочник і цукерниця, а панна Л. далі перевертала все догори дном. Вочевидь, шукала своє віяло... Сонна кицька дивилася на неї крізь шпарини очей і звикала до власного переполоху.

За такі збитки я пригрозила замкнути її до скрині, й минулого літа панна Л. подалася хтозна-куди. Але перед тим я віддала їй своє віяло з індичого пір'я. І, здається, вона нарешті заспокоїлася.



...народилася 1985 року в Хмельницькому.  
Закінчила бакалаврат Національного університету  
«Києво-Могилянська академія» за спеціальністю  
«філологія». Виховує сина Вадимка.



Слена ІВАНУНА

### Чого озирєшся?

- Чого ти озирєшся?
- Може, буде маршрутка.
- Маршрутки вже не ходять.
- А може, ще якась буде...
- Вже 23:03. Чого ти озирєшся?
- Може, буде маршрутка.
- Маршрутки вже не ходять.
- Може, остання.
- Остання поїхала о 22:50.
- А може – затрималася.
- Так не буває.
- Все-то ти знаєш – як буває, як не буває...
- Я знаю розклад маршруток...
- Ти все знаєш. Ти в нас дуже розумний, все знаєш...
- Ти сама чудово знаєш, що вже не буде маршрутки. Ти просто хочеш мене позлити. Ти мені на зло озирєшся...
- Я озирюся, бо це буде по-дурному – піти пішки, якщо ще буде їхати маршрутка...
- Дуже по-дурному – знати, коли їде остання маршрутка, й вийти на десять хвилин пізніше.
- Та, може, ще буде. Треба ж бути оптимістами...
- Треба було всього-на-всього вийти на десять хвилин раніше. Хоч один раз вийти вчасно... Треба було просто вийти, коли я тебе просив...
- Тепер ти будеш мене всю дорогу цим довбати. А спитати б...
- Ну, чого ти озирєшся?
- Та, може, ще буде якась...
- Немає якоїсь. Є розклад. Є перша, є друга, є остання. То ти тільки так...



- Ти в нас дуже розумний...
- О Господи! Та не кажи ти цієї пошлої фрази.
- Ну – кажу вже, як умію. То ти в нас розумний...
- Ні! Я дурний! Я ідіот! Але я тебе прошу! Будь ласка! Для мене! Не озирайся більше!
- Чого ти кричиш?!
- Ти можеш просто для мене?! Бо я тебе прошу! Ти не могла вийти, коли я тебе просив, ти можеш зараз хоча б...
- Чого ти кричиш?!
- Все. Вибач. Ти могла б не обертатися? Не важливо чому. Просто я тебе прошу. Просто мені неприємно. Такий от мені зайшов бзк. Будь ласка, для мене...
- Добре! Не нуди тільки. Добре.
- Можеш хоч раз просто не робити, якщо я прошу. Невже це так важко...
- Добре! Не буду.
- Ти отак завжди кажеш і робиш собі по-своєму... Як я кажу, не озирайся, бо нема сенсу, то ти вже будеш...
- Не буду! Клянуся!
- І чого було так довго там сидіти? Вже ж взулася, чого було...
- Та попроситися... Думала – два слова... Ти ж знаєш, з нею бігом не попросаєшся...
- Ти ж обіцяла не озиратися!
- Що, мені вже озирнутися не можна?!
- Ти ж поклялася.
- Я машинально... Щось наче їхало...
- В тебе все так. Ти говориш, і воно тобі нічого не важить...
- Чого ти з такої ерунди розводиш цілу трагедію? Хотіла – й озирнулася!
- Ти ж поклялася!
- Хіба про таке клянуться?! Чого ти придираєшся до слів?!
- Але ж ти поклялася! Як можна кидатися отак клятвами...
- Уже знайшов собі нове, тепер будеш тією клятвою довбати... Я вже не можу цього!
- Як я можу взагалі з тобою говорити... Як я можу тобі вірити, якщо ти можеш отак запросто поклястися, й отак запросто порушити...
- Чого ти до мене причепився?!
- Справді, чого я до тебе причепився? Так собі думаю часом... Треба воно мені? Як ти така...
- То йди собі сам! Я тут залишуся!



- Де залишишся?
- Отут залишуся! Отут буду стояти!
- Ну то й стій!

- І що тепер? Пустим їхати, просив же як людину...
- Може, ще хто буде, що ти зразу...
- Ага, буде. Вже є он. Десятеро.
- Шо я казала! Он жінка чекає.
- Яка жінка, де?!
- На лобі в тебе! Та ж он стоїть!
- Шо, зовсім уже?! То стовп!
- Який стовп?!
- Шо, повилазило?! Он же – стовп! Звідки він узявся, ще й біленький який, наче сіль...
- Не, ну ти послухай себе, якути ахінею морозиш! Ну як може бути з солі стовп?! ❄

## ДИЯВОЛ У РАЮ

Олег СОЛОВЬЙ

**Марио Варгас ЛЬОСА. Похвальное слово мачехе:** Роман. / пер. с исп. А. Богдановского. – М.: Иностранка, 2007, 224 с. (The Best of Иностранка).

Напевно, славетний перуанський романіст Марио Варгас Льюса, один із визнаних творців латиноамериканського романного буму, знайомий зі словами математика та життєлюбця Анрі Пуанкаре про *необхідність порнографії для дорослих, пропорційної до такої ж необхідності казок для дітей*. Утім, наразі не про порнографію. Наразі – про дещо гірше. Про казку, в якій хлопчик зваблює свою мачуху. Яку, втім, без її згоди ніхто б не звабив, це зрозуміло. Тож казка ця про розбещеність людства, яку унаочнює та ілюструє дитяча розпуста й розбещеність. Дитяча *потреба* у чомусь такому загальновідома, але зазвичай вона з успіхом до часу притлумлюється, і все гаразд: батьки спокійні та щасливі, а діти мають чекати своєї черги, своїх жінок. Інакше в романі М.В. Льюси «Похвальне слово мачусі» (1988). До речі, саме так двозначно назвав свій шкільний твір один із героїв роману, згаданий хлопчик на ім'я Альфонсо, він же – Фончо та Альфонсіто. Щоправда, його батько, відомий своєю пристрастю до літературної та мистецької еротики, дон Рігоберто відразу зауважив синові, що це влучна назва, але не для шкільного дитячого твору, а радше для еротичної повісті. Власне, щось таке й створив малий Фончо за активного сприяння мачухи, але не лише в учнівському зошиті, а й у своєму житті.

У шкільному творі він описав свої далеко не платонічні стосунки зі сорокарічною мачухою й запропонував батькові прочитати свій опус, а разом і перевірити текст на предмет орфографічних й інших помилок. Батько почав читати, й склянка з віскі випала з його руки. Така от *історія звичайного безумства*. Та не все так просто; свідомість дона Рігоберто, коли він дивиться на усміхненого й тако-





го цнотливого сина, фіксує наступну думку: *ось так і має виглядати Люципер... Це диявольське начало в дитині помічає й служниця, яка намагається присоромити хлопчика за його відверто підлий учинок (позаяк дон Рігоберто одразу викинув свою, таку кохану нещодавно, дружину на вулицю). У відповідь Альфонсо намагається звабити ще і саму служницю. Тоді вона хреститься й із жахом правдивої католички тікає геть із кімнати, обіцяючи собі покинути службу в цій, безперечно, хворій родині. Альфонсо на це лише сміється. Він узагалі багато сміється, навіть як на дитину зі щасливої родини. І є в цьому щось надприродне, щось вочевидь потойбічне. Диявольське в дитині підкреслено передовсім засобами контрасту. Ось як виглядає хлопчик: «Обличчя хлопчика було, здавалося, оточене сяючим німбом свіжості та здоров'я». І як висновок: «Правдивий херувим, янгол небесний із літографії, яку дають на згадку про перше причастя».*

Утім зрозуміло, що до плекання *дорослих бажань* у дитині доклалася безпосередньо дорослі. Фривольна поведінка мачухи, яка найбільше боялася, що пасерб не прийме її й тим самим створить проблеми в її стосунках із чоловіком, максимально сприяла фізичному потягу хлопчика до дружини свого батька. Так само причетний до проблеми й тато, відомий еротоман дон Рігоберто, який на несподіване запитання сина: *«Що таке оргазм, тату?»*, дає таку відповідь: *«Ну, як тобі сказати... раніше це слово вважалося непристойним, але тепер уже ні. Воно стосується, розумієш, статевого життя, позначаючи задоволення, насолоду. Оргазм – це, власне нажучи, вершина фізичної насолоди. Відчувають його не лише люди, але й тварини багатьох видів. Коли ви в гімназії почнете вивчати біологію, вам усе пояснять докладно...»* Але в тому то й «фішка», що хлопчиків все вже встигла на практиці пояснити мачуха. Питаючи в батька про оргазм, Фончо відверто знущується зі старого, напускаючи підкреслено янгольський вираз на обличчя.

Льоса у цьому романі є неймовірно тілесним у сенсі витворення романної етики та ідеї. Життя всіх романних героїв обертається передовсім довкола ідеї тіла. Виникає буквально культ фізичної краси, досконалості й гіпертрофованої уваги до проблематики тіла. Чого варті хоча б сторінки, на яких зображено туалет дона Рігоберто, який триває кілька годин. Лише після цього він нарешті готовий приєднатися до дружини, яка нетерпляче чекає на нього в ліжку фантазуючи і звертаючись у своїх фантазіях до образу пасерба.

Дон Рігоберто розподілив догляд за власним тілом між усіма днями тижня, і це зрозуміло, бо інакше йому довелося б зранку до ночі займа-

тись своїм туалетом. Романна ситуація в душі чи то тілесно-хмільного Відродження, чи пізнішого не менш радісного бароко, можливо, і гіперболізована, й аж надто рельєфно представлена: хоча спорадично повідомляється, що господар родини чимось конструктивним таки займається й буває у відрядженнях, але в читача складається стійке враження, що єдине заняття дона Рігоберто – це догляд за власним тілом і сексуальні втіхи в обіймах солодкої дружини Лукреції.

Барокову фактуру роману оприявлено передовсім у дихотомії високого та низького, патріархального мистецького ідеалізму та сучасного побутового цинізму. Крім того, заледве присутній сюжет розгортається в умовах майже мітологічного декору, що матеріалізується в ототожненні доном Рігоберто себе з царем Лідії, а своєї дружини з Венерою – саме так, не менше. У кожному разі, ці фантазії старіючого еротомана аж перенасичені естетизованою, хоча й дещо анахронічною, чуттєвістю. Так, те, що відбувається у подружньому ліжку кваліфікується не інакше як «лагідною битвою». А дон Рігоберто схвильовано говорить до дружини: *«Починаючи від нашого весілля, Лукреціє, я почав вивчати мистецтво жити. Якби не ти, я так і помер би неуком, не пізнавши, що таке правдива насолода»*. Загалом, максимально відходячи від реального людського життя, письменник ніби ілюструє власні погляди на художню літературу як на світ виключно вигаданий, нафантазований та ілюзорний; такий, що не має нічого спільного з нудьгою повсякденності. Це й не дивно, позаяк «потаємною суттю літератури й літературного покликання» Льюса вважає саме «суперництво з реальністю», про що, наприклад, авторитетно повідомляє у «Листах до молодого романіста» (1997). Сучасний читач мусить або прийняти незвичні й дивні умови романної гри письменника, або відкласти таку книгу подалі.

Роман супроводжує пінакотейка, що складається з шести творів живопису, переважно радісного та оптимістичного забарвлення, але не без ложки дьогтю у вигляді двох робіт абстракціоністів, які належать потворному ХХ століттю й спричиняють відчутний дисонанс у позірно щасливому гедоністичному романному дискурсі. Воістину, все жахливе в житті людини з'явилося разом із минулим ХХ століттям. Враховуючи динаміку розвитку людства, залишається лише уявити, як воно буде далі. Сексуальні революції, як і соціальні, приходять, побудуть – і йдуть собі в небуття. Але що нам робити з *порушеною етикою*, наприклад, етикою та гігієною родинного життя, дитячого виховання, тощо? Я в жодному разі не є ханжею; навіть більше, я такий самий, як інші люди, й навіть цілком спромож-





ний сприйняти слова Сезара Моро, які автор узяв у якості motto до цього твору: «Свою розпусту належить носити з гідністю, наче мантію монаршу, як ореол – най він незримий і навряд чи відчувається». Але все має свої незаперечні кордони. Втім, у тексті немає бруду; й це зрозуміло, це все ж Льоса, людина культури, фактично – один із обраних нею. Цим романом автор розпочав своєрідну трилогію, таку собі гедоністичну хвалу життю, яку, на думку письменника, не здатна підважити навіть історія зі звабленням чи то пасербом сорокарічної мачухи, чи то мачухою малолітнього янгола...

І насамкінець: диявол так само був янголом, варто про це не забувати, аби зрозуміти й сексуальні інтенції маленького хлопчика, й, у підсумку, неможливість дорослої та досвідченої жінки протистояти його бажанням, навіть знаючи наперед, що для неї це свято тілесності завершиться хрестоматійно відомим вигнанням із раю.

## БУТИ СОБОЮ ДО СМЕРТІ

СВЯТА КОЛІНА

**Віктор МАЛАХОВ. Право бути собою.** –  
К.: «Дух і літера», 2008, 336 с.

У кінці 2004 року нам, студентам Могилянки, малозрозуміло видавалася позиція окремих наших викладачів (одним із яких був і Віктор Малахов), що полягала в цілковитій толерантності до бунту обурених діями влади людей у дивному поєднанні з особистим неприйняттям того, що відбувалося на Майдані. Вочевидь, нас певною мірою бентежило (зовсім недовго, зрештою) це сусідство на перший погляд несумісних інтенцій в одній людині. Але за тих бурхливих часів ніколи було витратити час на міркування про те, чому наш викладач етики не стоїть разом із усіма під помаранчевими знаменами – «загін не помітив втрати бійця». І ось лише зараз (завдяки видавництву «Дух і Літера», що розташоване у стінах тієї ж Могилянки) ми дізнаємося про те, яке величезне моральне напруження існувало (а можливо, й досі не зменшилося) в душі Віктора Малахова весь цей час.

Центральні роботи його нової збірки «Право бути собою» – ці «зізнання реакціонера», як він сам висловлюється, є апологією його позиції. І далеко не тільки під час вищезгаданих подій. Але саме згадую-



чи революцію 2004 року, автор звертається до слів Булата Окуджави: *«Дайте викрикнути слова, що давно лежат в копилке».*

Звісно, з того часу, як ці «слова» було покладено на зберігання, багато хто може сказати, що вони втратили свою цінність, вже не є актуальними – і не варті «викрикування». Адже ті самі «ідеали Майдану» вже, зі слів тих, хто його збирав, давно і неодноразово «зраджено» ними ж самими.

Але здається, що легко прощається зі спогадами і викидає зі своєї голови згадку про свою участь у тих подіях (не важливо, з якого боку) той, для кого моральність власного вибору не становила тоді проблеми. Не секрет, що революційна хвиля, назустріч котрій котилася інша, не менш потужна – контрреволюційна, стрімко підхопила за собою людські маси, не давши багато часу на роздуми.

І все ж, основну «помаранчеву» тональність автор «Права бути собою» розпізнав, як він каже, дуже чітко. Домінуючий настрій Майдану, його «Геть від Москви», став тією межею, після переступу якої це саме право, про яке йдеться в книзі, було би для Малахова втраченим. Автор прекрасно усвідомлює всі підстави українців для бажання втекти від «братських обіймів» «старшого брата». Але та вдячність до російської культури, та глибока вкоріненість у ній спонукає його «бути вірним до смерті» (Об. 2.10) та «не покидати свою першу любов» (Об. 2.4).

Та було в Майдані, каже нам автор, іще дещо. Можливо, навіть не менш загрозливе для втрати його власної ідентичності. Це – «пафос революційної тотальності». Малахов так описує свої спостереження: *«Володимирська гірна аж здригалася від невідступного ритмічного гуку „Ю-щен-ко! Ю-щен-ко!“ Навіть у години затишшя важко було позбутися враження, що цей гук продовжується в тобі, начебто прагне стати самим твоїм еством».* Кожен ще пам'ятає, певно, ті карти України, що їх демонстрували на телебаченні. Територія нашої держави була пофарбована лише в два кольори – синій та помаранчевий, що мало на меті продемонструвати підтримку населенням політичних сил. Було майже непристойно не належати до жодного з таборів. *«За кого ти” та „від кого ти” – речі незрівнянно цікавіші й збагненніші, аніж, „хто ти є самий по собі”* – пише Малахов про традиційну ситуацію наших днів. Майдан же, на думку автора, питання про те, «хто ти є», людині майже не ставив.

Так, Майдан був справедливим виступом проти порушення фундаментальних людських прав, говорить автор, але ціна, яку довелося б платити йому за участь у цьому протесті була занадто великою.



У читачів цих рядків може скластися враження, що збірка Малахова цілковито обертається навколо теми подій 2004 року. Це абсолютно не так – просто сам автор щиро зізнається нам, де він розкрився для аудиторії найбільш повно, аби тут ми підібрали ключ до інших тем книги. А їх у ній – достатньо для того, щоб побачити – не потрібно чекати нового Майдану, аби питання «бути чи не бути» собою постало перед нами так само гостро.

Так, із великою стурбованістю спостерігає Віктор Малахов за посиленням ролі національної ідеології в житті українського суспільства. Закоханий у рідний Київ, у свою «малу батьківщину», автор відчуває, як мало уваги сучасне суспільство звертає на цей тип любові до своєї землі. Нам дедалі наполегливіше кажуть: «Любіть Україну», – забуваючи нагадати про те, що сама Україна складається з безлічі тих куточків, що нам близькі та милі без жодного заклик до того. Націоналізм, що байдужий до таких деталей, який вимагає любити тільки свою тотальну Вітчизну, нагадує авторові «Права бути собою» ідеологію радянського патріотизму з його редуцією людини до «советского человека». Автор збірки також пригадає слова Достоевського про те, що «В Росії ми відчуття місцевості не маємо», які вже можуть приміряти на себе українці.

Малахов переконаний, що підпорядковуючи своє життя виключно національному, людина втрачає щось надзвичайно важливе, цілий вимір свого «я». Мало того – під великим питанням опиняється щирість такого тотального націоналізму: як можна любити свою країну в цілому, якщо немає в ній такого куточка, що був би тобі рідним? Для Малахова такий «малий патріотизм» – любов до своєї малої батьківщини – є рятівним колом, що може допомогти нам безпечно проскочити між Сциллою національної тотальності та Харибдою космополітичної аморфності. Доки нам сняться «сни про рідне місто», каже Малахов – у нас є шанс.

А ще ми можемо обрати серединний шлях між індивідуальною егоїстичною свідомістю та «мисленням цілими народами», якщо пригадаємо, що людина зазвичай має свій дім та свою родину. Або ж близьких людей, серед яких «ми долаємо монотонне тяжіння власного Я і, водночас, не губимося у безликій і вибухонебезпечній масі».

Можливо, це прагнення до сімейної злагоди та хатнього затишку багатьом із нас видається не такими благородними поривами душі, як бажання присвятити себе служінню своєму народові чи країні. Але

запитаємо себе, чи не занадто міцно в нашій свідомості закарбовано схему презирства до всього, що поруч із нами, в ім'я чогось, що ми ніколи не осягаємо ані розумом, ані почуттями. Адже навіть радянська ідеологія розглядала сім'ю як головну «ланку суспільства». То хіба самовіддана турбота про власних близьких та знайомих не може бути складовою частиною народного служіння? І вочевидь, ту людину, котра навчилася влаштовувати затишок у власній родині, варто насамперед розглядатися як кандидата на справи більш масштабні. Згадаймо, що апостоли радили призначати священнослужителями тих людей, що мали міцну та щасливу родину – *«адже той, хто не здатен керувати власним домом, чи буде той піклуватися про Церкву Божу?»* (1. Тим. 3:5).

У роботах Малахова, що представлені в збірці «Право бути собою», якій би тематиці вони не були присвячені, – скрізь проступає тема збереження власної ідентичності, власної території затишку, з якої лише і можна бути максимально корисним для суспільства. Жодним чином автор не ставить себе та свої інтереси над кимось. Просто користі, вважає він, від людини, котра розчинилася в масі безликих індивідів, – зовсім небагато. Принаймні менше, ніж від того, хто знаходить у собі сили лишатися собою.

Так, наприклад, образ Сковороди, що ми знаходимо на сторінках однієї зі статей збірки, – це образ особистості, яка має свій особливий досвід спілкування з Богом. Цей досвід був, можливо, не зовсім ортодоксальним із погляду багатьох. Але що нам з того було б, якби Григорій Савич просто переписував праці вчителів Церкви, так само, як зараз це за краще за нього може зробити будь-який принтер? Але Сковорода, лишаючись собою, пробудив людську думку значно ліпше, ніж монастирський переписувач.

Із великою повагою ставиться Малахов до окремих представників Київської філософської школи радянської епохи, котрі зуміли сказати своє слово, хай навіть не дуже гучне, за таких непростих часів. І їхній внесок в історію філософської думки, запевняє автор, ще належить дослідити.

Вочевидь, бути собою – одна з найтяжчих праць, що потребує докладання значних зусиль. Ті приклади з власного життя та життя інших людей, які також ставили перед собою це завдання і пройшли певний шлях, які нам наводить Віктор Малахов, переконують – легким цей вибір не назвеш. Але що нам лишається? Адже коли раз втрачимо себе, ми будемо приречені йти за вибором інших.



# КИЇВ: ОДНЕ МІСТО І СІМНАДЦЯТЬ ІСТОРІЙ

Юлія СТАХІВСЬКА

**Мирон ПЕТРОВСКИЙ. Городу и Миру.**  
**Киевские очерки.** – К.: «Дух і літера», 2008,  
424 с.



Будь-яка екскурсія передусім залежить від майстерності екскурсовода, його уваги до деталей, обізнаності та компетентності, інтересу та любові до показуваного об'єкту. Одне й те ж саме місце може здатися як неймовірно нудним, так і прецікавим. А все тому, що люди не просто прагнуть знати, скільки колон у тому чи іншому архітектурному ансамблі, хто жив у цьому будинку, пізно чи ранно це бароко, – людський інтерес збуджує МІФ. Тіло міста, що розходиться паростками вулиць, відтинками життів його мешканців, міста, що розкриває перед нами свою ментальну, а значить, значно важливішу за фізичну, карту – ось кінцеві бажання та мета кожного, хто береться за історію про місто.

Звичайно, кожна книга-розповідь про Київ – це й історичний путівник, і авторська передача легенди. Наприклад, у «Києві» К. Шероцького (1917) можна побачити дуже багато вже зниклих місць та речей – церкви на Подолі, ратушу на Контрактовій площі, аптекарський сад, ярмарки і просто море іншого людського життя. Книжка пунктиром окреслює втрачені грані, й культурна арматура залишається. Якщо ж піти прогулятися Києвом, скажімо, з Л. Хінкуловим («Письменник жив у Києві», 1982), то обов'язково прийдеш до будинку письменників-робітників-літератури, «Роліту» – такого собі аналогу харківського будинку «Слово». Крім того, у книзі вдосталь таких важливих для дослідження літературного побуту подробиць: про київські квартири Лесі Українки, про весілля Івана Франка, про народження Йозефа Швейка...

Нещодавно у видавництві «Дух і Літера» з'явилася ще одна книга про Київ – «Городу и миру» Мирона Петровського. Київ Петровського – це міжкультурний сплав українського, польського, російського та єврейського елементів. Міжкультурний – ще не значить органічний, але такий, без якого не буває жодного міста, а тим паче столиці. Тут усе сплетено: скажімо, молодого Рильського відділяє від старшого Булгакова лише кілька навчальних курсів Університету св. Володими-

ра – і аж ціла традиція. Здається, вже зовсім недалеко до гуртка неокласиків... Але поки інші його члени, М. Драй-Хмара та П. Филипович, ще вчаться в Колегії Павла Галагана, про яку в цій книзі сказано в першому розділі. До речі, в ньому йдеться не просто про славних викладачів та випускників закладу, а розглянуто власне навчальний процес, особливо цікаві цитати зі студентських робіт на тему «Что лучше – сельское невежество или городская полуобразованность?». Направду, складно сучасним студентам вибрати собі таку тему.

Тішити історико-літературний ракурс цієї книги, адже без біографічних, епістолярних пластів годі зрозуміти власне письменницьку творчість. У статті «Ремізовы адреса» автор детально розглядає умови життя письменника Олексія Ремізова, адже навіть його адреса – Звіринець, Церковна вулиця, 24 – на думку Петровського, ключ до розуміння «бестіарію» в його творах: між святістю і чортівнею. Навіть на фото Ремізов сидить біля іграшкових зайчиків та антипків...

Варто зазначити, що «Городу и миру» – це перевидання, доповнене розповіддю про Софію Федорченко, авторку роману «Народ на войне» (1917). Вона, фельдшер у військовому шпиталі, просто вела щоденник-хроніку, і дивно, що думка про роман-полілог народжується 1916 року, в театрі Соловйова, на прем'єрі вистави Володимира Винниченка «Чорна пантера білий ведмідь(?)»... Слід сказати, що Мирон Петровський часто намагається знайти якусь відповідність типажів і прототипів реальному оточенню письменника. Ці спостереження видаються несподіваними і проникливими водночас: Леся Українка, наприклад, за здогадом автора, могла бути прототипом героїні одного з творів російського прозаїка Євгенія Чірікова – Лариси Петрівни Лугачової з роману «Отчий дом». Прототип кабаре «Праха» із Булгаковської «Білої гвардії» – це реальне артистичне кафе «Хлам» («Художники, літератори, артисти, музиканти») в підвалі готелю «Континенталь», за столиками якого кого тільки не було: Ілля Еренбург, Лесь Курбас, Осип Мендельштам, Михайль Семенко... Вони всі, як і решта героїв сімнадцяти історій Мирона Петровського, причетні до Києва, смислового центру «Города и мира».

Єдине, що все ж насторожує, – дуже важлива для автора антиномія місто – село: «Трагическая для многих украинских поэтов (не только его поколения) коллизия между городом и селом была снята для Максима Рыльского изначально: киевлянин по рождению, он провел раннее детство в Романовке, родном селе матери. Был ли он крестьянским сыном, пересаженным в город, или горожанином, выросшим на сельской почве?». Тут варто зазначити, що Рильський



походив зі шляхетського волинського роду, а отже, подібні антиномії не повинні були б мати для нього аж таку силу. Далеко не всі з Рильських радісно сприйняли «хлопоманство» і одруження батька поета, Тадея Рильського, з селянкою (наприклад, дядько Максима Тадеуш просто зрікся свого рідного брата). А вона, навчена своїм чоловіком, як правдива Галатея, стала справжньою панею, так що ніхто з оточення навіть не міг визначити її справжнього походження.

Не варто забувати й про міське українське інтелігентське коло – а воно, на щастя, все ж не обмежувалося, як дехто жартував, київською вулицею Саксаганського (колишня Мар'їнсько-Благовіщенська, де жили родини Косачів, Лисенків, Старицьких, Черняхівських, Грінченків та інші) й групами «хлопоманів» на «провінції».

У Мирона Петровського простежується імпліцитна впевненість, що горизонталь українського села, зустрівшись з *іншим* – вертикаллю міста, так і залишилась у своєму пісенному мелосі, не витворила свого міського культурного поля, ну хоч би й міського романсу а-ля Вертинський, залишилась «хаткою на хатці», так і не ставши багатоповерхівкою.

Злам, за Петровським, відбувається хіба що в авангардистів, а саме в Семенка, котрий переломив себе Маяковським і зумів сягнути урбанізму. Хоча з цього приводу точилися тоді чималі дискусії, і, наприклад, літературознавець Сергій Єфремов скрушно писав про літературну пошесть – урбанічну моду: «Чудно і смішно читати було пишні тиради про „бетони“, „залізо“, „хмародряпи“ й інші аксесуари міського ландшафту, коли бетони ті лежали в руїнах, залізо подірчавіло та іржюю вкрилось, а хмародряпи світили пробоїнами...»<sup>1</sup>. Утім, і тут слід зважати, що авангардне замилування урбанізмом близьке до захоплення романтиків чарівними світами.

Та й загалом лишається багато питань. Як же бути хоча б із Віктором Петровим-Домонтовичем, котрий навіть пейзаж сприймав лише поданим із тераси ресторану, ніби на таці? Де тоді психологічне Місто Валер'яна Підмогильного?

А поки, якщо по-дослідницьки абстрагуватись від створеного самим автором «конфлікту», то постає ще один дуже цікавий вимір Києва – Город Булгакова і архаїчна «мать городов руських» Хлебнікова. І саме Київ російський та єврейський найбільш добре й органічно тут виписаний. Наприклад, просто захоплива історія про Олександра Вер-

<sup>1</sup> Єфремов С. Історія українського письменства: <http://www.utoronto.ca/elul/history/lefreinov/1st-pysm17.html>.



тинського – співака зі світовим іменем на сцені кабаре. Це важливо: будинок, де він народився, пісня, написана на ресторанному рахунку, його епоха й він як символ цієї епохи, П'єро, повелитель романсів. Чи київські дні Януша Корчака, його співпраця з польською громадою, написаний тут трактат «Як любити дитину». Звісно, не обійшлося тут і без ще одного яскравого київського персонажа – Леоніда Кисельова. І в описах Мирона Петровського він людина з плоті й крові, жива, таких історій іноді бракує біографам: *«Мы вместе слушали музыку: ему очень нравились песни Сопротивления времен Второй мировой войны, военные и партизанские песни в исполнении ансамбля Войска Польского. Я был знаком с женщинами, которым он посвящал свою лирику. Он не был легендой».*

Утім, ця історія (як і решта з книги) вже сама собою стає легендою з міського епосу. І ми маємо справу з черговим – суб'єктивним, а тому особливо цікавим – втіленням київського літературного міфу, котрий ще довго збуджуватиме думки й уяву всіх небайдужих.

## ПРО ПОЕЗІЮ БЕЗ СЛІВ І НЕ ТІЛЬКИ...

«Світлана АІПАЙ»

**Юрій ЗАВАДСЬКИЙ. юрійзавадський 2008.** –  
Тернопіль: Джура, 2008, 64 с.



Юрій Завадський – поет, літературознавець, кандидат філологічних наук, викладач ТНПУ ім. В. Гнатюка. Автор поетичних книг: «Імовірність» (1999), «юрійзавадський» (2002), «юрійзавадський» (2005). Живе і працює в Тернополі.

Світ є в постійному становленні й оновленні, він твориться на наших очах і нашими очима. Тепер нема стимулу писати просто хорошу поезію, бо вона сьогодні відносна й тому, в певному сенсі, одноразова – прочитав і... забув. Покоління, що прийшло на зміну, ставить перед собою надзавдання, намагається відкрити принципово новий формат мистецтва. За нашого часу складно знайти справжнє розуміння цих пошуків: або відкидаєш будь-які прояви нестандартного письма, або, в кращому випадку, придивляєшся обережно і... мовчиш. Питання формального визначення нової збірки Юрія Завадського стало





одним із найскладніших – кожен другий співрозмовник, із котрим я обговорювала інновації поета, безапеляційно стверджував: поезія, штукарство. Отакої! Я пішла іншим шляхом.

Думаю, ніхто не заперечуватиме, що почалася серйозна криза старих уявлень про літературу, на часі переоцінка авторів, пріоритетів, тенденцій, отож – і зміна самих типів художнього мислення. Так в українській прозі та поезії з'явилося покоління (імен – легіон), біля творчості котрих схрещуються критичні «рапіри» – хулгани, екстремісти, не вміють писати! В окремих випадках так воно і є, але не звернути увагу на нові імпульси, що характерні для епохи зміни поколінь, було б неправильно.

Абсолютно нова форма, абсолютно нові принципи творчості, котрі не мають попередників – річ вельми сумнівна. Юрій Завадський присвятив нову збірку поетові Іванові Іову, котрий уславився, зокрема, своїми паліндромами: «ялова воля», «ерогенне горе», «козак з казок». Коріння українських «раків літеральних» сягає 1691 року, коли вийшла друком збірка барокового поета Івана Величковського «Млеко», де були явлені геометричні вірші: вірш-чаша, вірш-хрест – фігурна або зорова поезія. Класичні взірці паліндромної поезії дали російські поети: А. Фет («А роза упала на лапу Азора»), М. Булгаков («Аргентина манит негра»), А. Вознесенський («Аксиома самоіска»). Українські «раки літеральні» пишно розквітли у творчості М. Мірошніченка (збірка «Око»), І. Лучука та інших не менш відомих поетів. Шедеври звукопису можна знайти у молодого П. Тичини: «А-у-мані / А в Умані» (збірка «Чернігів»). Приклади поєднання ритму, мелодики і графічного зображення подає Б. І. Антонич: «і / ості, осокори / рій ос / і ось / вже осінь / і / о / осінь / інь / нь» (збірка «Привітання життя»).

Паліндром (із грецької «біжу назад») – дефініція художнього тексту, котрий прочитується зліва направо і навпаки тотожно: «я чинара пан напарниця на пару ніч я» (І. Іов, збірка «Періодична система слів», 1997) – подібні побудови читаються важко і «доводиться думку підбирати до слів» (поет і теоретик О. Квятковський). Окрім паліндрому, теорія літератури налічує багато новітніх, як на свій час, формальних обмежень: тавтограмма, линограмма, абетцедарій, лабіринт, краєгласіє. Ці пошуки були не так методом деформації чи переформації тексту, як способом народження несподіваних образів. Висновок абзацу: коріння поезії Ю. Завадського як світ старе.

І все ж таки пробіл між поезією і не поезією існує. Нема образної мови – нема поезії. Що робить Юрій Завадський? Він вважає, що «Я» в поезії завжди умовне. Його нібито безособистісні твори насправ-

ді – особистісні, тільки іншим чином. Ним володіє відчуття радості видобування абсурду як із довколишньої реальності, так і зі самого процесу віршування. Поет конструює світ, порушуючи стереотипи, руйнуючи усталені правила, забуваючи про традиції – окремо, вільно, як творець і частина цього світу: «Прочиняю двері, – а там ти, – / Там тихо, і шкіра твоя, – / бачу пальцями і питаю, / – Це твоя шкіра? / – Твоя тихо. / Відкрий врешті, – / Оер еер, ое оо, (...) / Прочиняю двері, а ти оор. / Очі твої, – тт. тта тиир. / Не нажи, ккажи, – / Те еер. / Так кажеш, шепочеш, / Що о».

Для кожної думки Юрій Завадський «ліпить» візуально-фонічний образ. У збірці переважають тексти, де слів нема, де є тільки певний порядок звуків, ось як у вірші «Довкола дощук»: «до шч ро шч / шчо шч ч / о шчощч / шо доч шчоч \ шчорощч / о доч /ш». Літера «щ» тут розкладена на «ш» і «ч» (нагадаю, що Юрій Завадський написав проєкт нової Української Абетки, де нема літери «щ», а також відсутні «я», «ю», «ї», «є»). Є зовсім незрозумілі тексти, в яких деконструктивні імпульси беруть верх: «а і / ай і / іа аа і / і» (вірш «Зима»). Ми завжди знали, що поезія і реальність різняться між собою, але щоб аж так?!

На перший погляд, та й на другий теж, за цими інженерними конструкціями нічого, крім свідомого штукарства, нема – хаос, невпорядкованість, блукання в лабіринті невідомо де й невідомо навіщо. Дуже різкий контраст між тим, до чого ми звикли, з тим, що знайшли в збірці Юрія Завадського. Але з часом (саме так сталося в мене – Т. Д.) виникає враження, що тут закладено більше серйозних речей, ніж видно на поверхні, а саме: свідомий пошук адекватних способів самовираження і, як результат, створення нового жанру. Як цей жанр назвати: зоровою чи візуальною, графічною чи фонічною поезією – не в тому суть. Пригадую, колись читала про постановку в Парижі (1993) трагедії Шекспіра «Генріх IV». Новаторство режисера полягало в тому, що деякі сцени-діалоги були без слів, тільки вигуки – звук напряму виражав емоції, оминаючи слова. Особливий ефект ці сцени мали на гастролях, бо не потребували перекладу!

Європейська культурна традиція, особливо після Другої світової війни, органічно вмістила найсміливіші художні експерименти. Ближче до нашої теми: Герхард Рюм – австрійський поет, художник, композитор, один із засновників знаменитої авангардної «віденської» групи (1950-ті роки), що видавала збірки – «послання до майбутнього», зібрання фонотекстів. Наведу приклад характерного віршування цього поета. Вірш називається «Натюрморт» (1988): «стіл стоїть / стілець сидить / постіль лежить / годинник іде / скло тріснуло / температура па-



дає». Ще ближче: Назар Гончар: «чулення: / роз – о – зне – / розпука пуп'янка п'янка? / яка різниця? – / чи світ в'язниця / чи в'язанка пісень / е'». А це знову Юрій Завадський: «і / (холодно) / а е і / у / и / (котяться кулі гарячі) / о дотиків».

Пробіл між поезією та не поезією розв'язано виходом на інший, особливий рівень пізнання дійсності, загальної думки й створення розумових образів-формулювань. Деякі тексти зібрано в цикли: «Мій простір», «Голоси», «Стани», «Поцілунки» – це секвенційні конструкції голосних і приголосних звуків, що йдуть від джазу: розтягнуті фонемі, шумові, хрипкі, здавлені, немилосзвучні ефекти. Читати вголос це неможливо – не звучить. Зовсім як у Мореллі в його «Грах у класику», де, розробляючи шляхи в незвідане, письменник менш за все думає про зрозумілість і його цілком влаштовує самодостатність паралітературної рефлексії. Перебуваючи в середині свого часу, Юрій Завадський прагне створити наднову словесну реальність. Його завдання – вловити й зафіксувати порожнечу, повітряну яму, що виникає поряд із людиною, і переказати відчуття, котрі вловлюються тільки зором і слухом. Звук має викликати відповідний візуальний образ, зорові враження зливаються зі звуковими.

Говорити про нову збірку поезій Юрія Завадського складно, адже поет він талановитий. Але правда є правда. Ці тексти є чистої води формула-троп – життя, зведене до чистої фізики-математики. Тут немає нічого образливого, але й нема піднесення. Просто поезії вігальній (від *vita* – життя) трохи безжалюбно покладено край. Мене це зачепило: сізифова праця, але ж чи не вельми дорога ціна? Промине час, і залишаться тільки справжні речі.

## «ТОЖ Я ПИШУ ТЕПЕР ЛЮДИНІ ОДИ»

Марія ПЕХМЕЙСТРУК

**Надія ГАВРИЛЮК. Долання меж. Поезії.** –  
К.: Фенікс, 2008, 120 с.



Справжній митець не замислюється над тим, що і про що писати. Частіше постають питання: як увічнити власний доробок, хоча б відносно, – у пам'яті кількох поколінь? Як зустріне й чи зустріне його ви-

могливий сучасний читач? По-перше, твори ліричного жанру завжди потребують вдумливого сприйняття. По-друге, «гарантовано» привертають увагу вірші так званого практичного призначення. Ті, що апелюють до вічних (завжди модних) тем, образів, або складені до знаменних дат і подій. Утім, не кожен поет свідомо програмує свою музу на звеличення архетипних (чи стереотипних?) моделей. Натхнення ж не приходить принагідно...

Надзвичайно мудро й делікатно ці складні питання розв'язано у збірці поезій Надії Гаврилук «Долання меж». Нелегко визначити об'єктивний критерій, за яким можна було б судити про її лірику. Свідками тут будуть самі твори, присяжними – уважні читачі, адже саме УВАЖНОМУ ЧИТАЧЕВІ адресує поетеса свою книгу в першому ж акровірші («Від автора»).

Недоречним тут буде й традиційне спекулювання на тезі «автор хотів щось сказати», і то – неодмінно суспільству. Щире вболівання митця за народ не обмежується тим, що з його чи її поезій легко підібрати вдалий епіграф до творів на кшталт «Моя Батьківщина», «Мати», «Хліб у нашому домі». Варто згадати й інший вияв крайнощів: автор «викидає за борт допотопних солов'їв» (М.Рильський), залишаючи соціально-політичну екзальгованість, висловлену не зовсім цензурною лексикою.

У цьому сенсі поезія Надії Гаврилук – рідкісне й радісне явище. В центрі уваги поетеси – звичайна людина з її смутком та втіхами, людина приватна й людина-особистість, яку так легко й попри все так важко зрозуміти: «... душа іде в солодку муку / І прагне руху і долання меж. / Вона стоїть між світлом чорно-білим / З всіх грішних грішна, з всіх святих свята. / Вона – не чорне. Ні, вона – не біле, / Лиш вічний спектр, гама, наболіле...»

Так грантitez народжує образ справжньої загадки людства, якою є кожна людина. Цей образ Надія Гаврилук канонізує не ідеалізуючи.

Згідно зі стрункою архітектонікою, збірка «Долання меж» складається з трьох циклів: «Барвисте намисто», «Любові таїна», «Небосхил». У першому з них зосереджено поезії різного змісту, що своєю риторикою та багатством символів перекидають місток від художньо-естетичних пошуків митців доби бароко до І.Франка та М.Вороного. Варто лише прислухатися до самих назв творів («Поет», «Муза», «O tempora, o mores!», «Лірична», «У храмі», «Рай (Вірш-луна)»), щоб відчувати надзвичайне багатство всієї української лірики в мініатюрі.

Думаю, не слід пояснювати цю поетичну спадкоємність зв'язком із фольклорними джерелами або свідомим наслідуванням традиції.



Справді, якщо посилається на постмодерні стратегії, які домінують сьогодні в літературі, трохи незвичними можуть здатися слова:

*Ой піду я в гори, у високі гори,  
Там за буйним вітром розвіється горе,  
Заспіваю пісню та затагну другу,  
Та розраю серце, та розважу туго [17].*

Виявляється, проте, що не тільки гра з наративною інстанцією чи часопростором, або відтворення «потoku свідомості» чи саморефлексії ліричного Я дозволяє зазірнути до внутрішнього світу людини. Ліричний герой Надії Гаврилюк нелукаво й безпосередньо звиряється природі – це найбільш вдалиий та найсміливіший спосіб висловити роздуми людини з суто українською ментальністю.

Окремої уваги гідна метафоричність, притаманна творам поетеси. Ця модель світосприйняття рельєфно охоплює дійсність: *«І літній день ще зводиться навшпильки, / Питає нетерпляче, чи підріс»*. Таким є хudoжній простір у вимірі поезії, де *«аркуш чистий виболів рядками»*.

У другому циклі (*«Любові таїна»*) зібрано калейдоскоп інтимної лірики. Вражає передовсім розмаїття строфічних форм – від канцони й секстини до ритурнелю та віланелю. Ритмічну конфігурацію послідовно збережено за несподіваного, оригінального римування. Справжня *таїна* циклу – твори в жанрі японської поезії. Втім, це зовсім не данина формі та не потяг до екзотики. Читаємо, наприклад, неримований п'ятивірш:

*Ти кажеш щодня:  
«Давно кохаю тебе»,  
Та я не вірю!  
Лиш зовнішність ти бачиш.  
Хіба це коханням звать?*

Прочитуємо ж лаконічну загадку, на розгадування якої не вистачило б ні жанру роману-епопеї, ні людського життя.

Субцикл *«Сонетів сад (на різний лад)»* об'єднує сонети, за типом римування розташовані в підрозділах *«Англійський»*, *«Іспанський»*, *«Французький»*. Вінцем усього циклу є класичний вінок сонетів із магiстралом (*«Мандри»*).

Завершальний цикл *«Небосхил»* – параболічне відображення *«Барвистого намиста»*. Своєрідністю його є ескізний (*«У Львові»*, *«Одеська замальовка»*) та притчовий (*«На шальках»*, *«Себе питаємо»*) характер творів. Мелодійність, тональність ґрунтуються на алітерації:

Наснися, з'явися, прийди  
 В осінні вже сонні сади,  
 На берез притишених плес  
 Як вісник весняних небес,

і значною мірою – на вживанні витончених неологізмів, як-от «ніжноквітно». Новотвори Надії Гаврилук – ще один спосіб долання меж, спосіб висловити невимовне. Поетеса не «закликає», а з безмежною вірою в сили людини радить їй:

Прооторся лиш, світлішай повсякчас,  
 Долай свій шлях упевнено і вперто,  
 Вогонь небесний у тобі не згас!  
 І ця непохитна віра підтримує людину...

Збірка Надії Гаврилук – не штучно зроблений і майстерно розписаний соловейко. Це живий птах. Його ліричний спів треба не просто почути, а відчути, зрозуміти. Він летить до нас, долаючи межі.

## МОВ У ДЗЕРКАЛІ, АБО ХТО ВИНЕН І ЩО РОБИТИ

Тетяна АПАЙ

**Василь Фольварочний. Чорний бумер:**  
 Роман. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008, 376 с.



Василь Фольварочний – знаний український поет, прозаїк, драматург, громадський діяч. Йтиметься про третій роман письменника (перші два – «Сказ» та «Обірвані струни» – видано 2004 року) – проблемний сучасний твір, гостро спрямований проти певних соціальних сил, явищ та осіб, сповнений різких звинувачень й одвертого осуду.

Крах ілюзій, пов'язаних із помаранчевою революцією, переважна більшість українського суспільства сприйняла трагічно. Потворна атмосфера соціального застою викликає огиду й відразу. Егоїзм, бездуховність, міщанська мораль стають об'єктом зневаги, кепкування та ідкої критики. Саме тому вельми на часі роман-інвектива Василя Фольварочного – широкий деталізований реалістичний опис негативних явищ суспільного життя, поглиблена психологізація побутових локальних сцен та діалогів, докладне розгортання й мотивування тематичних колізій.



У романі кілька сюжетних ліній, що розгортаються паралельно, і, відповідно, кілька персонажів, яких можна вважати головними: Ярина Явір – молода жінка, випускниця-червонодипломниця Дипломатичної академії при МЗС, Влад Гикавий – лікар-сексопатолог та політик, Дана Пазюк – його наречена, Мойсей Клейман – іноземець українського походження, і ще багато інших, так чи інакше пов'язаних із головними героями роману. Вільний, прямий виклад родинних історій-хронік наших із вами сучасників, їхні думки, переживання, настрої викликано явищами зовнішнього світу, зокрема й сучасними: катастрофа на Чорнобильській АЕС, вибори президента, українсько-російські відносини тощо.

Манера висловлювання письменника своєрідна – вражає повна відмова від тропів. Виразно відчувається нахил до максимальної узагальненості, особливий потяг до зображальних і оціночних функцій. Мова твору специфічна, багата на риторичні ствердження, риторичні вигуки, в ній нема підтексту, замовчування – все як на долоні, до найменших дрібниць: *«Головне не в тому, хто як проголосує, а в тому, хто і як порахує. Отже, не дрейф. Перемога буде за нами. Наша область повинна дати не менше ніж вісімдесят відсотків, й тоді кожен отримає залежно від його внеску. Скажу як другові, по секрету: мені обіцяно міністерське крісло. Я й тебе перетягну в столицю. Скажімо, виб'ємо для тебе посаду заступника міністра охорони здоров'я. Контролюватимеш міжнародні гранти, що плистимуть на боротьбу зі СНІДом, а це десятки, якщо не сотні мільйонів. А ще – бюджетні кошти на закупівлю ліків у зарубіжних фармацевтичних фірмах. Є заради чого старатися, друже! Тож уперед, довіряю тобі».*

Діалоги роману органічно пов'язані з етико-естетичними проблемами – це зумовлює внутрішню напругу в них, гостроту й пафос авторської рефлексії. Зовнішні аспекти діалогічної форми віддзеркалюють внутрішню логіку розвитку сюжетних ліній твору. Пейзажі трапляються рідко, і то стислі, лаконічні, словниковий запас різко викривальний, за межі якого автор майже не виходить. За визначенням літературознавця Михайлини Коцюбинської, образність буває «внутрішня (в тропях) і зовнішня, створена безобразними словами. Письменник за допомогою безобразних слів може малювати точні, пластичні, виразні, зримі й відчутні образи» (Михайлина Коцюбинська. «Образне слово в літературному творі». Питання теорії художніх тропів). Наш автор мислить без образів, він матеріально-предметний, прозаїчний (від точного значення *prosa* – звичайний, простий), але водночас: саркастичний, гнівний, презирливий, гротесковий, глузли-

вий до карикатури: « – З тією скаженою роботою він зовсім омертвіє, а то й відсохне в тебе. Подумай, чоловіче. – Ти про кого? – Досі спиш, не прокинувся? Про кого ж, як не про твого небоездатного члена! – У нашій партії всі члени боєздатні...».

Я назвала б письменника Василя Фольварочного продовжувачем традицій «натуральної школи», основоположником якої (за Дмитром Чижевським) є Микола Гоголь, а на Заході – Т. А. Гофман («Берлінські оповідання»), поляк Крашевський («Уляна»). Пристрасна думка письменника не може миритися з хворобами суспільства, він різко засуджує ганебні пристрасті можновладців, їхню злочинність й аморальність, зажерливість, паразитизм та пихатість, він бачить без прикрас реальну сучасну дійсність і засобами гротеску відображає її глибинні процеси.

Сучасна Україна, на думку письменника, злочинна. Є всі підстави вважати, що відповідь на питання «хто винен» ми отримали. А от – «що робити»? Головні герої покидають Україну: «Влад і Дана перетнули кордон з Угорщиною, заночували на кордоні з Австрією, зупинилися на кілька днів у Відні. У Парижі їх зустріли Мойсей і Ярина, які прокрутили їм репортаж із їхнього скандального похорону. – Країна живцем похованих, земля плазуючих мерців, – із болем мовила Дана».

А що робити тим, хто залишився, тобто нам із вами? \*





**передилати,  
бо ризикуєш розминутися!**

Індекс	Назва видання	1 міс	3 міс	6 міс	
		94978	ЖУРНАЛ «КИЇВСЬКА РУСЬ» (жр.) Сучасна проза, повість, есеї, інтерв'ю, огляди книжкової новинки, ексклюзивні статті й оригінальні судження. Видання в липні не виходить. Передплату на липень не приймати. Тел.: (044) 483-68-87 ОБСЯГ РЕКЛАМИ – 1%	Вартість приймання передплати 0,35	0,80
		Вартість видання з доставкою	10,74	32,22	64,44

**Шукайте нас у передилатному  
каталозі на літеру «Ж»!  
с. 132 «Каталогу видань  
України на 2009 р»**

Державний комітет зв'язку та інформатизації України ф.СП-1  
ДОСТАВНА КАРТКА – ДОРУЧЕННЯ

ПВ	місце	літер.
----	-------	--------

На журнал **94978**

індекс видання

Журнал «Київська Русь»

Вар- тість	передплата	_____ грн. ____ коп.	Кількість комплектів	
	переадресування			

на 200\_\_ рік по місяцях

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

поштовий  
індекс \_\_\_\_\_

код вулиці \_\_\_\_\_

буд. | корп. | кв.

місто \_\_\_\_\_  
село \_\_\_\_\_  
область \_\_\_\_\_  
район \_\_\_\_\_  
вулиця \_\_\_\_\_

прізвище, ініціали \_\_\_\_\_

7517 рік від створення світу  
(2009-й від народження Ісуса Христа)

На першій сторінці обкладинки використано  
роботу Йогема ван Веттена

В оформленні використано:

сетини Геннадія Бодрова, Ролфа Борна,  
Міші Гордіна, Гілберта Борчіна, Чами Мароз,  
Анне Мерзач, Роберта і Шани Перенгаррісон,  
Юлії Підмогильної, Владіміра Ролова,  
Ендрю Сандерсона, Девіда Фолкоса,  
Вурала Яліма.

Назва, концепція та дизайн часопису  
«Київська Русь» є інтелектуальною власністю засновника  
і охороняються Законом України «Про авторське та  
суміжні права». Передрук матеріалів дозволяється  
лише за згоди редакції. Редакція може не погоджуватися  
з поглядами автора. Авторі несуть відповідальність  
за правдивість інформації.

За зміст реклами несуть відповідальність рентамодерці.  
Надіслані тексти не повертаються.  
Редакція залишає за собою право  
як редагувати надані тексти,  
такі оберегати правопіль авторів.  
Лістуватися з читачами –  
лише на сторінках часопису.

Підписано до друку 11.03.2009 р.  
Формат 60x84/16. Папір офсетний.  
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 15,81.  
Обл. вид. арк. 17,09. Зам. № . Ціна договірна.  
Наклад 2000 прим.



Засновник видавця ТОВ «Видавничий Дім "Факт"».  
Сертифікат про державну реєстрацію: КВ №10 798,  
видаєне 27 грудня 2006 року.  
Надруковано в типографії ЗАТ «Віпос»,  
03154, м. Київ, вул. Волоська, 60.